

**KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN
DÖNEMİ KÜLTÜR VE EDEBİYATI**

Emine ALTINKAYNAK

(Doktora Tezi)

Eskişehir, 2022

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİ KÜLTÜR VE EDEBİYATI

Emine ALTINKAYNAK

**T.C.
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
DOKTORA TEZİ**

Eskişehir, 2022

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜŐÜ

Emine ALTINKAYNAK tarafından hazırlanan Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Kültür ve Edebiyatı başlıklı bu çalışma 22/06/2022 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Doktora Yeterlik tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Mehmet TOPAL

Üye: Prof. Dr. Ahmet KARTAL
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Melike GÖKCAN

Üye: Doç. Dr. Abdülkadir ERKAL

Üye: Dr. Öğr. Üy. Tuba Onat ÇAKIROĞLU

ONAY

.../ .../ 2022

Doç. Dr. Oytun MEÇİK

Enstitü Müdürü

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması hâlinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Emine ALTINKAYNAK

ÖZET

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİ KÜLTÜR VE EDEBİYATI

ALTINKAYNAK, Emine

Doktora-2022

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ahmet KARTAL

Osmanlı İmparatorluğu'nun "Klasik Dönem"i olan XVI. yüzyılda 46 yıl hüküm süren Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanat yılları (1520-1566) İmparatorluk için her anlamda "Altın Çağ" olmuştur. Gerek dönemi için kullanılan bu ve benzeri ifadelerin gerekse Kanunî'nin bizzat kendisi için söylenegelen "Muhteşem" sıfatının temelinde tüm bu kullanımların boşuna olmadığını açıkça gösteren pek çok neden vardır.

"Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Kültür ve Edebiyatı" başlıklı bu tezde, Osmanlı Devleti'nin sosyal ve kültürel yapısı, ekonominin ve devlet teşkilatının gücü ışığında ilim ve kültür hayatının izlediği yol görülmeye ve devrin neden "Altın Çağ" olduğu sorusuna yanıt olabilecek hususiyetler çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır.

Babası Yavuz Sultan Selim'den hem siyasi ve iktisadi hem de kültürel manada müthiş bir miras devralmış olan Kanunî, bu zemine kendi siyasi ve estetik zekâsını da ekleyerek Osmanlı İmparatorluğu'na en ihtişamlı devrini yaşatmıştır. Bir yandan özellikle batıya yeni seferler düzenleyerek meşhur tabirle "Viyana kapılarına kadar dayanmış"; bir yandan Barbaros Hayreddin Paşa gibi cesur ve Pîrî Reis gibi dâhi isimlerle denizciliğin hem ilim hem de cenk sahasında üstün başarılar elde edilmesini sağlamış; bir yandan Ebussuûd Efendi ve Celâl-zâde Mustafa Çelebi gibi dönemin önde gelen âlimleriyle kanunları düzenleyerek ve yenilerini ekleterek genişleyen sınırlarda nizamı sağlamış; bir yandan Mimar Sinan'la birlikte İmparatorluk'un ve özellikle de İstanbul'un çehresini, döneminden sonra da aşılamayan bir matematik ve estetiğe sahip mimari eserlerle donatıp halkın hizmetine sunmuştur.

Bütün bunlarla birlikte Kanunî, âlim ve şairleri de korumuş, Türk edebiyatı, Türk ilim ve kültürü neredeyse bütün bir çağı temsil edebilecek şairler ve âlimlerle Türk kimliğinin dış etkenlerden sıyrılıp kendi ruhunu oluşturmasını sağlamış ve bu dönem kültür ve edebiyat açısından da tam bir ihtişam devri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kanunî Sultan Süleyman, Sanat, Kültür, Edebiyat.

ABSTRACT

THE CULTURE AND LITERATURE OF THE PERIOD OF SULTAN SULEYMAN THE MAGNIFICENT

ALTINKAYNAK, Emine

Ph.D. - 2022

Department of Turkish Language and Literature

Supervised: Prof. Dr. Ahmed KARTAL

The sixteenth century in the history of the Ottoman Empire is regarded as the Golden Age of the empire at all levels, as it is called the classic century, and featured the Kanunî Sultan Süleyman's 46-year reign in the years between (1566-1520). Several clear reasons and motives show that the use of the names, mainly "the Great", whether at this age or Sultan Suleiman, is neither a coincidence nor without a reason.

This dissertation, entitled "Literature and Culture amid the Reign of Kanunî Sultan Süleyman," presents an analysis of the approach followed in cultural and literary life within the framework of the strength of state institutions, the economy, and the civilizational and social structure of the Ottoman Empire. It also provides sufficiently detailed and satisfactory answers to the question of why this era is called the Golden Age.

Kanunî Sultan Süleyman has contributed to the Ottoman Empire living its golden age through the great inheritance that he inherited from his father, Yavuz Sultan Selim, representing real greatness in politics, economy, and culture, as he has taken these elements as his basis to manage the state with his intelligence and cleverness. His efforts are represented in making this era a golden age in the wars he carried out, especially against the West, the most famous of which was the war known as "Standing at the Gates of Vienna" and his reliance on intelligent leaders such as Pîrî Reis and Barbaros Hayreddin, who provided impressive successes in the field of science and victories in the fields of war. On the other hand, he is keen on expanding the state's borders and providing order in it through formulating laws by prominent statesmen

such as Ebussuûd Efendi and Celal-zâde Mustafa Çelebi, adding other laws, providing great services to citizens and embellishing the empire, especially the landmarks of Istanbul, with antiques of aesthetics that no one could match in the eras following his era.

Likewise, Kanunî Sultan Süleyman is also keen to embrace and protect scholars and poets and contribute to the Turkish literature and culture having a special identity away from the influence of these scholars and poets on external elements. Thus, literature and culture during this era are characterized by greatness and perfection.

Keywords: the Ottoman Empire, Kanunî Sultan Süleyman, Art, Culture, Literature.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	ix
KISALTMALAR.....	xxi
ÖN SÖZ.....	xxiii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Kanunî Sultan Süleyman Döneminde Sosyal ve Siyasi Atmosfer.....	6
1.1.1. Askerî Alan.....	6
1.1.2. Denizcilik.....	11
1.1.2.1. Barbaros Hayreddin Paşa (1478-1546).....	13
1.1.2.2. Turgut Reis (1485-1565).....	15
1.1.3. Hukuk.....	16
1.1.3.1. Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi (öl. 1567).....	19
1.1.3.2. Şeyhülislâm Kemâl Paşa-zâde (öl. 1534).....	20
1.1.3.3. Ebussuûd Efendi (öl. 1574).....	21
1.2. Kanunî Sultan Süleyman'ın Hayatı.....	23
1.2.1. Kanunî Sultan Süleyman'ın Şehzâdeliği.....	23
1.2.2. Kanunî Sultan Süleyman'ın Padişahlığı.....	26
1.2.2.1. Canbirdi Gazâlî Ayaklanması.....	27
1.2.2.2. Belgrat'ın Fethi.....	28
1.2.2.3. Rodos'un Fethi.....	29
1.2.2.4. Mohaç Zaferi.....	31
1.2.2.5. Viyana Kuşatması.....	32
1.2.2.6. Bağdat Seferi.....	33

1.2.2.7. İtalya Seferi	34
1.2.2.8. Boğdan Seferi.....	35
1.2.2.9. Preveze Zaferi	36
1.2.2.10. Macar ve İran Sorunu.....	36
1.2.3. Kanunî Sultan Süleyman'ın Son Zamanları	38
1.2.4. Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümü.....	40
1.2.5. Kanunî Sultan Süleyman'ın Şahsiyeti	42
1.2.6. Kanunî Sultan Süleyman ve Nikris Hastalığı	45

2. BÖLÜM

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİNDE İLİM, KÜLTÜR VE SANAT

2.1. Kanunî Sultan Süleyman Döneminde İlim.....	47
2.1.1. İlköğretim.....	53
2.1.2. Medreseler	54
2.1.3. Müderrislerin Eğitimi ve Görevlendirilmesi.....	56
2.1.4. Enderun Mektebi.....	57
2.1.5. Gayri Müslimlerde İlmî Oluşumlar	57
2.1.1. Dönemin Önde Gelen Âlimleri.....	58
2.1.1.1. Yahyâ Efendi (1495-1571).....	58
2.1.1.2. Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi (öl. 1567).....	60
2.1.1.3. Kemâl Paşa-zâde (öl. 1534)	61
2.1.1.4. Kınalı-zâde Ali Efendi (öl. 1571/72)	63
2.1.1.5. Ebussuûd Efendi (öl. 1574).....	64
2.1.1.6. İmam Birgivi / Mehmed b. Pir Ali (1523-1573).....	65
2.1.2. Dinî İlimler	67
2.1.2.1. Fıkıh	67
2.1.2.1.1. Dönemin Fıkıh Âlimleri	68
2.1.2.1.1.1. Halebî İbrahim Efendi (öl. 1549).....	68

2.1.2.2. Tefsir	68
2.1.2.2.1. Dönemin Müfessirleri.....	69
2.1.2.2.1.1. Ebussuûd Efendi (1490-1574)	69
2.1.2.2.1.2. Muhyiddin Vefâi (öl. 1533)	70
2.1.2.2.1.3. Nureddin-zâde Şeyh Muslihiddin Mustafa Efendi (öl. 1573)	70
2.1.2.2.1.4. Bedreddin Gazzî (1499-1577)	70
2.1.2.3. Kelâm	71
2.1.2.3.1. Dönemin Kelâm Âlimleri	72
2.1.2.3.1.1. Kemâl Paşa-zâde (öl. 1553)	72
2.1.2.4. Hadis	73
2.1.3. Sosyal İlimler	74
2.1.3.1. Coğrafya	74
2.1.3.1.1. Pîrî Reis ve <i>Kitâb-ı Bahriyye</i> 'si	75
2.1.3.1.2. Seydi Ali Reis (öl. 1563) ve <i>Kitâbü'l-Muhît</i> 'i	77
2.1.3.1.3. Matrakçı Nasuh (öl. 1564) ve <i>Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn</i> 'i	79
2.1.4. Fen İlimleri	80
2.1.4.1. Matematik	80
2.1.4.2. Astronomi.....	81
2.1.4.3. Tıp	82
2.2. Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Kültür ve Sanat Dünyası.....	83
2.2.1. Medeniyet, Kültür ve Sanat	83
2.2.2. Avrupalı Bakışıyla Kanunî Sultan Süleyman Dönemi	86
2.2.3. Mimari	88
2.2.3.1. Mimar Sinan (öl. 1588).....	91
2.2.4. Musiki	93
2.2.5. Türk Sanatları	96

2.2.5.1. Hat.....	96
2.2.5.1.1. Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Hattatları.....	97
2.2.5.1.1.1. Ahmed Karahisârî (öl. 1556).....	97
2.2.5.2. Tezhip ve Ciltçilik.....	98
2.2.5.2.1. Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Tezhip Sanatçıları.....	100
2.2.5.2.1.1. Şahkulu (öl. 1556).....	100
2.2.5.2.1.2. Kara Memi (öl. ?).....	100
2.2.5.3. Minyatür.....	102
2.2.5.3.1. Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Minyatür Sanatçıları.....	105
2.2.5.3.1.1. Matrakçı Nasuh (öl.1564).....	105
2.2.5.3.1.2. Nigârî (öl. 1572).....	106
2.2.5.4. Çinicilik.....	106

3. BÖLÜM

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİNDE EDEBİYAT

3.1. Kanuni Sultan Süleyman Döneminin Edebî Muhitleri.....	109
3.1.1. Kanunî Sultan Süleyman ve Saray.....	109
3.1.2. Devlet Adamları ve Konakları.....	113
3.1.2.1. Pîrî Mehmed Paşa (1463-1532).....	113
3.1.2.2. İbrâhim Paşa ve Atmeydanı'ndaki Sarayı (öl. 1536).....	114
3.1.2.3. Defterdar İskender Çelebi ve Konağı (öl.1535).....	116
3.1.2.4. Kemâl Paşa-zâde'nin Hamiliği (öl. 1534).....	119
3.1.2.5. Kazasker Kadri Efendi (öl. 1552).....	119
3.1.2.6. Rüstem Paşa (öl. 1561).....	120
3.1.2.7. Seydi Ali Reis (öl. 1562) ve Galata'daki Konağı.....	121
3.1.2.8. Celâl-zâde Mustafa Çelebi (öl. 1567).....	122
3.1.3. İşret Meclisleri.....	123
3.1.4. Şu'arâ Meclisleri.....	124

3.1.5. Dükkânlar.....	125
3.1.6. Meyhaneler	127
3.2. Kanunî Sultan Süleyman Döneminde Türk Edebiyatı	127
3.2.1. Çağatay Edebiyatı	128
3.2.1.1. Bâbür Şah (1483-1530).....	130
3.2.2. Azerî Edebiyatı	132
3.2.2.1. Fuzûlî (öl. 1556).....	134
3.2.3. Osmanlı Sahası Edebiyatı	139
3.2.3.1. Halk Edebiyatı.....	139
3.2.3.1.1. Kanunî Döneminin Halk Edebiyatı Şâirleri	140
3.2.3.1.1.1. Karacaoğlan (öl. ?).....	140
3.2.3.1.1.2. Kul Pîrî (öl. ?).....	141
3.2.3.1.1.3. Oğuz Ali (öl. ?).....	142
3.2.3.1.2. Türk Halk Edebiyatında Kanunî Sultan Süleyman İzleri	143
3.2.3.2. Tasavvuf Edebiyatı.....	145
3.2.3.2.1. Arşî (öl. 1591)	146
3.2.3.2.2. Gülşenî (öl. 1533).....	147
3.2.3.2.3. Merkez Efendi (öl. 1552)	148
3.2.3.2.4. Pir Sultan Abdal (öl. ?).....	149
3.2.3.2.5. Sârbân Ahmed (öl. 1546)	150
3.2.3.2.6. Seyyid Seyfullah (öl. 1601).....	152
3.2.3.2.7. Sünbül Sinan Efendi (öl. 1529)	153
3.2.3.2.8. Şemseddin Sivasî (öl. 1597).....	154
3.2.3.2.9. Üftâde (öl. 1580)	156
3.2.3.2.10. Ümmî Sinan (öl. 1569).....	157
3.2.3.3. Dîvân Edebiyatı.....	158
3.2.3.3.1. Muhibbî (1495-1566)	159

3.2.3.3.1.1. Muhibbî'nin Şiir Anlayışı.....	165
3.2.3.3.1.2. Muhibbî'nin Şâir Anlayışı	166
3.2.3.3.2. Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Divân Şairleri.....	167
3.2.3.3.2.1. Kanunî' yle Münasebeti Olan Şairler	167
3.2.3.3.2.1.1. Abdî / Müeyyed-zâde (öl. 1554)	167
3.2.3.3.2.1.2. Âgehî (öl. 1577)	168
3.2.3.3.2.1.3. Ârifî / Fethullah Çelebi (öl. 1562).....	173
3.2.3.3.2.1.4. Bâkî (öl. 1600)	174
3.2.3.3.2.1.5. Cenâbî (öl. 1562).....	178
3.2.3.3.2.1.6. Dâî / Kadî-zâde Abdurrahman Dâî Efendi (öl. 1587)..	178
3.2.3.3.2.1.7. Derviş Paşa (öl. 1603)	179
3.2.3.3.2.1.8. Ebussuûd Efendi (öl. 1574).....	180
3.2.3.3.2.1.9. Edâyî (öl. 1574).....	183
3.2.3.3.2.1.10. Edirneli Nazmî (öl. 1559)	183
3.2.3.3.2.1.11. Emrî (öl. 1575).....	185
3.2.3.3.2.1.12. Enverî (öl. 1547)	187
3.2.3.3.2.1.13. Fevrî (öl. 1570/71)	189
3.2.3.3.2.1.14. Gazâlî / Deli Birâder (öl. 1535).....	190
3.2.3.3.2.1.15. Gubârî (öl. 1574).....	192
3.2.3.3.2.1.16. Hayâlî Bey (öl. 1557).....	194
3.2.3.3.2.1.17. Kâmî (öl.1579).....	197
3.2.3.3.2.1.18. Kâtibî (öl.1562)	198
3.2.3.3.2.1.19. Kemâl Paşa-zâde (öl. 1534)	199
3.2.3.3.2.1.20. Lâmi'î (1472-1532).....	200
3.2.3.3.2.1.21. Lâzimî (öl. 1561).....	204
3.2.3.3.2.1.22. Perviz Efendi (öl. 1579).....	205
3.2.3.3.2.1.23. Rahmî (öl. 1568)	206

3.2.3.3.2.1.24. Selmân (öl. ?)	207
3.2.3.3.2.1.25. Semâî (öl. 1530)	208
3.2.3.3.2.1.26. Şâhî (Şehzâde Bayezid) (öl. 1562)	208
3.2.3.3.2.1.27. Şemsî (öl. 1580)	210
3.2.3.3.2.1.28. Şükrî-i Bitlisî (öl. ?)	212
3.2.3.3.2.1.29. Ubeydî (öl. 1572)	213
3.2.3.3.2.1.30. Taşlıcalı Yahyâ Bey (öl. 1582)	214
3.2.3.3.2.1.31. Zamîrî (öl. ?)	217
3.2.3.3.2.1.32. Zâtî (öl. 1546)	218
3.2.3.3.2.2. Osmanlı Sahası Dışında Kanunî'yle Münasebeti Olan Şairler	222
3.2.3.3.2.2.1. Şah Kasım (öl. 1539)	222
3.2.3.3.2.2.2. Sehâbî (öl. 1564)	223
3.2.3.3.2.3. Kanunî'yle Münasebeti Olmayan Şairler	224
3.2.3.3.2.3.1. Abdî / İslî Abdî (öl. 1536)	224
3.2.3.3.2.3.2. Arşî (öl. 1562)	226
3.2.3.3.2.3.3. Âşık Çelebi (öl. 1572)	226
3.2.3.3.2.3.4. Âzerî (öl. 1585)	228
3.2.3.3.2.3.5. Azîzî (öl. 1585)	230
3.2.3.3.2.3.6. Bahârî (öl. 1552)	232
3.2.3.3.2.3.7. Basîrî (öl. 1535)	233
3.2.3.3.2.3.8. Behîştî (öl. 1572)	235
3.2.3.3.2.3.9. Celîlî (öl. 1569)	237
3.2.3.3.2.3.10. Cevherî (öl. 1572/73)	240
3.2.3.3.2.3.11. Derûnî (öl. 1568/69)	241
3.2.3.3.2.3.12. Derzi-zâde Ulvî (öl. 1585)	242
3.2.3.3.2.3.13. Figânî (öl. 1532)	244

3.2.3.3.2.3.14. Firâkî (öl. 1575)	246
3.2.3.3.2.3.15. Garâmî (öl. 1585).....	247
3.2.3.3.2.3.16. Gülbaba (öl. 1541)	249
3.2.3.3.2.3.17. Hadîdî (öl. 1533/34).....	250
3.2.3.3.2.3.18. Handânî (öl. 1593'ten sonra).....	251
3.2.3.3.2.3.19. Haşimî (öl. 1594)	252
3.2.3.3.2.3.20. Hâtifî (öl. 1562).....	253
3.2.3.3.2.3.21. Hâverî (öl. 1564/65).....	254
3.2.3.3.2.3.22. Hayretî (öl. 1534/35).....	255
3.2.3.3.2.3.23. Helâkî (öl. 1575)	256
3.2.3.3.2.3.24. Hicrî (öl. 1557/58).....	258
3.2.3.3.2.3.25. İshâk Çelebi (öl. 1536).....	258
3.2.3.3.2.3.26. Kabûlî (öl. 1591-92).....	260
3.2.3.3.2.3.27. Lâyihî (öl. 1565-66)	261
3.2.3.3.2.3.28. Lem'î (öl. 1550)	262
3.2.3.3.2.3.29. Merdümî (öl. 1563).....	263
3.2.3.3.2.3.30. Nev'î (öl. 1599).....	264
3.2.3.3.2.3.31. Ravzî (öl. 1600'den sonra).....	266
3.2.3.3.2.3.32. Şâhidî (öl. 1550).....	267
3.2.3.3.2.3.33. Şîrî (öl. 1592)	269
3.2.3.3.2.3.34. Usûlî (öl. 1538)	270
3.2.3.3.2.4. Kanunî Dönemi Ümmî Dîvân Şairleri.....	272
3.2.3.3.2.4.1. Bîdârî (öl. 1560).....	273
3.2.3.3.2.4.2. Cemîlî (öl. 1544)	274
3.2.3.3.2.4.3. Meşrebî (öl. 1554).....	275
3.2.3.3.2.4.4. Re'yî (öl. 1579/80).....	277
3.2.3.3.2.4.5. Siyâbî (öl. ?).....	277

3.2.3.3.2.4.6. Tâlibî (öl. ?).....	278
3.2.3.3.2.4.7. Vâlihî (öl. ?)	279
3.2.3.3.2.5. Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Diğer Şairleri:.....	280
3.2.3.3.2.6. Kanunî Sultan Süleyman'ın Nazire Söylediği Şairler	281
3.2.3.3.2.6.1. Nesîmî (öl. 1417)	281
3.2.3.3.2.6.2. Şeyhoğlu Mustafa (1413/14).....	283
3.2.3.3.2.6.3. Necâtî (öl. 1509).....	287
3.2.3.3.2.6.4. Figânî	288
3.2.3.3.2.6.5. Hayâlî Bey.....	290
3.2.3.3.2.6.6. Lâmiî	290
3.2.3.3.2.6.7. Fuzûlî	291
3.2.3.3.2.6.8. Ahmed-i Da'î	293
3.2.3.3.2.7. Kanunî Sultan Süleyman'a Nazire Söyleyen Şairler	294
3.2.3.3.2.7.1. Bâkî	294
3.2.3.3.2.7.2. Ebussuûd Efendi	295
3.2.3.3.2.7.3. Lâzimî	296
3.2.3.3.3. Mesnevî Edebiyatı	297
3.2.3.3.3.1. Dinî-Tasavvufî-Ahlâkî Mesnevîler.....	298
3.2.3.3.3.2. Tarihî, Destanî ve Menkabevî Mesnevîler.....	301
3.2.3.3.3.2.1. Süleymannâmeler	302
3.2.3.3.3.2.1.1. <i>Süleymânnâme</i> : Bostân Çelebi (Bostân -zâde Mustafa Efendi) (öl. 1570)	303
3.2.3.3.3.2.1.2. <i>Süleymânnâme</i> , Abdülaziz Karaçelebi-zâde (öl. 1658).....	304
3.2.3.3.3.2.1.3. <i>Süleymânnâme</i> , Celâl-zâde Salih (öl. 1565).....	305
3.2.3.3.3.2.1.4. <i>Süleymânnâme</i> , Matrâkçı Nasûh (öl. 1564)	305
3.2.3.3.3.2.1.5. <i>Süleymânnâme</i> , Eyyübî (öl. ?).....	305
3.2.3.3.3.2.1.6. <i>Süleymânnâme</i> , Niğde Kadısı Hâkî Efendi	306

3.2.3.3.3.2.1.7. <i>Süleymânnâme</i> , Mahremî Çelebi (öl. 1536).....	306
3.2.3.3.3.2.1.8. <i>Süleymânnâme</i> , Senâî (öl. ?)	307
3.2.3.3.3.2.1.9. <i>Süleymânnâme</i> , yazarı bilinmemektedir.....	307
3.2.3.3.3.2.1.10. <i>Süleymânnâme</i> (Yazarı bilinmemektedir.).....	308
3.2.3.3.3.2.1.11. <i>Süleymânnâme</i> , Gubârî Abdurrahman bin Abdullah (öl. 1566)	308
3.2.3.3.3.2.1.12. <i>Süleymânnâme</i> , (Târih-i Üngürüs) Ali Efendi	309
3.2.3.3.3.2.1.13. <i>Süleymânnâme</i> , Topçular ve Cebeciler Kâtibi Abdülkâdir (öl. 1645).....	309
3.2.3.3.3.2.1.14. <i>Süleymânnâme</i> , Celâl-zâde Mustafa (öl. 1583)...	309
3.2.3.3.3.2.1.15. <i>Süleymânnâme</i> (Yazarı bilinmemektedir.)	310
3.2.3.3.3.2.1.16. <i>Süleymannâme</i> , Ârifi Fethullah Çelebi (öl. 1561/62).....	310
3.2.3.3.3.3. Aşk ve Serüven Mesnevîleri.....	310
3.2.3.3.3.4. Çeşitli Konulardaki Mesnevîler	315
3.2.3.3.3.4.1. Fazîletnâmeler	315
3.2.3.3.3.4.2. Şehrengizler.....	315
3.2.3.3.3.4.3. Surnâmeler	316
3.2.3.3.3.4.4. Sâkinâmeler.....	317
3.2.3.3.3.4.5. Kıyafetnâmeler	317
3.2.3.3.4. Kanunî Sultan Süleyman Döneminde Nesir.....	318
3.2.3.3.4.1. Tarih Yazıcılığı	320
3.2.3.3.4.2. Biyografi Eserleri.....	322
3.2.3.3.4.3. Şu'arâ Tezkireleri	323
3.2.3.3.4.3.1. Garîbî: Tezkire-i Mecâlis-i Şuarâ-yı Rûm	324
3.2.3.3.4.3.2. Sehî Bey: <i>Heşt Bihişt</i> (1538).....	325
3.2.3.3.4.3.3. Lâtîfi: <i>Tezkiretü 'ş-Şu'arâ</i> (1546)	327
3.2.3.3.4.3.4. Âşık Çelebi: <i>Meşâ'irü 'ş-Şu'arâ</i> (1568)	328

3.2.3.3.4.3.5. Kınalızâde Hasan Çelebi: <i>Tezkiretü 'ş-Şu'arâ</i> (1586) ..	329
3.2.3.3.4.3.6. Ahdî: <i>Gülşen-i Şu'arâ</i>	330
3.2.3.3.4.3.7. Beyânî: <i>Tezkiretü 'ş-Şu'arâ</i> (1597).....	332
3.2.3.3.4.3.8. Gelibolulu Âlî: <i>Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkîre Kısmı</i> (1598)	332
3.2.3.3.5. Nazire Mecmuaları	334
3.2.3.3.5.1. Mecnû'atü'n-nezâ'ir	334
3.2.3.3.5.2. Câmi'u'n-nezâ'ir.....	335
3.2.3.3.5.3. Mecma'u'n-nezâ'ir	335
3.2.3.3.5.4. Pervâne Bey Mecmuası	336
3.2.3.3.5.5. İsmi ve Derleyicisi Bilinmeyen Bir Nazire Mecmuası.....	336
3.2.3.3.6. Şerhler ve Lügatler	336
3.2.3.3.7. Manzum Sözlükler.....	339
SONUÇ	341
KAYNAKÇA.....	346
EKLER.....	367

KISALTMALAR

B.	: Beyit
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
G.	: Gazel
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
K.	: Kaside
k.	: Kıt'a
No:	: Numara
nşr.	: Nâşir
öl.	: Ölümü
s.	: Sayfa
sr.	: Seri
ss.	: Sayfa sayısı
sy.	: Sayı
vd.	: Ve diğerleri
vr.	: Varak
yy	: Yüzyıl

ÖN SÖZ

Dünya tarihinde 600 yıllık bir dilimi kapsayan Osmanlı İmparatorluğu'nun bu başarısında en önemli etkenlerden biri şüphesiz atalarından miras kalan “bilgelik”tir. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebali damadına şu öğütlerle bu bilgeliği aktarmaktadır:

“Oğul, dünya senin gözlerinin gördüğü gibi büyük değildir. Bütün fethedilmemiş gizemler, bilinmeyenler, görülmeyenler ancak senin fazilet ve erdemlerinle gün ışığına çıkacaktır...”

Asırlar boyu devam ettirilen bu bilgelik denilebilir ki Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve nihayet Kanunî Sultan Süleyman'ın ferasetleriyle ete kemiğe bürünmüştür. Kanunî döneminde Osmanlı Devleti, Batı ve Orta Avrupa'ya kadar ilerleyerek sınırlarını genişletmiş ve devlet politikaları yönünden ilk kez Kanunî, denizler aşmayı da gerektiren bir siyasi anlayış güderek Kuzey ve Batı Afrika'ya, Kuzey Rusya ve Hint Okyanusu'na kadar varmayı başarmış, bu yüzden de “Muhteşem” sıfatıyla anılmıştır. Devlet içindeki mekanizmaların doğru çalışması, yasa ve kanunların yaygınlaştırılarak denetlenmesi, devlet ve halk nezdinde adaletin sarsılmaması gibi konularda gösterdiği hassasiyet ise devrinden çok sonra bile anlaşılacak “Kanunî” olarak anılmasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin dönemsel olarak kendi içinde oluşan çözümsüzlüklerin neden olduğu tahribata karşı Kanunî, hem ekonomi hem siyaset hem de ilim ve kültür sahalarında yaptığı yeniliklerle bu tarihsel süreci iyileştirmiş ve döneme cesareti, feraseti ve siyasi zekâsıyla da damga vurmuştur. Kanunî Sultan Süleyman, kendinden sonraki padişahlara güçlü bir devlet ve o gücü var eden stratejiyi miras bırakmıştır.

Kanunî Sultan Süleyman'ın tahtta kaldığı 46 yıllık saltanat dönemi, Osmanlı Devleti'nin en parlak devridir ve “Altın Çağ” olarak nitelendirilmiştir. Devrin bu adla nitelendirilmesinin zeminindeki sebepler kendinden önceki devirlerden başlanarak irdelenmiştir. Giriş bölümünde dönemin hatları genel bir bakışla çizilmeye çalışıldıktan sonra dönemin sosyal ve siyasî atmosferi; askerî alan, denizcilik ve hukuk alanında incelenmeye çalışılmış, bu alanlarda devrin önde gelen şahsiyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölüm Kanunî Sultan Süleyman'ın hayatı, seferleri, fetihleri, şahsiyeti ve hastalığı hakkında bilgi verilerek tamamlanmıştır.

Birinci bölümde Kanunî Sultan Süleyman döneminin ilim dünyası ile kültür ve sanat dünyası incelenmeye çalışılmıştır. İlimde, önceki devirlerle kıyas edilerek dönemin ilmî atmosferinden, medreselerden, dönemin önde gelen âlimlerinden, bahsedilmiş daha sonra dinî ilimler, sosyal ilimler, fen ilimleri ve tıp olmak üzere dört ayrı başlık altında ve bu başlıkların her biri de kendini oluşturan dallarda irdelenmeye çalışılmış, bu yapılırken bahsedilen ilimde öne çıkan âlimler çalışmalarıyla verilmeye çalışılmıştır. Kültür ve sanat bahsinde ise medeniyet, kültür ve sanata dair incelemeye yine kendinden önceki devirlerden başlanmıştır; daha sonra dönem, o yıllarda İstanbul'a gelmiş seyyahların gözünden Avrupalı bakışıyla irdelenmeye çalışılmış; dönemin estetik anlayışı incelendikten sonra mimari ve musiki alanı ile hat, tezhip, ciltçilik, çinçilik, minyatür gibi geleneksel sanatlar yine öncesi ile kıyas edilerek araştırılmaya ve bahsi geçen sanatların önde gelen temsilcileri, katkılarıyla birlikte tanıtılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde dönemin Çağatay, Azerî ve Osmanlı sahasında önde gelen temsilcilerine dair bilgiler verilmiş, diğer temsilciler ise yalnızca adları zikredilerek de olsa çalışmaya dâhil edilmiş; Osmanlı sahasında dönemin edebî muhitleri ele alındıktan sonra Halk Edebiyatı, Tasavvuf Edebiyatı ve Dîvân Edebiyatı incelenmiş; dönemin nazım ve nesir edebiyatlarının çehresi çizilmeye çalışılmış; Kanunî ile münasebeti olan ve Kanunî ile münasebeti olmayan şairler tespit edilmeye çalışılmış; daha sonra ise Kanunîye nazire yazan şairler ve Kanunî'nin nazire yazdığı şairler tespit edilmeye ve bu hususlarda, eldeki verilerin imkânı ölçüsünde değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik dönemindeki en ihtişamlı yıllarını bütün detaylarıyla ortaya koymak elbette bir tezin muhtevası ve hacminin üstündedir. Ele alınan her bir husus ayrı çalışmalar hâlinde derinleştirilebilir. Amil Çelebioğlu'nun **Kanunî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı** adlı eseri, yol gösterici eserlerin başlıcalarından olmakla birlikte zamanla değişen ve çoğalan bilgiler, bu çalışma için uçsuz bucaksız bir literatür incelemesine sevk etmiştir. Kapsamı ve sınırları genel hatlarıyla belirtilen bu çalışma süresince dönemin edebiyat ve kültür kaynakları titizlikle incelenmiş ve devrin edebiyat ve kültür hayatı, onu besleyen unsurlarla birlikte yansıtılmaya çalışılmıştır.

Böyle bir çalışmayı öneren ve çalışma boyunca desteğini eksik etmeyen danışmanım ve kıymetli hocam Prof. Dr. Ahmet KARTAL'a, yol gösterici fikir ve önerilerinden faydalandığım Prof. Dr. Mehmet TOPAL ve Prof. Dr. Melike GÖKCAN hocalarıma, bu çalışma için eserlerini kaynak edindiğim, çalışmalarıyla edebiyat, kültür, sanat ve ilim âlemine büyük hizmetler sunan ve bugün hayatta olan ve olmayan bütün değerli âlim ve ediplere teşekkürü bir borç bilirim.

Emine ALTINKAYNAK

ESKİŞEHİR, 2022

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu tarihinde üç büyük padişahın biri olarak anılan Kanunî Sultan Süleyman (1494-1566) devrinden önce Fatih Sultan Mehmed (1432-1481), İstanbul'u fethedip kısa bir süre sonra bu şehri İmparatorluk için güçlü bir merkez hâline getirmiş, Yavuz Sultan Selim (1469-1520), düzenlediği seferlerle doğudaki sınırları genişletirken bir yandan da kontrolü İmparatorluk'un elinde tutmayı başarmıştır. Kanunî'nin, yönünü Batı'ya çevir(ebil)mesi kendisinden önce izlenmiş akilane siyasetlerin, elde ettiği zaferler ise ferasetli bir devlet adamı oluşunun sonucudur.

Kanunî Sultan Süleyman, 1520'de Osmanlı Devleti'nin yönetimini eline aldığıında İslam dünyasında gelinen zirveyi sağlamlaştırmak ve sürdürmek için, bu büyük mirası devraldığı padişah ataları gibi devletin sınırlarını genişletme ve ulaşılan sınırlarda İmparatorluk'un gücünü muhafaza etme ülküsüyle hareket etmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in, Rodos ve Belgrad önlerinde hedeflediği gelişmeyi tamamlamaya ömrü vefa etmemiştir. Yavuz Sultan Selim'in Batı'ya sarsıcı bir hamlede bulunma niyetiyle açtığı tersaneler Avrupa'ya korku salmıştı. (İnalçık, 1999: 95). Kanunî, devraldığı bu siyasetleri başarıyla devam ettirmekle kalmamış, onlara yenilerini eklemiştir. Rotasını çevirdiği yön ise tarihinin en hareketli dönemlerinden birini yaşıyordu.

Avrupa'da üstünlük kurmak ve kıtaya egemen olmak, Mukaddes Roma-Cermen İmparatorları ile Fransa arasında İtalya Harpleri (1494-1559) olarak bilinen çetin savaşların yaşandığı bir dönemden zaferle çıkabilmek için her iki taraf da Türklere karşı Haçlı seferine çıkacağı vaadinde bulunuyordu. O dönemde bütün Avrupa, Osmanlı savaşı korkusu içindeydi (İnalçık, 2009:149). Ancak Hristiyan dünyasının iki büyük lideri olan I. François (1494-1547) ile V. Karl (1500-1558) arasında çıkan büyük çatışma ve savaşlar kıtayı ikiye bölmüş ve o zamanlarda vadedilen Haçlı seferleri gerçekleşmeden tarihin tozlu raflarındaki yerini almıştır. Kanunî, dünya tarihinde kendi dönemine işte tam da bu olumlu gelişmelerle başlamış ve bu rüzgârla önce Belgrad'ı sonra da Rodos'u fethederek atalarının yarım bıraktığı

süreci tamamlamıştır (İnalçık, 1999: 95). Tarihin önemli noktalarından biri olan Fransa Kralı François'nın İmparator Karl'a esir düşmesi ve annesinin, oğlunu kurtarması için Kanunî'den yardım istemesidir. Dönemsel olarak baktığımızda daha önceleri de Osmanlı'dan Napoli ve Papa da yardım istemişlerdir ancak bu davet artık Osmanlı'nın Avrupa'da önemli bir diplomatik zemine ulaşmasını sağlamıştır. Fransız elçi Jean Frangipane, her ne kadar bu yardım çağrısına kulak verilmediği takdirde Karl'ın Avrupa'nın tek hâkimi olacağını söylese de François'nın bu konuda Avrupa'nın en önemli aktörü ve kefilinin Kanunî ve Osmanlı Devleti olması gerektiğini bizzat dile getirmiştir. Kanunî, François'nın bu tavrı ve sözüne güvenerek iki kez Macaristan sınırlarına dayanmış ilkinde geleneksel siyaset anlayışına uyarak kendilerine bağlı doğal bir krallık olarak kalmasına karar verip işgal etmemiş ancak ikincisinde dönemi ve Avrupa'nın politik koşullarını da hesaplayarak işgali gerçekleştirmiştir. Ancak çok geçmeden François, çocuklarını da geri alması koşuluyla İmparator Karl'la bir anlaşma imzalamıştır. Kanunî bu anlaşmaya öfkelenmiş de sonraki zamanlarda Fransa ile olan ilişkilerin sürmesi açısından olumlu davranmayı seçmiştir. Fransa bu sayede Osmanlı Devleti'nin koruması ve işbirliğiyle doğuda daha ticari atılımlar göstererek Avrupa'daki diğer devletlerden daha farklı bir konuma yerleşmiş, Osmanlı ise Avrupa'daki yerini daha da sağlamlaştırmıştır (İnalçık, 1999: 95).

Kanunî Sultan Süleyman döneminde Batı ile olan ilişkilerdeki başarı ve önemli adımlar her ne kadar dönemin yabancı elçilerinin Osmanlı'daki gözlemleri ve incelemeleriyle açığa çıkıp bu konu hakkında bir fikir verse de bazen Kanunî'nin Avrupa ile olan savaşları herhangi bir plana ve stratejiye bağlı kalınmadan yapılmıştır (Uzunçarşılı, 1988 a: 294). Sonraki dönemlerin kaynaklarından takip ettiğimiz bu gelişmeler bize yalnızca askerî idare konusunda değil, devletin ekonomik yapısı hakkında da bilgi verir. Gerçekten de, devrin giderlerinin en önemli kısmını, 1527-1528 tarihlerine ait bir ekonomi tablosunda da¹ görüleceği üzere, askerî harcamalar oluşturmuştur (İnalçık, 1999: 104).

Kanunî Sultan Süleyman döneminde devlete ait arazilerin değerlendirilmesi, tımar ve vergilendirme sistemi ile tarım politikası ekonomiyi zirveye çıkarmıştır (İnalçık, 1999: 106).

¹ Bkz.: Ek 1, Tablolar Listesi, Tablo 1: 1527-1528 yıllarına ait bir ekonomi tablosu.

Kanunî, yaptığı yeniliklerle devlet yönetiminin klasik biçimini almasını; kanunların çoğaltılmasını, düzenlenmesini, takibini sağlamış ve İmparatorluk için önemli kaynaklar elde etmiştir. Divan anlayışında, ordu sistematığında, tımar uygulamasında yeni arayışlar ve düzenlemelerle bu kurumlar belli bir disipline oturtulmuş, tahrir yönteminin alanı genişletilerek bürokratik düzenlemelerde neredeyse mükemmel düzeye gelinmiştir ki bu da bu asrı “Sultan Süleyman Çağı” yapmıştır (Emecen, 2018: 155).

Saltanatı boyunca on üç kez çok önemli fetihlere ve seferlere çıkmış, kuşatmalar ve savaşlar yaşamış ve Osmanlı Devleti'nin en uzun süre başında bulunmuş olan Kanunî'nin bu dönemi daha sonra kendisinden sonra gelen padişahlar ve yönetimlerince de muhteşem bir devir olarak görülmüştür. Daha sonraki zorlu dönemlerde Kanunî dönemi çokça yâd edilerek bu dönem için “Altın Çağ” isimlendirilmesi yapılmıştır (Emecen, 2018: 153).

1. BÖLÜM

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Avrupa’da bir çığ gibi büyüyen yeni coğrafi keşifler ve bunu gerçekleştiren ülkeler yeni ticari kaynaklar ve yolları da kendi bünyelerine katmışlardır. Özellikle Portekizliler, Ümit Burnu’nu bir geçiş yolu olarak kullanıp Akdeniz’de ve Hindistan’daki ekonomik olanakların hâkimiyetini ele geçirmişler ve Müslümanların kutsal mekânlarına yaklaşma cesaretini göstermişlerdir. Yıldırım Bayezid (1354-1403)’in bu tehlike karşısında Memluk Sultanlığına sağladığı destekler yeterli gelmeyince Osmanlılardan yardım istemek zorunda kalmışlar ve Yavuz Sultan Selim bu ekonomik, politik ve dini koşullar doğrultusunda hemen Mısır’a sefer düzenlemiştir. Safevî Devleti’ne karşı gerçekleştirilen savaşlar bir yere kadar anlaşılabilir görünse de Sünnî Müslüman devlete yapılan bu seferin İslam âlemine aktarılma gücü doğmuştur. Ancak daha önceki beylikler döneminde olduğu üzere Memluklerin topraklarını savunamayacak kadar yardıma muhtaç durumda olduklarını ileri sürüp, kutsal yerleşim yerlerinin korunma ihtiyacının göz önünde bulundurulması gerektiğine inanan Osmanlılar bu tarihi görevi omuzlamışlardır. Yer yer direnişler sokaklara kadar dökülse de Mısır’ın fethinden sonra Osmanlı İmparatorluğu, İslam âleminde kutsalın koruyuculuğunu üstlenmiştir. Kanunî Sultan Süleyman Dönemi’ne kadar bu süreç devam etmiş ve Akdeniz’de Osmanlı’nın güçlenmesini sağlayan önemli temel taşları yerini bulmuştur. Osmanlı’da her ne kadar I. Murad (1326-1389)’dan itibaren “halife” unvanı kullanılsa da Yavuz Sultan Selim’in Mısır üzerindeki egemenliği sayesinde halifelik tam anlamıyla Osmanlılara geçmiş, kutsal inamlar İstanbul’a getirilerek Selim’i “Hâdimü’l-Haremeyn” mertebesine getirmiştir.

Lütfi Paşa (1488-1564)’nın Kanunî Sultan Süleyman’ı İslam dininin yayılması ve korunması konusunda “Asrın İmamı” olarak belirtmesi ve padişahın bu doğrultuda davranıp kararlar alması ile İslam dinine uygun olarak düzenlenmiş bir hukuk sisteminin yerleşmesi konusunda önemli çabalar sarf edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun doğudaki politik, ekonomik ve dinî hâkimiyetinden sonra saltanatın gözü gaza geleneği ve isteğiyle bu dönemde batıya çevrilmiştir. Ordu ve savaş yeteneklerinin gücüyle oluşan gelişme, bu dönemde artık devletlerarası girişilen diyaloglarla daha güçlü bir zemine oturmaya başlamıştır. Kuruluşundan bu yana Osmanlı İmparatorluğu’nun padişahları arasında hem ordu ve donanma gücü hem

devletlerarası görüşmeler alanında kuşkusuz Kanunî Sultan Süleyman bu atılımları en yüksek seviyede gerçekleştiren padişah olmuştur.

Kanunî'nin devlet, ordu ve toplum üzerinde gerçekleştirdiği yenilikler; yerleşik yasa ve kuralların yanı sıra kendi belirlediği kanunların harfiyen uygulanmasındaki takibi; devletin ve devlet memurlarının idaresi konusundaki titizliği; imparatorluğun tüm fertlerini ve haklarını koruyan bir hukuk anlayışını ve en önemlisi de adalet ilkesini gerçekleştirme ve yerleştirme çalışmaları; İslam âlemindeki Sünni kanadın temsilciliği noktasındaki çabası neticesinde bu devir tarihe Altın Çağ olarak kaydolmuştur.²

Avrupa ve genel olarak Hristiyan dünyasıyla ilişkiler çerçevesinde bakıldığında ise önemli kayıtlardan biri, François'nın İmparator Karl'a esir düşmesinden sonra annesi aracılığıyla yardım istemesi üzerine Kanunî'nin yardım eli uzatması ve Fransa ile işbirliğini güçlendirmiş olmasıdır. François'nın Almanya'daki ortakları olan Protestanlarla Osmanlı'yı tanıştırması ve Kanunî tarafından verilen destek sonucu Protestanlar daha da güçlenmiş ve bir nevi resmiyet kazanmıştır. Bu destekle, Avrupa'nın siyasi ve dinî olarak bölünmesi ve bir Haçlı seferlerinin önüne geçilmesi planlanmıştır.

Kanunî, Avrupa'daki yeni sefer ve zaferlerle İmparatorluk'un dünya üzerindeki hâkimiyetini genişletmeye ve sağlamlaştırmaya çalışırken geleneksel bir disiplinle hem doğuya hem de batıya aynı anda sefer düzenlememe ilkesine bağlı kalmıştır. 1527'de gerçekleşen Kalenderiler İsyanı, babası Şah İsmail'in politik yol haritasını izleyen Şah Tahmasb (1514-1576)'ın kışkırtıcılığıyla daha da artmış ve Kanunî'ye doğunun yeniden kontrol altına alınması gereğini göstermiştir. Ancak karşılıklı görüşmeler ve hamleler bir sonuç vermeyince Osmanlı iki sene süren sefer sonucunda Tebriz'i ve Bağdat'ı topraklarına katmıştır. Her ne kadar çeşitli Arap kabileleri isyan edip başkaldırsa da Osmanlı, Hindistan'la olan bu ticaret yollarına hükmetmeyi bilmiştir (İnalçık, 1999: 99).

Osmanlı Devlet politikaları arasında en önemli konumda bulunan batıya sefer düzenleme hamleleri Kanunî döneminde yeniden alevlenmiştir. Kanunî, bir yönüyle batıyla stratejik diplomasi hamleleri ve savaşlar sürerken doğuda da Şii kanadın iradesi

² Geniş bilgi için bkz.: Feridun Emecen, "Kuruluşun Küçük Kaynarca'ya", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, Ed., Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yayını, İstanbul, 1994, C., I, ss. 5-63.

olan Safevî Devleti'ne karşı Sünnî kanadın koruyucusu rolüyle saltanatının henüz ilk zamanlarında ciddi mücadelelere girişmiştir. Doğuda, kimi yönetim zafiyetlerinin boşluğundan faydalanıp Şii taraftarları çoğaltmaya ve birleştirmeye çalışan Safevî Devleti'nin sebep olduğu ayaklanmalar Kanunî'yi güç durumda bıraksa da bu bölgelerde ve zor koşullarda bir koruma planını devreye sokmayı başarabilmiştir (Emecen, 1989: 328-329).

Kanunî, siyasal strateji bağlamında çıkılan seferleri doğu ve batı bölgelerinde yoğunlaştırmanın yanı sıra dünyanın tüm politik sorunlarına eğilmeyi önemsemiş ve özellikle Osmanlı Devleti'nin kuzey ve güney sınırlarında da önemli siyasal hamlelerde bulunmuştur. Kuzey Afrika, Habeşistan, Yemen, Hindistan ve Polanya'ya kadar Osmanlı tarihi boyunca unutulmuş ya da öncelikli olmayan bu uzak ülkeler sadece Kanunî döneminde Osmanlı'nın ilgi alanına girmiştir. Çünkü Kanunî, Safevî karşıtı İslam âleminin batıya düzenlediği seferlerde dikkatlerin kendi üzerinde olduğunu ve temsilciliğini yaptığı bu dünyanın takdirini kazanmanın önemini anlamıştır. Denilebilir ki uzun süre düşman olarak görülen Şah Tahmasb dahi Sultan Süleyman'ın batıya yaptığı seferleri, kuşatmaları ve fetihleri hayranlıkla izlemiş "Hazret-i Hünkâr" diye andığı bu padişaha herhangi bir kin tutmadığını belirtmiştir (Kırlangıç, 2001: 62-63; Emecen, 2018: 139).

Kanunî döneminde genel olarak sulh ve düzen hâkim olsa da toplumsal karmaşanın ara ara tahtı ve yönetimi zora sokacak derecede arttığı ve bu durumun sonraki yılların Osmanlısında da etkilerini sürdürdüğü görülmüştür. Sultan Süleyman'ın, oğullarıyla olan daimî gerilimi ve çatışmalarının, toplum düzeyinde hissedilmesi; büyük seferlere çıkmanın hazineye verdiği ağır yük; bölgede gelişen siyasal meselelerin sonucu ortaya çıkan dinî radikalleşme; bürokrasideki kimi aksaklıklar ve yöneticilerin birtakım adaletsiz davranışlarıyla da zorlu süreç iyice hissedilmiştir (Emecen, 2018: 155).

1.1. Kanunî Sultan Süleyman Döneminde Sosyal ve Siyasi Atmosfer

1.1.1. Askerî Alan

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında sistemli bir ordu anlayışı henüz oturmamıştı. Osman Gazi (1258-1324) döneminde eli silah tutan gençler savaş zamanı orduya katılmış ve barış zamanında da gündelik işlerine geri dönmüşlerdir. Ancak ilk olarak Orhan Gazi (1281-1362) döneminde düzenli bir ordu anlayışı güdülmüş, bu bağlamda yaklaşık biner kişilik atlı ve atsız olmak üzere bölükler kurularak belirli bir bedel karşılığında savaş hazırlıkları yapılmıştır. Her ne kadar bir süre bu şekilde devam edilmişse de toprakların genişlemesiyle daha düzenli ve disiplinli bir ordu ihtiyacı baş göstermiştir. Batıya doğru fetihlerin gerçekleşmesiyle bu topraklarda ele geçirilen esirler yeniçeri olarak orduya katılmışlarsa da gelen itirazlar ve aksaklıklar sonucunda Türkçeyi ve İslamî bilgileri öğrensinler diye çiftçilerin yanına verilmişlerdir (Özcan, 1999: 551).

Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin çeşitli aşiretlere ait süvarileri, Bursa'nın alınmasında pek olumlu sonuçlar doğurmayınca yerine düzenli atlı bölükler ve yaya bölükleri oluşturulmuştur. Aynı zamanda *Gâziyân-ı Rûm*, *Âhiyân-ı Rûm*, *Abdalân-ı Râm*, *Bâciyân-ı Râm* gibi birlikler de düzenlenmiştir.³

İstanbul'un fethiyle birlikte "Acemi Ocağı" kurularak burada hem yeniçeri hem de kapıkulu askerlerinin eğitimine başlanmış, sadece esirlerin değil, "devşirme" adı verilen Hristiyan çocukların da eğitilerek ordu ya da devlet mekanizmalarına yerleştirilmesi benimsenmiştir (Özcan, 1999: 551).

"Devşirme olarak alınan çocuklar da eğer bir ailenin birden fazla çocuğu varsa, birisi olmaktadır. Bu hususta da farklı rakamlar veriliyor. Uzunçarşılı'nın Yeniçeri Kanunnamesi'ne göre 40 hanede 1 haneden, Angelos (1666)'a göre 10 evden 1 çocuk, Yunus Bey'e göre 2 haneden 1 çocuk, Rauwolff'a göre 3 çocuktan 1'i (s.96). Tek çocuğu olan ailelere dokunulmuyor" (Göyünç, 1999: 560).

Yaya, sekban ve ağa bölükleri olarak üç kısma ayrılan Yeniçeri Ocağı, ilk olarak I. Murad tarafından Edirne'de kurulmuştur. Yeniçeri Ocaklarının amiri şehrin toplumsal huzurundan da sorumlu olan "Yeniçeri Ağası"dır ve sırasıyla yönetim kadrosu şu şekilde devam etmiştir: sekbanbaşı, kul kethüdası, zağarcıbaşı, seksoncubaşı, turnacıbaşı, haseki ağalar, başçavuş, deveciler, yayabaşılar, muhızırbaşı, kethudayeri ve bölükbaşılar. Osmanlı Devleti'nin askerî alandaki başarısı ve sistemi birçok önemli teşkilat yapılarından ve ocaklardan oluşmuştur. Silah yapımı ve üretimi

³ Geniş bilgi için bkz.: Nejat Göyünç, "Kuruluş Devrinde Askerî Teşkilat ve Devşirme Düzeni", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, C., VI, ss. 558-560.

için Cebeci Ocağı, top imal eden ve kullanan Topçu Ocağı, bu topların seferden sefere götürülmesini sağlayan Top Arabacıları Ocağı, tünel kazarak düşman sınırına yaklaşan Lağımcılar Ocağı bu düzende önemli yapıları oluşturmuştur (Özcan, 1999: 552).

Bütün bu ocaklar içinde öne çıkan ve lokomotif görevi üstlenen Yeniçeri Ocağı idi. Düzenli bir yapı içerisinde İmparatorluk'a pek çok zafer tattırılmış olan Ocak, tarih boyunca memnuniyetsizliklerini de farklı yollarla belli etmekten çekinmemişlerdir. Kanunî dönemi özelinde belirtilecek olursa, Yeniçeri ocağının en mühim memnuniyetsizliği Rüstem Paşa ve onun tayin ettiği ağa (1500-1561) ile ilgiliydi ve bu hususta gerek Rüstem Paşa'ya gerekse Kanunî'ye pek çok kereler ağır mektuplar yazmaktan geri durmamışlardı.

Şehzâde Mustafa'nın (1515-1553) öldürülmesinden sonra azledilen Rüstem Paşa, iki yıl aradan sonra Hürrem Sultan (öl. 1558) ve kızı Mihrimah Sultan'ın (1522-1578) Kanunî'yi etkilemeleri ile dönemin sadrazamı Kara Ahmed Paşa'nın (1516-1555) azledilip idam ettirilmesi sonucu yeniden veziriazam olarak atanmıştır. Rüstem Paşa, yeniden dönüşünde Yeniçeri Ocaklarını sıkı bir denetim altında tutmaya çalışarak sonradan kendisine damat yapacağı Ahmed Ağa'yı (öl. 1580) Ocak ağalığına tayin ettirmiştir. Ağa'yı "ağzı henüz domuz eti kokan" biri olarak tanımlayan Yeniçeriler, Ağa'dan şikâyet etmeye başlamışlardır. Rüstem Paşa'ya yazdıkları bir mektupta,

"...Bu zalimin bize itdüğü eza ve cezayı bilürsün niçin Pâdişah'a doğrusun dimezsün? Yoksa hatrın sakınursın, güveğü idinmek istersin. Evvelâ ya Pâdişah'a vukuu üzere arz eyle ve yahut dahi çâremüz kalmadı, bir küllî fesat etmek mukarrerdir, bilmiş olasın. Sonra bilmedüm demek fayda etmez. Pâdişah'a dahi arz verilmek mukarrerdir. Elhasıl dirlik değil canımızdan bîzar olmuş bilesiz..." (Uzunçarşılı, 1967: 199).

diyerek Paşa'ya, uğradıkları zulüm karşısında sessiz kalmasının ve hâllerini padişaha arz etmemesinin hesabını soran Yeniçeriler, hâllerini, bizzat Padişah'a yazdıkları mektupla da dile getirmişlerdir:

"Devletlü hünkârın ayağı toprağına yeniçeri kullarının arzihali budur ki..."

Hâliya ağamız olan kimesnenin elinden âciz ve fermânde (fürumânde) kaldık. Âl-i Osman peyda olalu ve yeniçeri, yeniçeri olalu böyle zalim, böyle haramzade müfsid, suret uğrusu şeytan sofusu azyemez ağa ne gelmiştir ve ne gelecektir; bunun zamanında yeniçeri olmaktan gâvur olmak yeğdir. Devletlü Pâdişah! Sen bunu adam sanursın; bu adam değildir; bu şeytan aleyhüllâne kendüsüdür. Hayf yazdık, senin buna ittüğün itikada.

Hâşâ ve kellâ bu, senin terbiyende büyümüş ola. Yazuk değil midir? Ne hak bilür ne şeriat bilür bir zalim müfsiddir kanden geldi? Evvelâ her kim bunu ortaya götürüb ağa olmasına sebep olduysa Tanrı rahmetinden mahrum ola...” (Uzunçarşılı, 1967: 196).

İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından yayımlanan mektuplardaki ifadeler, Yeniçerilerin, Rüstem Paşa ve onun tayin ettiği ağanın yönetiminden ne derece rahatsız olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.⁴

Her ne kadar, Yeniçerilerin Rüstem Paşa'nın tayin ettiği Ahmed Ağa zamanında dönemsel şikâyetleri olsa da bunun haricinde Kanunî döneminde uyum ve memnuniyetle görevlerini yerine getirmişlerdir. Bunda elbette çocukluktan itibaren asker olarak, görev bilinciyle yetiştirilmiş olmalarının rolü büyüktür. Esasen Osmanlı Devleti'nin hiçbir döneminde askerlerin farklı bir uğraşla meşgul olmalarına sıcak bakılmamıştır.

Batının ve Doğunun gözünde tüm gücünü ordusundan aldığı bilinen Osmanlı Devleti, ordusuna büyük bir önem ve titizlik göstererek askerlerinin başka mesleklerde gelişmelerini onaylamayıp sadece askerî becerilerini geliştirmelerini isteyerek düzenli bir orduda olması gereken eğitimleri dört mevsim almalarını sağlamıştır. Yavuz Sultan Selim, bir seferi sırasında demirci arayışına girmiş, ordu içinde bulunan demirci gerekli işi görmüş ancak Yavuz Sultan Selim “Orduya sanatkâr karışmış.” diyerek o askeri ordudan çıkarmıştır (Öztuna, 1978: 303; Taşkiran, 1999: 561).

Kanunî Sultan Süleyman, kendi saltanatında ordunun gelişmesine, disiplinine ve teknik imkânlarının yükselmesine büyük önem vermiş ve devrinde Osmanlı ordusu tarihinin en güçlü zamanını yaşamıştır. Cemalettin Taşkiran, “Yükselme Döneminde Osmanlı Ordusu” adlı makalesinde Hauser'dan şöyle bir pasaj alıntılamıştır (Taşkiran, 1999: 563):

“...Bu ordu savaş ve yalnız savaş için yaşıyordu. Savaştan başka hiçbir şey düşünmüyordu. Son derece cesurdu. Çok iyi şekilde silahlanmıştı. Muntazam maaş alıyor ve çok iyi besleniyordu. Disiplini, Avrupa ordularında tasavvur edilemeyecek derecedeydi. Sultan Süleyman, 30.000 askeriyle Rodos'a girdiği zaman, bütün müşahitlerin birleştiği üzere, adada askerlerin ayak seslerinden başka tek bir ses, tek bir

⁴ Mektupların tamamı için bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Şehzade Mustafa'nın Ölümünde Medhalî Olan Vezir-i Âzam Rüstem Paşa'nın İkinci Sadaretinde Yeniçerilerin Ağalarından Şikâyeti Havi Kanunî Sultan Süleyman İle Rüstem Paşa'ya Pek Ağır Mektupları”, *Belâten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, Nisan 1967, C., XXXI, sy., 122, ss. 191-200.

söz duyulmuyordu. Böyle bir disiplindi... Kudretli bir topçunun desteklediği Türk ordusu, bir tek emirle, tek vücut ve iyi kurulmuş bir makine hâlinde harekete geçiyordu.”⁵

Kanunî için ordunun düzeni ve fethedilen bölgelerdeki halklara alınacak tavır ve davranışlar oldukça önemli olmuştur. Bu hususu, 1532 yılında Bâlî Bey’e (1495-1543) gönderdiği bir mektupta rahatlıkla görebilmek mümkün. Kemal Edip Kürkçüoğlu, “Kanunî’nin Bâlî Bey’e Gönderdiği Hatt-ı Humâyûn”⁶ adlı makalesinde bu mektubu günümüz Türkçesiyle yayımlarken şu tespitlere yer vermiştir:

“Vesikanın bir mühim noktası da "on sekiz pare kal’a feth eyleme’nin”, "Tersaneye otuz bin kızak gönderme’nin”, "altmış bin baş yollama’nın” bile "tûğ-i vezâret, elde etmeğe yetmediğini, bunun "kolay alınır, verilir” bir nesne olmadığını, nizamın ne kadar üstün tutulduğunu tebarüz ettirmesidir.

Metinden anlaşılan diğer bir cihet de ihtişam devrinde askerî kuvvet ve kudretin muhassalası ve sosyal faikiyetin tabii neticesi olan muzafferiyet ve muvaffakiyette adalet ve şefkat hissini, reayaya riayet düşüncesinin, alınacak topraklara akın etmeden evvel oralarda yaşayanların kalplerini kazanmak gayesinin ne büyük payı bulunduğu. İmparatorluk ordularının niçin muvaffak olduğunu anlayanlar, tarih boyunca birçok istilâların neden akamete uğradığını iyi kavrarlar” (Kürkçüoğlu, 1950: 226).

Osmanlı İmparatorluğu’nun gerek kara ordusu ve gerekse donanmasının en önemli zafer sırlarından birisi de her zaman gizlilik olmuş, çıkılacak seferlerin düşmanın hiç beklemediği bir anda gerçekleşmesine büyük dikkat gösterilmiştir. Öyle ki Fatih Sultan Mehmed ordunun hazırlıklarının hangi ülkeye sefere çıkmak için olduğunu soran bir vezirine “Bunu sakalım bilse sakalımı yakardım.” yanıtını vermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda asker ve halk daima ortak bir zeminde buluşmuş; asker, ordunun kendisine verdiği dışında ne ihtiyacı olmuşsa bedelini vererek almış, halkın sırtına yük olmamış, aksinin gerçekleşmesi durumunda idama varan ağır cezalarla karşılaşacağını da bilmiştir (Taşkiran, 1999: 564).

Türkler için her daim önemli olan askerî alana, görüldüğü üzere Osmanlı Devleti’nde yüksek ihtimam gösterilmiş, bu sayede sınırlar genişletilmiş ve sayısız

⁵ Henri Hauser, Augstin Renaudet, *Les Debuts De L'Age Moderne*, Presses Universitaires De France, Paris, 1929.

⁶ Mektup için bkz.: Kemal Edip Kürkçüoğlu, “Kanunî’nin Bâlî Bey’e Gönderdiği Hatt-ı Humâyûn”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, Mart-Haziran 1950, C., VIII, sy: 1-2, ss. 225-231.

zaferler elde edilmiştir. Ancak güçlü bir askerî yapıyla mümkün olan güçlü bir devlet yapısı, kendini, özellikle Kanunî döneminde son haddine kadar göstermiştir.

1.1.2. Denizcilik

Türk denizcilik tarihinde ilk deniz donanmasını kuran (1085), Batı Ege’de İzmir, Midilli ve Sakız gibi adaları da fetheden Çaka Bey (öl. 1092)’dir. Osmanlı Devleti tarih sahnesine çıkışından İstanbul’un fethine kadar olan döneme değin denizcilik konusunda diğer dünya ülkelerine oranla çok büyük gelişmeler göstermiştir. Öncelikle Marmara Denizi sahillerine yakın topraklarda hâkim olan Menteşeğulları, Saruhanoğulları, Karasioğulları, Aydınoğulları beyliklerinin Osmanlı denizciliğinin kurulmasında katkıları büyüktür. Yıldırım Bayezid’in saltanat yıllarında denizciliğe verilen önem artmış ve Gelibolu’da savaşta kullanıma hazır hâlde tutulacak gemilerden mürekkep bir donanma alanı ve tersane oluşturularak bu süreç hızlandırılmıştır. Çünkü Gelibolu’nun fethedilmesi gitgide Balkanlar’a yaklaşmak amacıyla yanı sıra Osmanlı Devleti’nin büyük denizlere ve sahillere de açılmasına elverişli bir olanak sağlayacaktır (İnalçık, 1992: 309-341; Bostan, 2006: 14).

Yıldırım Bayezid her ne kadar donanmaya önem verip tersane açmışsa da kendi döneminde İstanbul’u fethetmek için giriştiği savaşta, 60 gemilik donanmasıyla Cenevizlilerin ve özellikle donanma ve denizcilik konusunda korkutucu boyutlarda gelişmiş olan Venediklilerin ortak donanması karşısında deniz mürettebatının ve kaptanlarının henüz acemi oluşu sebebiyle başarı gösterememiştir (Taşkiran, 1999: 565).

Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethedip boğaz yoluyla Karadeniz’e ve sonrasında bu rüzgârla Akdeniz’e açılması Osmanlı denizciliğini daha büyük bir hedefe götürecek en önemli merhale olmuştur. Özellikle Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul kuşatması sırasında donanmadaki yaklaşık yetmiş adet gemiyi yağlı kazıkların üstünde karadan yürütmesi savaş stratejisi anlamında da dünya tarihine büyük bir zafer olarak geçmiş ve Fatih Sultan Mehmed’den “denizlerin sultanı” olarak söz edilmesine yol açmıştır. Osmanlı Kuvvetleri, Yavuz Sultan Selim komutasında Mısır’a girdiğinde Hint Okyanusu’na açılıp buradaki ticari trafiği ve gücü kendi

yönlerine doğru çekmeye çalışarak dünya üzerindeki denizler hâkimiyetinin de sınırlarını genişletmiştir (Bostan, 2006: 18).

Osmanlı İmparatorluğunun karasal politikalarda olduğu kadar deniz politikalarına ve gücüne önem veren padişahı Kanunî Sultan Süleyman, Akdeniz ve Hint Okyanusu'nda stratejik hamleler yapıp önemli fetihler ve savaşlar kazanarak döneminin bir nevi deniz krallığını kurmuştur. Döneminin henüz başlarında Orta Akdeniz'de elde edilen güç ve istikrarı Batı Akdeniz'de de sürdürme isteği içindeyken Avrupa ülkelerinin de kendi bünyelerine katmak için sürekli peşinde olduğu, denizlerin güçlü korsanı ve ayrı zamanda gemi yapımıyla tamiratı konusunda da engin tecrübeleri olan Barbaros Hayreddin Paşa'yı donanmasının başına getirterek büyük zaferlerin kapısını aralamıştır (Bostan, 2006: 27). Barbaros Hayreddin'i bu tarihi göreve, "Yerini bir ehline bırakıp derhal İstanbul'a gelmesi, şayet orada yerine güvenilir birisi yoksa bildirmesi," fermanı ve görev bildirimi ile çağırmıştır (Yücel, Sevim, 1991: 185).

Kanunî, 1521'de Rodos Adasını fethettikten sonra Avrupa ve özellikle Venedikliler sıranın Kıbrıs'a geldiğini düşünerek büyük bir panik içinde adayı sağlama alma çalışmalarına başlamıştır. Tüm bu önlemlere rağmen 1571 yılında Magosa Kalesi işgal edilmiş ve adanın hâkimiyeti Osmanlı Devleti'ne geçmiştir (Taşkiran, 1999: 565).

1534 kışını tersanede yoğun bir çalışmayla geçiren Barbaros Hayreddin Paşa, yaklaşık yüz gemilik, otuz beşi başarda, elli ikisi kadirga, altısı kalyata, yedisi kayık olmak üzere ve yirmi beş bin kişilik kürekçi ve savaşçıdan oluşan donanmasıyla Tunus'a doğru yelken açıp bir yıl sonra başarılarla geri dönmüştür (Bostan, 2006: 51).

Osmanlı Devleti'nin ve Barbaros Hayreddin Paşa'nın önemli zaferlerinden biri Preveze Deniz Savaşı'yla elde edilen Akdeniz'deki üstünlüğün netleştirilmesidir. Ayrıca Fransa ile olan siyasi iletişimde Cezayir Beylerbeyi Barbaros Hayreddin Paşa'nın katkıları olmuş ve bu sayede hem Fransa korunmuş hem de bir liman kenti olan Tolun, Osmanlı donanmasının doğal bir tersanesi hâline gelmiştir (Bostan, 2006: 261).

Dönemin denizciliğinde önemli gelişmelerden biri de tersanelerin kurulmasıdır. İstanbul'da Kanunî'nin "kaptân-ı deryâ"larından Güzelce Kasım Paşa'nın büyük emek ve katkılarıyla kurulan ve geliştirilen Galata Tersaneleri,

Osmanlı donanmasının neredeyse bütün yükünü çekmekteydi. İdris Bostan'ın Evliya Çelebi'den aktardığına göre Kanunî döneminde tersane içinde baruthane kulesi, yetmiş kaptan mahzeni, kürekhane, yedi kurşunlu mahzen, yeni divanhane, zindan, cirit meydanı kasrı, Şahkulu kapısı ve Meyyit iskelesi bulunmaktadır.⁷

Osmanlı denizciliği ve donanmasının merkezi olan tersanelerde dönemin ileri gelen tersane sanatkârları, “tersane halkı” denilen kaptanlar, reisler, azeb ve levend diye adlandırılan bahriye savaşçıları da çeşitli görevler üstlenmiştir (Özcan: 1999: 556).

Osmanlı donanması denizcilik alanında tarihî başarılar göstererek her geçen gün gücüne güç katmış, 29 Mayıs 1436 Gelibolu savaşından 7 Ekim 1571'deki İnebahtı yenilgisine kadar 155 yıl hiçbir deniz savaşını kaybetmeyerek ulaşılması güç bir rekora imza atmıştır (Taşkiran, 1999: 565).

1.1.2.1. Barbaros Hayreddin Paşa (1478-1546)

Selanik civarında, Yenice Vardar ilçesinde bir Türk sipahisi ailesinin dört çocuğundan biri olarak dünyaya gelmiştir. Bu aileye mensup olan Yakub'un İshak, Oruç, Hızır ve İlyas adlarında çocukları olmuştur. Oruç Reis ve İlyas Reis birlikte deniz korsanlığında ilerlerken Hızır Reis (namı diğer Hayreddin Paşa) de tek başına Selanik ve Adalar'da denizlere açılmıştır. Bu deniz mücadelelerinde İlyas Reis şehit düşmüş, Oruç Reis her ne kadar yakalanıp tutsak edilse de sonrasında Barbaros Hayreddin tarafından kurtarılmıştır. Oruç Reis Şehzâde Korkud'un destekleriyle Akdeniz'de korsanlık mücadelelerini sürdürmüş ve Rodos Şövalyeleriyle de çarpışmıştır. Yavuz Sultan Selim, kardeşi Korkud'un deniz yoluyla ülkeyi terk etmemesi için Hızır Reis ve Oruç Reis'i Trablus-Preveze arasında konumlandırmıştır. İki kardeş denizlerde elde ettikleri başarılarla ellerine geçen ganimetleri saklamak için Tunus Sultanı Ebu Abdullah Muhammed Hamis'e hediyeler vererek ve savaş ganimetlerinin de beşte birini vermek üzere anlaşıp bir Tunus limanı olan Halkulvad'a yerleşmişlerdir. Burada başarılı seferler gerçekleştiren iki kardeş daha sonra Kurtoğlu

⁷ Geniş bilgi için bkz.: İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

Muslihüddin ve Muhyiddin Reis'leri de kendilerine katarak büyük bir korsan ordusu oluşturmuşlar ve aynı zamanda Yavuz Sultan Selim'e de hediyeler sunup karşılığında iki kadirge ile ödüllendirilmişlerdir. Oruç Reis bu güçle 1516 yılında Cezayir'i ele geçirmiş, Şarlken'in müdahalesini rağmen bu bölgeyi teslim etmeyerek Afrika içlerine kadar ilerlemiştir ancak İspanyollarla yapılan bir savaşta şehit düşmüştür. Cezayir'in yönetimine abisinden sonra geçen Barbaros Hayreddin, Türkleri Cezayir'den çıkarmak isteyen İspanyollara karşı ciddi mücadelelerle, ordularına büyük zararlar vermiştir. Ancak durumun vahametini anlayan ve Şarlken'in kalabalık ordusuyla daha fazla mücadele edemeyeceğini gören Barbaros Hayreddin, Yavuz Sultan Selim'den yardım istemiş ve yine karşılığında üç bin asker ve emirlik beratı almıştır. Her ne kadar burada tam anlamıyla tutunmaya çalışsa da yerli halk ile İspanyollar arasındaki çift taraflı anlaşmalardan kuşkulanan ve sonunda Cezayir'i terk etmek zorunda kalan Barbaros Hayreddin, yeniden korsanlık yapmak üzere denizlere dönmüş ve fakat birkaç yıl sonra Cezayir'i yeniden ele geçirmiştir.

Osmanlı Devlet'i karasal savaşlarda büyük zaferler kazanırken denizler konusunda zayıf kalmıştı. Şarlken'in denizcisi Andrea Dorya'nın (1466-1560) karşına en az onun kadar deneyimli bir kaptan çıkarması gerekiyordu ki o da Cezayir Emiri Hızır Reis'ten başkası değildi. Kanunî, Barbaros'u İstanbul'a davet ederek onunla ve on sekiz arkadaşıyla karşılıklı konuşmuş, Akdeniz'deki savaşlarından ötürü tedirginlik duyduğu Andrea Dorya hakkında düşüncelerini öğrenmek istemiş ve Barbaros'un bu konuda verdiği gözü pek yanıtlardan hoşlanarak Halep'e, Veziriazam İbrahim Paşa'nın yanına göndermiştir. Burada Barbaros Hayreddin Paşa Gelibolu kaptanlığına ve Cezayir Beylerbeyliğine atanarak hilat giydirilip yeniden İstanbul'a gönderilmiştir. Barbaros Hayreddin Paşa, 1534 yılında Osmanlı'da ilk seferini İtalya kıyılarına gerçekleştirmiş, sonra Cezayir ve hemen arkasından Tunus'u fethetmiştir. Şarlken, Osmanlı Devleti'nin Afrika'da egemen olmasını istemediğinden büyük bir kuvvetle Tunus'u geri almıştır. Osmanlı, Barbaros Hayreddin Paşa'nın kaptân-ı deryâlığında Akdeniz'deki birçok adayı ele geçirmiş, bundan rahatsız olan Venedik, Papalık ve Portekiz orduları Korfo Adası'nda bir toplantı gerçekleştirerek Osmanlı Ordusu'nun elindeki bölgeleri almaya karar vermiştir. Barbaros Hayreddin Paşa'nın Preveze açıklarında durduğu zamanlarda ittifak donanması da bölgeye gelmiş, karşılıklı top atışlarından sonra Andrea Dorya geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu zaferle

Akdeniz'deki tek söz sahibi Andrea Dorya bu makamı Barbaros Hayreddin Paşa'ya bırakmak zorunda kalmıştır.

Kanunî Sultan Süleyman'ın François'yı desteklemesi ve Fransa'nın deniz gücünün eksikliği ve yetersizliği dolayısıyla Kanunî'nin emriyle Barbaros Hayreddin Paşa bir kez daha Akdeniz'e yelken açıp, Fransız donanmasının kumandanıyla birleşerek önce Nis'i fethetmiş ve sonrasında kışı geçirmek üzere Tulon limanına demir atmış ve sonrasında da hâkimiyetin Fransa'ya geçtiğinden emin olduktan sonra İstanbul'a geri dönmüştür. Bu büyük seferler ve zaferlerden sonra bir daha sefere çıkmayan Barbaros Hayreddin Paşa Akdeniz dönüşünden iki yıl sonra vefat etmiş ve Beşiktaş'ta bulunan türbesine defnedilmiştir (Yücel, Sevim, 1991: 181-187).

Kanunî, İmparatorluk'un birçok yerinde tersaneler kurmuş, bu dönemde deniz seferleri düzenlenerek zaferler elde edilmiş ve denizcilik her anlamda zirveye taşınmıştır. Döneminde ilk kez kaptân-ı deryâlara "beylerbeylik rütbesi" verilmiş ve ilk beylerbeyi Barbaros Hayreddin Paşa, Cezayir Beylerbeyliğine getirilmiştir (Özcan, 1999: 556).

1.1.2.2. Turgut Reis (1485-1565)

Turgut Reis; Muğla'nın, adı kaynaklarda geçmeyen bir köyünde yaşayan Veli adında bir zatın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Uzun süre deniz ve denizcilikle ilgilenmiş, korsanlık zamanlarında yeteneklerinden dolayı Barbaros Hayreddin Paşa'nın ilgisini çekmiş; Barbaros, yetiştirmek üzere Turgut Reis'i yanına almıştır. İlerleyen yıllarda yine Barbaros Turgut Reis'i Osmanlı donanmasına yerleştirmiştir. Ancak daha önemli mevkilere gelememesinin sebebi, Rüstem Paşa'nın kaptân-ı deryâ olan kardeşi Sinan Paşa'ya rakip olmasıdır.

Osmanlı Devleti o yıllarda siyasal ilerleyişlerinin yönünü Kuzey Afrika'ya çevirmiş ve Kanunî özellikle Trablusgarp'ın ele geçirilmesini istemiş, Turgut Reis'e bir Kur'an-ı Kerim ve bir de altın kılıç armağan ederek eğer ki Trablusgarp'ın fethine yardım ederse kendisini Trablusgarp valiliğine atayacağını sözünü vermiştir. Turgut Reis bu önemli atama için Osmanlı donanmasıyla birlikte hareket ederek Malta Adası seferine çıkmış, ada ele geçirilmiş ve sonrasında Trablusgarp Kalesi kuşatılmıştır.

Sinan Paşa, Turgut Reis'in bu yardımına rağmen onu vali olarak atamayınca Osmanlı hizmetinden ayrılmıştır. Ancak Turgut Reis'in savaşçıları da kendisiyle birlikte gidince Sinan Paşa bu kararından kısa zamanda dönmüştür. Turgut Reis, Osmanlı donanmasının Malta Adası Seferi sırasında Sentanj Kalesi kuşatılırken kaleden atılan bir topun büyük bir taşı parçalaması ve bu taştan seken bir parçanın başına isabet ederek yaralaması sonucu beş gün süren yaşam mücadelesini kaybedip vefat etmiştir. Türbesi, Trablusgarp'ta yaptırdığı caminin yanındadır (Afyoncu, 2018: 89).

1.1.3. Hukuk

Osmanlı İmparatorluğu; ilim, sanat, edebiyat, askerî gelişmeler ve daha birçok alanda olduğu üzere hukuk sistemini de kendinden önceki Türk ve İslâm uygarlıklarından edindikleri tecrübe, bilgi, adalet mekanizmalarının geleneğiyle birleştirerek hukuksal yapısını oluşturmuştur. Ancak dünya tarihinde yüzyıllarca hüküm süren bir imparatorluğun devlet ve toplumsal yönetimi elbette çeşitli değişiklik ve yenilikleri de beraberinde getirecek ve bu kapsamda hukuk yapısı bir ilerleme kaydedecekti. Hukuksal alt yapının kurulu olduğu gelenek ise İslâm hukuku idi. Osmanlı Devleti'nin hukuksal sistemini ve zeminini anlayabilmek ve hakkında bir görüşe sahip olmak için İslâm hukukunun yanı sıra dönemin adalet mekanizmalarının rehber edindiği fıkıh eserleri ve kanunnamelerle mahkemesi görülen davaların sonuçları olarak da kabul gören şer'iyye sicilleri, bize yol gösterecek en önemli kaynaklardır (Şen, 1999: 327).

Osmanlı hukuk sistemi iki ana damardan oluşmuştur. Birincisi *Kur'an-ı Kerim*'in esasları olan “sünnet”, “icma” ve “kıyas” ile gerek toplumsal gerek dinî meraklarla sorulan soruları ve açmazları gideren cevapların olduğu fetvaları içeren “şer’î hüküm”lerdir. İkincisi ise geleneksel örf ve adet mirasının yasalarını da kapsayarak, padişahın karar verme yetkisinin kısmen sınırlandırıldığı ve daha ziyade dönemin tecrübeli hukukçularının özel görüşleri, kavrayışları ve fetvalarıyla sonuca varılan hukuk yöntemi olan “örfi hukuk”tur. Fakat aralarında birbirini bağlayan önemli bağlar vardır: “örfi hukuk”, “şer’î hukuk”un kararlarına ve disiplinine karşı gelip farklı

bir tutum sergileyemez. Bu, gerçekleştiği takdirde örfî hukuk geçerliliğini yitirir (Özbilgen, 2009: 204).

Osman Gazi (1258-1326) döneminde çarşı pazar esnafından alınan örfî vergi, örfî kanun hükümlerinin Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren yürürlükte olduğunu göstermekle birlikte terimsel manada bu sisteme ilk olarak Fatih Sultan Mehmed Dönemi'nde rastlanır (Âşıkpaşazâde Tarihi, 1332: 19-20; Aydın: 1994: 376). Fatih Sultan Mehmed Dönemi'nin önde gelen tarihçilerinden Tursun Bey (öl.1492 sonrası) örfî hukuku şu şekilde izah etmektedir (Aydın, 1994: 377):

“Yani bu tedbir ol mertebe olmazsa belki mücerred tavr-ı ‘akl üzere nizâm-ı âlem-i zâhir için meselâ tavr-ı Cengiz Han gibi olursa sebebine izâfe ederler, siyâset-i sultânî ve yasâğ-ı pâdişâhi derler ki örfümüzce ona örf derler.”⁸

Bu söz ile Tursun Bey'in, örfî hukukun temellerini rasyonel bir biçimde ortaya koyduğu ve akıl temelinde izah ettiği söylenebilir (Apaydın, 2009: 299-304).

Osmanlı Devleti, kuşattığı ülke ve yerleşim yerlerinin hukuksal temellerini sarsmadan, değiştirmeden, yerel nüfusu hiç alışık olmadığı bir sisteme adapte olmaya zorlamadan, geçen süre içerisinde kendi hukuk sistemiyle birleştirmeyi daha makul bulmuştur (Aydın, 1994: 377).

Örfî kanunun hüküm ve yasalarının düzenlenmesi ve yazılması konusunda yönetimin uzun yıllara dayalı tecrübe ve bilgisine nail olan âlimlerinden oluşan Dîvân-ı Hümâyûn'un görüşmeleri ve fikir alışverişiyle en başat noktadaki nişancının çalışma ve araştırmalarının kritiği padişaha sunulur, padişah da sadece yaşadığı ve tahtta kaldığı sürece yürürlükte olacak olan bu hukuki maddeleri onaylarsa maddeler kanunlaşır (Aydın, 1994: 378).

Hukuksal zemininin oluşmasında ve uygulanmasında en önemli paylardan biri de tarihte ilk kez sadece Osmanlı Devleti'nde rastlanılan ve padişahların kendi iradeleriyle belirledikleri hükümlerin toplu ve güncel bir düzenlemesiyle oluşan “kanunnâme”lerdir. Devrin kadıları Hanefî mezhebine uygun metinler ve rehberler doğrultusunda kararlar alırken bu kanunnâmelerle birlikte davaları daha kapsayıcı bir

⁸ Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, haz., Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977.

anlayışla sonuca vardırılmışlardır. Kanunî Sultan Süleyman'ın Kanunnâmeleri özellikle bütün kentlerdeki mahkemelere iletilerek kadıların bu doğrultuda karar vermeleri sağlanmıştır (Aydın, 1994: 379).

Fatih Kanunnâmesi'nde geçen şu satırlar Osmanlı Devleti'nde hem toplumsal hem bürokratik hem de İslâmî kuralların padişah tarafından yerine getirildiğini göstermesi bakımından önemlidir (Emecen, 1994: 142):

“Ve tuğrâ-yı şerîfim ile ahkâm buyurulmak üç canibe mufavvazdır. Umûr-ı âleme müteallık ahkâm umûma vezîriâzam buyruldu ile yazıla. Ve malıma müteallık olan ahkâmı defterdârlarım buyruldu ile yazalar. Ve şer'-i şerîf üzere deavî hükmünü kazaskerlerim buyruldu ile yazalar.”⁹

Padişah; seferde olduğu dönemlerde, toplumsal meselelerde sadrazamı, dini meselelerde ise şeyhülislâmı ya da kazaskeri yerine karar verici tayin etmiştir. Divan kurulunda alınan tüm kararlar son bir onay için padişaha sunulsa da padişahlar da bu yetkilerinin bir yere kadar olduğunu farkındadırlar. Bu durum, Ebussuûd Efendi'nin (1490-1574) “*Nâmeşru nesneye emr-i sultânî olmaz,*” ifadesinde de açıkça görülmektedir. Örfî kuralların yanı sıra saray gelenekleri ve kamuoyu baskısı da kimi zamanlarda padişahların özgür iradelerini kısıtlamıştır (İpşirli, 1992: 115-117; Emecen, 1994: 143). Her ne kadar kısıtlayıcı etkiler olsa da yine de sosyolojik ve toplumsal adalet konularında son raddede padişah toplum nezdinde sarsılmaz bir güce sahipti. Bu güç doğrultusunda oluşan örfî yasalar ve kanunlar, Kanunî Sultan Süleyman'ın tahtta olduğu sürede ülküsel ve düşünsel anlamda neredeyse kusursuz bir işleyişe ulaşmıştır (İnalçık, 1999: 106)

Zeki Arıkan, bir makalesinde Fransız şarkiyatçılığının kurucularından olan Guillaume Postel'den (1510-1581) söz eder ve onun XVI. yy'da gerçekleştirdiği Anadolu seyahatinden edindiği izlenimleri aktarır. Bu bilgiler, Osmanlı hukuk sisteminin bir yabancının gözüyle değerlendirilmesi anlamında önemlidir. Postel, Divan'dan söz ederken buradaki davaların çok çabuk görülüp karara bağlanmasına duyduğu hayranlığı dile getirirken bunun sebebinin Divan'da kılı kırk yararcasına davaları aylarca uzatan avukatların olmayışına bağlar. Padişahların, davaları bir

⁹ Fâtih Sultan Mehmed, *Kânûnnâme-i Âl-i Osman*, nşr., Abdülkadir Özcan, Kronik Yayınları, İstanbul 2003.

pencerenin arkasından izlemelerine de değinen Postel, aynı pencereden Fransa kralına da lâzım olduğunu söylemekten geri durmaz (Arıkan, 1999: 87).

Son tahlilde Kanunî Sultan Süleyman, daha önceleri Fatih Sultan Mehmed'in düzenleyip ele aldığı kanunnâmeleri yeniden gözden geçirip hükümlerini şeyhülislâmın fetvaları ile de harmanlayıp, kendisine Kanunî denmesine sebebiyet veren kanunnâmeleri ortaya koymuştur. Kanunî döneminde yasaların ve hukukun bu denli net çizgiler kazanıp düzene girmesinde, Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi (öl. 1567), Şeyhülislâm Kemâl Paşa-zâde (öl. 1534) ve Ebussuûd Efendi (öl. 1574) gibi birçok âlim ve devlet adamının önemli katkıları olmuştur. Kanunnâmesini; Vergi Kanunu, Ceza Kanunu ve Askerî Kanun olmak üzere üç ayrı bölüm olarak düzenleyen Kanunî, bu kanunlarla kendinden sonra gelecek olan yönetim ve padişahlara da hem idari, hem hukuki hem de mali olarak sağlam ve kıymetli bir zemin kılavuz bırakmıştır (İpekten, 1996: 81).

1.1.3.1. Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi (öl. 1567)

Doğum tarihi net olarak belirlenmese de Tosya doğumlu olduğu bilinmektedir. Kadı Celâl olarak bilinen bir zatın oğludur. İki kardeşi vardır ve kardeşleri de kendisi gibi karakter yapısı olarak kültür ve ilime düşkün yapıda kimselerdir. Kardeşlerinden biri Salih Çelebi (1505-1565) olup o da babası gibi kadılık yapmış, şiir ve inşâ konusunda tanınmış, sonrasında nişancılık vazifesinde bulunmuştur. Diğer kardeşi ise Atâyî mahlasıyla şiirler de kaleme alan Ataullah Bey'dir (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2017: 214).

Devrinin önemli hukuk adamlarından biri olan Mustafa Çelebi, Sultan Selim zamanında padişahı uyarıp hukuka ve usule ters düşen kararların düzeltilmesi gerektiğini çekinmeden kendisine söyleyip uyarma gereği hissetmiştir. Bu durumu Beyânî, *Tezkîretü 'ş-şu 'arâ'* sında onun dilinden şöyle ifade etmiştir:

“Râkımü's-sütûr-ı mezbûrun kendünden istimâ itdüm ki Sultân Selîm Hân-ı kadîm vüzerâdan mahfî etrâfa ba'zı ahkâm u avâmir göndermelü oldukda bana yazdururdu. Ba'zı umûrda muhâlefet şeklin gösterüp münâsib olan böyle eylemekdür pâdişâhum dir idüm. Bir iki def'a ibrâkvâr-ı âd idüp izhâr-ı gazab iderdi. Ben makarr olup sa'âdetlü pâdişâhum fermân senündür. Ammâ sa'âdetlü sâhib-i kırâna münâsib olan budur didigüm gibi

münbasit olup imdi öyle yaz dir idi” (Beyânî (Mustafa Cârullâhzâde), 2017: 208).

Kanunî Sultan Süleyman döneminde İbrahim Paşa'nın sır kâtipliğini yürütmüştür. İbrahim Paşa Mısır'a gönderildiğinde, burada kendisine hukuksal zeminin hazırlanmasında Celâl-zâde Mustafa Çelebi önemli katkılar sağlamıştır.

Nişancı Seydî Bey, Kanunî'nin ilk saltanat döneminde, Osmanlı kanunnamelerini yeniden ve en baştan düzenlemiş, Celâl-zâde Mustafa Çelebi ise bu düzenlemelere ek olarak gelişen zamanın ve dönemin uygunluğunu yansıtan yeni maddeler eklemiştir. Bu yüzden de döneminde Koca Nişancı olarak anılmaya başlamıştır (Uzunçarşılı, 1988 a: 613).

Dönemsel olarak bakıldığında bir nişancının iki açıdan değeri ölçülmüştür; birincisi resmi makamlarca gerçekleştirilen yazışmalardaki “inşâ” da gösterdiği maharet, ikincisi ise devletin yasa ve kanunlarına tam anlamıyla hâkim olmak bilgeliği. Celâl-zâde Mustafa Çelebi bu her iki alanda da fazlasıyla üstün başarılar gösterecek düzeyde yetenekli ve bilgili olmuştur. Ferman, menşur, nâme ve benzeri yazı formlarında oluşturduğu sistem, kendisinden sonraki dönemlerde de yol gösterici mahiyette olmuştur. Osmanlı örfi hukukunu gerçekleştiren madde ve yasaların yalnızca kendi aralarında bir bütünlük oluşturmalarının yanı sıra şeriatla da pekiştirilmesini sağlamış, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ile dirsek teması kurarak çalışmalarını sürdürmüştür. Kanunî Sultan Süleyman'a “Kanunî” lakabının verilmesinde de çok önemli hukuksal katkıları olmuştur (Kerslake, 1993: 261)¹⁰.

1.1.3.2. Şeyhülislâm Kemâl Paşa-zâde (öl. 1534)

Gerçek adı, Şemseddin Ahmed b. Süleyman'dır. Büyük babası Kemâl Paşa'dan ötürü kendisine İbn Kemâl veya Kemâl Paşa- zâde denmiştir¹¹. 1468/1469'da Tokat'ta dünyaya gelmiştir. Babası Fatih döneminin önemli kumandanlarından Süleyman

¹⁰ İlim bölümünde yer verilen Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi, bu bölümde hukukçu kimliğiyle mevcuttur.

¹¹ İlim bölümünde de yer verilen Kemâl Paşa-zâde, bu bölümde hukukçu kimliğiyle mevcuttur.

Çelebi olup annesi ise yine Fatih dönemi âlimlerinden Kûpeli-zâde Molla Mehmed Muhyiddin'in kızıdır (Uğur, 1987: 1).

Babası gibi asker olan Kemal Paşa-zâde ilerleyen yıllarda ilme yönelip müderris olarak atanmıştır. Anadolu kazaskerliği görevinde de bulunan Kemâl Paşa-zâde, Kanunî döneminde şeyhülislamlığa kadar yükselmiştir. Günde yaklaşık 1000'e yakın fetva veren İbn Kemâl, bu sayede *müfti's-sakaleyn* (insanların ve cinlerin müftüsü) olarak da anılmıştır.

Döneminin önemli hukukçularından olan İbn Kemal, Osmanlı Devleti'nin önceki hukukçularının da görüş ve yöntemlerinden faydalanarak önemli bir birikime sahip olmuş; padişahın ve fetvalarına ihtiyaç duyan kitlelerin güvenini kazanmıştır.

Klasik ve temel literatürden derlediği *Mühimmâtü'l-müfti* ve *Mesâilü'l-fetâvâ* eserlerinde beslendiği damar, kendisinin Hanefi kaynaklarına olan hâkimiyetinin işaretidir. Dönem dönem mezhep içerisindeki görüş farklılıkları nedeniyle nasıl fetvalar vereceği konusunda kararsızlıklar yaşamıştır. Ayrıca zamanının toplumu da güncel sorunları için hukuki çözümlerine ihtiyaç duymuş, İbn Kemal tüm bu konuları aşabilmek için fakihlerin görüşlerini genel bir mantıkla düzenlemiş ve onlarla kendi kişisel düşünce ve görüşlerini tek bir potada eritme yoluna gitmiştir. Yavuz Sultan Selim'in emri üzerine düzenlemiş olduğu bu tasnifi Osmanlı yargı sisteminde benimsenmiştir. Türklerin çoğunluk olduğu yerleşim yerlerinde Hanefi mezhebini temel almış ve kadıları da bu mezhepteki en sahih bilgiler ışığında kararlar vermekle sorumlu kılmıştır (İnanır, 2012: 81-82).

Kanunî dönemine atfedilen "kânûn-ı cedîd" in mukaddimesinde yer alan 9 maddenin 1'i, İbn Kemâl tarafından hazırlanmıştır (Akgündüz, 1994: 369).

16 Nisan 1534 yılında vefat eden Kemâl Paşa-zâde'nin mezarına, "Hazâ makâm-ı Ahmed" (İşte bu Ahmed'in makamıdır), kefenine de "Hiye âhiru'l-libâs" (İşte bu son elbisedir) yazılmıştır¹² (Uğur, 1987: 11).

1.1.3.3. Ebussuûd Efendi (öl. 1574)

¹² Geniş bilgi için bkz.: Ahmet Uğur, *İbn-i Kemâl*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

1490'da İstanbul'da küçük bir köy olan Metris ya da Müderris'te doğmuştur¹³. Babası Şeyh Yavsî (öl. 1514) isminde ve dönemin padişahı II. Bayezid'le dostluğundan ötürü Hünkâr Şeyhi adıyla da anılan, aynı zamanda Ali Kuşçu'nun öğrencilerinden Muhyi'd-dîn Yavsı ibn Mustafâ el-Îmâdî el-İskilîbî'dir. Annesi ise Ali Kuşçu'nun yeğeni ya da bizzat kızı olduğu ileri sürülen Sultan Hatun'dur. Ahmed, Mehmed, Mustafa adlarında üç oğlu ve Hatice, Rahime ve Kerime isimlerinde üç kızı olan Ebussuûd Efendi oğlu Mehmed'in vefatıyla evlat acısını da tatmıştır.

Kanunî Sultan Süleyman döneminin şeyhülislâmı ve sayılı âlimlerinden Ebussuûd Efendi'nin şeyhülislâmlığa getirilmesiyle bu makam diğer ilmiye makamlarından üstün bir konuma ulaşmış ve her gün alınan 200 akçe maaş 600 akçeye çıkarılmıştır. Aynı dönemlerde ulemâ mevkilerinde ilk düzensizlikler başlamış, zamansız ve liyakatsiz atamaların gerçekleştiği iddia edilmiştir.

Politik meselelerde herhangi bir tarafı tutmayarak 30 yıl boyunca Kanunî ve II. Selim (1524-1574) saltanatlarında şeyhülislâmlık görevinde kalmayı sürdürmüş, 1574'te seksen yedi yaşındayken hayata veda etmiş ve Eyüp Camii civarında inşa ettirdiği medresenin mezarlığına defnedilmiştir.

Döneminin önemli hukukçuları arasında yer alan Ebussuûd Efendi, Kanunî'nin toprak ve arazi kanunnamesini hazırlamıştır (Ateş, 1999: 151). Kanunî dönemine atfedilen "kânûn-ı cedîd" in mukaddimesinde yer alan 9 maddenin 1'i İbn Kemâl tarafından, 8'i Ebussuûd Efendi tarafından kaleme alınmıştır.

"Kanûnî devrine ait olduğu ileri sürülen ve "kânûn-ı cedîd" adıyla bilinen kanunnâme aslında sonraki dönemlerin ürünüdür. Zira kanunnâme nüshalarının büyük bir kısmı 1084 (1673) tarihli bir fermanla bitmektedir. Ayrıca içinde Kanûnî'den yıllarca sonra yaşamış olan Zekeriyâzâde Yahyâ Efendi gibi şeyhülislâmlara, Hamza Paşa gibi nişancılara ait fetva ve kanun hükümleri de vardır. Kanunnâmeye Kanûnî döneminin ürünü gibi bakılmasının sebebi, temelini teşkil eden mukaddime kısmının Ebussuûd Efendi'nin fetvalarından oluşmasıdır. Gerçekten bu mukaddimedede yer alan dokuz fetvadan biri İbn Kemal'e, kalan sekiz tanesi Ebussuûd Efendi'ye aittir" (Akgündüz, 1994: 369).

İlmiye ve devlet sistematığı içerisinde yaklaşık altmış yıl kadar görev yapan Ebussuûd Efendi, en fazla hukuk alanında çalışmalarda bulunmuştur. Şer'i hukukun

¹³ İlim bölümünde de yer verilen Ebussuûd Efendi, bu bölümde hukukçu kimliğiyle mevcuttur.

ağırlığı altında örfi hukukun ve yasaların düzenlemesine katkıda bulunmuş, İslam hukukunun geleneksel kurallarını Hanefi mezhebindeki çeşitli fikir ve düşüncelerle yeniden çözümleyerek çağının sorunlarına çözümler üretmiştir.

1.2. Kanunî Sultan Süleyman'ın Hayatı

1.2.1. Kanunî Sultan Süleyman'ın Şehzâdeliği

6 Kasım 1494 tarihinde babası Yavuz Sultan Selim'in Trabzon şehrinde sancakbeyi olarak görevini sürdürdüğü bir dönemde Trabzon'da doğmuştur. Annesi, Hafsa Sultan'dır. İleride Osmanlı Devleti'nin önemli âlimlerinden biri olacak olan sütkardeşi Yahya Efendi (1494-1571) ile birlikte Trabzon'da Konstantin adındaki bir Rum'dan kuyumculuk sanatını öğrenmiştir (Afyoncu, 2018: 15). Hocası Hayreddin Efendi'nin önemli çabaları ve babasının gözetiminde hayatının ilköğrenimlerini bu kentte edinmiştir (Uluçay, 1970: 227).

Daha sonra babasının, dedesi II. Bayezid (1447-1513)'den oğlu Süleyman için yöneteceği bir sancak istemesi üzerine Şarki Karahisar'da görevlendirilmiştir. Ancak Amasya Sancakbeyi Şehzâde Ahmed (1465-1513), kendi şehrine bu denli yakın olmasından hoşlanmamış, babasından bu karardan vazgeçmesini rica etmiştir. Süleyman, bu kez saraydan gelen emirle Bolu sancak beyliğine getirilse de Şehzâde Ahmed tahta geçmeyi çok istediğinden bu atamayı da engellemiş, nihayetinde Şehzâde Süleyman, 6 Ağustos 1509 tarihinde Kefe sancakbeyliğine tayin edilmiştir (Afyoncu, 2018: 15).

Şehzâdeler görevlendirildikleri şehirlerde bir nevi saltanat öncesi prova mahiyetindeki yaşamlarında, saraylarında yaşamışlar, hizmetlerine cariyeler ve hadımlar verilmiştir. Şehzâde Süleyman'ın sarayındaki hareminden annesi Hafsa Sultan sorumlu olup düzeni sağlamıştır. Tüm hayatına yayılacak olan av merakı için de daha o yıllarda müthiş bir av teşkilatı hazırlanmış, atmacılar; balabancılar, şahinciler, çakırcılar ve zağarcılar özel olarak yetiştirilip hazır hâlde tutulmuştur. (Uluçay, 1970: 227-228).

Kefe sancak beyliği görevini üç yıl başarıyla sürdüren Süleyman, babası Selim ve dedesi II. Bayezid arasındaki çatışmalarda babasına omuz vermiş ve askerî gereçler konusunda çeşitli takviyelerde bulunmuştur. Gerek oğlu Süleyman'dan gerekse Kırım Hanı'ndan aldığı destekle en sonunda 24 Nisan 1512'de tahta geçen Yavuz Sultan Selim, oğluna duyduğu güvenle Kırım Hanı'ndan artık onun İstanbul'a gönderilmesini ve kendisine seferlerinde ya da amcalarıyla olan mücadelesinde yardımcı olmasını istemiş ve bu konuda bir başarıya ulaştıktan sonra Süleyman'ı Saruhan sancak beyliğine atamıştır (Gökbilgin, 2019: 14).

Manisa Saruhan sancakbeyliği görevine giderken annesi, kız kardeşi, hocası Hayreddin, lalası Kasım, oğlu Mustafa'nın annesi Mâhidevran (öl. 1581), daha sonraları veziriazamı olacak dostu İbrahim ve hizmetindeki görevliler olmak üzere mahiyetinde 458 kişi vardı (Emecen, 2018: 111).

Şehzâde Süleyman'ın Kefe'de olduğu gibi Manisa'da da doktorları Ramazan ve Yahudi Sinan'ın dışında kadınların sağlığıyla ilgilenen bir hekime de her zaman sarayda hazır bulunmuştur. Ayrıca atlarıyla ilgilenen seyislerin başı mirahur, sancak taşıyıcılarının başı miralem ve çadırlarını kuran çadır mehterlerinin yanı sıra imamı, müezzini ve iç oğlanların eğitiminden sorumlu olan bir muallimi de Şehzâde'nin sarayındaki onlarca hizmet sınıfının görevlilerinden ancak birkaçıdır. Şehzâde Süleyman'ın sarayındaki düzen neredeyse kusursuzdu (Uluçay, 1970: 228).

Babası Yavuz Sultan Selim'in sefere çıktığı dönemlerde Edirne'de tahta vekâlet etmesinin dışında toplamda yedi yıl Manisa'da Sancak Beyliği görevini sürdüren Sultan Süleyman, hem yönetimindeki şehri inceleyerek eksiklerini gidermeye çalışmış, hem de avcılığa olan ilgisinden ötürü yaz mevsiminde yaylalarında konaklamıştır. Bu süre boyunca da hocaları ve lalalarından gelecekte başına geçeceği saltanat ve koruyacağı mevkii hakkında bilgiler ve dersler almıştır (Emecen, 2018, 112).

Osmanlı Devleti geleneğinde sancaklara tayin edilen Şehzâdeler en nihayetinde dönemin padişahına karşı yükümlü olsalar da sancaklarında bir padişahın sorumluluklarıyla kararlar verip buna uygun hareket etmişlerdir. Bunun bir gereği olarak Şehzâde Süleyman'ın da Silahdar, Sekban, Garip, Aylıklı ve Solaklar'dan oluşan bir askerî birliği ve çeşitli gereksinimleri için de esnaf topluluğundan oluşan mühim bir hizmet ekibi vardı (Yücel, Sevim, 1991: 149).

Manisa’da hüküm sürdüğü zamanlarda iç karışıklık, hırsızlık ve haydutluk gibi başat problemlerle karşılaşan Süleyman, yönetim ve cezalandırma sistemi için babasından, hareketini kolaylaştıracak bir talimatname isteyerek *Siyasetnâme* adını taşıyan hükümleri devreye sokmuştur. *Siyasetnâme*’nin özelliği, uygulamadan önce halka çeşitli yollarla duyurulması, izah edilmesi ve kadılar tarafından yürütüleceğinin bildirilmesidir. Hükümler, tarihe *Sultan Süleyman Kanunnâmesi* olarak da geçen matbu kanunnameyle oldukça benzerdir (Gökbilgin, 2019: 15).

Manisa’da yalnızca Şehzâde Süleyman’ın değil, Hafsa Sultan’ın da çalışmaları olmuştur. Çağatay Uluçay, bir yazısında bunu şöyle ifade eder:

“Hafsa Sultan, Manisa'ya ve Türk Sanatına, Sultaniye Camii gibi bir şaheseri hediye etmekle yetinmemiş, Camiye cemaat toplamak için Ali Bey bahçesinden alınan arsadan 20 evlik yeri ayırarak, ev yapmak isteyen kimselere icar veya cüz'i para ile satmayı şart koşmuştur. Kanunî Sultan Süleyman da bu parseller üzerine ev yapanları tekâlf-i dîvâniyye ve âvârız-ı sultâniyyeden muaf tutmuştu. Bu suretle kısa zamanda bu arsa üzerinde mahalle kuruldu. Kadirbilir Manisalılar da Külliyyeye ve mahalleye "Sultaniye" ismini verdiler” (Uluçay, 1970: 55).

Şehzâde Süleyman henüz genç yaşlarda Manisa, Trabzon, Kefe, Edirne ve İstanbul gibi Osmanlı Devleti’nin önemli şehirlerinde görev yaparak hem bu şehirleri ve coğrafyasını öğrenmiş hem de saltanatı boyunca sınırların ötesine yapacağı seferler için büyük bir deneyim kazanmıştır. Şehzâdelik, sancak beyliği ve dönemsel olarak babasının yetkilerine sahip olduğu zamanlarda devlet idaresine özel bir ağırlık vererek daha bu yıllarda Osmanlı İmparatorluğu’nun her anlamda genişlemesini kendisine ilke edinmiştir. Her ne kadar şehzâdelik döneminde devlet yönetimi hakkında nasıl bir eğitimden geçtiği kaynaklarda tam anlamıyla geçmese de tek oğul ve tek taht adayı olması bu konuda sağlam bir geçmişi olduğunu düşündürmektedir. Babası Yavuz Sultan Selim’in Osmanlı Devleti’nin yönetiminde giriştiği taht mücadelelerini de gözlemleyen Sultan Süleyman, kendi saltanatında oğullarının bu tarz girişimlerine çok ağır bir şekilde yanıt vermiştir. (Emecen, 2018: 112-113)

Selim’in dört oğlundan üçü küçük yaşlarda vefat etmiştir. Şehzâde Orhan yaklaşık sekiz on yaşlarında, Şehzâde Korkut ve Şehzâde Musa ise daha küçük yaşlarda hayata gözlerini yummuşlardır (Öztuna, 1989: 2). Yavuz’un altı kız çocuğunun yanında tek oğlu olan Süleyman, 1520 yılında ne bir kardeş kıyımına ne de

herhangi bir stratejik hesaba ihtiyacı olmadan tahta çıkmıştır (Uzunçarşılı, 1988 a: 294).

1.2.2. Kanunî Sultan Süleyman'ın Padişahlığı

Babası Yavuz Sultan Selim'in Çorlu yakınlarındaki bir köyde vefat etmesi üzerine Pîrî Mehmed Paşa (1458-1536), Süleyman Ağa'yı göndererek Şehzâde Süleyman'ı İstanbul'a tahta geçmesi için çağırmıştır (Gökbilgin, 2019: 17). Daha önceleri de birçok kez tahta çıkması için davet gönderilen Süleyman, her defasında babasının vefatına inanmamış, işlediği bir kabahatten ötürü cezalandırılarak ölüme mahkûm edileceği korkusuyla İstanbul'a gitmemiş ancak çok güvendiği bir yakını tarafından gönderilen bir haber neticesinde inanabilmiştir (Yücel, Sevim, 1991: 150). Bu çağrı üzerine Sultan Süleyman 30 Eylül 1520'de Üsküdar'a gelmiştir. Pîrî Mehmed Paşa'nın aceleyle Divan'ı toplaması ve Selim'in vefatının haberini vermesi, onunla birlikte bir Yeniçeri ağasının da "İşte yeni Padişahımız, Hünkârımız çok yaşa!" nidaları atması üzerine Şehzâde Süleyman'ın içi biraz daha rahatlamıştır. Hemen ertesi gün ise cülus töreni gerçekleşmiş, genç yaşta tahta oturan Süleyman, yas kıyafetleri içinde babasının cenazesini karşılamış ve Fatih Camii'nde namazını kılmıştır. Padişah Süleyman, ilk iş olarak babasının Mirza Sarayı'na defnedilmesini ve bu alana bir cami (Sultan Selim Camii), imaret, muallimhâne ve bir de medrese yapılmasını emretmiştir. Aynı gün, babasının ağır yas duygusu üzerindeyken, sarayında dağıtması gereken Yeniçeri bahşişlerini, hilatleri dağıttırması, Osmanlı Devleti'nin eyalet ve sancaklarına ve iyi ilişkilerde bulunan ülkelere cülusnameler yazdırmıştır (Gökbilgin, 2019: 17). Sonrasında Sultan Süleyman, kendinden önceki padişah türbelerine gidip, dualar etmiş ve hemen ardından Manisa'daki ailesinin ve şehzâdelerinin yanına getirilmesini istemiştir (Emecen, 2018: 113).

Sultan Süleyman, Osmanlı Devleti'nin onuncu padişahı olarak tahta geçtiğinde dönemin veziriazamı olan Pîrî Mehmed Paşa'nın görevini sürdürmesi kararını vermiş, lalası Kasım Paşa'yı (öl. 1541'den sonra) ise veziri yapmıştır. Bu hamlesiyle Osmanlı Devleti'nde ilk kez dört vezir aynı anda görev yapmıştır. Bu vezirler sırasıyla

şunlardır: Pîrî Mehmed Paşa, Mustafa Paşa (1500-1580), Ferhad Paşa (1485-1525), Kasım Paşa.

Sultan Süleyman, adalete ne denli önem verdiğini kanıtlamak istercesine öncelikle Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'den getirdiği toplamda yaklaşık 600 evlik sanatkâr, ticaret erbabı ve âlimlere özgürlüklerini vermiştir (Gökbilgin, 2019: 18). Yine babası Yavuz Sultan Selim'in Kahire'den İstanbul'a getirdiği son Abbâsî Halifesi III. Mütevekkil'in (öl. 1543) Mısır'a geri dönüp yurdunda yaşamasına izin vermiştir. Aslında bir yönüyle siyasi bir karar da olan bu özgürleştirme, halifeyi değersizleştirerek hilafetin kendisinde olduğunu ispat etme çabasını gösteren bir karardır. 1524'te İbrahim Paşa'nın (1493-1536) düğününde ulemaya "halîfeten fî'l-arz" ayetinin açıklanmasını isteyerek bu konuda çeşitli düşüncelerinin olduğunu belli etmiştir (Emecen, 2018: 114).

Kendinden önceki dönemlerde Osmanlı Devleti'yle İran arasındaki ipek alışverişi yasağını kaldırıp bu yollarda yakalanan kervanların serbest bırakılmasını ve el konulan ticari metaların sahiplerine geri verilmesini sağlamıştır. Sultan Süleyman döneminin en başat özellikleri arasında adalet, kanun ve düzen vardı. Döneminde yasalara uymayan ve haksız mağduriyetler yaratabilecek bir devlet anlayışı neredeyse olmamıştır. Adalet yönetimindeki kadılar, halkı güç durumda bırakabilecek kararlar almamaya özen göstermiş ve aksi takdirde görevlerinden alınma korkusunu damarlarında hissedip "Mâzul olursam bir dahi mansıb yüzün görmezem." demişlerdir (Gökbilgin, 2019: 18). Sultan Süleyman, Kaptân-ı Deryâ Cafer Bey'in (öl. 1520) de adının geçtiği bir baskı ve zulüm şikâyeti neticesinde, Cafer Bey'i idam ettirmiştir (Afyoncu, 2018: 19).

1.2.2.1. Canbirdi Gazâlî Ayaklanması

Sultan Süleyman'ın henüz tahta çıkışının ikinci ayında, daha önce Yavuz Sultan Selim'in Şam Beylerbeyliğine atadığı Canbirdi Gazâlî (öl.1521) isyan etmiş, Safevî Devleti de buna müdahil olmuştur (Emecen, 2018: 114). Kanunî Sultan Süleyman tahta geçer geçmez Şam ve Halep'teki ciddi gelişmelerle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Yavuz Sultan Selim'in ölümünü bir fırsata çevirmeye çalışan Canbirdi Gazali, özgürlük ve istiklal inancıyla baş başkaldırmış ve bölgedeki sessizliği

ve düzeni bozmuştur. Gazali'nin öncelikli amacı Şam şehrini işgal etmek ve hâkimiyetini ilan ettikten sonra da Mısır'a kadar ilerleyerek Memluk Sultanlığını yeniden harekete geçirmektir. Zaten hâli hazırda Osmanlı'dan haz etmeyen Arapları ve Memluk beyliklerini de toplayarak bir ordu kurmuş, Rodos Şövalyelerinden katkılar görmüş ve bu sayede Beyrut ve Trablusşam gibi yerlerden sonra Halep'i de gözüne kestirmiştir (Öztürk, 2018: 25). Dalmaçyalı bir Slav esiri olan ve aklında her daim bir isyan düşüncesi barındıran Canbirdi Gazali, Arap ve Kürt nüfusundan yaklaşık 15.000 kişi ve 800 civarında tüfekle Halep'e karşı saldırıya geçmiş ancak İstanbul'a giden bilgi sayesinde ordunun başında bulunan Ferhad Paşa 4.000 Yeniçeri, 200 top arabası ve çeşitli beyliklerin güçleriyle bu isyanı bastırıp Canbirdi Gazali'yi yola getirmek için hareket etmiştir. 1521'de Şam dolaylarında yenilen ve ele geçirilen Canbirdi Gazali, o vakit katledilmiştir (Gökbilgin, 2019: 20).

1.2.2.2. Belgrat'ın Fethi

Belgrat, Sırp kontrolündeyken Türklere karşı herhangi bir savunma geliştirilemeyeceği endişesiyle Macar yönetimine bırakılmış, Osmanlı Devleti tam iki kez sefer düzenlemiş ancak her ikisinde de bir başarı gösterememiştir. Son kuşatma denemesinde Fatih Sultan Mehmed ciddi bir şekilde yaralanmıştır. Yavuz Sultan Selim'in Belgrat konusunda geliştirdiği plan ve yöntemler devreye gireceği sırada Selim vefat etmiş, Macarlara Sultan Süleyman'ın artık Osmanlı Devleti'nin başında olduğunu bildirecek olan elçi Behram Çavuş öldürülmüş ve ikili ilişkiler bozularak Osmanlılar, Macarların üzerine yürümeyi amaçlamışlardır (Yücel, Sevim, 1991: 154).

Sultan Süleyman için Belgrat, Avrupa'ya girişin en önemli ana kapısı, Rodos ise Akdeniz'in tamamen Türklerin kontrolü altında olmasında en gerekli adalardan biridir. Sadece Avrupa'yla değil Doğu'yla ve ülke içerisindeki ciddi problemlerle saltanatının ilk on yılında mücadele etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dini rejimi benimsemesi konusunda çok önemli bir tavır göstermiştir (Emecen, 2018: 114).

Sefer öncesinde Ferhad Paşa, İran üzerinden herhangi bir saldırı gelme olasılığı da hesaplanarak, Doğu ve Güney bölgelerinin savunmasında görevlendirilmiştir. Sınır içi koruma ve düzenlemeler yapıldıktan sonra 18 Mayıs 1521'de ordu hareket etmiş, Filibe'de durumun ve savaşın kritiği yapılmış, coğrafi olarak hangi ırmakların

aşılacağı ve hangi yolların kullanılacağı hesaplanmıştır. Öncelikle Budin'in mi yoksa direkt Belgrat üzerine mi yürünmesi gerektiğinin üzerine yapılan tartışmalardan sonra Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa, daha önce Fatih'in zaptını gerçekleştirdiği ama sonra da düşmanın kontrolüne geçen Böğürdelen'i ele geçirip bu sonucu Padişaha iletmıştır (Afyoncu, 2018: 20-21). Kaleyi teftişe giden Sultan Süleyman "İlk fethettiğim kale budur." deyip bir iç kale daha yapılarak büyütülmesini emretmiştir (Yücel, Sevim, 1991: 154).

Pîrî Paşa, Belgrat; Ahmed Paşa ise Budin üzerinde karar verirken bir uç beyi olan Bosna Valisi Yahyapaşazâde Malkoçoğlu Bali Bey bu tartışmadaki son noktayı koymuştur: Belgrat'a girilecektir! Önce dış kalenin alınmasıyla sonra da lağımçıların devreye girerek Neboysa Kalesi'ni patlatmasıyla kalenin duvarları tamamen çökmüş ve içeridekiler teslim olmuşlardır (Afyoncu, 2018: 21). Teslim olan halkın bir kısmı Macaristan'a gönderilmiş, Sırp kökenliler ise İstanbul'da Yedikule semtine yerleştirildikten sonra burada Belgrat Mahallesi'ni kurmuşlardır. Osmanlı, Belgrat Kalesi'ne 200 adet top yerleştirip 400 bin akçe bedel ile Bali Bey'i atamış ve Avrupa seferleri için önemli bir durak konumuna gelmiş bu kaleye Dârü'l-Cihâd ismini layık görmüştür (Yücel, Sevim, 1991: 155).

Bu büyük başarı sonrasında Sultan Süleyman, Belgrat'tan dönerken Şehzâde Mahmud ve daha küçük yaşlardaki Şehzâde Murad'ın ölüm haberiyle derin bir üzüntü yaşamıştır. Kanunî Sultan Süleyman'ın artık Mâhidevran'dan olma tek oğlu kalmıştır hayatta: Şehzâde Mustafa (Afyoncu, 2018: 28).

1.2.2.3. Rodos'un Fethi

Kanunî Sultan Süleyman, Belgrat seferi ve fethi sonrasında Rodos adası şövalyelerinin lideri olan Philippe Villiers de l'Isle Adam'a (1464-1534) Belgrat'ı ele geçirdiğine dair bir fetihname göndermiş ve orada şu ifadelerle yer vermiştir:

"Mektubumu anladığına nasıl sevdiğimi anlatamam. Belgrat'ta kazandığım seferle henüz yetinmediğimi bilesin; bir zafer daha umuyorum, hatta bu zaferi kendime vadediyorum ve sürekli düşündüğüm sen de bu seferden haberdar olasin."

Rodos Adası'ndan hemen hemen aynı tonda bir cevap gelmiştir:

“Beni, düşünmüş olduğun rahatsız etmiyor; zira ben de seni düşünüyorum. Yine Belgrat zaferinden bahsediyorsun ve bununla yetinmeyeceğini, başka bir zafer daha kazanmayı umut ettiğini söylüyorsun. Hatta bu zaferi kendine söz veriyorsun ve savaş başlamadan ilan ediyorsun. Hayal kırıklığına uğramamaya bak, zira acele kurulan hayaller hiçbir yerde savaşta olduğu kadar başarısızlığa götürmüyor.”

Bu mektuplaşmalar ve karşılıklı diplomatik meydan okumalar sonrasında toplanan kurulda Osmanlı yönetimi, Rodos seferinin hiç de kolay olmayacağını baştan kabul edip bu seferi onaylamamıştır. Fakat Pîrî Mehmed Paşa, “Belgrat’ı fethettik burayı da fethederiz,” deyip adanın hiçbir koşulda kimselerden takviye alamayacağını belirtmiştir. Sultan Süleyman, Mısır ve İstanbul güzergâhındaki gemilerin korsan saldırılarında ellerinden çıktığını ve ülke denizlerinin emniyetinin Rodos Adası alınmadan sağlanamayacağını bildiği için bu sefere onay vermiştir (Afyoncu, 2018: 28). Ayrıca Rodos şövalyelerinin Ridâniye savaşında Memlûklere ve ayaklanma zamanında da Canberdi Gazali’ye destek vermiş olmaları nedeniyle Kanunî bu anlamda da onları cezalandırmak istemiştir (Yücel, Sevim, 1991: 155).

Rodos Seferi’nin başında Pîrî Mehmed Paşa’nın konu üzerinde bastırması sebebiyle Mustafa Paşa komutası altında yaklaşık 700 gemilik donanmanın yanı sıra, Sultan Süleyman da kara kuvvetleriyle yola çıkmıştır. Kuşatma başladığında bir türlü sonuca ulaşamamak ve kuşatmanın uzun bir süreye yayılması Sultan Süleyman’ı öfkelenmiştir ve Pîrî Mehmed Paşa ile Mustafa Paşalara çok kızmıştır. Aynı tarihlerde Mısır Beylerbeyi Hayır Bey’in (öl.1522) vefat ettiğini öğrenerek Mustafa Paşa’yı Mısır’a göndermiş yerine de Ahmed Paşa’yı görevlendirmiştir.

Rodos şövalyelerinin lideri, adaya Avrupa’dan bir takviye istemiş ancak gelmeyince de aklına başka bir çözüm yolu gelmiştir. II. Bayezid’in, vaktiyle kardeşi Cem vakası sebebiyle Rodos Adası Şövalyeleriyle imzaladığı bir anlaşma ve o anlaşmada “Kendi sülalesinden bir hükümdar Rodos Şövalyeleriyle savaşacak olursa onu kınayacak” olduğuna dair bir madde vardı. Lider bu anlaşmayı Kanunî’ye göndermiş ancak Kanunî anlaşmayı yırtıp atarak kuşatmanın sürmesi emrini vermiştir. Yenileceğini ve Avrupa’dan beklediği desteğin gelmeyeceğini anlayan şövalye; “Adada kalacak Hristiyanların dini törenlerinde serbest olması, Kapıkulu ocakları için adadan devşirme alınmaması, ada halkının beş yıl süreyle vergiden muaf tutulması, isteyen herkesin üç yıl içinde adadan ayrılabilmesi, Kandiye limanına gidecek olan Girit şövalyelerinin Türk gemileriyle sevk edilmesi ve adanın on iki gün içinde

boşaltılarak teslim edilmesi” konularında anlaşarak 1522 tarihinde adayı Osmanlı’ya teslim etmiştir. Fakat Kanunî’nin de bir şartı vardı: “Şehirde bulunan Cem’in oğlu Murat, kendisine teslim edilmedikçe antlaşmanın hiçbir maddesini uygulamayarak hiç kimsenin limandan ayrılmasına izin vermeyeceğini,” belirtmiştir. Yakalan Murat’a sorulan “Müslüman mısın yoksa Hristiyan mı?” sorusuna “Hristiyan” cevabını alınca, Kanunî, Murat ve oğlu Cem’i boğdurtmuş karısını ve çocuğunu İstanbul’a göndertmiştir (Yücel, Sevim, 1991:158).

Rodos’un fethi Avrupa ve dünya tarihi açısından da çok önemli bir hamle olmuş, kıta ülkelerinin tüm dikkatleri Osmanlı İmparatorluğu üzerinde sabitlenmiş ve Kanunî müthiş bir gözdağı vererek kendisinin ve politikalarının Avrupa için büyük bir tehlike olduğunu kanıtlamıştır (Afyoncu, 2018: 30).

1.2.2.4. Mohaç Zaferi

Osmanlı İmparatorluğu, aralıksız süren büyüme ve her anlamda gelişme kaydettiği bir dönemde Rumeli bölgesine ulaştığında, Macarların aslında birçok sefer ve savaşta Osmanlılar aleyhine hareket ettiklerini fark etmişlerdir. Bazen gizli den gizliye bazense apaçık bir şekilde düşmana verilen bu desteklerinden ötürü Osmanlılar sıklıkla Macar sınırlarına seferler düzenlemiş, sonunda Belgrat’ın fethiyle ciddi bir hamle gerçekleştirilmiş ve Avrupa kapıları aralanmıştır (Yücel, Sevim, 1991: 162).

Fransa Kralı François, Pavia savaşında Şarlken’e esir düştükten sonra Kanunî’den destek istemiştir. Türk tarihindeki meşhur mektupla karşılık veren Kanunî, mektubu getiren elçinin de teşvik ettiği üzere Almanlar’ın Macaristan üzerinden gelen bir saldırı karşısında hazırlıksız ve güçsüz yakalanacağı savıyla Kanunî bu sefere çıkmaya karar vermiştir.

Kanunî’nin bahsi geçen mektupta kendini ve François’yı tanımlarken kullandığı ifadeler oldukça dikkat çekicidir:

“Ben ki sultanlar sultanı, hakanlar hakani, hükümdarlara taç veren Allah’ın yeryüzündeki gölgesi Akdeniz’in ve Karadeniz’in ve Rumeli’nin ve Anadolu’nun ve Karaman’ın ve Rum’un (Sivas ve Civarı) ve Dulkadir Vilayeti’nin (Maraş ve Civarı) Azerbaycan’ın ve Şam’ın ve Halep’in ve Mısır’ın ve Medine’nin ve Kudüs’ün ve bütün Arap diyarının ve Yemen’in ve büyük babalarım ecdadımın kahredici kuvvetleriyle fethettikleri,

büyüklüğüne sığınağı olan zatımın ateş yağdıran ve zafer nakşeden kılıcıyla fethettiği nice memleketlerin sultanı ve padişahı Sultan Bayezid Han oğlu Sultan Selim Han oğlu Sulan Süleyman Han'ım. Sen ki Fransa vilayetinin Kralı François'sın.”

Her ne kadar Şarlken, François'yı serbest bıraksa da Kanunî seferden vazgeçmemek ve Şarlken'e bir gözdağı vermek istemiştir (Afyoncu, 2018: 41).

1526 tarihinde önce bir kısım bölükle İbrahim Paşa ve sonra da yaklaşık 100.000 kişilik orduyla Kanunî Sultan Süleyman, üç aydan kısa bir sürede Belgrat'a varmıştır. Birçok kaleyi ele geçiren ve aslında tek hedefi Budin'i kuşatıp almak olan Osmanlı kuvvetleri, savaş sistemlerini oturtup sağda veziriazam İbrahim Paşa'nın solda Behram Paşa'nın ve ortada da Kanunî'nin birlikleri olduğu hâlde ağır ağır ilerlemiştir. Mohaç Ovası'nda karşı karşıya gelen iki ordunun kıran kırana mücadelesinin sonucunda Macar Kralı öldürülmüş ve Macar Krallığı adı tarihten silinmiştir.

Ertesi gün Budin'e giren Kanunî, kaçan Hristiyanlardan sonra şehirde kalan Yahudi Yasef'ten (Salamonoğlu) kalenin anahtarını almıştır (Yücel, Sevim, 1991: 164).

Bu büyük zaferde de yanında bulunan İbrahim Paşa'yla şehri gezmiş, tanımaya çalışmış, o esnada şehrin yağmalanmamasını istediği hâlde pek engel olamayarak bir yangının çıkışını üzümlere seyretmiş ve sonra da kralın sarayına yerleşerek kutlamaların ardından ava çıkmıştır (Emecen, 2018: 120).

1.2.2.5. Viyana Kuşatması

Kanunî Sultan Süleyman, Budin fethinden sonra Viyana'ya doğru sürmüştür ordusunu. Osmanlı'dan yardım isteyen I. François, Alman İmparatoru Şarlken'in ağırlığı altında ezilirken aslında bu harekâtın önemli sebeplerinden biri de François'nın elini güçlendirmesine destek olmak içindi. Ancak Ferdinand'ın, Almanları etkileyip yardım istemesi, Viyana'ya gelen 22.000 kişilik birlik, mevsimin bir kuşatma için uygun olmaması, Tuna boyunca top ve gerekli savaş donanımlarını getiren gemilerin Almanlar tarafından batırılması Kanunî'yi Viyana'nın kendiliğinden teslimini isteme seçeneğiyle baş başa bırakmıştır. 21 gün süren bu ilk kuşatmayı belirtilen gerekçelerle durdurmak zorunda kalmıştır.

Kanunî, Avrupa'da gelişen siyasi ve politik zeminler üzerinde başka bir strateji deneyip Almanya üzerine yürümeye karar vermiş ve Şarlken'i savaşa çağırılmışsa da karşılık gelmemiştir. Ülkenin içlerine kadar giren akıncılar on-on beş kadar kaleyi daha ele geçirmiş ancak yine de Şarlken savaş meydanına çıkmaya cesaret edemeyince Osmanlı ordusu geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu konuda Kanunî hem Şarlken'e hem de kardeşi Ferdinand'a sert mektuplar yazıp yollamıştır. Ferdinand güçleşen koşullar ve Almanya'nın desteğini kesmesi olasılığı karşısında Osmanlı'ya barış antlaşması sunmuş, Kanunî, Macaristan'a yapılan bütün bu seferler ve orada ordunun maliyetlerinin çok yüksek olması, ülkenin doğu bölgesine de yeteri kadar önem verilememesi nedeniyle bu antlaşmayı kabul etmiştir (Yücel, Sevim, 1991: 169).

Kanunî Sultan Süleyman, bu başarılı ve Avrupa'ya kök söktüren seferlerden sonra ordusunun başında İstanbul'a dönmüş, şehirde beş gün boyunca kutlamalar yapılmış ve bugün tarihi yarımada yer alan Kapalıçarşı civarında Pazar yerleri açılarak ziyafetler vermiştir (Afyoncu, 2018: 57). Aklında Macar sorununu çözmüş olmanın verdiği rahatlık ve huzurla Batı'nın bir süre daha müdahale gerektirmediğini, sadece Doğu'daki sorunlara ve ayaklanmalara eğilmesi gerektiğini düşünmüştür (Emecen, 2018: 126).

1.2.2.6. Bağdat Seferi

Babası döneminde bölgeyi birçok anlamda tehdit eden ve hem siyasi hem de dinî sebeplerden dolayı sürekli gerilim yaratan Safevî Devleti etkisiz hâle getirilmişti. Kanunî saltanatında ise çok gerek görülmedikçe İran sınırlarına yaklaşılmamış ve savaşlara girişilmemiştir. Kanunî için öncelik her zaman Batı'daydı. Ancak Kanunî, Batı'da işleri yoluna soktuktan sonra Doğu'daki tehlikeyi saf dışı etmek için 1533'te adına Irakeyn Seferi de denilen askeri girişimi başlatmıştır (Afyoncu, 2018: 64).

Bu girişim, askerî bir harekâtın yanı sıra İslam'ın muhafızlığını sürdürecektir ve devlet politikasının siyasi düzenlemelerini de belirleyecek yapıya sebebiyet verecekti (Emecen, 2018: 127).

Sünni bir padişah olan Kanunî, Râfîzî olarak nitelendirilen Şîî İran'a karşı verilen savaşları vazife bilmiştir. Şah Tahmasb'ı kutlamayıp sadece bir tehdit mektubu

göndermiştir. Kanunî'nin, Doğu seferine karar vermesinde başka olaylar da etkili olmuştur. Bitlis yöresinin hânı Şeref Bey, Yavuz Sultan Selim döneminde girdiği Osmanlı yönetiminden çıkıp İran Şahı'nın tarafına geçmişti. Diğer bir sebep ise tam tersi Azerbaycan Hâkimi Ulama Han'ın, Şah Tahmasb'dan vazgeçip Kanunî'nin hâkimiyeti altına geçme isteği olmuştur (Gökbilgin, 2019: 20).

İbrahim Paşa, öncelikle Bağdat'a sefer düzenleyecekti ama Tebriz'e atını sürünce Osmanlı ordusu, askerî anlamda yıpranmış; Tebriz fethedilmiş ancak şahın ordusuyla aradaki mesafenin kapanması üzerine o sıralarda Erzurum'da bulunan Kanunî'yi desteğe çağırarak zorunda kalmıştır. 1534'te Kanunî ve İbrahim Paşa Tebriz'de buluşup Bağdat seferine çıkmıştır. Hava muhalefetinin yoğun hissedildiği bu dönemde yaklaşık altı ayda Bağdat'a girilebilmiştir (Afyoncu, 2018: 64).

Bağdat'a girer girmez öncelikle ören yerlerini gezmiş, Şah İsmail'in, yapısına zarar verdiği İmâm-ı Âzam'ın (699-767) türbesini yeniletip, Abdülkâdir Geylânî'nin (1077-1165) mezarına bir türbe, çevresine medrese, tekke hücreleri, imaret ve cami yaptırmıştır. Necef ve Kerbelâ'da Hz. Ali (öl. 661) ve Hz. Hüseyin'in (öl. 680) istirahatgâhlarını ziyaret edip, soyundan olanlara altın dağıtarak Safevîler'e dinî bir göndermede bulunmuştur. Tekrar Tebriz'e dönüp Şah Tahmasb'la savaş alanında karşılaşmaya çalışsa da karşılık gelmeyince İstanbul'a dönmüştür (Emecen, 2018: 130).

Her ne kadar sonrasında Tebriz yeniden Safevî kontrolüne geçse de, bu sefer neticesinde Bağdat ve Irak'ın belirli bölgeleri Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir (Afyoncu, 2018: 64). Dönemin meşhur şairlerinden Fuzûlî (öl.1556), Bağdat Kasidesi'ni Kanunî'ye burada sunmuştur (Yücel, Sevim, 1991: 179).

Kanunî, bu seferin olumsuz noktalarının sorumlusu olarak gördüğü ve aile içindeki gerilimlerin de bir yansıması sonucu sırdaşı, çocukluk arkadaşı Veziriazam İbrahim Paşa'yı sarayda bulunduğu bir gece boğdurtmuştur (Emecen, 2018: 131).

1.2.2.7. İtalya Seferi

Batı'da ve Doğu'da önemli hamleler yapan Kanunî, denizlerdeki kısmi açığı da kapatmak niyetiyle, özellikle karasal savaşlarda kendisinden kaçan İspanya'nın,

Andrea Doria yönetiminde Osmanlı hâkimiyetindeki kalelere sefer düzenlemesi sonucu denizlere ayrı bir ehemmiyet vermeye başlamıştır. Bu bağlamda Cezayir'i hâkimiyeti altına alan Hızır Reis'i (Barbaros Hayreddin Paşa) sarayına çağırmıştır. Sonrasında hemen hazırlıklara başlayan Barbaros Hayreddin, önce Cezayir'in güvenliğini garantilemiş ve sonrasında güvendiği 18 kaptanını da yanına alarak İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Osmanlı saray adabına hâkim olmayan Barbaros, etek öpme ritüelini bilmediği için direkt Kanunî'nin elini öpmüş, hemen tam karşısına oturarak kendi zihni ve görgüsüyle cevaplar vermiştir. Ömrü denizlerde geçen bu adamın ahvali Kanunî tarafından hoş görülmüş, Halep'e, veziriazam İbrahim Paşa'nın yanına gittiğinde kaptân-ı deryâlığa getirilmiştir.

Kanunî'nin aklında Fatih Sultan Mehmed döneminde de denenmiş ama sonlandırılmamış olan İtalya'nın fethi oluşmuş ve bunun dönemin dünyasında adının daha da saygıyla anılmasına sebep olacağını düşünmüştür. Akdeniz'de Venediklilerle yaşanan gerilimlerin sonucunda 1537 Mayıs'ında yanında oğulları Şehzâde Mehmed (1521-1543) ve Şehzâde Selim'le birlikte İstanbul'dan yola çıkmıştır. Lütü Paşa, Pulya açıklarındaki adaları kuşattıktan sonra Yunus Paşa (öl. 1571) Venediklilere elçi olarak gönderilmiş ama gemisi saldırıya uğramıştır. Himare'de karaya oturan gemiye yerel halk saldırmış, sorumluları hapis cezasına çarptırılmıştır. Kanunî, Avlonya'dayken Korfu Adası'nın fethedilmesini emretmiş Lütü Paşa da adayı kuşatma altına almıştır. Ancak kaleden gelen top atışları yüzünden Osmanlı donanmasında iki gemi batmış, şehitler verilmiş, büyük bir fırtına çıkmış, Ayaz Paşa'ya da (1482-1539) İbrahim Paşa'ya olduğu kadar güvenemediği için Kanunî, kuşatmadan vazgeçmiştir (Afyoncu, 2018: 70).

Kanunî, bu kuşatmadaki sonuçsuzluğun ardından 15 Eylül'de Boğdan'a girmiş, Karadeniz'deki Osmanlı egemenliği için çok önemli olan Moldovya'nın kıyı bölgelerini sınırlara katmıştır. Tam da bu dönemlerde Barbaros Hayreddin Paşa, Andrea Doria'yı büyük bir hezimete uğratarak önemli bir deniz zaferi elde etmiştir. Bütün bu gelişmelerin sonrasında Venedik ile bir antlaşma imzalanmış ve çarpışmalar bitirilmiştir (Emecen, 2018: 133-134).

1.2.2.8. Boğdan Seferi

Osmanlı Devleti'ne bağı Boğdan Voyvodası Petru Rareş'in (1487-1546), düzenli olarak ödemesi gereken haracı artık ödemek istememesi, Erdel'i ele geçirmesi, Osmanlı'nın hasımlarına destek vermesi ve son olarak da Avusturya Kralı ile anlaşıp Osmanlı yönetiminden çıkmak isteyince 1538 yılında Kanunî, Boğdan seferine çıkmıştır. Petru Rareş kaçmış, Osmanlı ordusu Yaş ve Suceava şehirlerini ele geçirmiş, Bender ve Bucak şehirleri, Boğdan'ın söz sahibi insanların tabiiyetlerini bildirmeleri üzerine Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. Bunun üzerine Petru Rareş, İstanbul'a gelerek Kanunî'den af dilemiş ve artan vergisiyle yeniden Boğdan Voyvodası olmuştur (Afyoncu, 2018: 70-71).

1.2.2.9. Preveze Zaferi

Osmanlı Devleti, Barbaros Hayreddin Paşa'ya denizleri ve donanmayı teslim ettikten sonra bu alanda daha da güçlenmiş, karasal sefer ve zaferlerine denizlerin egemenliğini de eklemiştir. Batıda büyük bir ittifak kuran İspanya-Venedik- Papalık ve Malta Şövalyeleri, Osmanlı'ya karşı büyük bir zafer elde etmek istemiş ancak birbirleriyle çatışınca aralarında güvensizlik zeminini oluşturmuş, Barbaros Hayreddin Paşa ise bu süreci yakından takip etmiştir. Bu haçlı ittifakının dümenine Andrea Doria oturtulmuş, Türklerin üzerine hangi bölgelerde gidileceği konusunda da fikir birliği içinde olamayınca her ne olursa olsun öncelikle Türklerin gücünün tamamen silinmesine karar verilmiştir. Bu doğrultuda Girit'teki Salih Reis (1488-1568) yönetiminde bulunan 20 gemilik kuvvete saldırılacağı haberini alan Barbaros Hayreddin Paşa, İstanbul'dan yola çıkıp Preveze Limanı'na gemilerini yanaştırmıştır.

Andrea Doria'nın Preveze'den ayrılması sonucu deniz takibine başlayan Barbaros Hayreddin Paşa, çok geçmeden onları yakalamış ancak yine de Andre Doria kaçarak savaşıma imkânlarını yok etmiştir. Tarihi kayıtlara göre bu çarpışmadan kaçan Doria, kimse bu duruma şahit olmasın diye amirallik fenerini dahi kapatmıştır (Afyoncu, 2018: 71-73).

1.2.2.10. Macar ve İran Sorunu

Macar Kralı Zpolya (1487-1540) ölmeden önce Ferdinand'la bir anlaşma yapmış ve herhangi bir kral adayı olmadığı takdirde ölümünden sonra Ferdinand'ın tahta geçebileceğinin sözünü vermişti. Bu anlaşmaya dayanarak Ferdinand, tüm Macaristan'ın yönetiminin kendisinde olduğunu dile getirmeye başlamıştır.

Kanunî, bu duruma onay vermemiş ve Ferdinand'ın 1541'de Budin'i kuşatması üzerine yeniden sefere çıkıp Budin'i bir kez daha hâkimiyeti altına almış ve bu kentin artık Osmanlı'ya ait olduğunu törenlerle tüm dünyaya duyurmuştur.

1543'te sıklıkla Macar seferlerine çıkan Kanunî, Hürrem Sultan'dan olan ve kendisinden sonra tahtı için en elverişli gördüğü Şehzâde Mehmed'in (1521-1543) ölümüyle derin bir üzüntünün içine girmiştir. Oğlunun cenazesine katılan Kanunî, onun adına bir cami yapılmasını istemiştir. Bu ağır matem duygusuyla Edirne'ye gidip av tertipleri düzenlemiş, ardından kendisinden sonra taht için düşündüğü oğlu Şehzâde Selim (1526-1561) ile Bursa'da buluşmuştur. En büyük oğlu Şehzâde Mustafa'nın (1515-1553) ise bu dönemlerde adı bile geçmemektir.

1543-1548 yılları arasında Kanunî, en uzun istirahat dönemine girmiş, bu zamanlarda damadı Rüstem Paşa'yı veziriazamlığa getirmiş, Barbaros Hayreddin, Nice Kalesini zapt ettikten sonra İstanbul'da vefat etmiş, Ferdinand ve V. Karl ile bir antlaşma imzalanmıştır. Batı'da yapılan karşılıklı görüşmeler ve anlaşmalar bir süre sessizliğe büründürse de Osmanlı Devleti'ni, Doğu'daki hareketlenmeler Kanunî'yi bir kez daha Osmanlı ordusunun yönetimine geçirmiştir.

İran'daki iç hareketlenmeler, Sünni kesimin başvuruları ve özellikle Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza'nın (1515-1550) kaçıp Osmanlı'ya sığınması önemli bir gelişme olmuş ve Kanunî'nin zihninde Safevî sorununu tümüyle çözülebileceği düşüncesini uyandırmıştır. Kendisine sığınan Elkas Mirza'yla İran'da artık "doğru İslam'ın" geçerli kılınmasına dair görüşmeler sonrasında bu ülkeye yeni bir sefer daha yapılmasına iyice ikna olmuştur. Kanunî, uzun bir yolculuktan sonra Tebriz dönüşü Van Kalesi'ni Rüstem Paşa'ya fethettirmiş ve kendisi de Diyarbakır'a geçmiş, Safevî Devleti'nin tümüyle tarihten silinemeyeceğine kanaat getirip sınırları kontrol altına almanın daha akıllıca olduğuna karar vermiştir.

Artık ilerleyen yaşı ve uzun saltanat dönemi oğullarının da aralarındaki örtülü rekabeti giderek gün yüzüne çıkarmış, Hürrem Sultan ve Rüstem Paşa'nın etkileri iyice artmıştır. Sınırın ötesindeki ya da ülke içindeki sorunlardan enikonu yorulan Sultan

Süleyman, Edirne'ye gitmiş ve orada avlanarak ruhunu ve bedenini dinlendirmeye çalışmıştır. Bir yandan Erdel'de ani gelişen durumlarla ilgilenirken bir yandan da Amasya'da tahta hazırlanan oğlu Şehzâde Mustafa lehine dedikodular ve kendisinin tahtı ve yönetimi ona vermesi yönünde telkinler duymuştur. Yeni bir İran seferine çıkan Kanunî, Yenişehir'de oğlu Bayezid'in (1525-1561) ağırlaması sonrası 4 Ekim'de Konya Ereğlisi'nde Şehzâde Mustafa'yı, sonraları çok çok üzüleceği ve bazı şairlerin ağır ithamlarıyla karşılaşacağı bir kararla, boğdurtmuştur. Bu hazin kararında Rüstem Paşa'nın etkin olduğu kanısına varan Kanunî, Rüstem Paşa'yı görevden alarak yerine Kara Ahmed Paşa'yı (1516-1555) görevlendirmiş, Halep'e ulaşmışken bu kez de diğer oğlu Şehzâde Cihangir'in (1531-1553) kaybıyla derin bir üzüntü içine girmiştir. İran'da çeşitli harekâtlardan bir yıl sonra yeniden oğlu Şehzâde Mustafa'nın şehri Amasya'ya dönmüştür. Bu şehirde önemli devletlerarası görüşmeler yapan Kanunî, Tahmasb'ın gönderdiği elçiyle barış antlaşması yapmış, iki ülke arasındaki sınırlar belirlenmiş ve özellikle Tahmasb'a gönderdiği mektupta “müfrit Şiîlerin Hz. Âişe (öl. 678)'ye ve üç halifeye karşı küfür etmesinin yasaklanmasını” istediğini belirtmiştir (Emecen, 2018: 135-145).

1.2.3. Kanunî Sultan Süleyman'ın Son Zamanları

1555 yılında İstanbul'a gelen Sultan Süleyman, Selanik'te kendisini Şehzâde Mustafa diye tanıtan bir kişiyi ele geçirtip İstanbul'da idam ettirmiş, Kara Ahmed Paşa'yı görevden alıp idam ettirerek yeniden Rüstem Paşa'yı getirtmiş ve Hürrem Sultan'ın hastalanıp vefat etmesi üzerine derin bir üzüntüye kapılmıştır.

İki oğlunun arasında tırmanan taht gerilimine katılmamak ve tarafsız kalmak için her ikisinin de görev yerlerini değiştirmiş ancak en büyük destekçisi Hürrem Sultan'ı kaybeden Bayezid, Kanunî'ye çok ağır bir dille yazdığı mektupları göndermiş ve kardeşi Şehzâde Selim'le Konya Ovası'nda bir savaşa girişerek kaybetmiştir (Emecen, 2018, 146-150).

Kanunî Sultan Süleyman, bu dönemlerde, kardeşinin asker toplayarak üzerine gelmesinden şikâyet eden Selim'e şu nasihatte bulunmuştur:

“Üstüne gelüb yazdığı asker çift bozan reaya taifesidir, sen de ata biner don'a kaadir raiyyetten yevmlü taifesin yazub karşı durasin ki, anın gibi taife-i tiga durmaz kaçarlar” (Cezar, 1965: 37).

Bu dönemde yine de affedildiği haberini alan Şehzâde Bayezid de babasına şu mektubu yazmıştır:

“Benim Saadetlu Pâdişahım,

Mektûb-ı şerifinizde buyurmuşuz ki sen de bana inan, sana yaramaz kasdım yoktur deyu. Benim sultanım hak buyurdunuz; Hak Teâlâ bir gününüzü bin ide. Sultanım inandım, amma ki etrafta beylerbeyiler cemiyet edince ve Selim Han dahi böyle fitnelik etmek ile âlem yaramaz olmuştur. İle bahane gerek, cümle âlem derler ki Pâdişah hazretlerinin Bayezid'e yaramaz kasdı vardır; bu cemiyetler ve tedarik hep yaramaz kasdı olduğundan derler; âlemde bednam oldum; bu bednamlığı kabul edemem; ilde söz çöktür; ekseri hep gerçek oldu. Eğer bana hayırhahsanız Hasan kethüdayı siyaset etmez idiniz ve etraf beylerbeylere ısmarlamaz idiniz ki Bayezid'e tâbi olan, münasibet idenleri her kim olursa olsun arz etmeyip siyaset idesüz deyu.

Benim sultanım söz çöktür, derdim çöktür; eğer dersem yine gücenürsüz; Vallah Billâh bende yaramazlık yoktur hep bu eyledikleri iftiradır; âlem yaramaz olmuştur; görürler sultanımın bu denlu incinmeleri vardır. Size her kim benim için iyilik söyler ise inanmazsuz, incinürsüz, amaa ki her kim yaramazlık söylerse inanursuz, nice lütuflar idersüz ve Selim Han'a bu denlü nazarınız vardır; onun için böyle müfsidlik iderler.

Hele gelenden geçtim sana incimem kalmadı demişsiz; bir günün bin ola. Bana hatırınız hoş olduğunu bundan bilürüm ki beni teselli idesiz; Cümle istediklerimi inayet idesiz ve lala'ya ve defterdara ve Orhan'ın, Osman'ın (Bayezid'in oğulları) lalasına, defterdarlarına verilen terakkileri haslardan viresiz; gerçi terakkidir verdiniz amma ki ortada nesne yoktur on yıla dek alamazlar; hususa ki şimdilik hasların değiştürdünüz, verilen haslar yarusu yarusun tutmaz, hayf yazık değil midir? Ne diyem derdim çöktür, beyan kabil değildir, eğer dersem yine incinürsüz; hele bazı haber ve mesalihi arpa emini Kurt kulunuza cümle ısmarladım; ümittir ki sultanım haber alasz; korkarım ki haber ağızdan ağıza varınca nice ziyade nesne katalar; eğer caiz ise sultanım hazretleri mezkur Kurt kulunuzu kendunuz çağırıp haber alasz, yahut sultanıma yakın yerde söyledesiz. Ne kim söylerse sultanım kendunuz istimâ idesiz; yine bana cevap gönderesiz; emri şerefiniz ve rızâ-yı şerifiniz her ne ise bildiresiz; şimdengeru her giz muhalefetim yoktur, evvelden dahi yok idi; amma ki takdir de böyle imiş, hep pişmanım, ayrık küstahlık etmiyelim. Küstahlığım ne ise ve kangı fülîmiden incünürsüz bildiresiz, ayrık etmiyeyim; amma ki bana dahi yazıktır, bu Amasya' da hâlim mükedderdir; Allah rızası için beni âzâd idesiz. Bana Engürü (Ankara) sancağımı inayet idesiz” (Uzunçarşılı, 1960: 598-599)

Babasının büyük ordusuyla peşinde olduğunu anlayarak İran'a Şah Tahmasb'a sığınan Şehzâde Bayezid, varılan anlaşmalar sonucunda Kanunî'ye teslim edilmiş ve nihayetinde oğullarıyla beraber idam edilmiştir.

Son zamanlarda iyice yalnızlaşan Kanunî'nin yanında sadece kızı Mihrimah Sultan (1522-1578) kalmış ve bu etkiyle Malta bozgunundan sonra Erdel karışıklığının da giderilmesi için son bir sefere daha çıkmıştır: Sigetvar (Emecen, 2018, 150-151)!

1.2.4. Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümü

Kanunî Sultan Süleyman belki de İstanbul'u bir kez daha göremeyeceğini hissetmiş olduğundan Eyüp Sultan'da dua etmiş, Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarından Sigetvar seferi için dua etmelerini isteyip camilerde sabah namazından sonra Kur'an okumalarını emrederek şehirden ayrılmıştır (Emecen, 2018: 152).

Kanunî'nin tam on yıl aradan sonra yeniden çıkacağı sefer, döneminin gerektirdiği bir ihtişamla başlamıştır. İstanbul halkı bu töreni sokaklarda ilgiyle izlemiş; peykler, solaklar ve müteferrikalar en şık giysilerini giymişlerdir. Kanunî beyazlar içinde ve iyice beyazlamış sakalıyla ordusunun başında dönem tarihçilerinin belirttiği üzere "nurdan bir minareye" teşbihle ilerlemiştir. Hastalığı sebebiyle sadece arabada bu yolculuğu sürdürebilen Kanunî, Sigetvar'a vardığında padişahlığın namı gereği arabadan inerek atına binmiştir (Afyoncu, 2018: 143).

"Adalar şehri" anlamına da gelen ve çok güçlü, fethedilmesi zor kalelerin toplamından oluşan Sigetvar'ın çevresi göl ve bataklıklarla çevrili olduğundan ordunun zorlanacağı önceden öngörülmüştür. Sigetvar Kalesi'nin ele geçirilmesini isteyen Kanunî, otağını şehrin kuzeyinde kalan bir tepeye kurdurmuş ve hastalığının giderek ağırlaşmasına rağmen büyük bir özenle kuşatmayı gözlemlemiş ancak kalenin alınışını göremeden 6-7 Eylül 1566'da, meferler ve ihtişamla geçen hayata gözlerini yummuştur (Emecen, 2018: 152).

Ölümü askerden gizlenmiş ve bu anlara tanık olan Nişancı Feridun Ahmed Bey (öl. 1583), Kanunî'nin iç organlarının çıkarılıp misk ve amber sürülen bedeninin tahtının altındaki tabut içine konularak bir süreliğine orada muhafaza edildiğini

belirtmiştir. (Emecen, 2018: 152). “İç organlarının Sigetvar’da gömüldüğü yolundaki iddialar geç tarihli kaynaklarda yer alır ve şüpheyle karşılanır.” (Géza, 2009: 157).

Bu sürede, bir adam Sultan Süleyman’ın yatağına yüzü görünmeyecek şekilde yatırılıp üstü örtülerek bu ölümün gizliliği sağlanmıştır. Sokullu Mehmed Paşa (1505-1579), Sigetvar Kalesi’nin bir en önce düşmesi için ordunun başındaki komutanlara, padişahın sağlığının düzelmek üzere olduğunu ancak kuşatmanın bu denli uzamasından rahatsızlık duyduğunu ifade etmiştir (Afyoncu, 2018: 148).

Kanunî’nin kırk iki gün boyunca tahtın altındaki tabutta muhafaza edilen naaşı dönüş yolunda gizlice arabaya koyulmuş ve padişah yaşıyormuş gibi davranılmıştır. İstanbul’a ulaşıldıktan sonra 23 Kasım’da Süleymaniye Camii’nde Şeyhülislam Ebussuûd Efendi nezaretinde namazı kılınmış ve cami yakınındaki ebedi istirahatgâhına defnedilmiştir (Emecen, 2018: 153).

Fransız hukukçu, diplomat ve seyyah Philippe de La Canaye (1551-1610) Seyahatname’sinde Kanunî’nin cenaze merasimine dair gözlemlerini şu cümlelerle aktarır (And, 2019: 48):

“Süleyman’ın mezarı çiçeklere bezenmiş küçük bir bahçedeydi. Câmiye yakındı. Yüksek, yuvarlak bir yapı içindeydi. İmparatorlukta bulunabilecek en iyi mermerden yapılmış sütunlarla süslenmişti. Süleyman, yeşil bir örtüyle örtülmüş mermer bir tabutun içinde yatıyordu. Bu örtünün üzerinde Süleyman’ın hastayken giydiği giysi, baş kısmındaysa siyah sorguçlu bembeyaz, lekesiz bir türban vardı. Tabutun çevresinde 4-5 imam yer alıyordu. Tabutun yanına yalnızca onlar girebiliyordu. Bu imamlar hiç durmadan Süleyman’ın ruhu için dua ediyorlardı. Türbenin çevresinde sayısız kedi vardı. Türbeye gelenler onlara yiyecek verirdi. Süleyman’ın karısı Hürrem ve oğullarından biri de beraberce yandaki bir mezarda gömülüydüler. Hürrem’in mermer tabutunun üzerinde işlemeli siyah kadifeden bir örtü vardı. Türban yerine, yakut ve turkuazlarla süslü bir sorgucu olan bir başlık bulunuyordu. Câminin avlusu aynı zamanda kervansaray, görkemli bir hastane ve bir imarete de bakıyordu. Bu imarette, Türk veya Hıristiyan herkese günde üç kez yemek veriliyordu.”¹⁴

¹⁴ Philippe Du Fresne-Canaye, *Le voyage du Levant (1573)*, haz. M. H. Hauser, Paris, 1897.

1.2.5. Kanunî Sultan Süleyman'ın Şahsiyeti

Kanunî Sultan Süleyman döneminin yerel ve Avrupa çıkışlı belgelerinde, Kanunî'nin tahta çıkışından vefatına kadar olan süreç çok iyi gözlemlendiğinden çoğu zaman ortak bir düzlemde tarif edilmiştir. Aynı dönem minyatür ve batı gravürlerinde çizilen fiziksel özellikleri de hemen hemen aynıdır.

Gençliğinde yalnızca uzun bir bıyığı varken sonraki dönemlerinde sakal da bırakmıştır. Cülusunda bir Venedik elçisi; uzun boylu, narin, güçlü, ince-kemikli yüz hatları olan, sakalı ve bıyığı uzaktan bakıldığında zor görülen, cana yakın ve temiz karakterli olarak; cülusundan iki yıl sonra onu gören bir Fransız elçi; ince, kemikli, zayıf, esmer, kocaman siyah gözlü, uzun ve kemerli burunlu, bıyıkları kıvılcıkta yakın renkte olarak betimlemiştir.1553 yılında ise farklı bir Venedik elçisi: zamanla ilerleyen hastalığı sebebiyle şarapla arasına ciddi anlamda bir mesafe koyduğunu, adaletli unvanıyla paralel olarak, kimselere adilane olmayan davranışlarda bulunmadığını ve İslam'a kendinden önceki sultanlara oranla daha sıkı sıkıya bir düğümle bağlanmış olduğunu belirtmiştir. Osmanlı kayıtlarında ise geniş, dolgun yüzlü, çatma kaşlı, ela gözlü, koç burunlu ve uzun boylu olarak geçmektedir (Emecen, 2018: 156-157).

Erhan Afyoncu, tarihçilerin merakla bekledikleri balyos çevirilerinin gerçekleştiğinden ve öneminden bahsettikten sonra Kanunî hakkında önemli bir bilgiyi dönemin elçilerinden Bernardo Navagero'nun (1507-1565) kaleminden şöyle aktarmıştır (Afyoncu, 2012: 20):

“Doğu'nun imparatoru Sultan Süleyman şimdi 62 yaşında. Ortalamaya göre oldukça uzun boylu. Zayıf, koyu bir ten rengi var. Yüzünde onu çok sevdiiren bir tatlılık var. Çok büyük bir şahsiyet olduğu yüzünden de belli oluyor. Yemek konusunda asla aşırıya kaçmıyor. Çok nadir olarak az miktarda et yiyor. Tercih ettiği et de pembe derisi olan erkek keçi eti. Şarap da içmiyor. Oysa İbrahim ve zamanında bol miktarda içildiği söyleniliyor. Sultan çok temiz, saf, sindirimi kolay su içiyor. Rahatsızlıklarına göre sık sık içtiği suyu değiştiriyor. İki rahatsızlığı olduğu söyleniyor: bunlardan birincisi gut rahatsızlığı, diğeri de vücudunun ödeme çok yatkın olması. Bu yüzden de uzun süre hareketsiz kalmamaya dikkat ediyor. İstanbul'da olduğu zaman, sık sık, hatta neredeyse her gün gezinti gemilerine biniyor ve farklı yerlere gidiyor. Özellikle de Anadolu yakasındaki bahçelere gidip buralarda avlanarak vücut egzersizi yapmış oluyor. Yine bu

sebeple kışın konakladığı Edirne Sarayı'na gitmeyi de çok seviyor. Çünkü saray kapasından çıkar çıkmaz avlanabileceği, eğlenebileceği yerlerde buluyor kendisini. Onu çok eğlendiren ve her gün yaptığı bir şey bu avlanma ve egzersiz. Bizim için daha önemli olan konulara, yani sultanın karakterine gelince; çok adaletli biri olarak nam salmış. Bir konu hakkında tüm bilgilere sahip ise eğer hiç kimseye haksızlık yapmadığı söyleniyor. Verdiği sözü tutuyor ve kanunları ondan önce hükümdarlık yapmış olan herkesten daha iyi biliyor. Sözünü tutma konusuna büyük önem veriyor, çok çaba gösteriyor. Bundan daha büyük bir erdem de yok zaten. Çok uzun yıllardan beri imparatorluğu yönettiğinden her konuyu çok iyi anlıyor ve her soruna en iyi şekilde çözüm buluyor. Doğası gereği savaştan çok barış isteyen bir hükümdar. Şimdi de, artık yaşlı olduğundan ve dört büyük oğlu olduğundan, hayatının geri kalan kısmını da kısmet olursa barış içinde geçirecek; savaşı durumunda imparatorluğa şimdi büyük zararlar verebilir.”¹⁵

Seyyid Lokman (öl. 1601 sonrası)'ın meşhur *Hünernâme*¹⁶'sinde ok atmada çok başarılı olduğu, kılıcı çok iyi kullandığı ve ayı, su sığırı, yaban domuzu ve kaplan gibi vahşi hayvanları büyük bir ustalıkla avladığı anlatılır (Emecen, 2018: 157). Kanunî, İstanbul dışında da kendisine avlanacak bölgeler seçmiştir. Bunların başında Çorlu, Yanbolu, Uzuncaova ve Edirne şehirlerindeki bazı av bölgeleri gelmektedir (Topal, 2016: 634). Kanunî Sultan Süleyman'ı diğer padişahlardan ayıran belki de en önemli özellik hem bu avlanma gezileri hem de büyük seferlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen hemen bütün şehirlerini, coğrafyasını görüp gözlemleyen, Doğu'daki ve Batı'daki çoğu bölgeyi ve insanını tanıyıp anlayan ilk ve son padişah olmasıdır (Emecen, 2018: 157).

Kanunî, Şehzâde Mustafa ve Şehzâde Bayezid'e olan tavırlarıyla devlet çıkarlarını her zaman her şeyin üstünde tuttuğu anlayışıyla örneklendirilmiştir. Bu sebeple ailesini dahi kaybetmeye çekinmeyecek ruhta bir padişah olduğu ve bu anlayışla Osmanlı İmparatorluğu'na hükmettiği düşünülmüştür. İyi bir eğitim almış olan Kanunî'nin şehzâdelik zamanlarından beri Arapça ve Farsça dillerine hâkim olduğu, Kefe Sancak Beyi iken Tatar dilini de konuşabildiği, Manisa'da iken Merkez Efendi aracılığıyla Halvetî öğretilerine ilgi gösterdiği, Nûreddinzâde (öl. 1574) ve Üftâde Efendilerden (öl. 1580) zikir dersi aldığı belirtilmektedir (Emecen, 2018: 158-159).

¹⁵ Eugenio Albèri, *Le Rezioni Degli Ambasciatori Veneti Al Senato*, Firenze, Serie: III, Floransa, 1840.

¹⁶ Lokmân b. Hüseyin, *Hünernâme*, TSMK (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi), Hazine, No: 1524, II, vr., 1a-154b.

Allah'a bütün içtenliğiyle bağlı ve yönettiği toplumla zarif bir sevgi bağı kuran anlamına da gelen "Muhibbî" mahlasıyla bir divan yazarak şiire olan ilgisini de göstermiş ve şairlerin hamisi unvanıyla devrindeki kimi şairleri caizelerle ödüllendirmiştir. Döneminde Bâkî (1526-1600), Zâtî (1471-1546), Hayâlî Bey (1500-1557), Taşlıcalı Yahya (1498-1582), Lâmiî Çelebi (1472-1531) gibi şairler ve Kanunî'nin himayesinde entelektüel üretimlerini sürdürmüşlerdir (Emecen, 2018: 163).

Kanunî, her ne kadar duygusal anlamda zorlu bir saltanat süreci geçirmiş olsa da aslında bahçesindeki karınca için dahi dertlenecek kadar duygulu bir kalbe de sahiptir. Bahçesindeki karıncaların sardığı çok sevdiği bir ağaç için Ebussuûd Efendi'ye şu beyitle danışmıştır:

Ağacımı bürüyüpdür karınca

Günahı var mıdır anı kesince

Kendisi de bir şair olan Ebussuûd Efendi, Sultan'ına yine bir beyitle karşılık vermiştir:

Yarın mahşer yerine (kim) varınca

Hakkın alır Süleyman'dan karınca (Kayagil, 1977: 10; Çelebioğlu, 1994: 57).

Kanunî Sultan Süleyman, askerî yetenekleri ve siyasi zekâsının yanı sıra kültürel ve sanatsal değerler bakımından da Osmanlı Devleti'ne en ihtişamlı dönemini yaşatan önemli bir devlet adamıdır. Günümüzde adından çok "Kanunî" olarak bilinip benimsense de bu nitelendirmeye ilk kez XVIII. yüzyıl'da Dimitrie Cantemir'in (1673-1723) Osmanlı tarihinde¹⁷ rastlanmış ve sonrasında Osmanlı tarihçileri tarafından kullanılmıştır. Batılı tarihçiler onu "Muhteşem" (Magnificent, Magnifique) ya da "Büyük Türk" (Grand Turc) olarak tanımlamışlardır (Emecen, 2018: 110).

Kanunî Sultan Süleyman, döneminde birçok vakıf, hayrat ve abidevi yapılar inşa ettirmiş, Mimar Sinan'la birlikte özellikle İstanbul'u Osmanlı'nın en gösterişli şehri hâline getirmiştir. Süleymaniye Camii ve Sultan Selim Camii, dönemin en muhteşem mimari örneklerinden sadece ikisidir (Emecen, 2018: 163).

¹⁷ Bahsi geçen eser: Dimitrie Cantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, çev., Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1998, C., I, s. 215.

Kırk altı yıl Osmanlı Devleti'nin başında bulunan Kanunî Sultan Süleyman, siyaset, ilim, sanat, askerî alanlar ve fetihler, adalet ve hukuk zeminlerindeki iyileştirmeler ve atılımlarla Osmanlı Devleti'ne en modern zamanını yaşatarak bir "Altın Çağ" oluşturmuştur (Uzunçarşılı, 1988 a: 294).

1.2.6. Kanunî Sultan Süleyman ve Nikris Hastalığı

Kanunî'nin nikris hastalığıyla tanışmasının, tam anlamıyla hangi yaşlarına denk geldiği pek bilinmese de dönemin seyyahları bu konuda farklı yorum ve gözlemlerde bulunmuşlardır. Venedikli Bernardo Navagero, Sultan Süleyman'ın 1553'te bu hastalığından ötürü şarabı bırakıp sadece su içtiğini belirtirken, Busbecq (1522-1592) ise gençlik yıllarında dahi Sultan Süleyman'ın şaraba ilgisinin olmadığını, ölçülü bir yaşam tarzı benimsediğini belirtmiştir. Elçi, Sultan'ın teninin çok solgun görüldüğünü ve bunun sebebinin de bacağındaki iyileşmeyen bir kangren ya da bacadaki bir ülserden ileri geldiğini ve devlet görüşmelerinde sağlığının iyi yönde olduğunu kanıtlamak için yüzüne pudra sürdüğünü de eklemiştir (Busbecq, 2011: 70).

Avrupa, Osmanlı'yla ilişkileri bağlamında Kanunî'nin sağlığıyla her zaman fazlasıyla ve yakından ilgilenmiş, yaşlılık zamanlarında nikris hastalığının arttığının bilgilerini de edinmiştir (Kunt, 2017: 111). Nikris hastalığı kısaca kandaki üre asidin özellikle diz ve ayaklardaki eklemlerde iltihaba sebep olması olarak açıklanabilir. Ayak başparmağında biriken asit kristalleri dayanılmaz ağırlara sebep olduğu gibi bazen deriyi delip dışarıya sızdığı da görülür. Yapılan bir araştırmalarda nikris hastalığı için ekâbir, soylu hastalığı tanımını konmuş, içkisine ve yemeğine düşkün, yağlı, proteinli yemekleri çok miktarda tüketen zengin insanlarda oluşan bir hastalık olarak tanımlanmıştır. Sultan Süleyman, bu ağrılardan ve sızılardan o kadar mustarıpti ki Nahcivan Seferi esnasında Sokullu Mehmed Paşa onun için bir tahtirevan yaptırmıştır. Hekimbaşı Kaysunî Bedreddin Efendi (öl.1568), Sultan'ın sızı ve ağrılarına, saraydakileri uyukularından uyandıran seslerini hafifletecek merhemler hazırlamış, bu ilaçlar iyi gelince Kanunî tarafından kendisi ve yetiştirdiği kalfalar armağanlarla ödüllendirilmiştir. Ancak bu ilaçların etki etmediği zamanlarda Kanunî,

Şemseddin Efendi ismindeki bir Nakşibendi Şeyhinin nefesinden de çare ummuştur (Kunt, 2017: 113-116).

Vural Genç'in "Kanunî Sultan Süleyman'ın Nikris Hastalığına Atfedilen Farsça Bir Reçete"¹⁸ adlı makalesinde İranlı bir hekimin Sultan Süleyman'ın bu hastalığına dair yazdığı reçete de Kanunî'nin hastalığına çare olmamış ama dönemin bilim anlayışıyla ilgili önemli bir gözlem niteliğinde olmuştur. Makalede adı geçen hekimin tam olarak ismi belirlenemese de "İmadüddin Mahmud b. Mesud Şirazi ya da Mirza Muhammed Şîrâzî" isimlerinden biri olabileceği ileri sürülmüştür (Genç, 2016: 49).

¹⁸ Reçete için bkz. Ek 2: Kanunî Sultan Süleyman'ın nikris hastalığı için düzenlendiği düşünülen Farsça reçete.

2. BÖLÜM

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİNDE İLİM, KÜLTÜR VE SANAT

2.1. Kanunî Sultan Süleyman Döneminde İlim

Adnan Adıvar (1882-1955), “*Osmanlı Türklerinde İlim*” adlı eserine şu cümlelerle başlar:

Bir millette ilmin başlangıç tarihini tespit etmek hemen hemen mümkün olamaz; çünkü ilim, bir harbin ilanı, bir barışın akdi yahut istiklal gibi belli bir günde asla başlamış değildir. Mesela bir milletin istiklal gününde o milletin bağrında bilginler mevcut olabildiği gibi, bu isme layık tek bir kimse bile bulunmayabilir.

Osmanlı Devleti’nden önce Selçuklular Dönemi’nde, İran ve kadim Anadolu topraklarında birçok fikir geliştiren âlimler yetişmiş ve bu âlimler zamanla Osmanlı ilmine ve fikrine katkılar sağlayıp hizmetler etmiştir (Adıvar, 1982: 47).

Osmanlı ilmi, Osmanlı’nın XIII. yüzyılda kısıtlı imkânlarla bir beylik olarak tarihteki yerini almasından sonra, zamanla Anadolu ve Bizans’ın coğrafi alanlarında genişleyip, XVI. yüzyılda Arap âlemine de hükmederek İslam dünyasında en sözü geçen imparatorluk oluşundan, 1923’te son buluşuna kadar olan dönemde, sınırların genişlemesiyle yayıldığı dünya haritasında süren ve bu zaman dilimi içerisinde gelişen ilmî faaliyetleri kapsamaktadır.

Osmanlı Devleti, tarih karşısında ve kendi kültürel ilerleyişinde, aşmak zorunda kaldığı meseleleri, çoğunlukla İslam dininin ilminden ya da dinin geleneksel ve kültürel kodlarından yola çıkarak aydınlatmaya ve çözmeye çalışmıştır. Ancak batıda açıklanan bilimsel buluş ve önermelerle Osmanlı, klasik ve İslam’a dayalı çözümlere ek olarak döneminin çeviri eserleriyle de batı bilimine yaklaşmıştır (İhsanoğlu, 1999: 17).

Osmanlı Devleti, zamanla üç kıtaya yayılmıştır. Ülke içerisinde yaşayanların büyük bir çoğunluğunun Müslüman olması ve İslam dininin öğretisi gereği, kendisine bağlı İslam âleminin ilimden vazgeçmemelerini, etrafta gördükleri çeşitli varlıkları merak edip incelemelerini ve araştırmalarını, bütün bu değerlendirmelerden sonra kutsal kitabın ışığında idrak yeteneklerini arttırarak ders almalarını öğütlemiştir.

Kadın-erkek, çocuk-yaşlı demeden ilim yolunda ilerlemelerini, toplumsal yaşantılarında karşılaştıkları olayların ve hâllerin dinî sonuçlarını öğrenmek ve ilmihalini bilmek durumunda olduklarını ifade etmiştir. İslam dinine dayalı bu geleneksel öğretilerde, bir mahallede ya da ilçede kendisini ilim yolunda geliştirmiş, ilmihali bilen biri olduğu takdirde, o bölgede yaşayan insanların bu ilmi öğrenme mecburiyeti kalmıyor, halk o saygınlıktaki kişileri yetiştirmekle mükellef kılınıyordu. O dönemin çeşitli bölgelerinde yaşayan insanlar kendi sorunlarını çözecek ve akıllarını kurcalayan problemler hakkında danışacakları bir âlimi çıkaramadıkları takdirde bütün bir ahali sorumlu olarak görülüyordu. Müslümanlar, bu doğrultuda toplumsal yaşayışlarını ya da dini kavramların yorumlanmasını gerektirecek konularda kolaylık sağlaması için söz konusu ilmi öğrenmeye çalışıyor ve kendi imkânları dâhilinde âlem ve insan konularında bilgi edinmeye çalışıyordu. Bunun içindir ki bu tür bilgileri ve ilmi ilk ve en detaylı öğrenecekleri yerler kuşkusuz vazgeçilemez bir ibadet yeri olarak da görülen camiler ve mescitlerdi. İlk İslam devletlerinde camilerde eğitim verilmiş ancak zamanla cami içinde ibadet eden müminleri rahatsız etmemek için yakınlarına mektepler açılmıştır (Arslan, 1999: 43).

İslam âleminde çok sık kullanılmış ve halkın diline pelesenk olmuş ulema sözcüğü “bilginler” anlamına gelmektedir. İslam devletlerinin ilk zamanlarında “ulema” sözcük anlamıyla kullanılmazken, hadis konusunda eğitilmiş ve bilgin kişiler için müfessir, tefsirde muhaddis, fıkhıta fakih, kelâmda ise mütekellim ifadeleri kullanılmış ve zamanla tüm bilgin ve aydın kesimine ulema denmiştir. Osmanlı Devleti’nde ise medrese eğitimi bitirmiş; hukuk, eğitim ve dinî görevlerde ya da devlet kademelerinde hizmet etmek üzere kendini yetiştirmiş âlimlere ulema denmiştir. Bu kişiler her zaman saygı görerek halk nezdinde sözü geçen bir kesimi oluşturmuştur (İpşirli, 1999: 71).

Osmanlı’da ilmin boyutlarının ve derinliğinin artmasında önemli nedenlerden biri de dönemin müderrisleri ve âlimlerinin uzak ülke seyahatlerine çıkmaları ve çeşitli ekol ve kültürlerden etkilenip beslenmeleri olmuştur. Kahire, Mâverâünnehir, Semerkant, Buhara, Şam ve Bağdat gibi şehirlerin kültür ve bilgi sınıflandırılması önceden yapılmıyordu ve bu kentlere ilim öğrenmeye gidecekler bu öneriler doğrultusunda rehber hazırlanırdı. Sadece Osmanlı’dan sınırların ötesine ilim öğrenmeye gidilmiyor, bu şehirlerden de farklı bilgi ve deneyimdeki hocalar İmparatorluk’a davet edilip ders vermeleri sağlanıyordu (İpşirli, 1999: 71).

Osmanlı ilim ve düşünce dünyasını kökleriyle kavrayabilmek ve gelişim sürecini daha iyi yorumlayabilmek adına X. yüzyılın sonlarına kadar gitmek gereklidir. Selçukluların Sünni-İslâm inancını seçmeleri Türklerin sonraki yüzyıllarda yaşamlarını, politikalarını, ilim ve kültür dünyasını etkilemiştir (Ocak, 1986: 32).

Osman Gazi dönemi, çoğunlukla irili ufaklı beyliklerin yetiştirdiği âlim ve sufilerin Osmanlı Beyliği'ne gelmeleriyle dönemin ilim ve tasavvuf dünyasının gelişmeler gösterdiği ve temellerinin atıldığı bir zaman dilimi olmuştur. Bu kişilerin başında sonraları Osman Gazi'nin kayınpederi de olacak olan Şeyh Edebali (1206-1326) ve damadı Dursun Fakih (öl. 1326) vardır (İpşirli, 2021: 8).

Osman Gazi, oğlu Orhan Gazi'ye, bilmediği hususları ulemadan sorması hususunda şu nasihatte bulunmuştur:

Ve dahi bir nasihatim budur ki, bir kimesne sana Hak teâlâ buyurmadığı sözleri işrâb itse, sen kabul itmiyesin. Tanrı buyruğundan gayri iş işlemiyessin. Bilmediğini ulema-i şeriatten sorup istifsâr idesin (Mehmed Neşrî, 1949: 145-146).

Osmanlı'da ilk medrese Orhan Bey döneminde açılan ve ilim, eğitim yönünden incelendiğinde Selçuklu medreseleriyle eşdeğer kabul edilen İznik medresesidir. İlk başmüderisi Mısır'da eğitimini alan Dâvûd bin Mahmûd bin Muhammed er-Rûmî el-Kayserî es-Sâvî Dâvûd-i Kayserî (öl. 1350) olmuştur. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (1165-1240) *Fusûsu'ul-hikem* adlı eserine *Matla'ul-husûsi'l-kilem fî me'ânî Fusûsi'l-hikem* isminde bir şerh kaleme alarak Osmanlı'da tasavvufun ilk tohumlarını da atmıştır (Adıvar, 1982: 15).

I. Murad'ın Bursa Çekirge'de tüm görkemiyle bugünlere kadar kalan külliyesinde kurulan Hüdavendigâr Medresesi de döneminin önemli ilim merkezlerinden biri olmuş, gelir kaynakları yaratarak teşkilatlanmasını sağlıklı bir zemin üzerine oturtmuştur (Gökbilgin, 1953: 219).

Yıldırım Bayezid döneminde de en başta Bursa'daki Vaiziye ve Yıldırım Medreseleri olmak üzere birçok medrese inşa edilmiştir (İpşirli, 2021: 10).

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethettiği döneme kadar, özellikle Çandarlı ailesi toplumun ve devlet yönetiminin her kademesine ulema yetiştirmiş, neredeyse tüm bireyleri medreseden mezun olarak ilmi çalışmalarda bulunmuştur. Yaya ve müsellim örgütlenmesi, devşirme ve yeniçeri oluşumlarında ve idaresinde Çandarlı

Kara Halil (öl. 1387) ve Konyalı Kara Rüstem'in (öl. ?) katkıları önemlidir. Ta ki Fatih Sultan Mehmed, bu aileyi yönetimden uzaklaştırana kadar bu gelenek sürmüştür (İpşirli, 1999: 72).

Osmanlı'da XVI. yüzyıla kadar ilmî eserler, geliştirilen kavramlar genelde medrese etrafında şekillenmiştir. Osmanlı ilmine hizmet veren ilim insanları medrese eğitimi için oluşturdukları ders ve ders kitaplarının yanı sıra matematik, tıp, astronomi gibi önemli alanlarda da Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde birbirinden kıymetli eserler vermişlerdir (İhsanoğlu, 1999: 19).

Kanunî Sultan Süleyman, dünya yapı mimarisine büyük bir başyapıt olarak kalan Süleymaniye Camii'nin yanına birini matematiğe diğerini de tıbbı kazandırdığı ve yapımına şair Bâkî'nin de eşlik ettiği Süleymaniye Medreselerini yaptırıp dönemin ilim dünyasının gelişmesinde çok büyük bir adım atmıştır (Adıvar, 1982: 73).

Medreseleri eğitim alanında gelebilecek en yüksek düzeye ulaştıran bir atılımla Osmanlı ilminde ilk kez şifahanelerin yanı sıra "Darüttıp" adında bir tıp öğrenim merkezi de bu dönemde kurulmuştur. Ayrıca "Dârülhadis" ve "Dârülkurrâ" adında iki tane daha uzmanlık kurumu kurulmuş olup bu iki medrese de dönemin eğitim piramidinde en yukarıda bulunmuştur (İhsanoğlu, 1999: 18).

Osmanlı Devleti'nde ulema, hem toplum nezdinde hem de devlet idaresinde saygıdeğer bir konumdayken ulemaya birçok ayrıcalık da tanınmıştır. Devlet yönetiminin çeşitli vergilerinden muaf tutulmuş ve çeşitli suçlara karşılık verilen cezalarda kendilerine gösterilen kolaylıkların yanı sıra çocukları dahi bu ayrıcalıktan istifade ettirilmiştir. Özellikle II. Murat Dönemi'nde, öncelikle Molla Fenârî (öl. 1431) ve ailesine daha sonra da tüm ulemanın ailesine "mevâlîzâde kanunu" ile verilen ayrıcalıklar, zamanla kötüye kullanıldığından toplum nezdinde ulemanın saygınlığına ve mesleğin itibarına büyük zararlar vermiştir (İpşirli, 1999: 71).

Yavuz Sultan Selim döneminde Safevî Devleti'yle verilen mücadeleler ve savaş sonrasında ilimlerini sergileyecekleri ve genişletecekleri bir alan bulamayan âlimlerin coğrafyalarını terk ederek Osmanlı Devleti'ne sığınmaları ve Kanunî Sultan Süleyman'ın bu kişileri himayesine alıp istikrarlı bir metodla desteklemesi de döneminin kültür ve sanat alanında gelişmesine ve bir "Altın Çağ" yaşanmasına sebep olmuştur (Macit, 2007: 48).

Kanunî, ayrıca babası Yavuz Sultan Selim tarafından zamanında Tebriz ve Kahire'den sürülmüş olan 600-800 kadar âlim ve sanatkâr için memleketlerine dönüş izni çıkararak hem adaletli davranmış hem de bu kişileri Osmanlı ilmine ve kültürüne yeniden kazandırmıştır (Emecen, 2010: 63).

Her devirde olduğu gibi Kanunî devrinde de, gelişen ve büyüyen sistemler içerisinde zamanla aksaklıklar ve sorunlar oluşmaya ve bunlar da kimi âlimlerce dillendirilmeye başlanmıştır.

Örneğin, Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr* adlı tarihinde, ulemanın sadece törenlerde kullanılan bir sınıf hâline geldiğinden, yarar sağlayabilecekleri konuşmaları bıraktıklarından, orijinal eserler üretmekte zorlandıklarından, Ebussuûd Efendi ürettiklerinin dışında düzgün eserlerin çıkmadığından, ulemanın birbirlerini tutma ve kayırarak yükselme çabalarından, kadıaskerlerin mülâzemet sistemi içerisinde rüşvetle kadılık ve diğer devlet görevlerine tayinlerinin gerçekleştiğinden, ayrıcalıklı ailelerin ulemanın zararına işler yaptıklarından, çoğu zaman müderrislerin ders vermeden paralarını aldığından ve daha da kötüsü ders verecek öğrenci bulamadıklarından şikâyet etmiştir (İpşirli, 1999: 75).

1540'lı yıllarda, önceki dönem mezunlarına oranla Kanunî döneminde müderris sayısı arttığından beklentiler ve bu konuda çeşitli şikâyetler geldiğinden Kanunî, Rumeli Kadıaskeri Ebussuûd Efendi'ye yetki vermiş ve derhal mülâzemet sisteminin sağlıklı işlemesi için gerekenlerin yapılmasını emretmiştir. Bu emirle Ebussuûd Efendi, ana kuralları saptamış ve gerekli atamaların hangi sebeple ve hangi mevkilere olması gerektiğini belirleyerek bir düzene sokmuştur. Kanunî Sultan Süleyman üst üste çıkardığı fermanlarla bu yönteme herkesin adaletli bir şekilde uymasını emretmiştir (Arslan, 1999: 44). Kanunî Sultan Süleyman döneminde ilmin gelişmesinde görülen en belirgin özelliklerden biri de kurumlara atamalar yapılırken bütün bu görevlendirmelerin tespit edilen ihtiyaçlar doğrultusunda yapılmış olmasındadır (İpşirli, 2021: 224).

Dönemin ilim adamları şeyhülislâm, kadı, kadıaskeri gibi görevlere tayin edildiklerinde zeki ve çalışkan olarak gördükleri bazı öğrencilerini mülâzım verirlerdi¹⁹ (İpşirli, 2021: 227).

¹⁹ Bkz.: Ek 1, Tablolar Listesi, Tablo 2: 1544-1552 tarihli, âlimlere öğrencilerini mülâzım vermek için kaçır kontenjan ayrıldığını gösteren tablo.

Uzun yıllar boyunca tahtta kalan Kanunî, sanatı ve sanatçıyı her daim desteklemiş, lütfunu esirgememiştir. Sütlüce’de *İrşâdü'l-‘aklı's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* adlı tefsirini yazan Ebüssuûd Efendi, Sâd suresine geldiğinde Kanunî Sultan Süleyman’a tanıtmak amacıyla yeniden yazıp düzenlemiş ve göndermiş, Kanunî’nin bu tefsiri beğenmesi üzerine günlük akçesi artırılarak kıymetli elbiselerle ödüllendirilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman ilim ve kültür konusunda özellikle büyük bir hassasiyet göstermiş, eser “Makam” a sunulduğunda yine bu çalışmaları takdir ederek Ebüssuûd Efendi’nin maaşına zam yapmış, öğrencilerini de mülazım yapmıştır (Ateş, 1999: 151).

Kanunî Sultan Süleyman sıklıkla ulemaya ilmî meseleler üzerine tartışmalar yaptırarak meclislerine iştirak etmiş ve bu konuşmalara katılanlara ödüller dağıtmıştır. Kendisine sunulan birçok telif ve çeviri eserin bulunması Sultan Süleyman’ın kültür ve sanata ne kadar önem ve emek verdiğinin kanıtıdır (Emecen, 2018: 160).

Kanunî döneminin ilim, kültür ve sanat anlayışı bu dönemde komşu kültürlerden ya da batı kültüründen uzaklaşıp daha kendi içine kapanık ya da kendi kültür ve özüne dönme gayreti içinde bulunmuş, bu kültürlerle etkileşimini durdurmuş ve aslında bu sayede hem döneminin hem de Osmanlı kültürünün değerli âlim ve sanatçıları yetiştirerek kendi sanatsal zeminini sağlamlaştırmıştır (İnalçık, 1999: 106).

Döneminin şairlerinden özellikle Bâkî’ye karşı derin bir sevgi besleyen Kanunî, şiirlerine nazireler yazan bu şaire 1565 yılında *Keşf-i Keşşâf*, “*Hidâye*” ve “*Ekmel*” kitaplarının birer nüshasını armağan etmiştir. Bu incelikli davranışa Bâkî, bir manzume ile karşılık vermiştir (Ergun, 1936: 699):

Eyledi keşf ile izhâr-ı kerâmet keremüñ

İtdi müşkillerümüz hâce-i ihsânuñ hal

Kime kim reh-ber ola bedraka-i ihsânuñ

Yolına karşı tutar şem’-i hidâyet meş’al

Gerçi kâmillere ‘âlemde nihâyet yokdur

Minnet Allâha seni cümleden itmiş ekme! (Küçük, 2019: 314, k., I)

Kanunî Sultan Süleyman döneminin en başat özelliklerinden biri de düşünce özgürlüğünün desteklenmesidir. Tarihte Molla Kâbız ve Şeyhülislâm Kemâl Paşazâde arasında geçen meşhur tartışma aslında bize o dönemin insanların, âlimlerinin düşüncelerini elverişli bir ortamda ve özgürce dile getirişlerinin örneğini de sunmaktadır. Kaldı ki Molla Kâbız'ın bir düşünceyle devletin karşısına çıkması, idam ettirilmesiyle değil, bizzat Kanunî'nin isteği ve emriyle bu tartışmanın ilim yoluyla kazanılması için bir münazara tertip ettirmesiyle sonuçlanmıştır (Yazıcıoğlu, 1999: 182)

Kanunî Sultan Süleyman'ın başarısındaki en önemli sır belki de devlet yönetiminde, ilmiyede, kültür ve sanatta, alanlarının en yetenekli insanlarını bulması ve sonrasında onları yükseltmesi, koruması ve yeteneklerini sergileyebilecekleri imkânları oluşturmasıdır. Bu yüzden tarihimizin seçkin dehalarının Osmanlı Devleti'nin yükselmesinde büyük katkıları olmuştur (Öztuna, 1989: 6).

2.1.1. İlköğretim

Osmanlı Devleti'nde ilim ve eğitimin temel başlangıç yöntemleri henüz daha çocuklukta, aile büyüklerinin sure ve ayet öğretip ezberletilmesi, kolay ve çocuk zihinlerinin anlayabileceği durulukta ilmihal bilgilerinin verilmesi ile başlamıştır. Beş-altı yaşına gelen çocuklar, camilere bitişik sıbyan mekteplerine “âmin alayı”, “bed'-i besmele” ya da “lâle gezdirme” diye adlandırılan basit merasimlerle ilköğretim hayatına ilk adımlarını atarlardı. İmam ya da müezzîn gibi medrese ilmini bilen din görevlilerinden “Kur'an”, “Arapça” ve temel dört işlem dersleri olarak medrese eğitimine hazır hâle gelirlerdi. Osmanlı eğitim geleneğinde önemli bir konumda bulunan sıbyan mekteplerine, isteyen her Müslüman, çocuğunu yazdırabilirdi (Arslan, 1999: 43).

2.1.2. Medreseler

Osmanlı Devleti'nde ilk medrese Orhan Bey döneminde kurulan İznik Medresesi'dir (1331). Dönemin âlimlerinden Antakyalı Abdurrahmân el-Bistâmî'nin (öl. 1454) "bilginler yuvası" diye nitelendirdiği İznik şehrinde kurulan bu medrese, Selçuklular dönemi mimarisinin ve eğitiminin özelliklerine sahip olup ilk başmüderrisi Dâvûd bin Mahmûd bin Muhammed er-Rûmî el-Kayserî es-Sâvî Dâvûd-i Kayserî adında bir bilginidir. Osmanlı'da tasavvufun bilinmesine ve tanınmasına sebep olan çalışması Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem*'ine yazdığı şerhtir²⁰. İkinci önemli medrese ise Lala Şahin'in (öl. 1386) öncülüğünde Bursa'da kurulmuştur. Bu medreselerde Arapça olarak öğretilen fıkıh ve kelâm gibi derslerin yanı sıra matematik ve mantık eğitimleri de verilmiştir. Dönemin en önemli ve ünlü bilgini ise Timur'a esir düşen Molla Fenârî'dir (öl. 1431) (Adivar, 1982: 18).

Osmanlı Devleti, sınırlarını genişletip hâkimiyet alanını arttırdıkça ilim konusunda da ilerlemeler gösterip, çeşitli şehirlerde ilmî kurumlar ve toplumsal yapıları inşa etmiş veya çoğaltmıştır. Orhan Gazi, İznik'ten sonra Bursa'da imaret, cami ve han yaptırmış, hisardaki bir kiliseyi camiye dönüştürerek öğrenciler için derslikler ayırıp vakfîyesini de düzenlemiştir. XIV. yüzyıl sonlarında Bursa'da Çelebi Mehmed dönemine (1389-1421) ait Sultaniye Medreseleri ve Edirne'de II. Murad (1404-1451) dönemine ait medreseler önemli ilim yuvaları olmuştur. Dönemin medreselerinde verilen dersler ilmî açıdan ilk, orta ve yüksek olarak üç ayrı aşamada sınıflandırılmış olup hem dinî ilimlerde hem de pozitif ilimlerde eğitim verilmiştir.²¹

Osmanlılarda ilk medresenin kurulup eğitime başlanılmasından sonraki süreçlerde medreselerin bu sistemde sürekliliğini sağlayacak vakıflar da kurulmuştur. Özellikle Fatih Sultan Mehmed ve Kanunî Sultan Süleyman saltanatlarında medrese vakfiyeleri önceki yöntem ve anlayışı aşarak sadece dinî eğitimi sürdürmekle kalmamış mantık bilimlerinde de eğitim verilmesine imkân sağlamıştır. Bu

²⁰ Bahsi geçen eser: Dâvûd-i Kayserî, *Maṭla'u ḥuşûşi'l-kilem*, nşr., Mirza Muhammed Şîrâzî, Bombay, 1300.

²¹ Geniş bilgi için bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi -Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar-*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, C., I, ss. 460-463.

medreselerde devlet yönetimi ve adalet mekanizmalarında da görevlendirilmek üzere liyakat ilkesiyle hizmet verecek kişiler yetiştirilmiştir. Bu zeminde İslâm dininin bilgi ve kazanımlarının açıklanmasını müftüler, işleyişinin tatbikini ise kadılar yerine getirmiştir (İhsanoğlu, 1999: 17-18).

İstanbul'da ilk medrese, fetihten sonraki dönemlerde, Ayasofya Camii'nin hemen kenarındaki papazlara ayrılan odalar tahliye edilip dönemin öğrencilerine tahsis edilerek elde yapılmıştır. Başmüdürrislik görevi Molla Hüsrev'e (öl. 1480) verilmiş, şehrin ilk kadısı Hızır Çelebi (1407-1459) ve Ali Kuşçu (1403-1474) da müdürris olarak Ayasofya-yı Kebîr Medresesi'nde eğitim vermişlerdir. Aynı dönemlerde Zeyrek Camii'nde Molla Zeyrek (öl. 1498) medrese derslerine başlamış ve şehrin ikinci medresesi de Osmanlı ilim ve fikir dünyasındaki yerini almıştır (Ünver, 1964: 19-20).

Osmanlı ilim ve fikir hayatında en köklü adımlardan biri Fatih Sultan Mehmet'in "*Sahn-ı Seman*" adıyla da bilinen medreseleridir. Fatih ilçesinde bulunan caminin yanına inşa ettirilen Medâris-i Semâniyye (sekiz medrese) olarak da bilinen bu medreselerin hemen arkasına da aynı dönemde "Tetimme" de denilen sekiz medrese daha yapılmıştır. Bu medreselerin önemli bir başka görevi de bizzat Fatih Sultan Mehmed'in yazdırdığı kanunnameyle, burada eğitim görenlerin devlet kademesinde çalışacağı işlerin ve mevkilerinin belirlenmesini sağlamaktır (Arslan, 1999: 44).

Dönemin her anlamda sağladığı politik kararlılık ve ekonomik ferahlık ortamında İslâm âleminin en yetenekli âlim ve sanatçıları ve hatta Granada'nın fethinden sonra Osmanlı'ya sığınan Müslüman ve Yahudi bilim insanları başkentte bir araya gelerek entelektüel üretimlerini sürdürmüşlerdir (İhsanoğlu, 1999: 18).

Kanunî dönemine gelindiğinde medreselerin sayısında müthiş bir artış olmuş ve yalnızca bu dönemde, şu ana kadar, 76 adet medrese inşa edildiği tespit edilmiştir.²² Bunlar arasında en meşhurları Süleymaniye Medreseleridir. Kanunî, Mimar Sinan'a, Haliç'e nazır tepede Süleymaniye Camii'yle beraber Süleymaniye Medreselerini inşa ettirmiştir. Şehrin birçok ihtiyacını da kısmen karşılayacak olan bu yapılarda Dârü'l-hadîs, tıp, matematik, din, hukuk ve edebiyat üzerine eğitim verilmiş; hastane, imaret

²² Bkz.: Ek 1, Tablolar Listesi, Tablo 3: Kanunî Sultan Süleyman döneminde inşa edilen medreseler.

ve hamam gibi bölümler inşa edilmiştir. İlk önce tamamlanan iki medreseden bir tanesine Kadı-zâde Şemseddin Ahmed (öl. 1580) diğerine de Mimar-zâde Muslihuddin Mustafa b. Mehmed (öl. 1565) atanmış, cami bitiminden sonra ise Dârü'l-hadîs medresesine Emin Kösesi Molla Yahyâ b. Nureddin (öl. 1560), son aşamada biten iki medreseden birine Kınalı-zâde Ali Efendi (öl. 1572), bir diğerine ise Şah Mehmed b. Muharrem Efendi (öl. 1570) getirilmiştir.

Süleymaniye Medreselerinde hafta içerisinde belirlenen dört gün ders verilmiş, her bölüm için dönemin öğrencilerine yatacak hücreler ayrılmış, me'kel denilen alanlarda ve bir gün içerisinde iki kez yemek yemelerine imkân tanınmıştır. Söz konusu medreselerin faaliyete geçmesinden sonra diğer medreselerde eğitimi tamamlamak isteyen öğrencilere isteklerine göre Sahn-ı Semân'a ya da Sahn-ı Süleymâniyye'ye geçiş izni verilmiştir (Uzunçarşılı, 1988 b: 33-38).

2.1.3. Müderrislerin Eğitimi ve Görevlendirilmesi

Osmanlı Devleti, eğitime önem vermiş, ilmin gelişmesi için eğitim kurumları açmış ve onları desteklemiştir. Medrese eğitimini başarılı bir şekilde tamamlayan öğrenciler, mülâzemet ve kayıt defterlerine isimlerini yazdırarak sırası geldiklerinde en alt kademelerdeki Hâşiye-i Tecrîd okullarından birine atanarak müderrislik mesleğine ilk adımlarını atmışlardır. Önceleri bu kadar yoğun öğrenci yetişmediği için medreselerde müderrislik görevine hemen başlanabilmekteydi ancak gerekenden fazla sayıda öğrenci mezun olunca beklemeler başlamış, özellikle Kanunî döneminde mülâzemet sistemine fazlasıyla gerek görülmüştür (Arslan, 1999: 44).

Kanunî Sultan Süleyman, kendi saltanatı sırasında bir yandan Osmanlı topraklarını genişletmekle meşgul iken bir yandan da döneminin sanatkârlarıyla ilgilenerek onları korumayı sürdürmüştür. Bunu bazen, yasalara rağmen ve korumanın yaptığı da görülmüştür. Sözelimi dönemin en büyük şairlerinden Bâkî'yi mülâzemet yasasına karşı durarak sırası gelmediği hâlde mülâzım defterine kayıt ettirmiş, yirmi beş akçe ile Hâşiye-i Tecrîd müderrisliğine ve sonrasında da Rumeli Kazaskeri Hamid Efendi'nin karşı gelmesine rağmen otuz akçe maaşla Pîrî Paşa Medresesi müderrisliğine atamıştır (Uzunçarşılı, 1988 b: 46).

2.1.4. Enderun Mektebi

Osmanlı Devleti'nin ilmî faaliyetlerinde medreselerden sonra ikinci büyük kurum, geçmişi Emevilere kadar uzanan ama Osmanlı zamanında da yönetsel gelişmeler kaydeden Enderun Mektebidir ki yönetimi ve idaresi saray sistematığına ait olan bu okulda dönemin yöneticileri ve devlet adamları yetiştirilmiştir.

Gayrimüslim çocuklar öncelikle Türk ve Müslüman ailelerin yanında gerekli eğitimlerini tamamlamış sonrasında acemi oğlanlar ve saray kışlalarında da belli bir müfredattan geçtikten sonra başarı durumuna göre Enderun Mektebine katılmış ve medreselerde verilen eğitimi burada almışlardır. Başarısız olanlar “çıkma” adıyla köy ve kasabalardaki görevlere gönderilmiş, başarılı olan öğrencilerse üst sınıflarda Enderun Mektebindeki eğitimlerine devam etmişlerdir.

Enderun Mektebinde de yine medreselerde verilen Kur'an-ı Kerim, hadis, kelâm, hat ve Arapçanın yanı sıra Farsça, belagat, şiir, felsefe, riyaziye, tarih ve coğrafya gibi dersler de verilmiştir. Ancak Enderun Mektebinin eğitim sistemindeki farkı, buradaki öğrencilerin askerî alanda ve devlet yönetiminin çeşitli kademelerinde görevlendirilmek üzere yetiştirilmeleridir. Dersler, Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusundaki çeşitli odalarda verilmiştir (Arslan, 1999: 44).

2.1.5. Gayri Müslimlerde İlmî Oluşumlar

Osmanlı Devleti'nin önemli bir toplum-bilimsel gerçeği de barındırdığı nüfusun ve halklarının birden fazla ırka, dine ve dile sahip olmasıdır. XVI. yüzyılda “millet” ifadesi köken itibarıyla değil dinî bir farklılık ifadesi olarak kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, bu çok çeşitli dinlere ait insanların birbirleriyle anlaşmasının yolunu, tamamının kendi inanış ve ibadetlerinde özgür davranmalarını kısıtlamayı sağlamıştır.

İmparatorluk'ta, Rum-Ortodoks inanişına sahip topluluğun patrikhane idaresinde eğitim veren kurumları, kiliseye bağlı ilköğretim sınıfları ve bütünüyle dinî eğitimin verilmesini amaçlayan manastır okulları faaliyet göstermiştir. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethettiğinde Fener-Rum Patrikhanesi'nin başına getirdiği patrik Gennadius'a, dinî faaliyetlerine devam etme izni vermiştir. Zigomaladi Kardeşler, Yorgi Etolos ve dönemin meşhur filozofu Leonarola söz konusu bu okulda eğitim vermişlerdir. 1627 yılına gelindiğinde ise Rumlar, dinlerini özgürce yaşayabildikleri bu ortam içerisinde artık edebî faaliyetlerini de güçlendirme ve hızlandırma isteğiyle ilk matbaalarını kurmuşlardır.

Yahudi toplulukları da din odaklı bir eğitimi amaç edinmiş ve Osmanlı'da "kehalim" adı altında ve İspanyolca okul anlamına gelen "havra"larda faaliyet göstermişlerdir. II. Bayezid'in saltanat yıllarına tekabül eden 1494 yılında Yahudiler, İstanbul'da ilk matbaalarını kurmuşlardır.

Ermeni cemaati de tıpkı diğer gayrimüslimler toplulukları gibi, Kumkapı ilçesindeki kilisede "Margantz Varjadun" ve Bitlis civarındaki "Amlorti" adlı manastırlarda, din bilimi, felsefe ve mantık eğitimi veren yüksek düzeyde okullarda ilmî faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ermeniler ise ilk matbaalarını yine İstanbul'da, 1567'de açmışlardır (Arslan, 1999: 44).

2.1.1. Dönemin Önde Gelen Âlimleri

2.1.1.1. Yahyâ Efendi (1495-1571)

Yahyâ Efendi, 1495 yılında, tıpkı uzun yıllar dostlukları süren Kanunî Sultan Süleyman gibi Trabzon'da doğmuş, annesi, Kanunî'ye de sütanneliği yapmış ve sütkardeşiyle birbirlerinin hayatlarına çocukluklarından itibaren tanık olmuşlardır.

Yahyâ Efendi, İstanbul'a geldiğinde, inzivadan ve sessizlikten hoşlanan ruhuna şifa olabileceğini düşündüğü Anadolu Kavağı'na yerleşmiş ancak orada çevresindeki insanların sürekli rahatsızlık vermelerinden endişe ederek daha da tedirginleşen ruh haliyle Beykoz'a yakın Yuşa Tepesi denilen mahalleye yerleşmiştir. İstanbul'da zamanın kıymetli hocalarından Zenbilli Ali Efendi'nin (öl. 1526) bilgisinden ve

öğretilerinden faydalanarak kendini geliştirip hocasının vefatından sonra da Canbaz Mustafa Medresesinde yirmi akçe yevmiyeyle müderrislik görevine başlamıştır.²³

Hayatının bu evresinden sonra çeşitli medreselerde görev aldıktan sonra Kanunî'ye yazdığı bir mektuptan ötürü medreseden el ayak çektirilmiştir. Hürrem Sultan ve Rüstem Paşa'nın hileleri ve nifak sokucu söylemlerinden etkilenen Sultan Süleyman, oğlu Şehzâde Mustafa'nın bir isyan çıkarıp tahta geçme planları olduğuna ikna olarak kendisini boğdurmuş ve annesi Mâhidevran Hatun'u saraydan göndererek cezalandırmıştır. İşte Yahyâ Efendi mektubunda, Mâhidevran'ın affedilmesini ve yeniden saraya çağırmasını rica etmiştir ama Atâyî bu durumu "Büyük gönüllü padişah bu yersiz müdahaleye gücenir." şeklinde açıklamıştır. Yine Atâyî'nin belirttiğine göre 1554 yılında emekliye ayrılan Yahyâ Efendi, rüyasında gördüğü İstanbul dışında bir yere yerleşme arayışını Beşiktaş'ta bir delinin "Bana bir dirhem ver, sana bu bahçeyi bağışlayayım." demesi üzerine araziye araştırarak sahiplerinden satın almış ve dergâhını buraya kurmuştur (Nev'i-zâde Atâyî, 2017: 563-565).

Yahyâ Efendi, yaşamı boyunca devlet yönetimi ve yöneticilerle sıkı ilişkiler ve sıkı dostluklar sürdürmüştür ama zaman zaman da bazı sadrazamlarla arası açılmıştır. Kanunî'yle çocukluklarından beri gelişen dostluğu her ne kadar Şehzâde Mustafa'nın boğdurulmasıyla kesintiye uğrasa da karşılıklı ziyaretlerle yeniden güçlenmiştir. Kanunî tahta geçtiği zaman şehirde yaptırdığı ilk mescit Yahyâ Efendi'nin annesi Afife Hatun adınadır (Şahin, 2014: 125-131).

Geçen zaman içinde biraz daha iç dünyasına çekilen Yahyâ Efendi, dergâhı toplumun her kesiminden ziyaret edilen bir yere dönüştürüp, bağışlarla ayakta tutmaya çabalarken yol üzerindeki çeşmenin üzerine şu meşhur şiirini yazmıştır:

Sebîl uzre binâ itdum bu 'aynı

Ola kim selsebîlun evla 'aynı

Ṭarîk uzre kemer icinde bu âb

²³ Geniş bilgi için bkz.: Meral Asa, "Bir 16. Yüzyıl Portresi Beşiktaşlı Yahya Efendi", *Journal of Turkish Studies/ Türklük Bilgisi Araştırmaları (Kaf Dağı'nın Ötesine Varmak: Festschrift in Honour of Günay Kut, I)*, Harvard, 2003, C., XXVII/I, ss. 131-160.

Cihānun gencine fetḥ eylemiş bāb

Gelen ārām kılsun bu kemerde

Acup ‘ibret gozin baḳsun ki murde

Binā tārīḫi bu inşālar olsun

Ḳonup icenlere şihḫālar olsun (Nev’i-zāde Atāyî, 2017: 565).

Yahyâ Efendi, 1571 yılında vefat etmiş, dönemin ileri gelen devlet adamları ve ulemanın katıldığı cenaze merasiminde Ebussuûd Efendi tarafından Süleymaniye Camii’nde cenaze namazı kıldırılmıştır (Nev’i-zāde Atāyî, 2017: 564).

Müderrişî mahlasıyla şiirler söyleyen Yahyâ Efendi Dîvân sahibi bir şairdir. Âşık Çelebi, tezkiresi için Yahyâ Efendi’den bir şiir istemiş o da şu beyti göndermiştir:

Hep gelenler yana yana geldi gitdi dünyeden

Şimdi nevbet baña geldi döne döne yanayum (Âşık Çelebi: 2017: 341).

2.1.1.2. Nişancı Celâl-zāde Mustafa Çelebi (öl. 1567)

İlk eğitimini memleketi Tosya’da tamamlamış ve sonrasında İstanbul’a giderek Sahn-ı Semân Medreselerine girmiştir. Buradaki eğitimini de tamamlamış ancak müderrişliğe geçmeden bırakmıştır. Pîrî Paşa’nın, yazısını çok beğenip kendisini tezkirecisi yapmasının ardından bu yeteneğiyle Sultan Selim’in de dikkatini çekmiş ve divan kâtipliğine getirilmiştir. Sultan Selim’le bu anlamda hiyerarşik mesafeyi daraltan Mustafa Çelebi, sultanın tüm gizli yazışmalarını da kaleme almıştır (Uzunçarşılı, 1988 a: 613).

Bağdat seferinde Nişancı Seydî Bey’in (öl. 1534) vefatıyla Celâl-zāde Mustafa Çelebi nişancılığa getirilmiştir. Uzun yıllar bu görevde hizmet verdikten sonra inzivaya çekilip Eyüp’te bir bağ, bir ev, hamam ve bir de cami yaptırıp vaktini sadece kitap yazarak ve ilimle hemhâl olarak geçirmiştir. Ancak Kanunî Sultan Süleyman’ın

Sigetvar Seferi'ndeyken ısrarla kendisini yeniden göreve çağırması üzerine yola çıkmış fakat oraya vardığında padişahın vefat ettiğini öğrenmiştir. Sonraki yıl kendisi de vefat etmiştir. (Kınalızâde Hasan Çelebi, 2017: 854).

Devrinin önde gelen âlimlerinden olan Mustafa Çelebi; tarihî, dinî ve ahlâkî konulu tercüme ve telif eserler vermiştir.

Eserleri:

Tarihî Eserleri:

Tabakâtü'l-memâlik: Asıl adı *Tabakâtü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik* olan bu yapıt, Kanunî Sultan Süleyman döneminin 1555'e değin olan tarihini ele alır.

Meâsir-i Selîm Hânî: *Selîmnâme* ismiyle de bilinen bu yapıtı, *Tabakâtü'l-memâlik* 'i bitirdikten sonra kaleme almıştır. Yavuz Sultan Selim'in şehzadeliliğinden, kardeşleriyle aralarında gerçekleşen taht mücadelesine kadar bu dönemin saltanatında geçen tarihî meseleleri anlatmıştır.

Dinî ve Ahlâkî Eserleri:

Mevâhibü'l-hallâk fî merâtibi'l-ahlâk: Elli altı bab hâlinde ve emekliliğinde yazmış olduğu dinî ve ahlaki meseleler hakkındaki görüşlerini anlatan eseridir.

Delâil-i Nübüvvet-i Muhammedî ve Şemâil-i Fütüvvet-i Ahmedî: Molla Miskîn adıyla bilinen Horasanlı Muînüddin Muhammed b. Abdullah el-Ferâhî'nin (ö. 1547) *Me'âricü'n-nübüvve fî medârici'l-fütüvve* adlı Farsça siyer eserinin Türkçe çevirisidir.

Hediyyetü'l-mü'minîn: Farklı dini meseleler hakkındaki görüşlerini ifade ettiği eseridir.

Cevâhirü'l-ahbâr fî hasâili'l-ahyâr: Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. İbrâhim el-Ensârî'nin Kur'an'daki Kıssa-i Yûsuf'a dair *Zehrü'l-kimâm* adlı Arapça eserinin Türkçe çevirisidir (Kerslake, 1993: 262).

2.1.1.3. Kemâl Paşa-zâde (öl. 1534)

Kemâl Paşa-zâde ya da İbn Kemâl, dönemin Osmanlı'sında sayılı devlet adamı ve âlimlerinin önde gelen simalarındandır. Baba mesleği olan askeriyede görev almış ancak Molla Lütfi'ye (öl. 1495) gösterilen hürmetten etkilenerek askeriyeyi bırakıp ilim âlemine geçmiştir (Yazıcıoğlu, 1999: 182). XVI. yüzyılın henüz başlarında İbn Kemâl'e askeriyedeki görevini bırakıp ilmiyeye geçmesine sebep olan olay şu şekilde cereyan etmiştir: Vezir Çandarlı İbrahim Paşa'nın (öl. 1429) yanında bir seferdeyken, Paşa bir toplantı düzenlemiştir. Tam bu esnada içeri giren bir molla, divanda Evrenos oğlu Ali Bey'den daha yukarıda bir mevkide oturmuştur. İbn Kemâl, bu duruma çok şaşırılmıştır çünkü Osmanlı içinde büyük başarılar elde eden Evrenos oğlu Ali Bey'i dahi umursamayan bu mollanın cesareti ilgisini çekmiştir. Bu şaşkınlık ve gizli hayranlıkla adını sorduğunda otuz akçe maaşla müderrislik yaptığını ve adının Molla Lütfi olduğunu öğrenmiştir. Kemâl Paşa-zâde, ne denli yüksek askerî başarılar elde ederse etsin asla Evrenos oğlu Ali Bey gibi anılamayacağını ama ilimle haşır neşir olursa Evrenos oğlu Ali Bey'den daha yukarıda bir konuma oturan Molla Lütfi gibi olabileceğini düşünerek sınıf değiştirip âlim olmaya karar vermiştir (Uzunçarşılı, 1988 a: 610).

Bu karardan hemen sonra; Molla Lütfi, Kestelî (öl. 1496) ve Hatib-zâde'nin (öl. 1496) himayesinde eğitimini sürdürmüş Taşlık Medresesi müderrisliğinde görevlendirilmiştir. Türkçe, Farsça ve Arapçaya olan ilgisi ve yeteneği sayesinde bu alanda ve dinî konulardaki bilgisiyle dil, edebiyat ve tarih gibi dallarda çeşitli eserler vermiştir (Yazıcıoğlu, 1999: 182).

Eserleri:

Tevârih-i Âl-i Osmân: Toplamda on ciltten oluşan eserin, Çelebi Mehmed devrini içeren V. defteri, II. Murad devrine ayrılan VI. defterin 1443 yılına kadar olan kısmı ve Yavuz Sultan Selim devrine ait IX. defterin Mısır seferi bölümü bugün elimizde mevcut değildir.

Divan: Münâcât, na'atlar, iki kaside, mesnevi tarzında manzumeler ve 400'den fazla gazelden mürekkeptir.

Yûsuf u Zelîha: 7777 beyitten oluşan bir mesnevidir.

Kasîde-i Bürde Tercümesi: Bûsîrî'nin eserinin çevirisidir.,

Diğer Bazı Eserleri: *el-Felâh şerhu'l-Merâh*, *Resâ'ilü İbn Kemâlbâşâ el-lugaviyye*, *Risâletü meziyyeti'l-lisâni'l-Fârisi 'alâ sâ'iri'l-elsine mâ hala'l-Arabiyye*, *Risâle fî tahkîki ta'rîbi'l-kelimâti'l-A'cemiyye*, *et-Tenbîh 'alâ gâlati'l-câhil ve'n-nebîh*, *Risâle-i Kâfiyye*, *Dekâiku'l-hakâik*, *Nigâristân*, *Risâletü'l-münîre*, *'Aķâ'id-i İslâm*, *Risâle fî'l-îmâni's-şer'î*, *Risâle fî tahkîki'l-îmân*, *Risâle fî vücûdi'l-vâcib*, *Risâle fî kıdemi'l-Kur'ân*, *Risâle fî elfâzi'l-küfr*, *Risâle fî's-seb*, *Risâle fîmâ yete'allâku bi-lafzi'z-zındîk*, *Efdaliyyetü Muhammed 'aleyhi's-selâm (nebiyyinâ) 'alâ sâ'iri'l-enbiyâ'*, *Risâle fî tafzîli'l-enbiyâ' 'ale'l-melâ'ike*, *Risâle fî haķķı ebeveyi'n-nebî*, *Risâle fî tahkîki'l-mu'cize ve delâletihâ 'alâ şıdķı men idde'a'n-nübüvve*, vd. (Çelebi, 2002: 247).

2.1.1.4. Kınalı-zâde Ali Efendi (öl. 1571/72)

Döneminin en önemli âlimlerinden olup Isparta'da dünyaya gelmiştir. Dedesi kına kullanmakla tanınmış olan Abdülkadir Hamidî'dir. Hamidî, Fatih Sultan Mehmed'e muallim olma şansını yakalamış ancak Mahmud Paşa'nın olumsuz yönde telkinleri sonucu padişahla araları açılmış ve kısa bir süre sonra hayata veda etmiştir (Bursalı Mehmed Tahir Bey, 1972: 371)

Babası Mîrî mahlasını kullanarak şiiirler de kaleme alan Mîrî Emrullah Efendi'dir. Çocukluk ve ilk gençlik zamanları Isparta'da geçmiş, ilim ve öğrenme merakı zaten bu konuda ciddi düzeyde âlim yetiştirmiş ailesinin de takdirini kazanmasına sebep olmuştur. Bu ilim sevgisiyle eğitimi için İstanbul'a gönderilmiş, yakın bir akrabası olan Kazasker Kadri Efendi'nin yanında eğitimini tamamlamıştır. Davud Paşa Medresesi Müderrisi Sinan Efendi'den ve Atik Ali Paşa Medresesinde Merhaba Efendi'den dersler almıştır (Kınalızâde Hasan Çelebi, 2017: 592).

Öncelikle Edirne Hüsâmiye Medresesinde görevlendirilmiş, sonrasında sırasıyla Bursa Hamza Bey, iki yıl sonra Bursa'da Veliyyüddinoğlu Ahmed Paşa, Kütahya'daki Rüstem Paşa, bir yıl sonra İstanbul'daki Rüstem Paşa, Haseki, üç yıl sonra Sahn-ı Semân, ve son olarak Süleymaniye Medresesine tayin edilmiştir. Ardından Şam, Kahire, Halep, Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarında görev yapmıştır. Son olarak Anadolu kazaskeri olmuş ve bu görevi sırasında vefat etmiştir (Aksoy, 2002: 416-417).

İlk gençlik zamanlarında çıktığı bir Isparta seyahatinde Câmî'nin (öl. 1492) üstünkörü göz gezdirdiği *Bahâristân* adlı eserini sonrasında ezberden okuyarak çevresindekileri şaşkına uğratmıştır (Kınalızâde Hasan Çelebi, 2017: 587).

Aruzu iyi bilen Kınalı-zâde Ali Çelebi, edebiyat üzerine de düşünüp Şam Kadılığı görevindeyken Suriye Beylerbeyi olan Ali Paşa'ya ithafen *Ahlâk-ı Alâî* adında bir eser kaleme almıştır. Bir Dîvân sahibi de olan Kınalı-zâde Ali Çelebi üç ayrı dilde şiirler yazmıştır (İpekten, 1996: 90).

Eserleri:

Ahlâk-ı Alâî: Türkçe kaleme alınmış olup ahlak üzerine yazılan önemli eserlerdendir.

el-Es 'âf fi ahkâmi'l-evkâf: İçeriği fikhî hükümler üzerinedir.

Hâşiye 'ale'd-Dürer: Molla Hüsrev'in eserinin haşiyesidir.

Hâşiye 'ale'l-Keşşâf: Zemahşerî'nin meşhur eserine haşiyedir.

Hâşiye 'alâ Envârî't-tenzîl: Beyzâvî'nin eserinin haşiyesidir.

Kaşîde-i Mülemma: Altmış üç beyitlik bir na'ttır.

Risâle fi'l-vakf, Tabakâtü'l-hanefiyye.

2.1.1.5. Ebussuûd Efendi (öl. 1574)

İlim hayatına babasının yanında başlayan Ebussuûd Efendi, akli ve yeteneğiyle sultan II. Bayezid'e önerilmiş, günlük 30 akçe bursla taltif edilmiştir. Bu dönemde babasını kaybeden Ebussuûd Efendi, Mevlana Seyyidî Karamânî'nin (öl. 1517) yanında eğitimini sürdürüp kızı Zeyneb Hanım'la evlenmiştir. 1516'da İnegöl'deki İshak Paşa Medresesi'ne atanmış, kısa bir süre sonra da azledilmiştir. Sırasıyla, Davut Paşa Medresesi ve Mahmud Paşa Medresesinde görevini sürdürdükten sonra Bursa Sultaniye payeliği, Bursa kadılığı ve sonrasında İstanbul kadılığı görevlerine getirilmiştir.

Ebussuûd Efendi kendisine üç dilde de sorulan sorulara aynı dillerde yanıtlar verip, açıklamalar getirdiği gibi nesir içerikli olanlara mensur; nazım içerikli olan

sorulara da manzum cevaplar vererek ilim konusundaki zekâsını ve yeteneğini açığa çıkarmıştır (Ateş, 1999: 151).

Eserleri:

Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi: Ebussuûd Efendi'ye ait fetvaları içerir.

Ma'rûzât: Ebussuûd Efendi'nin Kanunî Sultan Süleyman'a sunduğu fetvaları içerir.

Arâzî-yi Harâciyye ve Öşriyye Hakkında Kanun ve Fetvâlar: Osmanlı mîrî arazi hukukunun temelini oluşturan 10 adet fetvayı içerir.

Diğer Eserleri: *Risâle fî vakfî'l-menkûl ve'n-nukûd. Mevkîfî'l-'uqûl fî vakfî'l-menkûl, Bidâ'atü'l-kâdi li'htiyâcihi fî'l-müstakbel ve'l-mâzî, Fetâvâ Kâtiblerine Tenbih, el-Fetva'l-müteallika bi-beyânî'l-vakti'l-mu'tebere li'l-hasâd ve istihkâki'l-gallât, Gamezâtü'l-melîh fî evveli mebâhişi kaşri'l-'âmm mine't-Telvîh, Şevâkıbü'l-enzâr fî evâ'ili Menâri'l-envâr, Hasmü'l-hilâf fî'l-mesh'ale'l-hifâf, Risâle fî vakfî'l-arâzî ve ba'zî ahkâmi'l-vakf, Risâle fî tescîli'l-evkâf, Risâle fî vakfî't-tavâhîn 'ale'l-arzi'l-mevkûfe li'l-ğayr, Öşür Hakkında Risâle* (Akgündüz, 1994: 370-371).

2.1.1.6. İmam Birgivî / Mehmed b. Pir Ali (1523-1573)

Birgivî, 1523'te Balıkesir'de doğmuştur, babası Pir Ali Efendi, yine aynı kentte bir müderris olup oğluna henüz küçük yaşlarda Kur'an ve matematik dersleri verdikten sonra okuması için İstanbul'a Semâniye Medresesine göndermiştir. Orada başarıyla öğrenimini bitirdikten sonra bazı medreselerde müderrislik yapmış, Kanunî döneminde Edirne Kısmet-i Askeriyye'de göreve başlamış ama yeniden İstanbul'a dönmüştür (Tülücü, 1999: 107).

Bu dönemlerinde Birgivî, camilerde vaaz vererek halkı Kur'an okumaya çağırıyor, sünnete uymaları konusunda uyarıyordu. Mezarların üzerine türbe yapılmasını, mum yakılıp para karşılığında Kur'an okunmasını, ulemâ arasında özellikle kadı mensuplarının rüşvete bulaşmasını ve varlıklı ailelerin çocuklarına hiç hak etmedikleri hâlde ücret karşılığı ilim rütbeleri verilmesini eleştirmiş ve bu

anlayışla savaşımıştır. Doğruluktan ve adaletten şaşmayan bir anlayışı olan Birgivî, yazdığı onca eserden birini dahi herhangi bir devlet yöneticisine sunmamıştır (Yüksel, 1992: 192).

II. Selim'in hocası da olan Ataullah Efendi'nin isteğiyle doğum yeri olan Birgi'de müderrisliğe atanmış ve burada vebaya yakalanarak vefat etmiş ve yine Birgi'de defnedilmiştir (Yüksel, 1992: 191).

İmam Birgivî, Osmanlı âlimlerinin en önemlileri arasında yerini almış, Arapçanın öğrenilmesi konusunda geliştirdiği çalışmalarla hem kendi dönemine hem de kendisinden sonra gelen kuşaklara büyük bir miras bırakıp düşünceleriyle de önemli bir yer edinmiştir (Tülücü, 1999: 107).

Birgivî, XVI. yüzyılda, toplum gelenek ve göreneklerini detaylı bir gözlemle incelemiş ve bireylerin, yaşam karşısında bocalayan insanların ihtiyaç hissettikleri temalar üzerine yoğunlaşarak eserlerini bu bağlamda üretmiştir. Bulunduğu topluluğun sorunlarını ve yanlışlarını tespit edip söylemlerinde bunları dile getirmiştir. Gerek bu konuşmalarındaki sözlü uyarılar gerekse yazılı ikazları döneminden sonra dahi ilgiyle takip edilmiş ve şerh düşülerek üzerine düşünülmüştür. Birgivî'nin *eṭ-Ṭarîkatü'l-Muḥammediyye*'si tasavvuf öğretisine gönül verenlerin, *el-'Avâmil* ve *İzhâr*'ı ise medreselerde eğitim gören öğrencilerin başlıca kaynaklarından olmuştur (Arslan, 1999: 47).

Eserleri:

el-'Avâmil, nahiv ilmine dair Arapça küçük bir risâledir.

İzhârü'l-esrâr: Nahivle ilgili Arapça kaleme alınmış bir eserdir.

İm'ânü'l-enzâr: Arap grameriyle ilgili meşhur el-Maḫşûd'un şerhidir.

eṭ-Ṭarîkatü'l-Muḥammediyye: Din, ahlâk ve tasavvuf üzerine kaleme alınmış Arapça bir eserdir.

Cilâ'ü'l-kulûb: Tasavvufla ilgili bir risâledir.

Vasiyetnâme: *Risâle-i Birgivî* adıyla da bilinen Türkçe bir ilmihal kitabıdır.

Aḫvâlü eṭfâli'l-müslimîn: Müslüman çocukların ahiretteki durumuna dair bir risâledir.

Tefsîru sûreti'l-Bakara: Bakara suresinin yarısına kadar yapılmış bir tefsirdir.

Risâle fi uşûli 'l-ħadîs: Küçük fakat oldukça değerli bir risâledir.

el-Erba 'ûn: İbadetlere dair kırk hadisi içermektedir (Yüksel, 1992: 193-194).

Dönemin diğer ilim adamları: Pervîz Efendi (öl. 1579), Celâl-zâde Sâlih Çelebi (öl. 1565), Hayreddin Hızır Atûfi (öl. 1541), Taşköpri-zâde Ahmed Efendi (öl. 1561), Zenbilli Ali Efendi (öl. 1526), Sadullah Sa'dî Çelebi (öl. 1539), Çivi-zâde Muhyiddin Mehmed Efendi (öl. 1547), İshak Çelebi (öl. 1537), Molla Hayreddin (öl. 1555), Abdülkerim-zâde Mehmed Efendi (öl. 1567), Merzifonlu Kutbî Çelebi (öl. 1528), Ubeydullah Çelebi (öl. 1529), Şeyh-zâde Vefâî (öl. 1533), Arab-zâde Mehmed Efendi (öl. 1561), Garsuddin Ahmed Efendi (öl. 1563), Muslihiddin Lârî (öl. 1571), Abdülkerim-zâde Mehmed Efendi (öl. 1567), Mehmed Muhyiddin Vefâî (öl. 1533), Fenârî-zâde Muhyiddin Çelebi (öl. 1548).

2.1.2. Dinî İlimler

2.1.2.1. Fıkıh

“Bir şeyi bilmek, iyi ve tam anlamak, derinlemesine kavramak” anlamlarına gelen fıkıh sözcüğü ilim ya da fehim gibi anlamlara yakın olmakla birlikte daha derin bir kavrayışı da kapsamaktadır. İslâm âleminde dinin bireysel ve toplumsal hükümlerini bilmeyi gerektiren ilim dalı olarak da terimsel bir boyut kazanmıştır (Karaman, 1996: 1).

Kanunî Sultan Süleyman döneminde fıkıh ilmi başka ilimlere oranla daha güçlü gelişmeler göstermiştir. Bu konuda özellikle Ebussuûd Efendi ön plana çıkmıştır. Ebussuûd Efendi, örfi uygulamalar ve şer'î kaideler arasında uzlaştırıcı bir tavır sergilemiştir.

Kanunî döneminin öne çıkan başka bir fıkıh bilgini de Halebî İbrahim Efendi'dir (İpşirli, 2021: 234-236).

2.1.2.1.1. Dönemin Fıkıh Âlimleri

2.1.2.1.1.1. Halebî İbrahim Efendi (öl. 1549)

Halebî İbrahim Efendi, Halep ve Kahire'deki eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve bu şehirde vaizlik ve imamlık görevlerinde bulunmuştur. Hanefi fikhını temel alan *Mülteka'l-ebhur* adındaki eserini yazmıştır. Döneminde çok beğenilip takdir toplayan bu eser, Osmanlı kadıları ve müftüleri için bir nevi rehber ve el kitabı mahiyeti taşımıştır. Bu esere toplamda otuzdan fazla şerh yazılmış, Türkçeye ve kimi batı dillerine de çevrilmiştir. Eserin öne çıkan ve başarılı olan kısmı Hanefi fikhı ile Osmanlı uygulamasını tek bir potada eritmiş olmasıdır (İpşirli, 2021: 234-236).

Halebî, çoğu risalesinde Muhyiddin İbnü'l-Arabî'yi çok katı ve sert bir dille eleştirmiş; şeriati, kendi söylemiyle, "İbnü'l-Arabî'nin tahrifinden ve şeytanî görüşlerinden" korumaya çalışmış, İbnü'l-Arabî'yi yalancılık ve aptallıkla, Allah düşmanı olmakla suçlamıştır.

Eserleri:

Mülteka'l-ebhur: 17.000'den çok fıkhi meseleyi konu edinen eser, dönemin medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.

Gunyetü'l-mütemellî fi şerhi Münyeti'l-muşallî: Sedîdüddin Kâşgarî'nin *Münyetü'l-muşallî* isimli eserine yazdığı bir şerhtir. Taharet ve namaz konularını Hanefi fikhına göre detaylı olarak ele almıştır.

Risâle fi'r-red 'alâ men i'tekade İslâme Âzer: Hz. İbrâhim'in babası Âzer ve Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'in iman üzere ölüp ölmediklerine dairdir. Halebî, bazı âyet ve hadisleri örnek göstererek söz konusu kişilerin iman üzere ölmediklerini iddia etmiştir (Has, 1997: 231-232).

2.1.2.2. Tefsir

Tefsir, “gizlenen bir şeyi açığa çıkarmak, üstündeki sisi dağıtmak ya da zorlu bir kelimedenden gerçek anlamı bulup çıkarmak” anlamında olup, ilmî boyutta Kur’an’ı anlama ve yorumlama olarak da kullanılmıştır. Hz. Peygamber zamanında, insanlar kendi dillerinde olduğu için Kur’an-ı Kerim’i anlayabiliyorlar, zorlandıklarında Peygamber’e sorup daha detaylı bilgi alabiliyorlardı. Ancak çağlar içerisinde Müslüman olan milletler çoğalıp İslâmiyet yayıldıkça ana dilleri Arapça olmayan toplumlar Kur’an-ı Kerim’in anlamakta zorlanmışlardır. Hz. Peygamber’in, kutsal kitabı daha da açıklayıcı sözleri bir araya getirilmiş ve bu kitaplara “tefsir” ya da “tevil” kitapları denilmiştir. Dönemi ve ayetlerin hangi koşullarda ve hangi sıralama ile indiğini de bilmenin önemini Hz. Ömer (öl. 644) şu sözlerle dile getirmiştir: “İslâm’da Cahiliye çağını bilmeyen kimseler yetişirse İslâm’ın tutamakları bir bir koparılmış olur.” Birçok âlim, Kur’an’ı anlamak ve açıklayabilmek için dönemini ve koşullarını bilmenin de yetmeyeceğini, bunun yanında anatomi, astronomi, insanın ve doğanın dilini de bilmek gerektiğini savunmuşlardır.

Türkler, İslâmiyet’i kabul ettikten sonra Arap edebiyatı ve diline önemle eğilerek kutsal kitabı Türkçeye çevirip, Kur’an’ı açıklama konusunda önemli katkılarda bulunmuştur. Dönemsel olarak incelendiğinde Selçuklu ve Osmanlı zamanlarında Kur’an tefsiri ve açıklamalarında ciddi çalışmalar yapılmıştır. Köklerinde tasavvuf inancı bulunan Osmanlı Devleti, yetiştirdiği âlimlerin, fakihlerin ve müfessirlerin de belkemiği olan bu düşünce sistemi ile ancak kitap ve sünnetin özünü donatılmıştır.

Öncesinde pek çok örneği olmakla birlikte Kanunî döneminde Kur’an tefsirine dair iki önemli eserden söz edilebilir: Ebüssuûd Efendi’nin *İrşâdü’l-akli’s-selîm*’i ve İbn Kemâl’in *Tefsîrü’l-Kur’an*’ı. (Ateş, 1999: 143).

2.1.2.2.1. Dönemin Müfessirleri

2.1.2.2.1.1. Ebüssuûd Efendi (1490-1574)

Osmanlı Devleti’nde otuz yıl boyunca şeyhülislâmlık yapmış olan Ebüssuûd Efendi, “Hatibu’l-müfessirin” (müfessirlerin hatibi), “Hâtimetü’l-müfessirîn”

(müfessirlerin sonuncusu), “Sultânü'l-müfessirîn” (müfessirlerin sultanı), “Müftülenâm” (cihan müftüsü) gibi isimlerle anılmıştır.

Ebussuûd Efendi'nin en başarılı bulunduğu eserlerinden biri *İrşâdü'l-akli's-selîm* adındaki tefsiridir. Bu tefsirinin başlangıcında, eserini, Zemahşerî'yi (öl. 1144), Beyzâvî'yi (öl.1286) ve Râzî'yi (öl. 925) temel alarak yazdığını belirtmiştir (Ateş, 1999: 148).

2.1.2.2.1.2. Muhyiddin Vefâî (öl. 1533)

Muğla'da doğup orada ilmî hayatına başlayan Vefâî, eğitimi bitirdikten sonra Bursa ve Kütahya medreselerinde okutmanlık görevinde bulunmuş, Zeyniyye tarikatına katılmış ve Konya kolundan Şeyh Vefa'da gelişen Vefâiyye damarına girerek yaşamını sürdürmüştür ve Bursa'da 1533'te vefat etmiştir. Dönemin önde gelen müfessirlerindendir (Ateş, 1999: 154).

Eserleri:

Tehzîbu'l-Kâfiye, Şerhu Tehzîbu'l-Kâfiye (Yalar, 2001: 129).

2.1.2.2.1.3. Nureddin-zâde Şeyh Muslihiddin Mustafa Efendi (öl. 1573)

Filibeli olup Sofyalı Bâlî Efendi'nin (öl. 1553) öğrencilerinden olan Mustafa Efendi, Kanunî'nin son seferi Siğetvar'da yanında bulunmuştur. Nureddin-zâde devrin önemli müfessirlerinden olup Bedreddin Simâvî'nin (öl. 1420) *Vâridât* adlı eserini reddeden ve karşı gelen bir eser yazmış, *Menâzilu's-sairîn*'i Türkçeye çevirmiş, *Risâle-i Vücûd* ve *Risâle-i Mi'râc* eserlerini yazmış, En'âm suresine kadar olan surelerin ve Fâtiha suresinin tefsirlerini yazmıştır (Ateş, 1999: 154).

2.1.2.2.1.4. Bedreddin Gazzî (1499-1577)

Şam'da dünyaya gelen Gazzî, önemli bir âlim ve kadı olan babasından Kur'ân-ı Kerîm okumayı öğrenmiştir. 11 yaşında Mısır'a gidip orada eğitimini tamamladıktan sonra yeniden Şam'a dönmüştür. Kırklı yaşlarında inzivaya çekilen Gazzî bu sürede sadece birkaç devlet adamıyla görüşmüş ve 1577'de vefat etmiştir.

Tefsîrû'l-Gazzî olarak da bilinen *et-Teysîr fi't-tefsîr* adlı eseri Kur'ân-ı Kerîm'in manzum bir tefsiridir. Tefsirini önce 60.000 beyit olarak yazmış sonra yirmişer bin beyitlik iki genişletme çalışmasıyla 100.000'e tamamlamıştır.

Diğer eserleri: *Teysîrû'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, *ed-Dürrü's-semîn fi'l-münâkaşati beyne Ebî Hayyân ve's-Semîn*, *el-Burhânü'n-nâhiż fi istibâhati'l-vaṭ'i li'l-hâ'iz*, *Cevâhirü'z-zehâ'ir fi'l-kebâ'ir ve's-şagâ'ir*, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, *Takrîbü'l-me'âhid fi Şerhi's-Şevâhid*, *ez-Zübde fi şerhi'l-Bürde*, *ed-Dürrü'n-nâzîd fi âdâbi'l-müfid ve'l-müstefid*, *el-Metâli'u'l-bedriyye fi'l-menâzili'r-(fi'r-rihleti'r) Rûmiyye*, *Risâletü âdâbi'l-mü'âkele*, *Âdâbü'l-işre ve zikri's-şoḥbe ve'l-uḥuvve*, *el-Merâḥ fi'l-müzâḥ*. *Seyyid el-Cemîli*, *et-Taḥşîş fi şerhi şevâhidi't-Telhîs* (Çolak; Akpınar, 1996: 537-539).

2.1.2.3. Kelâm

Kelâm ilmi iki önemli hatla ilerlemiştir. İlki, İslâmiyet'in mantık ve nas doğrultusunda inanış gerçeklerini belirlemek, ikincisiyse bu belirlenen ana temellere karşı gelen soruları ve iddiaları kanıtlarıyla yanıtlayarak bilgi ve kültür geleneğiyle pekiştirip dinin asıl zeminini korumaktır. Hz. Peygamber zamanında akla gelebilecek şüphe ve sorgulamalar direkt bizzat kendisine sorulmuş, aydınlanılmış ve sonraki zamanlarda olduğu üzere kelâmî münakaşalara girilmemiştir.

Hız. Peygamber, kendisinden sonra İslâm âleminin başına geçecek kişi hakkında herhangi bir açıklama yapmamış, Kur'an'da bu konuya değinilmemiş ancak vefatından sonra bir silsile oluşmuştur. Sırasıyla; Hız. Ebû Bekir (öl. 634), Hız. Ömer (öl. 644), Hız. Osman (öl. 656) ve Hız. Ali (öl. 661) halifelik makamına oturan ilk dört isimdir. Hız. Osman ve Hız. Ali dönemlerinde çıkan bazı problemler önceleri her ne kadar politik bir sorun olarak gözükse de buna inançla ilgili sorunlar da eklenmiştir. Günah işlemek, günah işleyenlere ne olacağı, insanların kader ile ilgili düşünceleri ve

eylemlerinin ne derecede özgür kılınacağı, Kur'an-ı Kerim'in ezeli mi yoksa sonradan mı yazılan bir kitap olduğu konusunda akıllarında ciddi soru işaretleri beliren toplumun zihni düşünsel anlamda karışmıştır. Bu karışıklıktan din karşıtı ve Kur'an'ı kötüleyen düşünceler ortaya çıkmış ve İslâm'ı bu tehditlerden korumak ve saflığına halel getirmemek gayreti icap etmiştir. Bu durum karşısında da kelâm ilmi gelişmiştir. Bu manada İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin (öl. 767) yazdığı risalelerle önemli bir düzey yakalanmıştır. Kelâm ilmi yaklaşık iki yüz yıl sonra Orta Asya'da İslâm'ın asıl gerçekliğini, aklî zemine oturarak izah eden Türk bilgin İmam Mâtürîdî (853-944) ile daha yeni ve güçlü bir ivme kazanmıştır.

Kelâm ilmini yücelten ve değerini yükselten isimler arasında Mâtürîdî'den sonra Nesefî (öl. 1115), İbnü'l-Hümâm (öl. 1456), Hızır Bey (öl. 1459), Hayâlî Ahmed Efendi (öl. 1470), Hoca-zâde (öl. 1487), Kesteli (öl. 1495), Molla Lutfî (öl. 1495) ve Kanunî Sultan Süleyman dönemi ilim dünyasının en önemli isimlerinden biri olan Kemâl Paşa-zâde (öl. 1553) gelir (Yazıcıoğlu, 1999: 176).

2.1.2.3.1. Dönemin Kelâm Âlimleri

2.1.2.3.1.1. Kemâl Paşa-zâde (öl. 1553)

İlmî tartışmalarda ikna kabiliyeti, bilgi ve donanımıyla ön plana çıkan Kemâl Paşa-zâde, şu meşhur tarihî meselde kelâmî bilgisiyle zor bir rakibe üstünlük sağlamayı başarmıştır:

Kanunî Sultan Süleyman'ın tahta çıkışının henüz ilk zamanlarında Molla Kabız ismiyle ünlenen bir kişi toplumun çeşitli katmanlarında ayrıksı konuşmalarda bulunmuş ve Hz. İsa'nın Hz. Muhammet'ten daha üst seviyede bir peygamber olduğunu iddia etmiştir. Peygamberlik mertebesine getirilen bu eleştiri tepkilere yol açmış ve Molla Kabız tutuklanarak Divan huzuruna çıkarılmıştır. Görüşlerinden vazgeçmeyen ve aynı tavrı takınan Molla Kabız, Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin öfkelenmesi sonucunda ölüm kararına çarptırılmıştır. Bütün bu duruşmayı ve tartışmayı bir kafesin arkasından izleyen Kanunî, Molla Kabız'ın iddiasını hadisler ve ayetlerle beslemesi karşısında ilmen zayıf kalan kazaskerlerin bir nevi mağlup

olmasına çok öfkelense de Mola Kabız serbest bırakılmış, İbrahim Paşa'nın da ikna çabaları bir sonuç getirmemiştir.

“Bir mühlidin Divana gelerek Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'den üstün olduğunu beyan ettiğini, neden cevabının verilemeyip hakkından gelinemediğini” hiddetle vezirine sorar. Yine makul bir cevap alamayınca davanın yeniden bu kez Şeyhülislâm ve İstanbul kadısının karşısında bir kez daha görülmesini ister. Dönemin Şeyhülislâmı Kemâl Paşa-zâde'dir ve Molla Kabız'ı dinledikten sonra sakince ayet ve hadislerden örneklendirerek karşılığını verir. Molla Kabız bu yanıt karşısında çaresiz kalıp sustuğunda iddialarından vazgeçilmesi önerilse de Molla Kabız düşüncelerinde ısrar eder, bu koşullarda katline karar verilip idam ettirilir.

Bu olaydan sonra Kemâl Paşa-zâde, Hz. Muhammed'in öbür peygamberlerden üstün olduğunu kanıtladığı “*Risale fi fazdileti'n-nebi ala sairil-enbiya*” adlı küçük kitapçığını kaleme alır.

Kemâl Paşa-zâde, ilim hayatı boyunca birçok eser üretmiş ve özellikle kelâm ve felsefeye de ayrı bir ilgi göstererek dönemin eser üretiminde sadece şerh konularak kaleme alınan yazılar dışında orijinal metinler ve kitapçıklar da kaleme almıştır. Özellikle felsefe, kelâm ve mantık konularında kaleme aldığı bazı eserleri şunlardır:

Risâle fi ziyâdeti'l-vücûd 'ale'l-mâhiyye: Farabi ve İbni Sina'nın varlık ve benlik konularındaki düşüncelerini ele alan ve kendi yorumunu kattığı bir eseridir.

Risale fi beyani'l-Akl: Aklın değerini göstermeyi amaçlayan ve akıl konusunda örnekler verdiği eseridir.

Risâle fi'l-cebr ve'l-ķader: Kelâm ilminde açıklamaları her zaman güç olan kaza ve kader konularındaki düşüncelerini kaleme aldığı eseridir.

Risale fi Ma'na el-Ca'l: Yaradılış ve yaratma temaları üzerine düşüncelerini kaleme almıştır (Yazıcıoğlu, 1999: 182).

2.1.2.4. Hadis

İslâmî ilimlerin gelişmesini sağlayan ilk ilimlerden biri de hadis olmuş ve Osmanlı âlimleri hadis ilmine büyük önem vermişlerdir. Kanunî döneminde de hadis

ilmini ihtiva eden birçok eser kaleme alınmıştır. Dönemin önde gelen hadis âlimleri İbn Kemâl, Hayreddin Atûfi ve İmam Birgivî'dir. Dönemin en beğenilen “Kırk Hadis Tercümelere” ise Emir Muhaddis (öl. 1544), Fuzûlî (öl. 1556) ve Nev'î (öl. 1569) tarafından kaleme alınan tercümelere dir (İpşirli, 2021: 238-239).

2.1.3. Sosyal İlimler

2.1.3.1. Coğrafya

Osmanlı Devleti, sürekli büyüyen sınırlarını kontrol altında tutmak ve denizlerdeki büyümeyle de Akdeniz, Karadeniz ve Kızıldeniz gibi denizlerin coğrafi bilgilerini edinmek için önceleri İslâm kaynakları ya da Batılı haritalardan faydalanmış, sonrasında ise kendi gözlemlerini eklemiştir. Bu konuda Semerkant kaynakları kendilerine öncülük etmiştir (İhsanoğlu, 1999: 20).

Osmanlı Devleti tarihinde bilinen ilk ve en eski Türkçe coğrafya eseri uzun yıllar Yazıcı-zâde Ahmed Bîcan'ın (öl. 1466'dan sonra) XV. yüzyılda Kazvî'nin (öl. 1283) *Acâibü'l-mahlûkât* isimli eserinin muhtasar çevirisi olarak bilinmişse de geçen yıllarda yapılan araştırmalar Ahmed Bîcan'ın eserinin *Acâibü'l-mahlûkât çevirilerinin* üçüncüsü olduğunu ve bu yanlışlığın sebebinin Ahmed Bîcan'ın eserinin muhtasar olması sebebiyle en çok okunan ve bilinen çeviri olmasından kaynaklandığını ortaya koymuştur.²⁴

Fatih Sultan Mehmed, kendi döneminde bilimsel çalışmaların sürdürülebilirliğini sağlamış ve Osmanlı bilimi günden güne kendini yenilemiş ve ilerlemiştir. Saltanatı sırasında öncelikle İslâm âlimlerini korumuş ve üretimlerini iyi koşullarda gerçekleştirmelerini sağlamıştır. Eğitimi Trabzon'da tamamlamış olan Yunanlı Georgios Amirutzes (1470-1470) ve oğlundan Batlamyus'un meşhur *Coğrafya Kitabı*'nı Arapça'ya çevirmelerini ve bunun yanı sıra da bir dünya haritası çizmelerini istemiştir (İhsanoğlu, 1999: 20).

²⁴ Geniş bilgi için bkz.: Günay Kut, “Acâibü'l-Mahlûkât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1988, C., I, ss. 315-317.

Kanunî döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle deniz coğrafyacılığı ve haritacılığı konusunda diğer kıta ülkelerine oranla daha donanımlı adımlar ve sıçrayışlar yapılmıştır. Yenilmezliğiyle bilinen Osmanlı Donanması ve Türk-Osmanlı korsanları, bir yandan Hint Okyanusu'na bir yandan Atlas Okyanusu'na kadar uzanmayı başarabilmiştir. Bu yolculuklar ve incelemeler doğrultusunda dönemlerinin en iyi iki Türk Amirali Pîrî Reis ve Seydi Ali Reis, dünya mirasına büyük katkılar sağlayacak deniz coğrafyası eserleri hazırlamışlardır. (Adıvar, 1982: 78).

Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde farklı zamanlarda, Pîrî Reis'e ait iki adet Amerika haritası bulunmuştur. İlk haritadan yaklaşık on beş yıl sonra 1528 tarihinde çizilen ikinci harita bir dünya haritasının Kuzeybatı köşesidir. Harita, Atlas Okyanusu'nun kuzeyiyle Kuzey Amerika'nın yeni keşfedilmiş sahillerini ve Orta Amerika'yı ihtiva etmektedir. İlk haritanın yaklaşık sekizde biri kadar olan bu haritada kartografya tekniği ve haritacılık bakımından orta zaman haritalarının en seçkin örneği sayılabilecek teknikler vardır. Rüzgârgülleri ve istikamet çizgileri çok sıktır. Orta Amerika haritasının üzerindeki notta “Karadan aşırıp denizin aslı nedir deyu bilmek için” ibaresi yazılıdır (Selen, 1937: 515).

Osmanlılara ait ilk dünya haritasını yine Pîrî Reis 1511 yılında Avrupa ve Amerika'daki önemli haritaları gözeterek çizmiş ve 1521'de bizzat Kanunî'ye takdim ettiği eklemeli dünya haritasında Atlas Okyanusu ve Orta Amerika bölgelerini ele almıştır.

Bu dönemin deniz coğrafyacılığı hakkındaki diğer önemli bir eseri de Seydi Ali Reis'in Hint Okyanusu ve deniz bilimi hakkındaki kişisel yorumlarıyla birlikte kaleme aldığı *Muhit* adlı eseridir (İhsanoğlu, 1999: 22).

Bu dönemde kara coğrafyasına ait en önemli eser ise Matrakçı Nasuh'un *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn* adlı eseridir (İhsanoğlu, 1999: 20).

2.1.3.1.1. Pîrî Reis ve *Kitâb-ı Bahriyye'si*

Osmanlı tarihçisi İbn Kemâl, Gelibolu hakkında şöyle der: “Gelibolu'da doğan çocuklar timsah gibi su içinde büyürler. Beşikleri ecel tekneleridir. Sabah ve akşam

gemilerin sesleriyle uyurlar.” (Afyoncu, 2018: 90). Osmanlı denizciliğinin ve tersanelerinin merkezlerinden olan Gelibolu’da dünyaya gelen Pîrî Reis, o çocukların en ünlüsüdür. Arapça, Yunanca, İtalyanca ve İspanyolcayı anadili kadar iyi öğrenmiş ve bu dillerde yazılmış coğrafi eserleri de incelemiştir.

On iki yaşında deniz ve denizcilikle tanışan Pîrî Reis, amcası Kemâl Reis’in yanında bütün Akdeniz’i dolaşmış, İspanya, Tunus ve Fransa’da gözlemler ve araştırmalar yaparak bu ülkelerin denizleri, iklimleri ve coğrafi özelliklerini öğrenerek deneyimler kazanmıştır. Yıldırım Bayezid’in Venediklilerle olan savaşında görevlendirilmek üzere çağrılan Kemâl Reis’le birlikte Osmanlı donanmasında bulunmuş devamında yaklaşık on dört yıl boyunca amcasıyla birlikte deniz savaşlarına katılmıştır.

Pîrî Reis, amcasının kontrolü dışında katıldığı ve tek başına kumanda ettiği ilk muharebede Venediklilerle savaşarak Lepadon Kalesi’nin zaptına yaklaşmış ve hemen ardından Venedik donanmasını mağlup ederek Modon galibiyetini elde etmiştir.

Pîrî Reis’in de eşlik ettiği Sen-Jan şövalyeleriyle gerçekleşen kıran kırana bir deniz muharebesinde kuvvetli bir fırtına sonucu batan gemisinde dalgaların arasına düşen Kemâl Reis hayatını kaybetmiştir.

Pîrî Reis; ustası, kaptanı ve denizler hakkında birçok şeyi kendisine öğreten amcasının kaybının derin kederi içinde Gelibolu’da inzivaya çekilmiş, *Kitâb-ı Bahriyye* üzerine çalışmaya ve haritasını çizmeye başlamıştır.

Haritasının çizimini bitiren Pîrî Reis, Yavuz Sultan Selim’in Mısır Seferi’nde İskenderiye deniz üssünü ele geçirerek hem bahriyenin sayılı kaptanlarından biri olmuş hem de hazırladığı kitabı Yavuz Sultan Selim’e sunma imkânını bulmuştur. Mısır seferindeki zorlu mücadeleden sonra yeniden Gelibolu’da inzivasına çekilen Pîrî Reis burada merak ve şevkle yeniden kitabı üzerinde çalışmaya başlamıştır.

Kitabını tamamladıktan sonra dönemin Sadrazamı İbrahim Paşa’nın değerlendirmesine sunma imkânı bulmuş, İbrahim Paşa da kitabı beğenerek Kanunî’ye sunması için çalışmasını sürdürmesini istemiştir. Yeni bir haritayla birlikte Kanunî’ye

sunulan *Kitâb-ı Bahriyye* padişah övgülerine mazhar olmuştur.²⁵ Pîrî Reis bu olayı kitabının başında şöyle anlatmıştır:

“Bu kitabın padişaha takdim edilmesi benim için çok zordu. Onun için temize çekemedim. Şimdi de bu fakire kitabın temize çekilmesi gibi büyük bir emir sadrazam, devletin güneşi ve saadet mehtabı İbrahim Paşa tarafından verildi. Ben de bu emre uyup kudret ve takatim oldukça Allah’ın yardımı ile bu kitabı temize çekip tamamladım. Padişahın beğenmesini Allaktan niyaz ederim. Âmin.” (Senemoğlu, 1973: 29).

Pîrî Reis’in kuşkusuz en önemli eseri 1521 yılında yazılmış ve 1525’de genişletilmiş hâliyle ve Damat İbrahim Paşa aracılığıyla Kanunî Sultan Süleyman’a takdim edilmiş olan *Kitâb-ı Bahriyye’sidir*. Batıda Portlan-Portolano denilen bir türde yazılmış olan bu kitap ne kadar geniş bir ölçekte olursa olsun bir haritaya sığdırılmayacak kıyılar, limanlar, adalar, fırtına tarifleri ve ulaşımda aksaklık çıkarabilecek tehlikeli kayalıkları yazar (Adivar, 1982: 78).

Pîrî Reis, 1548’de, 80 yaşında olduğu hâlde “Hint Kaptanı” unvanıyla Aden’e sefer düzenleyerek kenti kontrol altına almış, Yemen ve Kızıldeniz’in hâkimiyeti konusunda Osmanlı Devleti adına büyük bir başarı sağlamıştır (İnan, 1937: 321).

Basra şehrinin ticari önemini koruduğu o dönemde Hürmüz Adası için yapılan bir seferde Pîrî Reis ve donanması, düşman gemileri sayıca üstün olduğu hâlde büyük bir başarı göstermiş ancak Hint Deniz’inden Portekiz donanmasının yaklaştığı haberini alınca bu adayı bırakarak Basra’ya dönmüştür. Basra Beylerbeyi Kubâd Paşa’nın, Pîrî Reis’in kuşatmadan rüşvet karşılığında vazgeçtiğine ve Hürmüz’deki Müslümanların mallarını yağmaladığına dair çıkardığı haberler, o sırada Halep’te bulunan Kanunî’nin kulağına ulaşmış ve Pîrî Reis 80 yaşında Mısır’da idam edilmiştir (Bostan, 2007: 285).

2.1.3.1.2. Seydi Ali Reis (öl. 1563) ve *Kitâbü'l-Muhîr*'i

Ailesinde de birçok denizci bulunan Seydi Ali Reis, Barbaros Hayreddin Paşa ile birçok deniz seferine katılmıştır. Azaplar kâtipliği görevi de verilen ve Pîrî Reis’in

²⁵ Geniş bilgi için bkz.: Afet İnan, “Bir Türk Amirali, XVI’ncı Asrın Büyük Geografi: Pîrî Reis”, *Bellekten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1937, C., I, sy., 2, ss. 317-332.

idamı ve Murad Reis'in başarısızlığından sonra Osmanlı donanmasının başına geçirilmiştir. Pîrî Reis'in Basra'da bıraktığı donanmayı Mısır'a geri getirmek için harekete geçen Seydi Ali Reis, Hürmüz adası açıklarında Portekiz gemileri ve fırtınaların etkisiyle Hint sahillerine düşmüştür. Gemilerini ve donanmayı burada bırakmış, karadan Sind, Delhi, Lahor, Kabil, Semerkant, Buhara ve Bağdat yollarından yaklaşık iki buçuk yıl süren uzun bir yolculuk sonrası İstanbul'a varabilmiştir. Edirne'ye padişahın yanına giden Seydi Ali reis, yanında getirdiği kıymetli hediyeler, on sekiz Müslüman hükümdarın mektuplarının yanı sıra bu süreci anlattığı *Kitâbü'l-Muhît*'i sunmuş, böylelikle Pîrî Reis'in karşılaştığı sonla karşılaşmaktan kurtulduğu gibi içeride biriken maaşını da tahsil edebilmiştir. Diyarbakır defterdarlığına atandıktan sonra bu görev yerinde hayata gözlerini yummuştur.

Lakabı Kâtib-i Rûmî olan ve Kâtibî mahlasıyla şiirler de yazan amiral Seydi Ali Reis, *Muhit*'inde yön bulma, gezegenlerin ve yıldızların aralıklarının ölçülmesi, zaman hesabı, takvim, güneş ve ay yılları, pusula bölüntüleri, astronomiye ait bilgiler ve bazı limanlar arasındaki uzaklıkları yazmıştır.²⁶

Seydi Ali Reis'in Bağdat yolunda dostlarının da teşvikiyle yazmaya başladığı ve çok geçmeden Kanunî'ye sunduğu ikinci önemli eseri de *Mir'atü'l-Memâlik*'tir. Bu eserinde Hint sahillerinden karaya çıkışını, uzun kara yolculuğunu, bu yolculuk esnasında görüştüğü devlet adamlarını yazmış ve son kısmına da şiirlerini ekleyerek sıra dışı bir seyahatname kaleme almıştır.

Seydi Ali Reis, şiir yeteneği sayesinde yolculuğu boyunca karşılaştığı zor durumlardan bazı hükümdarlara şiirler yazarak kurtulmuştur. İstanbul'da Kanunî ve diğer devlet adamlarının iltifatlarıyla karşılaşan Seydi Ali Reis ve Galata'da kapısı sürekli açık olan konağında şair meclisleri ve toplantıları da yaparak dönemin sanatçıları koruyup kollamıştır (İpekten, 1996: 88).

²⁶ Geniş bilgi için bkz.: Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, ss. 85-88.

2.1.3.1.3. Matrakçı Nasuh (öl. 1564) ve *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn*'i

Bu döneme ait haritacılık ve coğrafya alanlarında genelde en önemli eser olarak Pîrî Reis'in *Kitâb-ı Bahriyye*'si bilinir ancak birçok alanda eserler ve çalışmalar yürüten Matrakçı Nasuh'un Anadolu'yu, İran ve Irak'ın kentlerini, dağlarını, yollarını, nehirlerini anlatıp çizerek gösterdiği kara coğrafyacılığındaki kıymetli eseri *Menâzil* de en az *Kitâb-ı Bahriyye* kadar önemlidir. Matrakçı Nasuh, ayrıca coğrafi haritalar ve planlarındaki becerisi sebebiyle o dönemde Türk topograflarına dendiği üzere "Çapnuvis" olarak da bilinmiştir.

Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn üç kısımdan oluşmuş, 136 sayfası minyatürlerle resimlendirilmiş, toplamda yaklaşık 218 sayfa ve Frenk abadisi üzerine yazılmış/çizilmiş bir eserdir. Eserin "Mukaddeme" bölümünde Kanunî Sultan Süleyman'ın Irâkeyn seferine çıkmasının amacı ve zapt edilen kalelerin isim ve özellikleri; "İklimler" bölümünde fethedilen şehirlerin, kasabaların yedi iklim temel alınarak mevsimlendirilip adlandırılması; son bölümde ise Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan Tebriz'e, Tebriz'den Bağdat'a, Bağdat'tan yeniden Tebriz'e ve Diyarbakır-Halep şehrinde İstanbul'a gelene kadarki mevkiilerin adları ve minyatür resimleri vardır. Kitap, Kanunî'nin Tebriz'e sefere giderken kullandığı Romalılar ve Bizanslıların kullandıklarından farklı ve ilk olarak kendisinin açtığı bu ordu yolunu, Üsküdar'dan başlayarak izlediği güzergâhtaki menzillerin planlarını gösterir. Bu yüzden ki adı "*Menâzil*" olarak isimlendirilmiştir. Eserin diğer kıymetli yönlerinden biri de o zamanlarda sıklıkla ihtiyaç duyulan ve günümüz atlaslarında da bilgisi verilen iklimler ve mevsimlerdir. *Menâzil*, sözünü ettiği şehirler ve beldelerin hava durumları ve rüzgârları hakkında bilgileri de ihtiva eder. Tarihî bir kaynak olarak da değerlendirilen *Menâzil*'de Kanunî'nin Bağdat'a girmeden önce İmâm-ı Âzam mevkiinde soluklanıp, savaşın gidişatı konusunda bilgiler verip alınacak tedbirleri anlatmasını, düşmana nasıl davranılacağı konusunda emirlerini sıralamasını yazmıştır.

Sadi Selen "16'ıncı Asırda Yapılmış Anadolu Atlası -Nasuh Silahî'nin 'Menazil-i-' adlı makalesinde, Nasuh'un *Menâzil*'i yazarken güttüğü amaçlardan birini de şu cümlelerle aktarıyor:

"Kaleler, şehirler, kasabalarla aralarında bulunan köyler, ülkeler, durak yerleri, hanlar, eski kaleler, harabeler, meşhur dağlar, geçitler, derbentler, mühim akarsular, köprüler,

çöller, stepler ve bostanların isim ve resimleri; bunların hangi iklimde bulunduğu, aralarındaki mesafeleri göstermeğe çalıştığını söylüyor.” (Selen, 1937: 816-817)

2.1.4. Fen İlimleri

2.1.4.1. Matematik

Fatih Sultan Mehmed döneminin önde gelen matematikçilerinden Ali Kuşçu, Semerkant ekolünden gelerek Osmanlı bilimine on iki kazandırmıştır. Farsça kaleme aldığı ve dönemin medreselerinde ders kitabı olarak okutulan *Risale fi'l-Hey'e* ve *Risâle fi'l-hisâb* adlı eserlerini daha sonra *al-Fethiyye* ve *al-Muhammediyye* adlarıyla Arapçaya çevirip içeriğini genişletmesinin yanı sıra *Zic-i Uluğ Bey*'i Farsça şerh etmiştir.

II. Bayezid devrinin önemli matematikçileri arasında ise ilim sınıflandırması niteliğindeki Arapça yazılmış kitabı *Mevzû'ât al-Ulum* ile Yunancadan sınırlı ölçülerde çevirdiği *Taz'if el-Mezbah* adındaki geometri içerikli eserleriyle Molla Lütfi ismi ön plana çıkmıştır.

Yine aynı dönemde Osmanlı bilimine kıymetli katkılar sunan Endülüs'ten İstanbul'a gelerek Müslüman olmuş matematikçi ve astronom Abdussalam al-Muhtadi al-Muhammedi'nin İbranice yazıp sonra Arapça'ya çevirdiği ve Batlamyus'un *Zât el-Halâk* ismini taşıyan astronomi gerecinden daha fazla özellik barındırdığını iddia ettiği al-Dabid'in bir nevi kullanma kılavuzu olan küçürek kitabını yazmıştır. Devrin önemli matematikçilerinden biri de Ali Kuşçu ve Kadı-zâde Rûmî'nin torunları olan Mirim Çelebi'dir (öl. 1525). Matematik ve astronominin bir bilim olarak gelenekselleşmesi konusunda ciddi çaba sarf eden Mirim Çelebi, *Zic-i Uluğ Bey*'e şerh ekleyerek önemli katkılar sağlamıştır. (İhsanoğlu, 1999: 20).

Kanunî Sultan Süleyman, döneminde birçok bilimsel eserin yazılmasını sağlamıştır. Dönemin en önemli matematik eserlerinden biri Matrakçı Nasuh'un Türkçe kaleme aldığı *Cemâlü'l-küttâb ve kemâlü'l-hüssâb* ve bu eseri yeniden ele alarak sonuna bazı eklemeler yaptığı *Umdetü'l-hisâb* adlı yapıtlarıdır (İhsanoğlu, 1999: 20).

2.1.4.2. Astronomi

Osmanlı sarayı müneccimlerinin görev ve yönlendirilmelerinin idaresinden sorumlu olan kişi medresede eğitim görmüş ve saraydaki devlet erkânının faydalanması için takvim, imsakiye gibi zamanı da yönetme konusunda rehber olabilecek araçlar hazırlayan müneccimbaşıdır. Padişahların tahta çıkışlarından, sefer, düğün, ölüm ve doğum gibi önemli konulara kadar bilgisine başvurulur ve bu konularda hayırlı olabilecek vakitleri bildirmesi istenirdi. Yangınlar, depremler, salgın hastalıklar ve gökyüzünü anlamının işaretlerini takip ederek astronomi bilgileriyle saray ve devlet yönetimine geleceğe dair bilgiler verirdi. Osmanlı'da bu tür astronomik takvimler XIX. yüzyıla kadar *Uluğ Bey Zici* temel alınarak hesaplanmıştır.

Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra ibadet edilen tüm şehirlerdeki, ilçe ve köylerdeki camilerin avlularına muvakkithaneler yapılmıştır. Dönem dönem gelişim gösterip değişse de bir yönüyle sınırlı bir rasathane hizmeti gören bir yönüyle de astronomi dalında eğitim dersleriyle yeni muvakkitler yetiştiren muvakkithanelerde gökyüzünü anlamak, yorumlamak ve vakitleri belirlemek için rubu tahtası (quadrant), usturlab (astrolabe), sextant, oktant, kum saati, güneş saati, mekanik saat, takvim, kronometre gibi gereçler kullanılmıştır (İhsanoğlu, 1999:19).

Osmanlı'da astronomi ilminin en önemli atılımlarından birini Fatih Sultan Mehmed, ayrı zamanda Uluğ Bey'in doğancısının torunu da olan Ali Kuşçu'nun sarayına elçi olarak gönderilmesinden sonra onu iki yüz akçe maaşla Ayasofya Medresesi'ne atayarak gerçekleştirmiştir. Kelâm ve dilbilimi üzerine eserler yazan Ali Kuşçu'nun en önemli eserlerinden biri astronomi alanında önce Farsça yazıp sonra Arapçaya çevirdiği ve evrendeki yıldızların Dünya'ya mesafelerinin ölçüldüğü *Risâle fi'l-hey'e*'dir. Daha sonraları eserin adını *Fethiyye* olarak değiştirip Fatih Sultan Mehmet'e sunmuştur (Adıvar, 1982: 48).

Hemen hemen aynı dönemin önemli matematikçilerinden Bursalı Kadı-zâde-i Rumi'nin (öl. 1440) *Şerh Eşkâl el-Tes'is* adlı eserinin önsözünde: Evrenin yaratılışı ve gizemleri üzerine düşünen insanların, dinî sorular ve sorunlarla ilgili fetva verenlerin, devlet hizmetinde görev yapan memurların, adaleti sağlayan kadıların geometri ve matematiği de bilmelerinin kesinliğine değinilmiştir.

(Ekmeleddin İhsanoğlu, Osmanlı Bilimine Toplu Bakış. Osmanlı Ansiklopedisi, Türkiye Yayınları, 8. Cilt, s.-18)

Kanunî devrine gelindiğinde ise bu alandan da, çok yönlü bir ilim insanı olan Matrakçı Nasuh karşılar bizi. Matrakçı'nın yazdığı *Cemâlû'l-küttâb ve kemâlû'l-hüssâb* ve onun ilâveli yeniden yazımı olan *Umdetü'l-hisâb* adlı eserleri her ne kadar matematiğe dair problemleri ihtiva etse de bu problemler kadastro, ticaret, gemicilik ve astronomi ile ilgilidir (Unat, 2016: 22).

2.1.4.3. Tıp

Osmanlı İmparatorluğu'nda medreselerde asıl eğitimin yanı sıra tıp alanında da bilimsel çalışmaların ve bu alandaki uzmanlık bilgilerin usta-çırak iletişimiyle yapıldığı şifahaneler hizmet vermiştir. Teşhislerin konulup çeşitli tedavilerin geliştirildiği dârüşşifâ, şifâhâne ya da bîmâristan adı verilen sağlık merkezleri özellikle Bursa, Edirne ve İstanbul gibi önemli şehirlerde faaliyet göstermiştir. Bağımsız bir yapıda olmayan ve medreselere bağlı bulunan bu dârüşşifâlar arasında Fatih Sultan Mehmed'in 1470 yılında inşa ettirdiği Fatih Dârüşşifâsı, II. Bayezid'in 1481 de inşa ettirdiği II. Bayezid Dârüşşifâsı ve Kanunî Sultan Süleyman'ın 1550'de inşa ettirdiği Süleymaniye Dârüşşifâsı en önemlileri arasında sayılmıştır (İhsanoğlu, 1999: 18).

Osmanlı Devleti'nde ilk tıp kitabı, tıp alanındaki önemli gelişmelerin yoğunlaştığı ve Bursa'da Dar-üt-tıp adıyla ilk hastanenin açıldığı Yıldırım Bayezid döneminde, Murad bin İshak'ın *Havass-ül-edviye* adlı eseridir. Eser, İbn Sînâ'nın (980-1037) *el-Kânûn fi't-Tıbb*'ndan da büyük ölçüde yararlanan, elde edilen ilaçların insan bünyesindeki zarar ve yararları, sık karşılaşılan hastalıkların teşhisi ve tedavisi üzerine bilgiler veren önemli bir tıp kitabıdır (Adıvar, 1982: 20). Yine aynı dönemde Osmanlı bilim dünyasının Semerkant'tan sonra başvuru alan bir sonraki ekolü Mısır'da eğitimini tamamlayan dönemin meşhur hekimlerinden Hacı Paşa'nın (Celaleddin Hıdır) (öl. 1417) Osmanlı tıbbına büyük katkıları olan *Şifa al-Eskâm ve Deva al-Alam, Kitabal-Ta'alim fi'l Tıbb*'ı ve Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun (öl. 1468) Türkçe yazılmış ve ameliyatları minyatür sanatının olanaklarıyla anlatan ilk cerrahi eseri olan *Cerrahiyetü'l-hâniyye* adlı eseri diğer önemli tıp kaynakları arasındadır (İhsanoğlu, 1999: 20).

Kanunî döneminin önemli tıp kitaplarının başında gelen eser Kanunî Sultan Süleyman'ın isteğiyle saraya getirilen Endülüslü Yahudi hekimlerinden Musa b. Hamun'un (öl. 1554) bütünüyle dış hastalıkları ve tedavileri konusunda ve Türkçe kaleme aldığı *Diş Tababetine Dair* adlı eseridir (İhsanoğlu, 1999: 20).

Musa b. Hamun, Kanunî Sultan Süleyman'ın doktorlarından biridir ve Kanunî devrinde İstanbul'a gelen Alman Seyyah Hans Dernschwam'ın onunla ve aslında genel olarak Kanunî'nin doktorlarıyla ilgili gözlemleri şu şekildedir:

“Kanunî'nin de doktoru olan Yahudi asıllı Mose Hamon sultanın sağlığından sorumlu olup, her türlü rahatsızlığıyla ilgilenmiş ve karşılığında Kanunî'nin ödül ve ihسانlarından payını almıştır. Kanunî, Mose Hamon'a şehrin Yahudi yerleşkelerinde güzel ve taş bir ev inşa ettirmiştir. Ancak Sultan Süleyman'ın ayağındaki ağrıya herhangi bir tedavi uygulayamamış, sadece müshil hâpı vererek iyileştirmeye çalışmıştır. Kanunî'nin sağlığıyla ilgilenen doktorların çoğu Latince ya da Yunanca bilmedikleri için tamamıyla tıp ve ilaç dünyasından uzak bir nevi kocakarı ilaçları ya da buna benzer aktar karışımları hazırlamışlardır.” (And, 2019: 268).

Bu dönemde ayrıca İlyas b. İsa (öl. 1559) tarafından kaleme alınan *Müfredât*, Hayreddin Atûfi'nin (öl. 1541) *Hıfzu'l-Ebdân*'ı, Yahudi Doktor Todor'un yemek, içmek, uyumak ve benzeri konularda insan vücudunun dinamiklerini ele alan eseri *Kitab-ı Asya-ı Pîrân* da öne çıkan tıp eserlerindedir (Uzunçarşılı, 1988: 550).

2.2. Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Kültür ve Sanat Dünyası

2.2.1. Medeniyet, Kültür ve Sanat

Sanat ve siyasal iktidar arasındaki ilişki, tarih öncesinden bugüne kadar sıklıkla tartışılan konuların başında gelmiştir. Bunun yanı sıra ideoloji ve şehirleşmeyle paralel yürüyen bir başka sorun da sanat ve ideoloji arasındaki ilişkinin tartışmalı noktalarının yüzyıllara dayanan çatışmasıdır. Devletin ve toplumdaki küçük grupların, ekonomik ya da dinî konulardaki ideolojilerini kültür-sanat üretimlerindeki çeşitliliğe hangi boyutlarda vardırabildiklerini kavrayabilecek en önemli alan kuşkusuz yazılı belgeler olmuştur.

Ancak yapılan çalışmalar ve araştırmalarda, ideolojik kaygılar güdölerek gerçekleştirilen sanat eserlerinin karşısında bireyin bu estetiği nasıl algıladığı pek önemsenmemiştir. Oysa “güzel” olarak değerlendirilen bir sanat yapıtının, sadece bir ideolojiyi yansıtmaya çabasıyla yapılmadığını, bir eserin güzel olarak nitelendirilmesinin ve yaygınlaşmasının toplumsal bir sanat estetiğinin ve yargısının değerlendirmesine ihtiyaç duyduğunu da unutmamak gerekir. (Yenişehirlioğlu, 1999: 17).

Osmanlı İmparatorluğu’nun alt yapısını belirleyen Türk-İslâm uygarlığının genel tabiatı gereği, her kültürden ve her dinden insanların anlaşma, uzlaşma ve barışık yaşama becerilerinin sırrı bu toplulukların saygıyı hak ettiği yönünde olmuştur. Bu sebeple ekonomik, siyasal, kültürel ve diğer alanlarda Osmanlı sanat kavramının temelini oluşturan geleneksel Türk kültürünü bilmemiz gerekmektedir (Günay, 1999: 23).

Atlı-Göçebe ismiyle anılan bu ilk dönemin tarihi Hun, Saka, Avar, Köktürk ve Uygur medeniyetiyle başlamıştır. Uygurların şehirsel yaşama geçtiği arkeolojik çalışmalardan bilinmekte, cesur ve kahramanca atılımlarının edebiyatın ve genel kültürün mayası olduğu görölmektedir (Günay, 1999: 26).

Oğuz Kağan’ın: “*Ey oğullarım, ben çok açtım, çok vuruşmalar gördüm, çok kargı ve çok ok attım, atla çok yürüdüm; düşmanları ağlattım, dostları güldürdüm. Ben Gök Tanrıya borcumu ödedim. şimdi yurdumu size veriyorum.*” sözleri önemlidir (Bang; Rahmeti, 1936: 33). Burada, Türk şehirlerinin genişlemesiyle ilgili verilen savaştaki “Gök Tanrıya borcumu ödedim” anlayışı, İslâmiyet’teki gaza anlayışla örtüşmüştür (Günay, 1999: 26).

Bilge Kağan da aynı bakış ve anlayışı Orhun Kitabeleri’nde şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Türk, Oğuz beyleri, milleti işitin: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti ilini töreni kim boza bilecekti? Türk milleti, vaz geç, pişman ol! Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan kağanına, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hale soktun... Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükselten il veren Tanrı, Türk Milletinin adı sanı yok olmasın diye kendimi o Tanrı Kağan oturttu tabii. Varlıklı zengin millete oturmam. İçte aşsız, dışta çıplak, düşkün, perişan millete Kağan oldum. Küçük kardeşim Kul Tigin ile konuştuk, babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmam.” (Ergin, 1989: 38-39).

Türk kültürünün önemli bir aşaması da Karahanlı döneminde Satuk Buğra Han'ın (öl. 955) X. yüzyılda devlet dini olarak İslâmiyet'i seçmesiyle başlamıştır ve bu gelişmeyle Arap ve Fars uygarlıklarının kültürel yörüngesinde bir birleşme sağlanmıştır. Öncelikle dille başlayan bu kaynaşma, Osmanlıca adı altında Arap ve Fars dilleriyle kaynaşıp XX. yüzyıla kadar ilerleyen yazı ve konuşmada önemli yerini almıştır (Günay, 1999: 27).

Sanat eserlerinin üretildiği ve çeşitli gruplara ait ideolojilerin yayıldığı en önemli merkez şehirlerdir (Yenişehirlioğlu, 1999: 17).

Osmanlı'da sanat arayışları ve üretimi ile dönemin devlet politikası ve taht siyaseti açısından özellikle İstanbul'da önemli bir ilişki gelişmiştir. Fakat yine de bu ilişkinin şehrin dışındaki bölgelerde de aynı tarzda gelişip gelişmediği tartışmaya açıktır.

Fetih sonrasında Fatih Sultan Mehmed, devletin ve saltanatın gücünü İstanbul'a çeşitli alanlarda yansıtmıştır. Bunun en belirgin örneği, yeni Topkapı Sarayı'nı şehre deniz yoluyla gelecek olanların ilk önce görebilecekleri yer olan Sarayburnu'na yaptırmasında kendini göstermiştir. Avrupa'nın siyasi güçlerinin görebilmesi için kendi portresini madalyonlara koydurması, Bizans sonrası kalabalığını yitiren kenti sosyal ve ekonomik hareketliliğe ulaşması için yeni yasalar çıkararak İstanbul'a yerleşimi kolaylaştırıp yeniden canlandırmaya çalışması da bu amaca hizmet etmiştir (Yenişehirlioğlu, 1999: 18).

Fatih Sultan Mehmed döneminin önde gelen tarihçilerinden Tursun Bey (öl. 1492'den sonra) döneminin sanat anlayışını *Tavr-i Rumi* (Anadolu Türk), *Tavr-i Hatâyî* (Orta Asya Timurlu), *Tavr-i Frengi* (Avrupa) olmak üzere üç farklı üslupta birleştiğinden söz etmiştir (İnalcık, 1999: 106).

Osmanlı Devleti'nde tahtın belirlediği kültür ve idealler, dönemin kavramlarını da belirlemiştir. Ancak bu tavrın tamamıyla değiştiği ve geliştiği dönem Sultan Süleyman'ın taht ve yöneticilik yıllarıdır. Bu da bireysel bir çabadan ziyade köklü Osmanlı ailesinin geleneği ve Kanunî'nin yaşayıp geliştirdiği İstanbul şehriyle Osmanlı Devleti'nin pekişmesinden kaynaklanmıştır.

Kanunî Sultan Süleyman döneminde başta mimari, hat, minyatür ve bunun gibi geleneksel el sanatlarında farklı kültür, din ve etnisiteden gelen sanat akımları ve

sanatçı üslupları, devlet yönetimiyle paralel bir anlayış göstererek toplumda büyük bir bütünlük sağlamıştır. Bu dönemin klasik sanat anlayışı hemen hemen bütün kollarda bir sıçrama göstermiştir (Yenişehirlioğlu, 1999: 20).

2.2.2. Avrupalı Bakışıyla Kanunî Sultan Süleyman Dönemi

XIII. yüzyıla kadar doğuda sınırlarını genişleten Türklerin yükselişinin önlenemeyecek olmasını anlayan İmparator Alexios Komnenos (öl. 1118), Haçlı Seferlerinin başlamasından hemen hemen on yıl önce, 1088'de yardım çağrısında bulunduğu Flandreli Kontuna gönderdiği bir mektubunda Türkleri oldukça olumsuz şekilde nitelendirmiş ancak Haçlı Seferleri'nin bittiği tarihlerden itibaren bu denli kötücül bakışın artık zamanla değişip olumlu bir göze ve bakışa evrildiği hatta Türklerin kahramanlıklarının öve öve tüketilemediği de gözlemlenmiş, Anadolu toprakları doğu ve batı arasında bir denge unsuru hâline gelmiştir (Arıkan, 1999: 81).

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu ve yükselişiyile Batı ve Avrupa Türklere karşı daha ayrıntılı ve derinlemesine bilgilere erişmiş, bu köreltici bakış dizginlenmiş ancak Arap ve Fars gelenekleriyle özdeşleştirilen bir senteze yönelerek "Müslüman", "Sarasen" ve "Muhammedî" gibi tanımlamalarla tüm İslâm âlemini kapsar ifadelerle birleştirmişlerdir.

Osmanlı Devleti'ni tanımaya gelen seyyahlar tarihin önyargılı görüşüyle yola çıkıp sonrasında Türkleri tanıdıka her ne kadar kalemlerinin sivriliğini azaltmış olsalar da Osmanlı'nın Avrupa'daki savaşları ve zaferlerinden ötürü yine de tam anlamıyla toplumsal bir barış sağlanmamış ve Türkler her zaman için merak uyandırmıştır. Savaş dışında ekonomik olarak da birçok yönüyle Türklerle ilişkileri sürmüş, buğday, yün, şap, pamuk, deri ve balmumu gibi ürünlerin Avrupa'ya taşınması bu iletişimi güçlendirmiştir. Yapılan bir incelemede sadece Fransa'da XV. ve XVI. yüzyıllarda yayımlanan ve Avrupa'nın dışında kalan medeniyetleri ele alan 524 kitaptan 80'i Türkler üzerine olmuştur (Arıkan, 1999: 82).

Kanunî Sultan Süleyman döneminde gerçekleşen Mohaç Zaferi'yle Macar sınırı ortadan kalkmış, Türkler bilindik tabirle Viyana kapılarına dayanmış ve

Avusturya ile kurulan ilişkiler yoğunluk kazanmıştır. Bu dönemde protestanlıkla da mücadele etmek zorunda kalan Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nda, bu hareketin öncüsü Martin Luther'in (1483-1546) Türklerle ilgili söylemi "Hristiyan dünyasını cezalandırmak için Tanrı'nın yolladığı bir bela" olması yolunda köklenmiştir. Luther, Türk düşmanı bir düşünür olarak ülkesinin dört bir yanına Türkler aleyhinde yazılar kaleme alarak dağıtmıştır.

Dönemin Avusturya Kralı Ferdinand (1503-1564) ise bu tarz düşmanlıklar kurmak ya da savaşmak yerine diplomatik ve kültürel gelişmelerin faydasına inanarak Osmanlı'ya kültürlü ve akıllı diplomatlar göndermiştir. Bunlar arasında en önemli yerde duran Busbecq (1522-1592), 1554'te Kanunî Sultan Süleyman'la bir anlaşma imzalama isteğiyle başkent İstanbul'a gelmiş ancak Kanunî, İran seferinde olduğu için, elçi Amasya'ya geçmiş ve bu yolculukta edindiği izlenimleri kaleme alarak önemli bir kayıt oluşturmuştur. Bu izlenimlerinde bölgenin geleneksel giyim ve kuşamından yiyecek kültürüne kadar önemli bilgilere yer vermiş ve 1562 yılına kadar İstanbul'da faaliyetlerini sürdürmüştür. Kanunî Sultan Süleyman döneminin yabancıların gözünde nasıl değerlendirildiği konusu Busbecq'in kaleminde birçok ayrıntıyla kendini göstermiştir (Arıkan, 1999: 82-84).

Bu izlenimlerinde Busbecq, Kanunî saltanatını mercek altına alırken döneme zaman zaman negatif, zaman zaman da pozitif bir gözle bakmıştır:

"Sultanın karargâhı çok kalabalıktı. Hizmetkârlar ve yüksek mevki sahibi kimselerle doluydu. Bütün hassa süvarileri, sipahiler, garîbler, ulufeciler ve çok sayıda yeniçeriler karargâhtaydı. Bu muazzam kalabalığın içinde tek kişi yoktu ki itibarım kendi şahsî cesaretinden ve meziyetlerinden başka bir şeye borçlu olsun, doğduğu aileden dolayı diğerlerinden farklı kılınsın. Kişiye, verdiği hizmetlere ve yüklendiği vazifeye göre saygı gösteriliyor. Bu nedenle üstünlük mücadelesi de yok. Herkesin yaptığı işe uygun olarak tayin edildiği bir makamı var. Sultan vazifeleri ve görülecek hizmetleri bizzat kendisi dağıtıyor. Bunu yaparken o kimsenin servetini ve rütbesini önemsemiyor, namzet olanın şöhretini ve nüfuzunu düşünmüyor. Sadece meziyetlerini göz önüne alıyor, kabiliyetini, karakterini ve mizacını tetkik ediyor. İşte böylece herkes layık olduğunun karşılığını görüyor ve makamlar da işlerin üstesinden gelebilecek kimselerle doluyor." (Busbecq, 2011: 66).

Bu satırlarında hem Kanunî'nin devlet yönetiminde liyakata gösterdiği önemi hem de Osmanlı Devleti yapısındaki disiplini işaret ettikten sonra kendi ülkesindeki durumu da şöyle özetlemiştir: "*Bizim usullerimiz ise çok farklı. Bizde meziyete yer*

yoktur. Her şey doğuma dayanır ve yüksek mevkilerin yolunu açan sadece soylu olmaktadır.” (Busbecq, 2011: 66).

Busbecg'in görevli bulunduğu Osmanlı'da, dönemin siyasal ve diplomatik gelişmelerinde aracılık faaliyetlerinde bulunmasının yanı sıra, kültürel anlamda da iki uygarlığı yakınlaştırma çabaları olmuştur. İstanbul'da kaldığı Elçi Han'ı dönemin aydın ve sanatçıların da konakladığı bir yerdir ve bu handa kalan Melchior Lorisch'in (öl. 1564) görevli bulunan elçileri resmetmesinin yanı sıra İstanbul manzaraları ve Kanunî Sultan Süleyman portre çalışmaları tarih açısından da sanatsal açıdan da değerli bulunmuştur.

Busbecg, lâle, leylak ve daha başka cinsteki çiçeklerin ve eyer ve koşum takımları gibi Türk medeniyetine has nesnelerin de Avrupa'ya taşınmasına önayak olmuştur (Arıkan, 1999: 85).

Kanunî dönemi seyyahlarından Hans Dernschwam (öl. 1568), Guillaume Postel (1510-1581), Nicolas de Nicolay (1517-1583) ve Salomon Schweigger (1551-1622) de devrin Osmanlısına dair önemli yapıtlar sunmuşlardır (Arıkan, 1999: 83-85).

2.2.3. Mimari

İslâm mimarisinin en önemli yapısı camiler olup, plan olarak büyükçe bir avlunun sonlarına doğru atılan temelin üzerine oturtulan kapalı bir mekândan ibaret olmuştur. İslâmiyet'in gündün güne birçok ülke ve bölgeyi etkisi altına almaya başlamasıyla cami mimarisi de zamanla bulunan sağlam yapı malzemelerinin etkisiyle ilerlemiştir.

Türklerdeki bu temel mimari anlayış zamanla Asya bölgesindeki kimi detaylarla kaynaşmıştır. Söz gelimi Asya mimarisinin özelliklerinden evyan ve kubbe, camilerde, medreselerde ve türbelerde özellikle Anadolu Selçuklu Devleti inşalarında kullanılmaya başlanmıştır. XIV. yüzyıldan itibaren bu gelenekler üzerine yeni tasarımlar da yerleştiren Osmanlı mimarisi, hızla yeni bir estetik yapıyı oluşturma girişimlerine doğru yol almıştır. Tek kubbeye yapılan camiler, yine eski gelenekteki

avlu ve şadırvanların yanı sıra bedesten yapımıyla Osmanlı şehircilik anlayışı da bir gelişimin içine girmiştir.

Ev yapıları ise yine aynı dönemlerde karnıyarık denilen bir sistemde kotarılmış, ortada büyük bir sofa ve bu sofaya açılan kapılarıyla dört ayrı odadan oluşmuştur. Bu yapı sistematığı aynı şekilde vakıflara ekonomik bir kazanç sağladığı için devrin hamamlarında da kullanılmıştır (Eyice, 1999: 86).

XV. yüzyılın yarısında Osmanlı mimarisi, hem geleneksel temellerini korumuş hem de yenilenen bir mimari estetiğin adımlarını atmaya başlamıştır. Selatin tipi büyük camilere bir örnek olan Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı ve 1766'daki depremde yıkılan Fatih Camii, daha önce denenen "üç şerefeli" mimari tarzını biraz daha ileriye götürmüştür.

Osmanlı şehirciliğindeki önemli yapılardan külliye tarzı da bu dönemlerde yerini sağlamlaştırmıştır. Fatih Camii'nin etrafına planlı bir şekilde yerleştirilen medresesi, dârüşşifâsı, tabhanesi, çarşısı ve hamamıyla eski İstanbul mimari geleneğine yeni bir mimari estetik olarak iz bırakmıştır. Çok sayıda yapı, İstanbul'u hızla Bizans mimarisinden çıkarıp camiler, mahalle mescitleri, vakıf binaları, irili ufaklı medreselerle yeni bir Türk mimarisiyle tanıştırmıştır.

XVI. yüzyıla varana değin de dereler ve nehirler üzerine çok sayıda köprüler yaptırılmış, Fatih döneminde Rumeli ve Yedikule Hisarı gibi askerî mimari alanında değerlendirilecek yapılar inşa edilmiştir (Eyice, 1999: 87-88).

Sanatın işlevselliği bağlamında bakıldığında, gündelik yaşamda Osmanlı saray ve tahtının halk üzerindeki etkisinin en net görülebileceği alan mimari ve yapılardaki sanatsal süslemelerdir. Geleneksel sanatlara oranla mimari, sanattan anlayan sınırlı sanatseverlere hitap etmek yerine manasını daha geniş görüşlerde, işlevselliğinde ve o yapıdan faydalanan insanların fazlalığında kendini gösterir.

Söz konusu yapıların başında külliyeler gelir ki dönemin halkı bu yapılardaki farklı imkânlardan faydalanıp toplumun çoğuna hizmet eden bir anlayışa sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nda mimari, devletin kuruluşundan itibaren farklılaşan kültürel ya da ekonomik kurumların değişmesi ve gelişmesiyle tarz değişikliklerine ve yeniliklerine kapı açan bir anlayışla yükselmiş ve üç temel dönemden oluşmuştur: "Beylikler ya da erken Osmanlı mimarisi", "Klasik Dönem" ve "Batılılaşma Dönemi".

Osmanlı İmparatorluğu'nun en başat mimari ve sanat anlayışlarından biri de bütün bu sanatsal çalışmaların ve kurumların padişahın veya yanındaki diğer devlet yöneticilerinin kontrolü ve anlayışıyla yaptırılmış olmasından gelir. Şehirlerde genelde en gösterişli yapılar bu yönetim tarafından gerçekleştirilmiş ve yine bu yönetime sunulmak üzere en önemli yapılar başkaları tarafından inşa edilmiştir. Aslında bu sayede devlet yönetiminde belli bir mimari estetik ve anlayış gelişerek ülke topraklarına yayılan ve vakıflar aracılığıyla kontrol edilen şaheserler kazanılmıştır. Bazen bir padişahın, bazen bir şehzadenin ya da sultan kızının, vezirin ya da veziriazamın siyasal erkinin görkemi mimari yapılarda kendini ön plana çıkarmıştır (Yenişehirlioğlu, 1999: 19).

Kanunî Sultan Süleyman dönemi, başta Avrupa ve Doğu olmak üzere sınırlarının ötesinde de siyasal ve askerî anlamda belli bir istikrar ve anlayışı yakalamasının yanı sıra, yüzyıllar sonrasına kalabilecek yapıların çalışmalarıyla geçmiştir. Sultan Süleyman, adına bir cami inşa edilmesini istediğinde, birçok alanda çağına yakışır bir muhteşemlikte eserler üreten ve aynı zamanda da bir kent tasarımcısı olan Mimar Sinan, 1550 yılında Camii'nin de içinde bulunduğu Süleymaniye Külliyesi'ni Haliç'e bakan tepelerden birine inşa ettirmiştir (Afyoncu, 2018: 109-110).

Haliç Tepelerindeki projeyi Mimar Sinan önceden en ince detaylarına kadar hesaplamıştır. Kentin, Haliç kısmından bakıldığında görülen irili ufaklı küçük tepelere göre yapının yerleştirilecek olması ve uzaktan bakıldığında minarelerin avlunun köşelerine yerleştirilmesi görüntü estetiği bakımından da öncesinde Sinan'ın zihninde tasvir edilmiştir. Süslemelerde abartıya gidilmemiş ve yapının estetiği bu anlamda arka planda kalmamıştır. İznik çinilerinin doruk noktasında olduğu bu dönemlerde, çini sadece yapının mihrap noktasında değerlendirilmiştir. Yapının etrafında medrese, kervansaray ve arasta gibi bölümler de aynı estetik kurallar içinde inşa edilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman ve eşi Hürrem Sultan'ın da türbeleri bu yapının içindedir (Eyice, 1999: 89).

Osmanlı mimarları arasında sözü geçen Mimar Sinan, Kanunî Sultan Süleyman'la olan yakınlığından ötürü Kanuni'den bu görkemli külliyenin en görünen yerine kendi türbesinin yapılması iznini de almıştır (Faroqhi, 2002: 145).

Süleymaniye Camii'nin yapımına Kanunî'nin bizzat teşrif ettiği ve Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin ilk taşı mihrap duvarına koyduğu bir merasimle

başlanmış, inşa, yıllarca sürmüştür. Süleymaniye Külliyesi, içinde kütüphane, şifahane, medreseler, hamam, imaret dârülkurrâ, sıbyan mektebi gibi birçok kısımdan oluşan bir yapı olmuştur. İnşasının tamamlanma süreci boyunca her aşamada kurbanlar kesilmiş, bahşişler dağıtılmış ve yedi yılda bitirilerek 1557’de Süleymaniye Camii ibadete hazır hâle getirilmiştir.

Süleymaniye Camii’nin hat işlemlerinde Hattat Ahmed Karahisarî (1468-1566), Hattat Hasan Çelebi (öl. 1594 sonrası), kalem işlerinde Kara Memi, cam işçiliğinde Hacı Mehmed, ağaç işlerinde ise Üstat Ahmed gibi dönemin önde gelen sanatçıları katkılarını sunmuşlardır.

Mimar Sinan, padişahın karşısında, caminin anahtarını teslim ettikten sonra el kavuşturmuş bir şekilde durmuş, duasını etmiş beklerken, Sultan Süleyman odabaşına “Camiyi açmaya kim layıktır?” diye sormuş, “Padişahım, ağa bendeniz bir pîr-i azîzdir, bu konuda layık olan o emektar kulunuzdur,” yanıtı karşısında Mimar Sinan’a “Bu bina eylediğin Beytullah’ı yine senin açman evladır,” diyerek bu tarihî görevi Mimar Sinan’a vermiş o da “Ya Fettah,” deyip açılışı gerçekleştirmiştir (Afyoncu, 2018: 111).

Kanunî sultan Süleyman ve Osmanlı mimarisinin önde gelen isimleri, o dönemde su sıkıntısını çözmek için de çeşitli çözümler bulmuş, bentler, su kemerleri, su yolları ve suyu dağıtan mekanizmalar geliştirmiş, toplum faydasına sunulan mahalle arası çeşmeler ve sebillerle gereken yapısal desteği vermişlerdir.

Sinan, birçok eserinin yanı sıra halkın faydalanması için şaheser denilebilecek köprüler, türbeler, kervansaraylar, menzil külliyeleleri, Ayasofya yakınındaki Hürrem Sultan çifte hamamları, Çemberlitaş’taki Nur Banu Sultan Hamamı gibi yapılar inşa etmiştir. Kanunî döneminde hamam yapılarına o kadar çok önem verilmiştir ki belirlenebildiği kadarıyla sadece Rüstem Paşa yirmi beş adet hamam yaptırmıştır (Eyice, 1999: 90-91).

2.2.3.1. Mimar Sinan (öl. 1588)

Yaklaşık yüz yıllık ömründe birçok yapı inşa eden Mimar Sinan hakkında çok sayıda bilgi mevcuttur ve bu bilgilerin kaynağı çoğu zaman aynı zamanda arkadaşı da

olan Mustafa Çelebi'nin yazdığı *Tezkiretü'l Bünyân* olmuştur. Bunun yanı sıra başka tezkireler de yazılmış ancak Sinan hakkında en fazla vakfiyelerinden, yapılarının inşa defterlerinden ve divan defterlerinden kendisinin hayatına dair bilgilere ulaşma şansı yakalanmıştır.

Bu biyografik eserlerde, Sinan'ın devşirme sistemi içinde, askeriyede görev yapıp sonrasında bu düzenin içinden çıkarılarak Osmanlı İmparatorluğu'nun mimarisinin başına getirilişinin öyküsü anlatılmıştır. Yavuz Sultan Selim döneminde devşirme olarak, Kanunî döneminde yeniçeri olarak birçok savaş ve sefere katılmış ve Kara Boğdan seferi sırasında Prut üstünde çok takdir edilen bir köprüyü inşa edince hemen zemberekbaşılık görevinden alınıp baş mimarlığa getirilmiştir. Yaklaşık elli yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun baş mimarlığını yapan Sinan'ın bütün meşhurluğu elbette sadece dönemsel olarak güçlü ve zengin bir devletin imkânları dolayısıyla değil, yeteneği ve zekâsıyla getirdiği yenilikler, kubbeli yapıların yeni tasarımları, büyük yapıların denenerek önemli bir tecrübe edinilmesinden de gelir (Kuban, 1999: 190-191).

XVI. yüzyılın Osmanlı topraklarında, mimari sahada en çok eser üreten ve iz bırakan şüphesiz Mimar Sinan olmuştur. Kendisinden önce devrıldığı Türk mimari sanatını, çalışmalarıyla daha da ileri seviyelere çıkarmıştır.

Bayezid Camii'nde daha önceleri yapılmış olan sistemi biraz daha dengeleyerek Şehzade Camii'nde dört yarım kubbeyle şekillendirmiştir. Şehzade Camii, Mimar Sinan'ın büyük camileri kapsamında ele alındığında dış cephelerindeki hareketlendirmeler açısından diğer eserlerine oranla sıyrılabilen bir yapıda olmuş, minarelerdeki kabartma tarzı süslemeler Osmanlı mimarisinde ilk ve son defa kullanılarak tarihe geçmiştir (Eyice, 1999: 88).

Tezkiretü'l Bünyân 'da Mimar Sinan'ın gemi inşasında da başarılı olduğu kendi dilinden şöyle aktarılmıştır:

“Savaş için, düşmanla cenk yerinde, benzersiz gemiler yapmak üzere bu zavallının mimar atanmasının nedeni:

Saadetli Sultan Süleyman Han, rahmet ve bağışlama onun üstüne olsun, İran'a sefer açtığında, Van Kalesi yakınlarında Tatvan Gölü diye bilinen deryanın kıyısında aşağılık Kızılbaşlarla çatışma olacağı kesinleşti. Vezir Lütfü Paşa Hazretleri Tatvan Gölü üstünden gemilerle geçip gölün öte yakasındaki Kızılbaş askerlerinin durumunu bilmek

isteyince bu zavallıyı çağırıp ‘Birkaç gemi inşa et!’ diye sıkı tembihle işi sipariş ettiler. Allah’ın yardımıyla, sefer hâli yüzünden gerekli malzeme ve alet edevat yokken, yoldaşlarıyla işi sıkı tutup, az zamanda üç kadirga inşa ederek yelkenini, demirlerini ve küreklerini tedarik edip savaş gereçleriyle hazırladık. Sözünü ettiğim Paşa Hazretleri, ‘Kaptanlığını da sen yap!’ diye emredince emri ve isteği doğrultusunda yoldaşlarıyla denize açılıp Kızılbaş askerinin durumunu öğrendik. Son derece hoşnut olup bu zavallıyı iltifatlarıyla seçkinleştirdiler.” (Develi, 2003: 43).

Mimarbaşılığa 48 yaşındayken getirilen Mimar Sinan tasarladığı yapıları üç ayrı kategoride isimlendirmiştir:

Çıraklık eseri: Şehzade Mehmed Camii’dir. Kanunî Sultan Süleyman, vefat eden şehzadesi adıyla anılacak bir külliye inşa ettirmek isteyince Mimar Sinan bu yapıyı inşa etmiştir.

Kalfalık eseri: Süleymaniye Camii’dir. Sultanın adıyla anılacak bu görkemli yapıyı yedi yılda tamamlamıştır.

Ustalık eseri: Selimiye Camii’dir. II. Selim adına, bu kez Edirne’de inşa ettiği Camii, Sinan’ın en büyük eseri olarak gösterilir.

Dostu Sâî Mustafa Çelebi, artık Sinan’ın iyice yaşlandığını ve yol arkadaşlığının bitmek üzere olduğunu anlayarak onun mezar kitabesini şu satırlarla bitirmiştir: “Geçti bu demde cihandan pîr-i mi‘mârân Sinân.”

Eşi Mihrî Hanım, Sinan’dan önce vefat etmiş, oğlu Mehmed Bey ise şehit olmuştur. Ayrıca, iki kızının ve iki torununun isimlerine denk gelinmiştir. Vakfiyesinde on sekiz ev, otuz sekiz dükkân, araziler, ev yerleri, bahçe, kayıkhâne, su yolu, değirmen gibi mal varlığı vardır. Nakit parası ise 300.000 akçedir (Mülayim, 2009: 225-226).

2.2.4. Musiki

Osmanlı kimliği, tüm Türk sanatlarının ve kültürünün neredeyse tamamında görüldüğü gibi musikide de kendini duyurmuştur. Türk musikisinin kökleri Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan öncesinde damarlarını bulmaya başlamıştır. Osmanlı musiki

tarihi, müzik bilimcileri tarafından üç dönemde incelenmiştir: “İlk Ortaçağ” [Fârâbî’den (870-950) Safiyü'd-Din Urmevî’ye (1237-1294) kadar], “Ortaçağ” [Abdülkadir Meragi’den (1360-1435) Şehzade Korkud’a (1467-1513) kadar], “Yeni ve Yakın Çağ” [Itrî’den (1640-1711) günümüze kadar] (Öngör, 1999: 572).

Türk musikisinin ilk üstatlarından olan Fârâbî’nin vefatından sonra doğan İbn Sînâ’nın Fârâbî gibi herhangi bir enstrüman çalıp çalmadığı tespit edilememiştir. *Şifâ* adındaki eserinin on ikinci bölümü toplamda yirmi dört sayfa olup musiki sanatına dair bilgiler içermekte, kırk sekizinci kısım ise Türk musikisinin ses düzeni ve perdelerinden söz etmektedir. Bu dönemin öne çıkan bestekârlarından biri de Sultân Veled’dir ve ait üç adet eserine denk gelinmiştir.

Meragi, Meragalı ve Azeri kökenli bir Türk’tür notalarının tamamı Türk arşivlerinde saklanmıştır (Öngör, 1999: 573-574).

Musiki sanatında Ortaçağ’ın önemli bestekârlarından biri olan Hacı Bayram Veli aynı zamanda bu asrın ilk dinî musiki bestekâridir. Şu altı eseri günümüze kadar ulaşmıştır: Acem İlahi (Çalabım bir şar yaratmış), Nevâ İlahi (Söyle kim bî-dil ü bî-can olmuşam), Nevâ İlahi (Noldu bu gönlüm), Uşşak İlahi (Dolap niçin inilersin), Rast Savt (Durmaz yanar vücudum), Saba Savt (Durman yanalım) (Öngör, 1999: 577).

Osmanlı padişahları genel olarak sanata ve özel olarak da şiir ve musikiye ayrı bir ihtimam göstermişlerdir. II. Bayezid (1447-1512), II. Selim (1524-1574), I. Mahmud (1696-1574), III. Selim (1761- 1808), II. Mahmud (1785-1839), Abdülmecid (1823-1861), Abdülaziz (1830-1876), V. Murad (1840-1904), II. Abdülhamid: (1842-1918) ve Sultan Vahdeddin (1861-1926) bizatihi musikiyle ilgilenen padişahlardır (Öngör, 1999: 578).

Osmanlı döneminde seferlerin ve ülke içindeki karışıklıkların en az olduğu zamanlar, şiir ve musikiyle çok ilgili olduğu bilinen Sultan II. Murad (1421- 1451) dönemidir. Döneminin sakin ve huzurlu yıllarında şair ve müzisyenlerle bir arada olmayı tercih etmesinden ötürü Edirne ve Bursa’daki saraylarına değerli müzik üstatları gelip tecrübelerini genç kuşaklara aktararak yeni müzisyenler yetiştirmişlerdir (Uzunçarşılı, 1977: 79).

Yavuz Sultan Selim’in tahtta kaldığı sürede musikiye olan ilgisi pek bilinmemekle birlikte çok sayıda müzisyeni Enderun’a dâhil ettiği bilinmektedir.

Kanunî döneminde ise musiki gelişmiş, Enderun'daki “cemâat-i mutribân” olarak bilinen gurubun sanatçı sayısı artmış ve çeşitli ödeneklerle sanatlarını icra edebilmeleri sağlanmıştır. Bu kayıtlara göre:

Hasan (Guyende-Hanende) Hünkâr hazretleriyle - Sultan Süleyman'la bile gelmiştir.

Hasan Çerkeş (Guyende) Hünkâr hazretleriyle - Sultan Süleyman'la bile gelmiştir.

Mustafa (Kemençe) Hünkâr hazretleriyle - Sultan Süleyman'la bile gelmiştir (Uzunçarşılı, 1977: 84-85).

Kanunî döneminde, özellikle düğün ve törenlerde topluma iyi vakit geçirtmek amacıyla Avrupa'dan çeşitli müzik grupları davet edilmiştir. Atmeydanı'na savaş ve Arap raksları yapan gruplar ile ve Fransız bale gruplarının da geldiği rivayet edilmiştir. Kanunî dönemi şairlerinden Hayâlî Bey, bir beytinde org enstrümanından bahsetmiştir:

Gah erganon etvarına rühbanı eyler perdesaz

Gah bara-i yahu salar kaşaneden kaşaneye

(Bazen din adamları org tarzında sal çalar, bazen evden eve dinî şarkılar söyler.) (Kosal, 1999: 639-640).

Fakat yine de bugün bildiğimiz geleneksel Osmanlı-Türk musikisi Kanunî Sultan Süleyman dönemi sonları ve XVI. yüzyılın ikinci yarısında oluşmaya başlamıştır. Bu musiki geleneğini hem yerleşik müzikal formları hem de makam ve usul anlayışıyla, kullanılan çalgılarla ve elimizdeki eserlerle ve bunların bestecileriyle anlamlı bir biçimde Kanunî döneminin öncesine götürmenin pek imkânı yoktur. Bu konuda Cem Behar'ın tespiti şöyledir:

“Daha önceki dönemlerin musiki formları, çalgıları, hatta (bazılarının adları bugüne gelmiş olsa da) makam ve usulleri bugüne gelmiş olan şekliyle Osmanlı/Türk musiki geleneğine ait değildi. Kısmi bir akrabalığın ve yüzyıllara sâri müphem bir kültürel etkinin varlığını inkâr etmek mümkün değil elbette. Ne var ki, daha öncelerden ve özellikle İrânî geleneklerden tevarüs edilmiş müzikal yapılar on altıncı yüzyıl zarfında İstanbul'da değişir, farklılaşır, yavaş yavaş terk edilir ve son örnekleri yirminci yüzyıla dek uzanan “tarz-ı Osmanî” musiki oluşmaya başlar.” (Behar, 2020:11).

2.2.5. Türk Sanatları

2.2.5.1. Hat

Hat sanatı, her ne kadar günümüzde güzel yazı yazma sanatı olarak bilinse de geleneğe bakıldığında “İslâm kültürünün eserlerini güzel yazma sanatı” da denilebilir (Binark, 1975: 13).

“Hat, cismanî aletlerle meydana getirilen ruhanî bir hendesedir.” Yüzyıllardır süregelen bu sanatın, diğer resim sanatlarında olduğu üzere bir renk cümbüşü içinde değil, neredeyse renksiz ancak siyah çizgilerle oluşturulan bir estetik kavrayışına dönüşmesi, olamamış bir resim ya da resme geçiş dönemi değil daha da ileride, resmin ötesinde konumlanmıştır.

Hat sanatında harfler bir sözcüğün ortasında başka bir cisme, başında ve sonunda başka bir vücuda erişirler. Harflerin birleşmesinden doğan asıl zenginlik sanatın yenilikçi ve sonsuzluk içeren müthiş damarına doğru akmıştır. Kur’an-ı Kerim’in, daha estetik ve güzel bir görünümde kâğıda dökülmesi arzusuyla daha çok dinsel bir içerikle kazanılan hat sanatı, sonraları sadece dinî öğelerde değil birçok alanda bir estetik imkânı sunmuştur (Derman, 1999: 17-18).

Gerek mimari alanında ve gerekse süsleme sanatlarında klasik ve yenilikçi bir devrin başladığı Kanunî saltanatında, yazı biçimleri de önemli bir sıçrama göstermiş, dönemin temel ekolü olan “aklâm-i sitte”ye ait muhakkak ve reyhanideki harflerin daha az yuvarlak ve keskin oylumlara sahip olmasından ötürü bırakılmış, yerine sülüs ve özellikle Kur’an-ı Kerim gibi uzun yazılarda nesih biçimlerine geçiş yapılmıştır (Tüfekçioğlu, 1999: 46-47).

Kanunî Sultan Süleyman dönemindeki hat sanatının farklı bir gelişimi de hattatların döneme ait çoğu sanat dallarında olduğu gibi el alma yöntemiyle mesleğe başlamalarından ziyade, eğitimini almış ve ser kâtiplikten gelmelerinin önü açılmış olmasıdır. Karahisârî’nin öğrencisi de olan Ferhat Paşa (1485-1525) ve Topçu Yusuf gibi şahısların da bu sanata ilgi duyup emek harcamaları hat sanatına katkı sağlamıştır (Rogers; Ward, 1988: 73).

Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok padişahın şiir, hat gibi çeşitli sanat dallarıyla ilgilendiği ve bu alanlarda eserler ürettiği bilinmektedir. Kanunî Sultan Süleyman'ın Muhibbî mahlasıyla şiirler kaleme alması ve bir divan oluşturmasının yanı sıra Hattat-ı Sülüs ismiyle bilinen bir hat üstadından “meşkini tamamladığını” Müstakim-zâde ve ondan duyan Habib Efendi dile getirmiş, ancak bu üstadın ismi tam olarak belirlenememiştir. Ancak Kanunî'nin Hatt-ı hümayunlarında ta'lîk biçimleriyle el yazısı olduğu görülmüştür (Subaşı, 1999: 54).

2.2.5.1.1. Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Hattatları

2.2.5.1.1.1. Ahmed Karahisârî (öl. 1556)

Kanunî Sultan Süleyman dönemi hat sanatının ekol kurucularından Ahmet Karahisârî'nin 1470 yılından önceki bir tarihte doğduğu ve yaklaşık doksanlı yaşlarında vefat ettiği bilinmektedir. Yakut üslubunu benimsemekle birlikte sanatını geliştirmek için yeni tarz ve üslup arayışlarında bulunmuş ve kendine has bir yazı estetiği oluşturmuştur. Döneminin en çarpıcı eserlerinden biri sayılan, Kanunî için kaleme aldığı *Mushâf-ı Şerîf* yazısı her bakımdan bir ustalık örneğidir (Serin, 2001: 421-424). Dönemi ve kişiliğine dair yazılan bazı bilgilerde sanatın inceliklerini öğrendiği ilk ustası olarak Yahya Sofî'nin (öl. 1478) ismi verilse de eserlerine attığı imzadan asıl üstadının Esadullâhî Kirmânî (öl.1488) olduğu anlaşılmaktadır (Ünver, 1964: 5). Kanunî Sultan Süleyman'ın isteğiyle Osmanlı'nın en büyük Kur'an-ı Kerim'inin çalışmalarına başlamış ancak tamamlamaya ömrü vefa etmemiştir (Çevik, 2013: 345). Hattat, bu eserinde bir sayfada geliştirdiği yeniliği ve yöntemi diğer sayfada göstermeyerek deneysel bir tutum sergilemiştir. Aynı derecede nitelikli bir başka eseri de *En'am*'dır. Bu eserinde de harfleri birbirine bağlayan bir tarzda besmeleleri geometrik esasta kufi yazılarıyla, bir kısmını da altınla kaleme almıştır.

Karahisârî, hat sanatını öğrencilerinin yedi kişiyi geçmemesine büyük önem göstermiş. Öğrencilerinin de ölümüyle Karahisârî tarzı ve stili hat sanatından kalkmış ve hattatlar yeniden Şeyh Hamdullah (öl. 1520) tarzına dönüş yapmışlardır (Alparslan, 1999: 38).

Karahisârî'nin yaptığı işteki özeni ve estetik kaygısını göstermesi bakımından şu rivayet önemlidir:

“Gençliğini İkinci Sultan Bayezid zamanında idrâk etmiş ve yazıyı onun zamanında öğrenmiştir. Karahisârî her veçhile o kadar mükemmel bir insan olmuştur ki ek yerleri belli olmayarak diktığı mintanın şöhreti Bayezid'e kadar varmış, kendisine diktirdiği bir örneğinde terzileri gelmiş ancak ek yerlerini bulamamışlar.” (Ünver, 1964: 5)

Karahisârî, doksanlı yaşlarda iken, münzevi bir biçimde, sanat ve ruh heyecanları içinde ömür sürdüğü Sütlüce dergâhında vefat etmiş ve aynı dergâhın hâzîresine gömülmüştür. Bugün kaybolan mezar taşına vaktiyle kendi el yazısıyla *geçti hayfâ Karahisarî pîr* vazmış, yalnız ölüm senesini bildiren Hint rakamları sonradan kazılmıştır (Ünver, 1964: 6).

2.2.5.2. Tezhip ve Ciltçilik

Türk kültüründeki en köklü ve kadim kitap süsleme sanatlarından biri olan tezhip, altın tozları ve diğer renk seçenekleriyle Kur'an-ı Kerim'leri, belirli zamanlarda kaleme alınan tarihi el yazmalarını, dua kitaplarını, tuğra ve padişah fermanlarını süsleyen ve “altınlama” anlamına gelen bir sanattır.

“Müzehhip” adı verilen tezhip sanatçılarının süslemelerine de “müzehhep” denir. Selçuklu Dönemi'nin başkentinde ve saray sanatçılarının geliştirdikleri “Konya işi” denilen bir üslubun oluşturulmasıyla ilerleyen bu sanat, özellikle Fatih Sultan Mehmed'in baş nakkaşı olarak bilinen Özbek asıllı Baba Nakkaş'ın eşsiz yeteneği ve çabalarıyla Osmanlı'da gelişimini sürdürmüştür (Mesara, 1987: 16).

İstanbul'un fethiyle yeni bir anlayış ve kimliğe bürünen Osmanlı sanatı, Fatih Sultan Mehmed'in sanata ve kitaplara verdiği önem sebebiyle ve Topkapı Sarayı'nda bir nakkaşhâne kurdurmasıyla daha da ilerleme göstermeye başlamıştır. Uygur Türkleri, Anadolu Selçukluları ve Timur saraylarında da görülen nakkaşhâne kurulması geleneği, Osmanlı padişahları tarafından da devam ettirilmiştir (Derman, 1999: 110).

Osmanlı İmparatorluğu'nda ciltçilik sanatının ilk uygulaması ise musiki bilgileri içeren bir kitapta yapılmış ve bu kitap Sultan II. Murad'a (1404-1451) takdim

edilmiştir. Zehra Tanındı, “*Osmanlı Sanatında Cilt*” adlı makalesinde bu kitabın özelliklerini edebî bir değerle hissettirerek şu şekilde ifade etmiştir:

“Kitabın açık kahve renk deri dış kapaklarının ön yüzüne içi Rumilerle dolu oval, arka yüzüne yuvarlak birer şemse yapılmış, köşebentleri ve enli bordürleri örgü motifleriyle, mıklebnin üzeri ise rumi motiflerinin yanı sıra on beşinci yüzyıl deri ciltlerinde yaygın olarak kullanılacak sarmal dallar üzerinde sıralanan iri çiçekler ve yapraklarla süslenmiştir. Süslemeler aletle yapılmış ve aletin bıraktığı oyuntular altın yaldıza ve mavi renge boyanmıştır. Vişne renk deri iç kapakların şemselerinin içine geometrik biçimli oyma deri süslemeler yapılarak bu kısımda dış yüzden farklı teknik uygulanmıştır.” (Tanındı, 1999: 103).

Kanunî Sultan Süleyman Dönemi’nin en önemli ve yetenekli baş nakkaşı Kara Memi, aynı zamanda Muhibbî Divân’ının da müzehhibi olup Divân’ı halkâri tarzında süslemiştir. Döneminde doğada yetişen bitkileri ve çiçekleri olduğu gibi nakşederek “Naturalist” akımı başlatmıştır (Mesara, 1987: 16). Özellikle Kanunî Sultan Süleyman’ın sarayındaki has bahçede rastladığı güllerden ve sümbüllerden etkilenip çiçek motiflerine ağırlık vermiştir (Üçer, 2019: 91).

Gelenekten de kopmayarak geliştirdiği doğal tarz, 16. yüzyılda klasik devir Osmanlı süsleme sanatında ciltçilik, çinicilik ve ahşap oymacılığına kadar tüm sanat ve zanaat dallarına sirayet etmiştir (Mesara, 1987: 16).

Kanunî döneminin yükselen tezhip sanatı ve saray nakkaşhânesinin yoğun çalışmaları sonucunda Topkapı Sarayı müzesinde sergilenen el yazmalarının çokluğu da göz önüne alınarak bu zamanların kitap üretiminin en yüksek seviyeye ulaştığı söylenebilir (Rogers; Ward, 1988: 75). Nakkaşhânedeki çalışan sanatçı sayısı o dönemlerde 29’dur. (Ünver, 1951: 6).

Kanunî Sultan Süleyman döneminde ciltçilik sanatı, diğer sanatlarda olduğu üzere yeni bir döneme girmiştir. Mücellitler, geçmişten gelen klasik tarzı tamamıyla yok saymadıkları gibi yenilikçi hamleler de yapmışlardır. Bu yenilik arayışı en çok şemse ve köşebentleri dolduran bezeme işleminde görülmüştür. Saz üslubu olarak bilinen bu yenilik, bezemelerin altın yaldızla boyanıp süslendiği, hatayi ve bulut düzenlemeleri ile kotarılmıştır. İlk olarak bu dönemde uygulanan “deri cilt bezeme tasarımı” Türk ciltçilik tarihinde ana tarz olarak benimsenmiş ve XX. Yüzyıla kadar uygulanmaya devam etmiştir. Saz üslubundaki tasarımla hazırlanan ilk kitap 1557’li yıllarda Kanunî Sultan Süleyman adına hazırlanan bir Süleymannâme’nin kitap

kabıdır. Mehmed Çelebi'nin başında olduğu ekip, bu kapta uyguladığı teknik ve usulle Türk ciltçilik sanatının da ana yapısını ortaya koymuşlardır (Tanındı, 1999: 105).

2.2.5.2.1. Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Tezhip Sanatçıları

2.2.5.2.1.1. Şahkulu (öl. 1556)

Klasik minyatür sanatının bilinen yöntemlerinden ayrı bir çalışma ve üretme disiplini bulunan ve bu yüzden de Osmanlı Sarayı Ehl-i hiref defterlerinde ressam olarak anılan, Kanunî dönemi minyatür sanatının önemli yeniliklerinden biri olan saz yolu üslubunun öncüsü, geliştiricisi ve nakkaşhânenin başnakkaşı Şahkulu'nun doğum yılı bilinmemekle birlikte ölümü 1556 yılında gerçekleşmiştir. Tebriz'den geldiği bilinmektedir. Çalışmaları Kanunî tarafından büyük bir beğeniyle karşılanmış, ödüllendirilmiş ve sarayın içinde sadece kendisinin yararlanabildiği bir atölye tahsis edilmiştir (Mahir, 2017: 23).

Tebriz'de Ağâ Mirek'ten (1524-1576) resim, hat ve tezhip gibi sanatların inceliğini öğrenerek yeteneğiyle birleştirip, zamanının tanınan ve değer gören sanatçılarından olmuş ve ayrıca "Penâhî" mahlasını kullanarak şiirler kaleme almıştır. Öncüsü olduğu saz yolu üslubu tezhip ve çini süslemelerinin yanı sıra kitap kabı ve halı motiflerinde de kullanılmıştır (Derman, Duran, 2010: 283-284).

2.2.5.2.1.2. Kara Memi (öl. ?)

Sarayın sanat defterlerinde adı Kara Memi olarak geçen Kara Mehmed Çelebi'nin doğumu, ölümü ve hayatı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Tezhip sanatını sarayda Şah Kulu'ndan öğrenmiştir. Sarayda nakkaşhânedede oğlu çalışmalarını sürdürmüştür (Duran, 2001: s.362-363).

Kanunî Sultan Süleyman'ın Muhibbî mahlasıyla yazdığı Muhibbî Dîvân'ını büyük bir ustalık ve kendi geliştirdiği yöntemlerle nakşetmiştir (Ünver, 1951: 6).

Süheyl Ünver'in Kara Memi hakkındaki biyografisinde Behçet Kemal Çağlar'ın Kara Memi için yazdığı şiir, devrin gerek diğer üstün kabiliyetlerin ellerinde yükselişi ve parlamışını gerekse Kara Memi'nin o muhteşem inşadaki yerini ve önemini göstermesi bakımından kıymetlidir:

Karamemi İçin

Kim demiş ki o devir tek Süleyman devridir,

Bakî devri, Sokullu devri, Sinan devridir.

Sâde kılınc tutmakla yükselmez insan eli,

Bakî'nin kalemi var, Sinan'ın da pergeli.

Yalnız kök - gövde değil, çiçek de var ağaçta:

Kılınc kadar mısra da sesleniyor Mohaç'ta

Gerçek insan; Cihadın, sanatın, ilmin eri.

O, mısraın minare, taşın nakış günleri,

- Baharı kâğıtlarda ihya etmek hedefi,

Muhibbî Divanının sayfaları gergefi

Nakış iğnesi yapan elindeki kalemi:

Sanatkâr halk çocuğu sevgili Karamemi.

Mümkün mü huzurunda hayranlık duymaması:

Gazalarda akan kan kadar aziz boyası.

Yer almış - en has boya parlayarak kanında.

Devre adını vermiş büyükleri yanında.

Görmek ziyaret, etmek isterseniz arada

Resmi de, mezarı da, eseri de orada:

Baharı ne çiniden ne çiçekten görmede

Ne filan mabettedir ne de falan türbede

Ne filan mezarlığın servileri altında

Nakış olmuş yatıyor Muhibbi'nin katında.

Behçet Kemal Çağlar (Ünver, 1951: 6).

2.2.5.3. Minyatür

Minyatür terimi ilk olarak Orta Çağ'da, o dönemin yazma kitaplarında görülen ve bölüm başlarını belirtmek amacıyla işlenmiş bezekleri, süslemeleri tanımlayan, söz konusu süslemelerde kullanılan kırmızı boyanın hammaddesi de olan *minium* sözcüğünden türetilmiştir. Sonraki dönemlerde ise bu süslemeler altın ve gümüşle pekiştirilerek tezhip sanatının başlangıç zemini ve disiplini meydana getirilmiştir.

Minyatür sözcüğünün duyulur duyulmaz hissettirdiği ufak ve minyon resim algısı biraz da *mignon* kelimesiyle karıştırılarak çoğu insanı yanlış bir düşünceye sürüklemiştir. Minyatür sözcüğü, her ufak resim ya da fotoğrafın küçüğünü ifade etmekte kullanılmayacağı gibi bu büyük sanat, tamamıyla kendine has bir derinliği ve üslubu olan bir resim sanatıdır. Türkçede yaldızlamak ve süslemek tezhip sözcüğüyle anlamlandırılır ancak minyatür sözcüğünün ne Türkçede ne Arapçada ne de Farsçada bir karşılığı yoktur (Tahirzade, 1953: 29). Latince *miniare* kökünden türetilip İtalyancaya *miniatura*, Fransızcaya *miniature* şeklinde geçmiştir. Fakat Osmanlı dönemine dair yapılan araştırmalar ve incelemelerde minyatür sözcüğünün yerine tasvir ya da nakış sözcüklerinin tercih edildiği görülür (Mahir, 2017: 15).

Türk Sanat tarihinde çok eski zamanlardan beri minyatüre “nakış” ve bu sanatı icra eden sanatçıya da “nakkaş” denilmiştir. Aslında bizim kültürümüzde boya ile resim yapana *nakkaş*, tablo ve insan figürleri yapanlara *musavvir*, manzara ve süsleme yapanlara *tarrak* denilmiştir. Bizde ressam sözcüğü Tanzimat'tan sonra kullanılmaya başlanmıştır (Binark, 1978: 272).

Minyatür sanatı, başlangıcından bu yana şiirin, hikâyenin ve tarihin yaşayan bir tercümanıdır ve bu anlamda şair nasıl hisleri ve hayal âleminde süzdükleriyle okuyan ya da dinleyen üzerinde duygulu bir tesir bırakan mısralar yazabiliyorsa bir minyatür nakkaşı da şiir ve edebiyatın gerçekçi, ilham ve hayalle dolu dünyasını, görünen-görünmeyen varlıklarını resmeder. Sayfaların üzerinde nedense kederle

dolaştığı izlenimi veren nakkaşların hünerli parmakları cinler, periler, melekler, ejderhalar, dev zümrüd-ü ankaraları nakşeder (Tahirzade, 1953: 29).

Minyatürlerin, edebiyatla çok sıkı bir bağının olduğu Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur romanındaki bir cümleden de anlaşılmaktadır:

“Tuhaf bir resimdi; eski minyatürlere benziyordunuz.” (Tanpınar, 2017: 119).

Minyatür, döneminin yazma eserlerinde açıklanan durumları, hikâyeleri, kıssaları tarihe resmî bir belge bırakmak amacıyla da yumurtalı ya da aharlı kâğıtların üzerine, renkler birbirine karışmasın diye üst üste sürülerek ve suyla inceltilmiş toprak boyalar kullanılarak, üç aylık beyaz kedi yavrusunun gıdı tüyünden yapılmış çok ince kıllı fırçalarla uygulanan resimdir (Mahir, 2017: 15).

Kur'an-ı Kerim'de tasvir yasağıyla ilgili bir hükmün olmadığı ve Müslümanları putperestlikten uzaklaştırmanın vurgulandığı, Hz.Peygamber'in İslâmiyet'in ilk günlerinde Müslümanları resimlere ve heykellere ibadet etmekten alıkoymaya çalıştığı resim ve tasvir konusundaki hadislerden bilinir. İslâmiyet'in yayılmasıyla tasvir etmekten sakınan bir anlayış, kiliselerindeki dinî resimlerin izinden gitmeme eğilimi, resmin ve zaman içinde minyatür sanatının el yazması kitaplar içinde yeşermesine ve derinleşmesine sebep olmuştur. Öte yandan İslâm kültürünün kitap ve kitap sanatlarına olan ilgilerinin artmasıyla kıymetli tezhipler ve tasvirlerle süslenmiş deri ciltlerle kaplı el yazması kitapların birer sanat eseri olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. IX. ve X. yüzyıllarda Yemen Sana'da ve Tunus Kayrevan'da bulunan Kur'an nüshalarından anlaşılacağı gibi kitap sayfalarını bezeme geleneği ilk olarak Kur'an-ı Kerim'de başlamıştır (Bağcı; Çağman; Renda; Tanındı, 2006: 14).

Türkler Maniheizm, Budizm ve İslâmiyet'te resim sanatına katkıda bulunmuş ve sayısız sanat eserleri üretmişlerdir. VIII. yüzyılda Uygur Türklerinin Hoço merkezli Turfan bölgesinde yaptıkları minyatürler en eski Türk minyatür sanatının zeminini oluşturmuşlardır. Gerçekçi üslupları, portre özellikleri ve giysilerinin ve yüz hatlarının gerçeğe yakınlığı itibarıyla İranlı şairlerin ay yüzlü ve badem gözlü diye nitelendirdikleri özellikleri yansıtır biçimde Türk minyatürünün kendine has tekniğini oluşturmuşlardır. Bu üslup Büyük Selçuklu Devleti'nin etkileri ve katkılarıyla döneminin resim sanatı anlayışını belirlemiştir (Aslanapa, 1986: 851)

Osmanlı'da resim sanatı anlayışı, izinden gittiği İslâm dünyasının imgesel ve görsel hafızasını taşır. Kitap resmetmede bu ekolün ana öğelerinin kurallarını izler. Bu kurallar ve oluşturulan yol haritası en başta Osmanlı'nın sanat birikimi ve deneyimiyle harmanlanıp sıkılaştırken genişleyen İmparatorluk'un uçsuz bucaksız coğrafyası ve sınırlarının dışındaki kültürlerin hayatı ve dünyayı resmederek anlama yeteneklerinden faydalanır.

Bu birleşimlerin sonucunda Osmanlı, kendine has bir resim ve minyatür sanatı biçemi geliştirir. Bu birçok bileşenden oluşan Osmanlı sanatı, tarihinin ve döneminin bütün sanat dallarının renklerine hazırdır. Devlet yönetiminin önemli bir parçası olarak gördükleri sanatı Topkapı Sarayı'nda ve Fatih Sultan Mehmed döneminde resmileştirip Ehl-i Hiref adında bir yapılanma kurmuşlardır. Fatih Sultan Mehmed döneminde Avrupa'dan getirilen ressamların ve döneminin batıda eğitim gördüğü düşünülen sanatçısı Sinan Bey'in Osmanlı resim ve minyatür sanatına kattıkları en önemli alan portreciliktir.

Osmanlı yönetiminde padişahlar ve sadrazamlar, imparatorluk sınırlarına dâhil ettikleri ülkelerin kültürel zenginliklerine ve sanatına ayrı bir önem gösteriyor ve sanatçıları saraya getiriyorlardı. Tebriz'den bu dönemlerde getirilen nakkaşların Osmanlı minyatür sanatına özellikle üslup bakımından önemli katkıları olmuştur (Bağcı; Çağman; Renda; Tanındı, 2006: 17).

Osmanlı'da Türk minyatür sanatı Fatih Sultan Mehmed zamanında gelişmekle birlikte Kanunî Sultan Süleyman döneminde en parlak zamanını yaşamıştır. Bu dönemde Kıncı Mahmut (öl. ?), Matrakçı Nasuh (öl. 1564), İbrahim Çelebi (öl. ?), Nigârî (Haydar Reis) (1494-1572), Nakkaş Osman (öl. 1595) ve Kefeli Hasan Çelebi (öl. ?) gibi çok büyük sanatçılar yetişmiş ve döneminin en güzel sanat eserlerini meydana getirmişlerdir (Binark, 1978: 277).

Kanunî Sultan Süleyman'ın tahta çıkışının ilk zamanlarından itibaren klasik Osmanlı minyatürü en olgun dönemini yaşamış ve padişahlar için şehnâmelerin ve tanınmış savaş kahramanları için *Gazavâtnâmelerin* minyatürlerle süslenmesi ilk olarak bu dönemde gerçekleşmiştir.

Ayrıca Fethullah Arif Çelebi'nin (öl. 1561-62) 1558 yılında hazırladığı *Süleymannâme*, hem Osmanlı minyatür sanatının karakteristik anlamda doğuşunu hem

de Firdevsî *Şehnâmesi* benzeri bir *Şehnâme-i Âl-i Osmân*'ın yazılıp minyatürlerle süslenmesi dönemini başlatan bir eser ve yenilik olmuştur.

Şirvanlı Ali bin Emîr Beyk adına Azerbeycan'lı bir hattatın elinden çıkan mesnevi tarzında ve Farsça yazılmış bu *Süleymannâme*, Kanunî dönemi olaylarını, tahta çıkışını ve savaşlarını 69 minyatürle anlatan çok değerli bir eserdir (Aslanapa, 1986: 860).

Osmanlı'da minyatür sanatı Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'den getirdiği İranlı sanatçıların bir yönüyle etkisinde kalsa da Kanunî Sultan Süleyman Dönemi'nde bu etki kırılmış, hem çeşitli minyatür geleneklerinden ve okullarından eserler üretilmiş hem klasik minyatür sanatı sürdürülmüş hem de yeni temalar yeni bir anlayışla resmedilmiştir.

Bu önemli üslubun ve yöntemin oluşmasında en çok katkısı olan kuşkusuz Matrakçı Nasuh'tur. Osmanlı'nın farklı coğrafya ve ülkelere olan savaş ve kuşatma zamanlarında karşılaştığı kaleleri, liman ve şehirleri tamamıyla kendine has bir incelemeyle resimleyip belgelemiş ve bu yönde Türk minyatür sanatının gerçekçi bir çizgide derinleşmesine etki etmiştir (Çağman; Tanındı, 1979: 53).

2.2.5.3.1. Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Minyatür Sanatçıları

2.2.5.3.1.1. Matrakçı Nasuh (öl.1564)

Osmanlı minyatür sanatında coğrafi özellikler taşıyan ve topografik ressamlık olarak da benimsenen bir tarzda dönemin şehir haritalarını, limanlarını ve kalelerini kendine has bir disiplin ve yaratıcılıkla tasvir eden Matrakçı Nasuh'un asıl adı Nasûh bin Karagöz bin Abdullah el-Bosnevî'dir. Doğumu hakkında kaynaklarda bir bilgiye rastlanmasa da ölümü 28 Nisan 1564 tarihinde gerçekleşmiştir (Mahir, 2017: 175-176).

Döneminde “matrak” adını verdiği bir savaş ve strateji oyunu tasarladığı için “Matrakî”, silah kullanmadaki ustalığı nedeniyle de “Silahî” unvanları verilmiştir. Birçok sanat ve ilimde başarılı eserleri olan Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn*

adlı eseriyle de dönemin harita ve minyatürüne katkılar sağlamıştır (Şentürk; Kartal, 2018: 370). *Mecmû-ı Menâzil* diye de adlandırılan bu eserinde Kanunî'nin Safevî devletine karşı gerçekleştirdiği seferi ve yol üstündeki kervansarayları, din âlimlerinin türbelerini ve şehirlerin abidevi eserlerini resmetmiş, hakkında detaylı bilgiler vermiştir (Bağcı; Çağman; Renda; Tanındı, 2006: 74-75).

2.2.5.3.1.2. Nigârî (öl. 1572)

Nigârî mahlasıyla bilinen ve tanınan Haydar Reis'in doğumu hakkında yeterli bilgi olmasa da ölümü 1572 yılındadır. Deniz savaşlarını manzum bir dile kaleme alan Nigârî iyi bir nakkaş olduğu kadar iyi bir şairdir de. Dönemindeki en iyi portre ressamı olarak bilinen Nigârî'nin çalışmaları bir yazı ya da anlatıyı resmetmekten ziyade bir insanın ya da birçok insanın bir araya geldiği durumları resmetme üzerinedir. Bir elinde asası olduğu hâlde diğer eliyle karanfil koklayan Barbaros Hayreddin Paşa, Fransa Kralı I. François, ok atan II. Selim ve yaşlı, oğullarını ve karısını yitirmiş kederli Kanunî Sultan Süleyman portreleri sanatının en iyi örneklerindedir. *Dürer-i Deryâ* kitabı denizler ve adalar üzerinedir (Bağcı; Çağman; Renda; Tanındı, 2006: 85-87).

2.2.5.4. Çinicilik

Doğu ile Batı uygarlıklarının kültürel anlamda birleşmesi ve Doğu-İslâm geleneğinin sürdürülmesinde köprü vazifesi gören Selçuklular, XI. yüzyıldan itibaren kendi bünyelerinde yetiştirdikleri sanatçıların yenilikçi tavrı ve kabiliyeleriyle Orta Asya ve İran'dan edindikleri bilgileri harmanlayıp Anadolu kültürüne büyük katkılar sağlamışlardır. Selçuklu saraylarındaki çinicilik sanatının izleri bunun en belirgin örneklerindedir (Arık, 2007: 73).

Anadolu Selçuklu Seramik sanatı ve anlayışı, sadece saray ekolünde ya da mimari süslemelerde sınırlı kalmayıp gündelik yaşamda da etkilerini sürdürmüştü ve

Beylikler Dönemi'nde Milet tipi seramiklerin üretilmesiyle Erken Osmanlı Dönemi'ne kadar varlığını sürdürmüştür (Özkul Fındık, 2007: 241).

Osmanlı Sarayı'nda doğuya yapılan seferlerden sonra elde edilen ganimetler ya da doğum, sünnet ve tahta çıkışlar gibi durumlarda armağan olarak gönderilen Çin porselenlerine karşı büyük bir hayranlık uyanmıştır. Öyle ki Osmanlı, Çin porselenlerini Farsça "fağfur" sözcüğüyle adlandırmış ve vurulduğunda çıkan güzel sestem gerçek bir Çin porseleni olup olmadığını anlamaya çalışmış ve bu durumu "Bir vur bin ah işit kâseyi fağfurdan" sözüyle ifade etmişlerdir (Turan Bakır, 2007: 289).

Daha önce Roma, Bizans, Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi'nde çini ve seramik üretiminde önemli bir yeri olan İznik seramik atölyeleri, Osmanlı Devleti'nde ve özellikle Kanunî Sultan Süleyman'ın, döneminde Mimar Sinan'ın inşa ettiği sayısız külliye ve önemli yapılarda çiniyi ön plana çıkarmasıyla bu sanat en üst seviyelere çıkmıştır (Turan Bakır, 2007: 281).

Fatih Sultan Mehmed döneminde ve özellikle İstanbul'da Selçuklu seramik tekniği yaygın şekilde kullanılmış ancak Kanunî Sultan Süleyman döneminde İznik duvar çinileri en önemli dönemini yaşamıştır (Altun, 2007: 324).

Fatih Dönemi'nin en önemli nakkaşı Baba Nakkaş ve onun geliştirdiği yazı, rumi, bulut ve geometrik motiflerden mürekkep ve koyu kobalt mavisi ile renklendirilmiş *Baba Nakkaş Üslubu*'dur. II. Bayezid döneminde aynı nakkaşın üslubu köklü bir değişime uğramış ve bu kobalt mavi rengi daha da açılmış, seyreltilmiş, desenler sadeleşmiştir. Kanunî döneminde ise söz konusu üslubun desen özellikleri yitirilmiş ve biçem değişikliğine gidilmiştir (Turan Bakır, 2007: 291).

Kanunî Sultan Süleyman kendi devrinde Kudüs ve Şam'da değerli yapıların restorasyonunu sağlamış, Yavuz Sultan Selim adına Sultan Selim Camii (1522-1523) ve Mimar Ali'nin vefatından sonra baş mimar olan Mimar Sinan'ın yapımını sürdürdüğü Şehzade Camii ve Türbesi'ni inşa ettirmiştir. Bu yapılarda "renkli sır tekniği" ile çini bezemeleri yapılırken daha sonraları Mimar Sinan'ın da tercih ettiği üzere Kanunî Dönemi'nde ilk defa renkli sırdan kopup sır altı tekniğine geçiş yaşanmıştır. Kırmızı renkte çinilerin kullanıldığı ilk yapı olarak da bilinen ve sır altı tekniğiyle çini süslemeleri yapılan eser Süleymaniye Camii'dir. Ayrıca Haseki

Hürrem Sultan Türbesi (1558) ve Rüstem Paşa Camii (1561) bu teknikte ve kırmızı renginin çini duvar sanatında kullanıldığı ilk örneklerdir (Turan Bakır, 2007: 297).

Kanunî Sultan Süleyman döneminde farklı din ve kültürlerin sanatçıları ortak bir zeminde birleşmiş, padişahın ve devlet yönetiminin anlayışıyla çinicilik sanatı da gelişerek sınırların dışına kadar çıkmıştır. Bugün Romanya sınırlarında olan Eflak ve Erdel’de yaşayan toplumun Hristiyan olması sebebiyle Osmanlı bu şehirlere konuşlanmamış ancak Kanunî döneminin sanatsal anlayışı çini ve seramikte belirgin bir tarz oluşturması sonucu bu şehirlerdeki kral sarayları da İznik çinileriyle bezenmiştir (Yenişehirlioğlu, 1999: 21).

3. BÖLÜM

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİNDE EDEBİYAT

3.1. Kanuni Sultan Süleyman Döneminin Edebî Muhitleri

3.1.1. Kanunî Sultan Süleyman ve Saray

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren, kültür hareketlerinin kaynağı saraylar, padişahın edebiyatla, kültürle kurduğu bağın güçlü ya da güçsüz oluşuna göre dönemin şairlerini ve âlimlerini himayede en mühim muhit olmuştur (İpekten, 1996: 15). Bu durum bir yönüyle dönemin edebiyat, kültür ve ilim alanlarında gelişme sağlamaya önemli katkılar sunarken, bir yönüyle de saray ve padişahla hiçbir şekilde bağ kuramayıp iletişim içine giremeyen kabiliyetli şairlerin şiirlerinin dönemin şartlarından dolayı yazıldıkları odalarda kalmasına da vesile olmuş olabilecek bir gerçektir.

Sanatın, yüzyıllara dayanan köklü tarihinde sıklıkla rastlanıldığı üzere, bir şair ya da ressam, bir bilim insanı ya da düşünür entelektüel üretimlerini ancak egemen sosyal çevreler içerisinde kalarak sürdürebilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu gibi sanatsal sınavlardan hükümdar karşısında geçilen toplumlarda bu zorunluluk ya da geleneksel işleyiş daha sık görülmüştür.

Ta ki matbaanın icadıyla sanatçılar üretimlerinin karşılığını maddi anlamda özgürce alabildikleri döneme gelene değin hükümdarların ya da elit sınıfların koruyuculuğuna ihtiyaç duymuşlardır. Öyle ki hükümdar aileleri arasındaki güç gösterilerinin yanı sıra ilim ve sanatın koruyuculuğu da söz konusu rekabette başat konulardan olmuştur (İnalçık, 2003: 9).

“Osmanlıda, en yüksek mimar, sarayın mimar-başısı, en iyi kuyumcu, sarayın kuyumcubaşısı ve en gözde şair, padişahın ilgi ve lütfuna layık görülen sultan'uş-şu'ara idi. Bilgin ve sanatkar; hükümdarın prestijini, sarayın nam-u-şanını yüceltmek için gerekli öğeler sayılırdı. Bilgi ve sanatın koruyucusu olan hükümdarın, hakem sıfatını hakkıyla yerine getirebilmesi için kendisinin de, ilim ve sanattan payı olmak gerekirdi.” (İnalçık, 2003: 10).

Bu yüzden dönem içerisinde entelektüel üretimlerini büyük bir coşkuyla ve heyecanla kaleme alan şair ve âlimler, sanatçılar, dönemin devlet adamlarına ya da padişaha bu eserlerini sunabilmek için sarayın çevresinde kendilerini ve yeteneklerini sergileyebilme imkânı aramışlardır.

Padişahların kültür politikaları ve kendi edebî ya da sanat bilinçlerinin derinliği doğrultusunda sarayın bir değerlendirme konumu oluşu, bazen sanatçılara ve eserlerine çok fazla bir ilgi gösterilmesine neden olurken bazen de bu ilgi ve övgülere erişemeyen şairlerin ve sanatçıların zamanla sanat üretme isteklerinin sönmesine ve unutulmalarına sebebiyet vermiştir.

Bu kültür geleneğinde, saray dışındaki çeşitli şehir ve semtlerden gelen şair ve sanatçılardan, yetenekli olanların ayrılıp korunması sürdüğü gibi kimi zaman da saray içinde yetişen şairlerin de huzur ve güven duygularıyla şiir söyleyebilmeleri ya da kültürel çalışmalarını yapmaları sağlanmıştır (İpekten, 1996: 15).

Önceleri, küçük bir topluluk hâlinde Çelebi Sultan Mehmed (öl. 1421) ve II. Murad (öl. 1451) devrinde özellikle Edirne Sarayı çevresinde belirginleşip gelişen sanatçıların geleceği, Fatih Sultan Mehmed'in (öl. 1481) İstanbul'u fethedip başkent yapmasıyla kentsel ve kültürel anlamda bir değişime ve dönüşüme uğramış, şairler ve sanatçıların merkezî yeri de İstanbul ve şehrin birçok anlamda besleyici damarları olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş zamanlarında, hükümdarlar, daha ziyade kurdukları yeni devletin düzenini sağlama ve sınırlarını genişletme maksadıyla hareket ettikleri için sanata ve kültüre yeteri kadar eğilememişlerdir. Bu sebeple Türk edebiyatı Osmanlı'nın kuruluş yıllarında, her ne kadar çeşitli beyliklerden az sayıda şair çıkmış olsa da, yükseliş dönemine kadar çok fazla bir varlık gösterememiştir.

Osmanlı'da saray ve devlet yöneticilerinin, şairleri ve sanatçıları etrafında toplamaya başlaması ilk olarak Yıldırım Bayezid döneminde Şeyhoğlu Mustafa (öl. 1414), Ahmedî (öl. ?) ve Bursalı Niyâzi'nin (öl. 1508) padişaha sundukları şiirleri karşısında ödüllendirilip onurlandırılmalarıyla başlamıştır (İpekten, 1996: 15).

Kanunî Sultan Süleyman'ın kırk altı yıllık saltanatı boyunca Osmanlı'da Türk edebiyatı diğer dönemlerde olmadığı kadar büyük bir gelişme göstermiştir. Muhibbî mahlasıyla şiirler de kaleme alan Kanunî, şair koruyucusu olarak bilinmiş, çevresinde

önemli bir şair ekibi toplamış; biraz olsun yazıyla haşır neşir olan, az da olsa bir başarı gösteren her şair, İstanbul'a, padişahın yanına gelip yeteneklerini ve eserlerini sunup onun beğenisini kazanmak için uğraş vermişlerdir (İpekten, 1996: 81).

Osmanlı'da hükümdar tüm alanlarda olduğu üzere sanat ve edebiyatta da tek merkez olmakla birlikte bir kez yüksek makamlara çıkan şairler de (söz gelimi Necâtî) kendi topluluklarını kurup başka şairlerin koruyuculuğunu üstlenerek egemen bir tavır sergilemişlerdir (İnalçık, 2003: 16).

Döneminin sanat, edebiyat ve kültür konusunda merkez şehirleri olan Bağdat, Konya, Bursa ve Edirne gibi önemli şehirler Kanunî zamanında bu önemini yitirerek bu konularını İstanbul'a bırakmak zorunda kalmıştır. Osmanlı'da gençlerin, ilme ve bilgiye meraklı bireylerin, eğitim ve ilim öğrenme çabaları için zorlu mücadelelerle İran'a gitme isteği ve yolu da bu sayede kendiliğinden kapanmıştır. Daha da önemlisi devrin şairleri ve âlimleri her anlamda sıçrama gösteren bu dönemde özgüvenlerini kazanıp, kendi gelenek ve kültürlerinin değerini anlayarak bu uğurda çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Kanunî döneminde başkent İstanbul tam anlamıyla bir sanat ve kültür yuvası hâline gelmiştir. Öyle ki sadece padişahın bilgisi ve arzusuyla değil dönemselsel olarak ele alındığında devrin devlet adamları da, sadrazamları da edebiyatın ve sanatın gelişmesinde koruyucu bir kimliğe bürünerek büyük bir rol oynamışlardır. Sadrazam İbrâhim Paşa (öl. 1536), Defterdar İskender Çelebi (öl. 1535), Nişancı Celâl-zâde Mustafa (öl. 1567), Seydi Ali Reis (öl. 1562), Kemâl Paşa-zâde (öl. 1536), Kazasker Kadri Efendi (öl. 1552) gibi devrin önde gelen isimleri, düzenledikleri meclislerde entelektüel düzeyde ilim, edebiyat ve şiir sanatı üzerine karşılıklı fikir alışverişlerinde bulunmuş, şairler şiirlerini okumuş ve beğenilen şiirlerin şairleri himaye edilmiştir (İpekten, 1996: 82).

Ancak padişahın ve etrafının sunduğu bu elverişli koşullar ve saygınlık kazanma hırsı şairler arasında bir rekabete, dönem dönem kıskançlıklara, düşmanlığa ve birbirlerine hileler yapmaya varmış; bu tavırları dönemin toplumsal ahlâkını da etkilemiştir. Fuzûlî, "yüksek mevkiilerden" kendisine dost bulamamasından ötürü, onlardan uzak durarak şiirler söylemede kendini ve edebî ilhamlarını bulmuştur.

Edebiyatta hamilerin en mühimi konumunda olan hükümdarın hoşlanmayacağı şiirler kaleme alındığında cezalandırılma riski de her zaman gizliden gizliye kendisini

hissettirmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in bu anlamda kızıp sarayından ve himayesinden uzaklaştırdığı şairler arasında Mevlana Abdülkadir ve Nahîfî (öl. 1495) gibi şairler de vardır (İnalcık, 2003: 17).

Kendisine bir koruyucu bulamayıp şiire ve sanata küserek kendi kabuğuna çekilen şairlerden Bağdatlı Rûhî (öl. 1605), bu duruma isyan edip dönemin sanatsal ve kültürel ortamını eleştiren bir şiir kaleme almıştır (İnalcık, 2003: 32).

Kanunî döneminde, padişaha yakın olan ve saray kültürüyle yetişmiş, çeşitli görevlerden sonra veziri de olabilmeyi başarmış Cenâbî Paşa (öl. 1561-62), Şemsî Ahmed Paşa (öl. 1580), Derviş Ağa'nın (öl. 1606) yanı sıra "Nişânî" mahlasını seçerek Celâl-zâde Mustafa Çelebi (öl. 1567), "Kâtibî" mahlasını kullanarak Seydi Ali Reis de (öl. 1562) nitelikli şiirler kaleme almışlardır.

Devlet adamlarının kendi görevleri ve ülkenin ilmine olan katkılarının yanı sıra İbn Kemal (öl. 1534), Ebussuûd Efendi (öl. 1574), Kınalı-zâde Ali Çelebi (öl. 1571), Perviz Efendi (öl. 1579), Celâl-zâde Salih Çelebi (öl. 1565) gibi âlimler de şiir sanatının incelikleri ve içeriği hakkında düşünmüş ve şiirler yazmışlardır. Bu dönemin ve yüzyılın en önemli ve büyük şairlerinden (Âşık Çelebi'nin tezkiresinde ifade ettiği üzere "elinden yem yiyen bir şahin idi" benzetmesiyle) Hayâlî Bey (öl. 1557) Kanunî'yle sürekli temas hâlinde bulunan şairlerindendir. Kanunî'nin beğenip, çalışmalarını onayladığı bir diğer şair de Arif Fethullah Çelebi (öl. 1561-62) olmuş ve önemli eseri *Şehnâme*'sini bu imkânlar dâhilinde, Kanunî'nin isteğiyle yazmıştır. Taşlıcalı Yahyâ Bey (öl. 1582), Hayâlî Bey kadar koruma ve değer görmemişse de yine de Kanunî'nin övgüleriyle, onurlandırmalarıyla karşılaşmıştır. Belki de yalnız Bâkî (öl. 1600), en az Hayâlî Bey kadar padişahın iltifatları ve korumasıyla edebî yaşantısını sürdürmüştür.

Diğer tüm alanlarda olduğu üzere, Kanunî Sultan Süleyman'ın liderliğindeki en temel ve onu başarılı kılan husus, görevlendirdiği kişileri büyük bir titizlikle seçmesiydi. Edebiyat ve sanat alanlarında da kendi zevk ve beğenilerinin sesini dinlemiş, çok uğraşmalarına rağmen örneğin Senâyî (öl. ?) ve döneminde diğer şairlerin dalga geçmekte çekinmedikleri Kireççi-zâde Gubârî'yi (öl. 1566) edebî çevresine dâhil etmemiştir (İpekten, 1996: 83).

3.1.2. Devlet Adamları ve Konakları

Döneminin başkenti İstanbul'da Kanunî ve sarayında kendilerine yer bulan âlim ve şairlerin dışında, devlet adamları da entelektüel çalışmalara kendi bünyelerinde ve kendi beğenilerine göre destekler vermiş, şairleri ve yazarları korumaya ve kollamaya çalışmış, konaklarında sanatsal ve edebî toplantılar gerçekleştirmişlerdir. Şairlerin çoğu bu tür vezir, sadrazam ve diğer devlet memuriyetinde sözü geçen kişilerden hediyeler, ödüller ve sanatsal üretimlerini sekteye uğratmayacak destekler görmüşlerdir. Düzenledikleri eğlencelerinde, içki meclislerinde, musiki gecelerinde şairler kendi konumlarını oluşturarak şiirlerini okumuş, edebî tartışmalara girmiş ve konağın elverişliliğine göre burada yaşayarak hayatlarını sürdürmüşlerdir.

Kanunî döneminde kuşkusuz şairlere ve edebiyata en çok destek verilen dönem İbrâhim Paşa ve İskender Çelebi'nin zamanları olmuş, her ikisinin de on beş yıllık dönemlerinden sonra bu elverişli ortam iyiden iyiye bozulmuştur (İpekten, 1996: 135).

3.1.2.1. Pîrî Mehmed Paşa (1463-1532)

Konya'da doğan Pîrî Mehmed Paşa, medrese eğitimine babasının Amasya'da Halvetiyye şeyhi olduğu bir dönemde başlamış ve eğitimini İstanbul'da tamamlamıştır. Sofya, Siroz ve Galata kadılıkları, II. Bayezid'in (1447-1512) son yıllarında hazine defterdarlığı ve Çaldıran seferine Rumeli defterdarı olarak atanmış, bu seferde üstün başarılar göstererek vezirliğe getirilmiştir. Amasya'da gerçekleşen yeniçeri ayaklanmasında evi yağmalanan Pîrî Mehmed Paşa, bu işte bir ihmali olduğu gerekçesiyle azledilmiş ancak sonrasında yeniden kendisine vezirlik görevi verilmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman saltanatında üç yıl daha vezîriâzamlık yaptıktan sonra 1523'te azledilerek yerine İbrâhim Paşa getirilmiştir. Bu gelişmelerden sonra Silivri'deki çiftliğine çekilmiş ve burada vefat etmiştir (Küçükdağ, 2007: 280).

İlmî çalışmalara gösterdiği ilginin dışında şiire karşı olan merakı ve hassasiyeti ile tanınmıştır. Devlet görevinde oluşturduğu gücünün etkisiyle Sücûdî (öl. ?), Lisânî

(öl. ?) ve Şem’î (öl. 1530) gibi dönemin şairlerini koruması altında tutmuştur (İpekten, 1996: 142). Pîrî Mehmed Paşa, *Remzî* mahlasını kullanarak şiirler de kaleme almıştır:

Şeb-i zülfinde kalanlar zulumât ile yürür

İrişen lebleri âbına hayât ile yürür

Zâhidi hasret-i mey şöyle za’îf eyledi kim

Elde tesbîh ü ‘asâsı salavât ile yürür

Hüsni ser-nâmesine kaşları olalı nişân

Hükm eder ‘âşıkına sanki berât ile yürür (İpekten vd., 2017: 33).

3.1.2.2. İbrâhim Paşa ve Atmeydanı’ndaki Sarayı (öl. 1536)

“Damad”, “Makbul” ve sonrasında “Maktul İbrâhim Paşa” adlarıyla anılmış, Sultan Süleyman’ın Manisa sancakbeyliği sırasında bu şehirde ve sarayda görevlendirilmiş, has odabaşı görevinde iken Pîrî Paşa’dan sonra sadrazamlığa getirilmiş, on üç yıl Osmanlı Devleti’ne önemli hizmetlerde bulunmuştur.

İstanbul Atmeydanı’ndaki konağı ilimle, şiirle ve sanatla uğraşan tüm sanatçıların uğrak yeri olmuş, birçoğu da İbrâhim Paşa’nın korumasında yaşantılarını sürdürmüştür. Kendisine kaside sunup karşılığında ödüllendirilmeyen şair neredeyse hiç olmamıştır. Sultan Murad (1404-1451) döneminden itibaren bir gelenek hâline gelen hazineден yıllık verilen sâlyâne adındaki ücretler İbrâhim Paşa döneminde de sürmüştür ancak vefatından sonra son bulmuştur. Bu nüfuzunun ve gücüyle; Hayâlî Bey, Hayretî (öl. 1534-35) Deli Birâder, Nihâlî (öl. 1542), Yahyâ Bey, hem tarihçi hem şair olan Şükrüllah, Celâl-zâde Salih (öl. 1565) ve Perviz Efendi (öl. 1579) gibi şahsiyetlere kol kanat germiştir (İpekten, 1996: 144).

Atmeydanı, Fatih’in İstanbul’u fethedişinden önceki tarihlerde dahi harap ve yıkıntılarla dolu bir semt olmuştur. Bu meydanda Türklerden öğrendikleri cirit oyununu oynayan Bizanslı gençler ve fetih sonrasında Türkler, bu oyunu XIX.

yüzyılın başlarına kadar oynayıp, turnuvalardüzenlemişlerdir. At Meydanı'nda çok önceleri dört tane bronzdan yapılmış at heykeli olup, XIII. yüzyılın başlarında sökülerek Venedik'e götürülmüştür. Kanunî Sultan Süleyman döneminde Sphendone'nin on yedi tane sütunu, daha sonraları kaldırılıp Süleymaniye Camii'nin yapımında kullanılmış, geri kalanlar ise Edirne'ye götürülerek Selimiye Camii inşasında değerlendirilmiştir. İbrahim Paşa'nın Atmeydanı'ndaki konağında Kanunî Sultan Süleyman, oğulları Selim ve Bayezid'in sünnet törenlerini de yaptırmıştır (And, 2019: 55-56).

İbrâhim Paşa öncelikle Hayâlî Bey'i çok beğenmiş ve desteğini eksik etmemiştir. Konağının daimi misafirlerinden olan Hayâlî Bey'e ulufe bağlanmasına, tımar ve zeamet verilmesine önyak olmuştur. Döneminin bütün şairlerinden üstün tuttuğu Hayâlî Bey, başka şairler tarafından bu yüzden sevilip saygı görmediği gibi kendisi de bu gururla devrin diğer şairlerine biraz üstten bakmıştır. İbrâhim Paşa, bir seferinde Hayretî'nin şiirini okuyup onu ödüllendirmek ve övmek amacıyla; "Hemşehrin Hayretî'yi nasıl bilirsin?" diye fikrini öğrenmek istediğinde Hayâlî; "Mir ve vezir sohbetinden nefretle uzlet eden bir fakirdir, son zamanlarda bu gazelini söylemiştir, henüz nazire diyemedim." demiş ve şu gazeli okumuştur:

Ne Süleyman'a esiriz, ne Selim'in kuluyuz;

Kimse bilmez bizi, bir Şah-ı Kerîm'in kuluyuz

Hayâlî Bey, İbrâhim Paşa'nın destek ve övgülerini karşılıksız bırakmayarak çok sayıda gazel, sevr kasidesi ile düğününde bir suriyye kaleme almış, hatta vefatından sonra mersiye de yazarak vefasını göstermiştir (İpekten, 1996: 144).

İbrâhim Paşa, müderrisliği ve şeyhliği bırakarak şehre dönen Gazâlî'yi de koruması altına almış, şiir meclislerinde ağırlamıştır. Farklı kişiliğiyle devrin tüm devlet adamlarını etkisi altına almayı başarmış namıdiğer Deli Birâder'e Beşiktaş'ta bir ev yaptırmayı için yüklü bir miktarda para da vermiştir.

Devrin diğer önemli bir şairi de asıl adı Cafer Çelebi (öl. 1542) olan Nihâlî'dir. Irak'a düzenlenen sefer esnasındaki olumsuz davranışları sebebiyle Sultan Selim'in bir nevi yoldaşlığından uzaklaştırılan Nihâlî, keskin ve sert hicivleri sebebiyle Galata kadılığından da azledilince yine destek için yanında İbrâhim Paşa yer almıştır. Eski tarihlere dayanan arkadaşlığının hatırıyla sohbetlerine dâhil etmiş, ikram ve

yardımlarda bulunmuş, nikris hastalığından ötürü artık adım atamaz hâle geldiğinde dahi zor durumda bırakmamıştır.

İbrâhim Paşa'nın desteklediği diğer önemli bir şair de Taşlıcalı Yahya Bey'dir. Her ne kadar Hayâlî Bey kadar olmasa da İbrahim Paşa'ya yazdığı kasideler neticesinde onurlandırılmıştır (İpekten, 1996: 145).

Paşa'yla aynı dönemde yaşamış şair ve tezkire sahibi Latîfî (öl. 1582), İbrahim Paşa'ya dair iki ayrı risâle yazmıştır. *Risâle-i Enîsü'l-füsahâ der Hakk-ı Merhûm İbrâhim Paşa* adlı eserinde onun hızla yükselişini, sadrazamlığını, önemli yetkilerinden ötürü kibre kapılmasını ve şöhret ve ziynet düşkünlüğünden sözederek bunca görkeme sahip olmasına rağmen bir gün idam edildiğini ve bütün bu olanlardan ders çıkarılmasını öğütler. *Evsâf-ı İbrâhim Paşa* adlı eserinde ise İbrâhim Paşa'nın cömertliğinden, şair ve yazarları koruduğundan bahsetmiş, kendisinden sonra gelen devlet adamlarının şair ve sanatçılara onun kadar değer vermediklerini belirtmiştir (Emecen, 2000: 335).

3.1.2.3. Defterdar İskender Çelebi ve Konağı (öl.1535)

Yavuz Sultan Selim'in saltanatı sırasında maliyede görev alıp zekâsı ve çalışkanlığıyla zaman içinde ilerleyerek Kanunî zamanında başdefterdarlığa kadar yükselmiştir. Uzun seneler bu görevi başarıyla sürdürmüş, önceleri İbrâhim Paşa'yla uyum ve birlik içinde çalışsalar da sonrasında aralarındaki bir anlaşmazlıktan ötürü İbrâhim Paşa'nın Kanunî'ye ettiği şikâyet sonucunda Bağdat'ta idam edilmiştir. Gücünün zirvesinde olduğu dönemlerde konağında gerçekleştirdiği şair toplantılarıyla ve iyilikseverliğiyle tanınmıştır. Binlerce kölesi de olduğu rivayet edilen İskender Çelebi, döneminin ulemasını, şairlerini, yazarlarını korumuş, kendisine sunulan her kasidenin karşılığını muhakkak ödeyerek, armağanlar dağıtmıştır. Bu eli bolluluğu ve iyiliği sebebiyle çevresinde çok sayıda şair birikmiş, adına yüzlerce şiir kaleme alınmıştır. Vefatından sonra konağındaki görkemli hava ve edebî muhit dağılmış, İbrâhim Paşa'nın da vefatıyla şairler güç durumlara düşmüşlerdir.

İskender Çelebi, zamanının çoğu şairinin keşfedilmesinde ve yükselmesinde önemli katkılar sağlamıştır.

Hayâlî Bey'in yeteneğini görüp zekâsını fark eden ilk İskender Çelebi olmuş, şehirde henüz yeni yeni şiirler yazmaya başlayan şairi koruması altına alarak İbrâhim Paşa'ya kadar ulaşıp ilerlemesini sağlamıştır.

Yine padişaha ve çevresine yaklaşamayan Yahyâ Bey'i korumuş, onurlandırmış ve ödüllendirmiştir. Kanunî'nin nezdinde de önemli bir yeri ve saygınlığı bulunan İskender Çelebi'nin istekleri geri çevrilmeyip kesinlikle yerine getirilmiş, devlet yönetimiyle bir işi olan onun kapısında soluğu alarak çözüm aramıştır. Kimselerin ricasını geri çevirmeyen İskender Çelebi, döneminde Nihâlî'ye de kadılıktan uzaklaştırıldığında ulufe bağlatarak rahat bir yaşam sürmesini sağlamıştır. Rahmî de (öl. 1568) İskender Çelebi'nin himayesinde şiirlerini söylemiş, padişaha tanıtılmış, dönemin meşhur şehzâde düğünlerinde kasidesini okuma fırsatı verilmiş, şiir meclislerinde ikram ve ödüller ile onurlandırılmıştır. Bu sayede daha rahat ve huzurlu bir ortamda çalışmalarını sürdürürken İskender Çelebi'nin ölümüyle güç durumda kalmışsa da Rüstem Paşa'nın (öl. 1561) destekleriyle yaşamını sürdürmüştür. On beş, on altı yıl da Rüstem Paşa'nın korumasında şiirlerini kaleme alan Rahmî, Rüstem Paşanın da vefatıyla yeniden zor durumlara düşmüş ve yirmi akçeyle Yenişehir müderrisliğinde görev yapmak durumunda kalmıştır (İpekten, 1996: 148).

İskender Çelebi, Deli Birâder namı Gazâlî'den (öl.1535) de dostluğunu ve cömertliğini esirgememiş, vefatından sonra Gazâlî bu kayba çok üzülen İstanbul'u terk edip Mekke'ye yerleşmiştir (Çelebi, 2017: 699). Üzüntüsünden kederli bir tarih manzumesi de yazmıştır:

Mîr İskender i'tibârı görüp

Ey gönül 'ibret al bu hâletden

Hâşılı n'oldı 'âkıbet gör kim

Bu kadar 'izzet ü sa'âdetden

Dadiben zehr-i kahrı ağzında

Qalmadı hiç eser halâvetden

Oliben necm-i şalı'ı râci

Ba'de vardı kemal-i kırbetden

Münkalib oldu devleti çünkü

Yere düşdi serir-i 'izzetden

Çekmedin çok mezellet-i 'azli

Geçmedin az zaman bu nekbetden (Canım, 2018: 391).

Ahmet Sevgi, "Latîfi'nin Gözden Kaçan Bir Risalesi Yahut İskender Çelebi'ye Sunduğu Bahâriyye" adlı makalesinde, Latîfi'nin İskender Çelebi'ye nevrüzde bir bahâriyye sunduğundan ve karşılığında da Belgrad imaret kâtipliğine getirildiğinden söz etmiştir. Bu bahâriyyenin kısa bir bölümü şöyledir:

Beyt:

Mest olur mürğ-i çemen gül yakasın çak eyler

'Arif-i vahdet olanlar bunu idrak eyler

Nesr: Ve'l-hâsıl ol mey-i bi-humar lale vü gülün yüzine urup nergislerün gözine geldi. Bu keyfiyyetden şakayıklar şüride âşıklar gibi kıpkızıl dolu ve bene'fşeler sevda-zede-i mahabbet-pişeler gibi gömgök bağlamalı oldılar. Sünbüller aşüfte-hal ve laleler daga düşüp abdal oldılar. Servler serkeşlenüp irdiklerine dik geldiler. Ve güller ateşlenüp bülbülün canına od yaktılar. Gonceler baş getürüp lalenün gözi yaşın akıtdılar. Ve harun hün-riz-i hançer-i ser-tizin tiz idüp bülbül-i seher-hizün kasdına hiz itdiler." (Sevgi, 1990: 53).

Dönemin şairlerinden Refikî'den (öl. 1533-34), vefatından sonra kendisini kötüleyen bir tarihçe de yazan Emânî'den (öl. ?), şiir meclislerinin vazgeçilmezlerinden olan Basîrî'den (öl. 1534-35), dönemin ünlü şairi Figânî'den ve Harirî'den (öl. 1537'den sonra) yardımlarını esirgememiştir (İpekten, 1996: 150).

3.1.2.4. Kemâl Paşa-zâde'nin Hamiliği (öl. 1534)

XVI. yüzyılın değerli âlimlerinden Şeyhülislâm İbn Kemâl, birçok şairin koruyuculuğunu ve eğitimini de üstlenmiştir. Aşçı-zâde Hasan Çelebi'yi (öl. 1535) takdir edip desteklemiştir. Yavuz Sultan Selim'e takdim edilip padişahın beğenilerini kazanan Aşçı-zâde Hasan Çelebi, nazik, ilim sahibi biri olmakla birlikte Bursa kadılığı yaptığı dönemde Lâmi'î (öl. 1532) ile olan anlaşmazlığından ötürü İbrâhim Paşa'ya şikâyet edilerek görevinden alınmıştır. İstanbul'da Kemâl Paşa-zâde'nin korumacılığında Sahn-ı Seman medreselerinde müderrislik görevine atanmıştır. Kemâl Paşa-zâde'nin desteklediği diğer bir şair de Edirneli Refikî'dir (öl. 1533-34) ki gözlerinin bir hayli bozulmasına rağmen kendisini müderrislikle görevlendirip onurlandırmıştır (İpekten, 1996: 151).

İbn Kemal, ayrıca Kanunî Sultan Süleyman'dan dönemin Fatih medresesi müderrislerinden Mevlânâ Zamîrî'nin maaşının yükseltilmesini gayet samimi bir dille mektup yazarak rica etmiştir. Öncelikle Zamîrî'nin öğrenciler arasında sevilen bir hoca ve erdemli bir kişiliğe sahip olduğundan, eser telifiyle de uğraştığından, maaşının arttırılmasını istediğini ancak bu gerçekleşmediği takdirde öğrenciler ve ulema arasında yeteneksiz olduğu kabul edilerek saygınlığının azalacağından söz etmiştir. Devlet sistematiği açısından ilk önce sadrazama bildirmesi gereken bu durumu, yakınlığından dolayı direkt Kanunî'den talep edebilmiştir. Yine de bu mektubun²⁷ “erkân-ı devlet”ten gizlenmesini de rica etmiştir.

3.1.2.5. Kazasker Kadri Efendi (öl. 1552)

Hamidî adıyla tanınan Kadri Efendi, Lala Mustafa Paşa'nın (öl. 1580) gözetiminde eğitim görmüş, Bursa kadılığı ve İbrâhim Paşa'nın sadrazamlığında uzun bir süre kazaskerlik görevlerinde bulunmuştur. Rumeli kazaskeriyken Korfo seferinde Kanunî Sultan Süleyman'a İbrâhim Paşa'nın neden öldürüldüğünü sorduğu için Kanunî öfkelenmiş ve kendisini görevinden almıştır.

²⁷ Mektup için bkz. Ek 3: Kemâl Paşa-zâde'nin Zamîrî hakkında Kanunî Sultan Süleyman'a yazdığı mektup.

Bir süre Bursa'da inzivaya çekildikten sonra yeniden Şeyhülislamlığa getirilmiş ancak bu kez de yaşlılığından ötürü bir kez daha görevinden uzaklaştırılmıştır. Birçok öğrenci yetiştiren Kadri Efendi, ilme meraklı, şiiri seven ve şairleri koruyan biri olarak tanınmıştır. Döneminde Hâletî'yi (öl. 1566) onurlandırmış, oğlu gibi davranıp onu yetiştirmiştir. Önce müderris tayin ettirmiş, sonrasında padişaha önererek kadılığa atanmasınavesile olmuştur. Çok fazla şiir yazmayan Hâletî, özellikle öğrenimi sırasında Kadri Efendi'nin evinden çıkmayıp onun korumacılığında üretimlerini sürdürebilme imkânı yakalamıştır.

Kadri Efendi'nin destek olduğu diğer bir şair de Sehâbî (öl. 1564) olmuş, dönemin önde gelen devlet adamı, âlim ve şairleriyle aynı meclislerde bulunmuş ve Kadri Efendi vasıtasıyla padişahla tanışmış ve kendisine ulufe bağlanmıştır.

Riyâzî, Subhî (öl. 1548-49) ve Nihâlî de Kazasker Kadri Efendi'nin himayelerinde yaşamlarını daha rahat ve kolay sürdürebilme imkânlarına erişerek şiir sanatına katkılar sunmaya devam etmişlerdir (İpekten, 1996: 152-154).

3.1.2.6. Rüstem Paşa (öl. 1561)

Kanunî Sultan Süleyman'ın hem damadı hem de sadrazamı olan Paşa, önemli bir iktidara ve güce sahip olmuş, Hürrem Sultan'la (öl. 1558) ve saraydaki diğer odaklarla çeşitli oyun ve hilelere karışıp Şehzâde Mustafa'nın (1515-1553) öldürülmesinde rol oynamıştır. Çok tutumlu, paraya fazlasıyla önem veren, bu sayede çok zengin bir hayat süren Rüstem Paşa, şiiri ve şairleri önemsememiştir. Ulemaya değer vermiş, Riyâzî'yi hocası olduğu için üstün tutmuş, Rahmî'yi de koruyup kollamıştır.

Bir Nakşibendi şeyhi olan Riyâzî, hac dönüşünde Ayasofya Camii'nin kenarlarındaki odalardan birinde yaşamış ve biraz yoksul bir hayat sürmüştür. Rüstem Paşa sadrazam olunca Riyâzî'yi de kollamış, devlet yönetimindeki kararlar ve kadıların görev yerleri hakkında kendisinden akıl almıştır. Şair Rahmî ise İskender Çelebi'nin himayesinde iken aynı zamanda Rüstem Paşa tarafından da korunmuş olup şair himayesi anlamında Paşa için bir istisnadır (İpekten, 1996: 155).

3.1.2.7. Seydi Ali Reis (öl. 1562) ve Galata'daki Konağı

Kâtibî mahlasıyla şiirler kaleme alan Seydi Ali Reis, şiir ve musikiden hoşlanan, eli açık ve yardım etmeyi seven karakteriyle ve zevkli bir yaşam isteğiyle hayatını sürdürmüştür. Galata semtinde inşa ettirdiği gösterişli ve her tarafı nakışlarla işlenmiş konağında dönemin şair ve âlimlerini ağırlamış, kapısına yardım istemeye geleni kesinlikle geri çevirmemiştir.

Yetim Ali Çelebi (öl. 1553), Seydi Ali Reis'in korumasında ve aynı zamanda en yakın dostlarından biri olmuştur. Gençliğinde yeniçeri olan Yetim Ali, sonrasında Halvetiyye tarikatına girmiş, şeyhinin hayatını kaybetmesi ile Sütlüce semtinde bir ev alıp inzivaya çekilmiş ve sonrasında Hristiyan bir cariyeyle âşık olup evlenmiştir. Seydi Ali Reis, Yetim Ali'nin yoksul hayatını bilip, elini üzerinden eksik etmemiştir. Yetim Ali şiirlerinde deniz ve denizcilere dair terimler kullanmış, Barbaros Hayreddin Paşa'nın isteğiyle kendisinin ve kardeşi Oruç Reis'in savaş ve seferlerini kaleme alması için beş bin altınla *Lüccetü'l-ahbâr* adında bir esere başlayarak iki bin beytini kaleme almış ancak Barbaros'un vefatıyla bu çalışmasını bitirememiştir.

Ömrünün son demlerinde Kanunî'ye yazdığı bir manzume sayesinde silahdarlar bölüğüne atanıp kısmen rahat bir yaşama kavuşmuştur (İpekten, 1996; 156).

Galata'daki konağın aranan yüzü olmakla birlikte uzakta kaldığı dönemlerde hasretini şu gazelle dile getirmiştir;

Varmaga gûşe-i maksûda yine

Muntazırdur dil-i fersûde yine

Gûşe-i kûy-ı mugânda görsem

Dâmen-i zühdümi âlûde yine

Salsa âfâka zarîf âvâze

Gûş ursak dem-i Dâvuda yine

İnlese nây-ı Mehemmed Kâsım

Ursa âteş Hüseyin 'ûda yine

Hokka-bâzi iderek Körçe Memi

Virse çünbiş o kef-i cûda yine

Gâh nâz eyleyerek gâhî 'ışk

Olsa Benli Memi pehlûda yine (Sungurhan, 2017 a: 705).

Seydi Ali Reis'in himayesinde sanatsal çalışmalarını sürdüren bir başka şair de Abdî-i Zarîf diye bilinen Sabûhî (öl. ?) olmuştur. Karaman'dan başkent İstanbul'a gelmiş, musiki sanatındaki yeteneği ve güzel tambur çalmasıyla tanınmış, Seydi Ali Reis'in konağındaki meclislerde müziğini icra etmiş ve konağın müdavimleri arasında yer almıştır.

Dönemin önemli şairlerinden Hâtîfî (öl. 1562) de bu konağın meclislerinde musikisi ve şiirleriyle yer bulmuş, Seydi Ali Reis'in korumalığında üretimlerini sürdürmüştür. Kınalı-zâde Ali Efendi'nin kardeşi Müslim Çelebi de bu dönemde konağın ve sahibi Seydi Ali Reis'in himayesinde eserlerini vermiştir (İpekten, 1996: 157-158).

3.1.2.8. Celâl-zâde Mustafa Çelebi (öl. 1567)

Pîrî Paşa'nın tarih yazıcılığını üstlenerek kendisini geliştiren Celâl-zâde Mustafa Çelebi, güzel ve düzgün yazısıyla Dîvân kâtipliğine yükselmiş ve sonrasında da Kanunî'nin övgüsünü kazanarak nişancılık görevine getirilmiştir. Nişânî mahlasıyla şiirler de kaleme alan Celâl-zâde, iyiliksever ve evinin kapısı herkese açık bir yaşam biçimi sürdürmüştür. Yazı eğitimi vererek bizzat kendisinin yetiştirdiği ve Nâmî mahlasıyla şiirler kaleme alan Mehmed Paşa, kendisine "hüner" redifli bir kaside sunan Zamânî (öl. 1552) ve Derviş Fikrî (öl. 1575) yaşadıkları dönemlerde Celâl-zâde

Mustafa Çelebi'nin himayelerinde sanatsal üretimlerini gerçekleştirmişlerdir (İpekten, 1996: 159-160).

3.1.3. İşret Meclisleri

Osmanlı'da yaşamış dönemin büyük âlim ve münşîsi İdrîs-i Bitlîsî (1452-1520), I. Selim'e (1470-1529) *Kânûn-i Şehinşâhî* isminde bir nasihatnâme sunmuş ve ellinci bölümde meclîs-i işret'i bir saltanat âdeti olarak göstermiştir²⁸.

Gelibolulu Âlî (1541-1600) ise, *Kava'idü'l-mecâlis* adlı eserinde işret meclisi hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Saraylarda *halvet-i hâs* veya *meclis-i hâs*, harem gibi davetlilerin izinsiz giremeyeceği özel bir yerdir. Meclis-i işret, *halvet-i hâs* sayılır. Toplantıya, kimlerin dvet edileceğini enderûn ağalarından görevli *mîr-i meclistayin* eder, o ne emrederse yapılır. Davetli, toplantıya katılmak istemezse, gelen adama bir miktar altın para vermesi iyi bir âdettir. Davet edilenin toplantıda kibar bir dille konuşması önemlidir. ‘Âlî’ye göre mecliste köle kısmının, sözün başını gözünü yarararak konuşmaları dinleyen için bir azaptır. ‘Anın gibilerin meclisinden selâmetle kurtulmak cehennem azâbından kurtulmak’ gibidir. Mutaassıp hocalar da meclise yakışmaz. Şeytana sormuşlar, ‘nedîmin kimlerdir?’ ‘Şer’ muhâlif söz işittikçe fırlar bir ehrimen ola... Meclislere cümleden evvel girüp sâyir halktan sonra çıkmış ve sakalı uzun ve bıyığı kırkılmış kölemen, elinde tesbîh muttasıl fır fır döner nedimdir.’ Sultanların ‘nedîm ve muthikleri (maskaralar),’ Türkçeyi asla düzgüntelaffuz edemeyenler, Çerkes, Kazak ve Araplardır. Nedîmlerin çoğu, gençlikte ekâbir haremine girip dillerini az çok ıslah ederler. Bir sâhib-i devlet meclisine davet olunur ise, ne zaman gitmek gerekir, kuşlukta mı, öğlen mi, ikinci mi, bunu o zât hangi zamanda hoşlanır, ona göre saptamalı. Bu meclise davet edilen kimse kalabalık maiyetle gitmemeli. Maiyeti dışarıda kalır. Mecliste edep kurallarından biri de, herkes bilgin, güzel konuşan birisini dinlerken, bir kitap alıp kenara çekilmek ‘dün-himmetlikdir.’ Sofraya oturulduğunda ilkin hâne sahibinin başlamasını beklemeli. (İnalçık, 2021: 256-257).

“Büyüklerin huzurundayken tükürmek, ‘ötdürerek sümkürmek’, yellenmek, geçirmek, burnunu karıştırmak, kaşınmak, ‘kalbe keder veren nesnelere anmak,

²⁸ *Kânûn-i Şehinşâhî*'nin ellinci bölümü için bkz. Ek 4: İdrîs-i Bitlîsî'nin *Kânûn-i Şehinşâhî* isimli nasihatnamesinde işreti bir saltanat âdeti olarak gösterdiği ellinci bölüm.

başkalarını küçümseyici sıfatlar kullanmak, yemek, bıçak ve mendili ile oynamak, izinsiz murabba' oturmak' edebe aykırı hareketlerdir;' ... Bir müellif veya şâir eserini okurken 'şurası hoşça olmuş,' aferin demek nezaketsizliktir; kalanını beğenmedim, övme yerine zemmetme anlamına gelir, edep dışıdır.'" (İnalcık, 2021: 259).

3.1.4. Şu'arâ Meclisleri

Padişah sarayları ve devlet adamlarının konaklarının yanı sıra şairler, kendi içlerinde de buluşma ihtiyacı hissetmiş, bir araya gelmek için başka zaman ve mekânlardan da faydalanmışlardır. Bu toplanmalarda birbirleriyle tanışıp, birbirlerinin şiiri ve şairliği hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Sıklıkla içkilerin içilip, edebî tartışmaların yaşandığı bu zamanlarda şairlerle buluşup tezkirelerini yazan Âşık Çelebi (öl. 1572), Hasan Çelebi (öl. 1604) ve Bağdadlı Ahdî'nin (öl. 1593-94) kaynaklarındaki bilgilerin çoğu, birebir tanık oldukları için, genellikle geçerli ve doğru bilgiler olarak kabul edilmiştir.

Bu dönemin şair meclislerinin toplanmasında ön ayak olan isimlerden biri de Fenârî-zâde Muhyiddin Efendi'dir (öl. 1548). Muhyiddin Efendi, Hadım Ali Paşa'nın (öl. 1511) hamiliğiyle eğitimini tamamlamış, kadı ve Şeyhülislamlık görevlerinde bulunmuştur. Bahçeli konağında haftada iki kere şairleri bir araya getirip ağırarak şiirlerini dinlemiştir. Edebî muhitlerde çok fazla görünmeyen Hayâlî Bey ve Âşık Çelebi arasındaki dostluk da her ne kadar iki kişilik sınırlı bir ortamda geçse de gerek Hayâlî Bey'in ve gerekse Âşık Çelebi'nin edebiyat ve şiir hakkındaki bilgileri ve deneyimleri bu buluşmanın da bir meclis havasında geçmesini sağlamış, toplantıya zamanla başka şairler de katılmaya başlamıştır. Âşık Çelebi sadece Hayâlî Bey'le değil dönemin diğer şairlerinden başta Rahmî, Sahrî (öl. ?), Şeydâ (öl. 1580), Garîbî (öl. 1529'dan sonra), Garâmî (öl. 1584-86), Sa'yî (öl. 1552-52), Sülûkî (öl. ?) ve Mesîhî (öl. 1512) gibi birçok şairle dostluklar kurmuş ve görüşmelerini küçük çapta bir meclis hâline getirmiştir.

Hasan Çelebi de döneminde, Ârifî (öl. 1562), Gelibolulu Âlî (öl. 1600), Bâkî gibi şairlerle bir araya gelip içkili meclislerde şiirler ve gazeller okumuştur. Bağdat'tan gelip İstanbul'da uzun süre yaşayan Ahdî, şairlerle tanışarak onların dost meclislerinde bulunmuş, şairlerin şiirlerini titizlikle biriktirip toplayarak *Gülşen-i Şu'arâ* adlı

tezkiresini kaleme almıştır. Emrî (öl. 1575), Hâtemî (öl. 1595-96), Riyâzî gibi şairlerle dostluklar kurmuş ve şiirleri ilk ağızdan dinleyip kaydetme imkânı yakalamıştır (İpekten, 1996: 234-237).

3.1.5. Dükkânlar

Dönemin kimi şairleri rüştünü ispatlayıp padişaha ya da diğer devlet adamlarına yakın olma ve himayesine girme imkânını yakalamışken kimi şairler de hayatlarını sürdürebilmek için çeşitli dükkânlar açıp geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır. Dönemin birçok şairi de bu dükkânlarda toplanıp, konuşma ve görüşme şansı yakalamışlardır.

Bunların başında en bilineni ve dükkânı dönem şairlerinin uğrak yerlerinden olanı Zâtî'nin Bayezid Camii avlusundaki remilci dükkânıdır. Zâtî, müneccim-zâde'den *ilm-i nücûm* eğitimi alıp remilciliği öğrenerek, dükkânında remil döküp fal bakarak dönem dönem düştüğü zor durumlar karşısında yaşam mücadelesi vermiştir. Dükkânı, dönemin hemen hemen tüm şairlerinin uğrak yeri olmuş, şairler kaleme aldıkları şiirlerini birbirlerine okuyarak, şair Zâtî'nin de öneri ve eleştirilerini almışlardır. Bu anlamda söz konusu dükkân bir nevi okul olarak konumlanmış ve şairler burada eserlerinin değerlendirilme imkânlarını da yakalamışlardır (İpekten, 1996: 240).

Zâtî'nin de aslında dükkânı açmasının ve kapatmamasının en önemli nedenlerinden biri, bu şiir toplantıdır. Toplantılarda bazı şairlerin şiirlerinde beğendiği noktaları, ince anlamlar ya da mazmunları sormadan ve mahcup olmadan kendi dîvânına aktarır, bunu anlayan ya da çözen şairlere de, “Bir hoşça manacıdır gördüm. Siz gerçekten şair değilsiniz, dîvânınız yoktur. Hep bunlar zayi olur. Biz sâhib-i dîvân şairleriz. Kıyamete kadar dîvânımız durur ve gazellerimiz hokka-bazlar ve kâse-bazlar ve can-bazlar belki ağaç ayaklarıyla şarka ve garba yürür. Bizim dîvânımızda bulunan zayi olmaz. Manacığı esirgediğimden aldım.” demiştir (Kılıç, 2017: 668).

Yine de Zâtî, dükkânına gelen, Kara Fazlî (öl. 1564), Kudsî (öl. 1586), Bâkî, Selîsî Ahmed Çelebi, Selîkî (öl. ?) ve daha başka şairlerin de yol göstericiliğini gönüllü olarak üstlenmiştir. Bu dönemde Kandî (öl. 1555), Keşfî (öl. 1546-47), Hasbî (öl. 1553'ten sonra), Basîrî (öl. 1534-35), Âşık Çelebi ve Pîrî Çelebi hem arkadaşları hem de avludaki diğer dükkânların sahipleriydiler.

Zâtî, tüm ömrünü şiire adanmış, sadece şirden kazandıklarıyla evinin geçimini sağlamış ve özellikle son zamanlarda zor durumlara düştüğünde yirmi akçeye müderrislere, otuz akçeye kadınlara şiirler yazmak zorunda kalmış, dükkânına gelen âşıklar için gazeller ve aşk mektupları kaleme almıştır (İpekten, 1996: 240).

Yine dönemin şairlerinin uğrak yerlerinden olan bir diğer dükkân da Karamanlı Sübûtî'nin (öl. 1543-44) İstanbul'da açtığı aktar dükkânı olmuştur. Burada şarap, afyon macunları gibi keyiflendirici karışımlar hazırlayıp satmış, dükkânı Zâtî'nin okul prensibiyle değil daha ziyade bir eğlence yeri gibi işlemiştir. Dönemin hangi şairleri bu dükkâna gelip vakit geçirmiştir bu konuda bir bilgi olmasa da Sübûtî'nin şiirleri çok önemsenmemiştir. Bir süre sonra dükkânını kapatmış, Şam'a gitmiş, sonrasında dükkânını yeniden açarak her ne kadar eski şair toplanmalarına mekân olma kaygısı gütmüş olsa da bunda başarılı olamamıştır. Uzun sürede kaleme aldığı dîvânını da yakmıştır.

Şair toplantılarına ev sahipliği yapan bir diğer dükkân ise Rahîkî'nin (öl. 1546-47) Mahmut Paşa'daki aktar dükkânı olmuştur. Aslında Rahîkî de dükkânında hastalara şifalı macunlar yerine kendi keşfi olan esrarlı maddeler satarak içkili eğlencelere zemin hazırlamış, şairlerle de bu bağlamda dostluklar kurmuştur.

Zeynî'nin (öl. ?) Karaman Pazarı'ndaki Sübûtî'ye komşu olan sahaf dükkânı da yine İstanbul şair buluşmalarında tercih edilmiş bir başka dükkândır.

İstanbul dışında ise, Edirne'de Nasûhî'nin (öl. 1536-37) aktar dükkânı, cerrahlık işlerini yürüten Safâyî'nin (öl. ?) dükkânı ve Bursa'da çakşırcılık yapan Şeyhî'nin (öl. ?) dükkânları dönemin şairlerine kapılarını açmıştır (İpekten, 1996: 241).

3.1.6. Meyhaneler

Dönemin konakları, dükkânları ve çeşitli meclislerinin yanı sıra Tahtakale, Beyoğlu, Galata gibi semtlerdeki meyhaneler de şairlerin uğrak yeri ve toplanma mekânları olmuştur. O yüzyılın İstanbul’unda Tahtakale, daha ziyade sarhoşların, esrarkeşlerin barındığı bir semt olup Efe Meyhanesi ile Yani Meyhanesi şairlerin buluşup, içki içtikleri mekânlardan olmuştur. Kayıklarla karşıya geçilen ve daha ziyade gayrimüslimlerin yaşadığı bir yer olan Galata meyhaneleri de şairlerin sıklıkla gittikleri mekânlardan olmuştur. (İpekten, 1996: 244-245).

Yaşar Aydemir’in hazırladığı *Ravzî Dîvânı*’nda yazar, Galata’yı şu şekilde anlatmıştır:

“İstanbul, Ravzî’nin şiirlerinde üç beyitte daha geçer. Bunların tamamı Galata ile birlikte anılır. Galata o dönemde gayri müslimlerin yaşadığı bir merkezdir. Bu münasebetle de müslüman topluma inançları gereği yasak olan birtakım faaliyetler burada serbesttir. Bazı şairlerin buraya gidip geldikleri edebiyat tarihi kaynaklarında yazılıdır. Bu yüzden edebiyatımızda "Galata'ya ayak seyri" bir terim olarak kullanılır olmuştur. Beyitlerden anlaşıldığına göre Galata sadece meyhaneleri için gidip gelinen bir yer değildir. Aynı zamanda orada sevgiliyle rahatlıkla dolaşmak da mümkündür” (Aydemir, 2017: 14)

3.2. Kanunî Sultan Süleyman Döneminde Türk Edebiyatı

Kanunî Sultan Süleyman dönemi, tüm alanlarda olduğu gibi “Türk Edebiyatı ve Kültürü”nde de olağanüstü bir dönem olmuştur. Türk dünyası XVI. yüzyılda sadece Türk edebiyatında değil, tüm alanlarda aynı ve eşit derecede bir yükseliş yaşamıştır.

Bu dönemde batıda Kanunî Sultan Süleyman ülke sınırlarını genişletip, devlet içindeki teşkilat ve yapılanmalarda tam bir sıçrayış hamlesi gerçekleştirirken, doğuda da Bâbüür Şah (1483-1530) Türk-Hind İmparatoru’nu hem sosyolojik hem de politik alanda geliştirmiştir.

Aynı zamanda iyi birer şair olan bu iki hükümdar da dönemlerinde ilmin, sanatın, kültürün ve edebiyatın gelişmesinde önemli hamleler yapmış, şair ve sanatçıları korumuş ve üretimlerini elverişli koşullarda gerçekleştirmelerini sağlamışlardır.

Türk dünyasının birçok anlamda zirvede olduğu bu dönemde, Türk edebiyatının Osmanlı dışındaki sahalarından da söz etmek gereklidir (Çelebioğlu, 1994: 7).

3.2.1. Çağatay Edebiyatı

Orta-Asya Türk edebiyatının belirli bir evresine Çağatay edebiyatı ismi verilmiştir. Bu tanımlama daha çok Çağatay Han'ın (1183-1242) adını onurlandırma amacı taşımıştır. Çağatay edebiyatı, kapsamlı bir ifadeyle Moğol saldırılarından sonra Orta-Asya'da belli bir varlık kazanan Türk Edebiyatı'nı, kısıtlı bir zaman diliminde değerlendirecek olursak da Timur döneminde gelişen Türk Edebiyatı'nı nitelendirmek için kullanılmıştır. Temeline inilip araştırıldığında Orhun Yazıtları, Uygur-Türk, Buda-Manihaist izlerini ve derinliğini taşımaktadır.

Türklerin İslamiyet'ten sonraki edebiyat anlayışları, Türk-Uygur köklerinden oluşan ve bazı kavramlarını Budizm ve Manihaizm'den alan bir İslamî edebiyat temelinde gelişmiştir. Bu temelin atıldığı ilk dönem eserlerinden *Kutadgu Bilig*'de (1070) “*Dinleyin Ötüken beği ne diyor*”, “*Dinleyin Yagma beği ne demiş*” gibi ifadelerle yine Orhun kitabeleri anımsanır (İnan, 1992: 80).

Zengin ve köklü bir yapıya sahip olan Çağatay Edebiyatı, Orta Asya bölgesinde Harezmi, Horasan ve Mâverâünnehir'de Şeybânîler tarafından; Hindistan'da ise Bâbürlüleri tarafından gelişimini sürdürmüştür (Banarlı, 1983: 517).

Tarihsel gelişim süreci izlendiğinde Bâbüri, Şeybânî Han'ın Safevîlerle olan mücadelesi sonrası öldürülmesinden yararlanıp Harezmi ve Mâverâünnehir'i ele geçirmek istese de başaramayıp Hindistan'a geçerek Türk-Hint İmparatorluğu'nu kurmuştur. Şeybânîler döneminde de Çağatay dili ve edebiyatı kendi dinamikleriyle

gelişimini sürdürmüş olmasına rağmen Farsça edebiyat Türkçe edebiyatın önüne geçmiş, çeşitli eserlerin çevrilmesi sürdürülmüştür (Şentürk; Kartal, 2018: 348).

Hüseyin Baykara'nın (1438-1507) ölümü sonrasında Buhara ve Semerkand şehirleri Orta-Asya'nın Türk Edebiyatı, dili ve kültürünün odak noktası haline gelmiştir. Bu dönemde Şeybânî mahlasıyla şiirler kaleme alan Şeybânî Han ve Ubeydî mahlasıyla şiirler kaleme alan Ubeydullah Han kendi dönemlerinde Türkçeye büyük bir önem vermişler ve Türk edebiyatını destekleyerek korumuşlardır (Çelebioğlu, 1994: 7).

Şeybânî Han, Arapça ve Farsça dillerine hâkim, hat ve musiki sanatlarına karşı özel bir merak ve yeteneği olan ve katı görünümüne rağmen döneminin sanatçılarını ve ulemasını korumuş ve medreseler yaptırmıştır. Şibânî mahlasıyla şiirler kaleme alan Şeybânî Han'ın *Dîvân*'ının yanı sıra dinî-ahlakî konuları ele aldığı *Bahrü'l-hüdâ* adında bir eseri daha vardır.

Aynı zamanda bir hattat ve nakkaş da olan ve Arapçayı, Farsçayı çok iyi bilen Ubeydullah Han ise, *Dîvân*'ın yanı sıra *Gayret-nâme*, *Sabr-nâme*, *Şevk-nâme* ve *Salavat-nâme* adlarında eserleri de kaleme almıştır.

Bâbü'r, Kâmran Mîrzâ (öl. 1550) ve Bayram Han da (öl. 1561) Hindistan'da döneminin Çağatay dili ve edebiyatına önemli katkılarda bulunan isimler arasındadır (Şentürk; Kartal, 2018: 349-350).

Çağatay dili ve edebiyatı, Osmanlı Türk dili ve edebiyatından sonra Kansu, İdil boyları, Kırım, Horasan ve Hindistan'a değin yayılmıştır. Çağatayca'yı doruk noktalara çıkararak dönemin dilsel ve edebî özelliklerini yansıtan en önemli şair Ali Şîr Nevâî olmuştur. Çağatayca, Ali Şîr Nevâî sonrası en ileri derecede edebi imkânlara sahip olmuş ve değer görmüştür. Orta Asya Türk dilini ve edebiyatını geliştirmekle kalmayıp, Lâmi'î Çelebi, Yavuz Sultan Selim, Kemâl Paşa-zâde, Nedîm (öl. 1730), Şeyh Galip (öl. 1799) gibi kendi dönemlerinin değerli şairlerini de etkilemiştir (Çelebioğlu, 1994: 11).

1441'de Herat'ta doğan ve Çağatay edebiyatının köklerinin Altın-Orda ve Harezmi'e dayandığı anlayışını benimseyen Ali Şîr Nevâî; "Türk edebiyatı ve müziğinin vatanı Harezmi'dir." demiştir (İnan, 1992: 80). Döneminde yazar ve şairlerin İran diline ve İran edebiyatına olan yakın ilgisini reddedip, Türkçeyi ve Türk dilini

önemseyen eserler kaleme almıştır. Nevâî, eserlerinde Türk dili ve edebiyatına övgüler düzmüştür.

Türk nazmıda çu tartıp men 'alem

Eyledim ol memleketni bir kalem

Fârisî il taptı çu hursendlik

Türkî dağı tapsa berümendlik

Şir san'atın ki kıldım ibtidâ

Türk elfâzı bile kıldım edâ

Men ki Türk elfâzığa eylap şüru'

Nazm taptı tab' kelkindin fuzu' (İnan, 1992: 90).

Kanunî döneminin, ilmî bilgisiyle farklı bir konumda duran denizcilerinden Seydi Ali Reis, Hindistan gezileri boyunca Çağatayca'yı öğrenerek bu dilde son derece yetenekli olduğunu gösterip şiirler yazmış ve bu sebepten ötürü dönemin Türk-Hint İmparatoru Hümâyün Şah (öl. 1556) tarafından ödüllendirilerek ismindeki Ali'nin de olasılığıyla "Mir Ali Şîr-i Sâni" (ikinci Ali Şîr) yakıştırmasıyla onurlandırılmıştır (Çelebioğlu, 1994: 11).

3.2.1.1. Bâbür Şah (1483-1530)

Çağatay edebiyatını Ali Şîr Nevâî'den sonra en güzel biçimde temsil eden diğer önemli bir isim de Hindistan'a geçip Türk-Hint İmparatorluğunu kuran Bâbür Şah'tır. Kanunî Sultan Süleyman'la aynı dönemlerde saltanat süren Şah, politik ve askerî yayılmaların yanı sıra ilim, edebiyat ve sanat konularında manzur ve mensur yapıtlar üretmiştir. Güçlü karakteriyle Türk tarihinde önemli bir yeri olan Bâbür Şah, "Eğer

baban iyi kanun yapmışsa onu sakla; eğer bu kanun fenaysa yenisini yap.” diyerek bir yönüyle Kanunî’de de olduğu üzere yasalara ve adalete olan inancını göstermiş, bir yönüyle de geçmişin olumlu taraflarını koruyarak ilerlemesini sürdürmüştür.

Bâbü Şah, hem iyi bir savaşçı hem de iyi bir ediptir. Örgütlenme konularında da müthiş bir yetenek sergilemiş, döneminin âlim ve şairleriyle toplantılar kurup tartışma zeminleri gerçekleştirmiştir. Saz çalmak ve şiir okumaktan hoşlanan Bâbü Şah ayrı zamanda “Bâbüri” ismiyle kendine has bir yazı biçimi geliştirmiştir. Bâbü Şah yalnızlığını, sadece kendisiyle baş başa kalıp kendisinden başka kimselere güvenemediğini, gönlüne uygun bir yâr bulamadığının hazin kederini şu şiirinde ifade etmiştir:

Cânımdın özge yâr-ı vefâdâr tapmadım

Könglimdin özge mahrem-i esrâr tapmadım

Cânım dik özge cân-ı dil-efgâr körmedim

Könglüm gibi köngülün giriftâr tapmadım

Ösrük közige tâ ki köngül boldu mübtelâ

Hergiz bu tilbeni yana hüşyâr tapmadım

Nâcâr firkati bile huy etmişem nitey

Çün vaslığa özümni sezâvâr tapmadım

Bârî baray işikige bu nevbet iy köngül

Niçe ki barıp işikige bâr tapmadım

Bâbü özüngni örgete kör yârsız ki min

İstep cihânnı munça kılıp yâr tapmadım (Banarlı, 1983: 519).

Eserleri:

Bâbürnâme: Çağatay edebiyatının değer itibarıyla Nevâî'ninkine en yakın, doğal, samimi ve ileri nesir örneklerinden sayılan bir hâtırat kitabıdır.

Dîvân: Bâbü'r'ün Çağatay edebiyatının en önemli şairi Nevâî'nin izinden gittiği ve onunkiler kadar kuvvetli şiirlerinden oluşan seçkisidir.

Aruz Risâlesi: Daha önce Ali Şîr Nevâî'nin aruz nazariye ve kurallarına dair kaleme aldığı *Mîzânü'l-evzân* adlı eserini yeterli bulmayarak ondan otuz beş sene sonra aynı konular üzerine kaleme aldığı eseridir.

Mübeyyen: Hanefî fikhî hakkında açıklamalar getiren 2000 mısralık bir mesnevîdir.

Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi: Nakşibendî Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın, *Vâlidîyye* adındaki Farsça tasavvufî ahlak eserinin manzum çevirisidir (Akün, 1991: 397-398).

3.2.2. Azerî Edebiyatı

XVI. yüzyılda Safevîler; İran, Irak ve Horasan'ın yanı sıra Azerbaycan'da da hâkimiyeti eline geçirmiş ve Özbek hâkimi Şeybânî Han'ı da mağlup eden Şah İsmail, dönemin Osmanlı İmparatorluğu için ciddi bir rakip olmuştur (Mengi, 2005: 138)

Temelinde Şîî inancına mensup yarı-göçer Türk topluluklarını bulundurarak Sâsânîler döneminde gücünü tekrar kazanan Safevîler devrinde Türkçe ve Türk edebiyatı önemli kazanımlar elde etmiştir.

Türkçe, başta sarayda, orduda ve birçok alanda hem edebiyat dili hem de resmî dil boyutlarında zenginleşmiştir. Döneminin kültür politikası olarak şairler korunmuş ve büyük bir kısmının Türk soyundan geldiği çok sayıda şair yetişmiştir. Bunların en başında Hatâyî (öl. 1524) mahlasını kullanan ve Şîî, Alevî ve Bektaşî Türk soylarında

çok takdir görüp beğenilen şiirler kaleme alan, güçlü şair Şah İsmail gelir (Şentürk; Kartal, 2018: 352-353).

Orta-Asya Türk Edebiyatı ve Osmanlı Türk Edebiyatı'nın yanı sıra Türk diline önemli katkılar sağlamış olan Azerî Türk edebiyatı ortak bir zeminde gelişme göstermiş, özellikle nazım alanında derinleşerek klasik özelliklerini korumayı başarmıştır. Önemli atılımların dilsel anlamda üst noktalara taşındığı XIV. yüzyılda, Azerî Türk edebiyatının temsilcileri arasında ilk sırada İmadeddin Nesîmî (öl. 1407) gelmektedir. XV. yüzyılda ise Fuzûlî'yle Nesîmî arasında bağ olan Habîbî gelmektedir (Çelebioğlu, 1994: 13). Habîbî, henüz tam manasıyla tespit edilemeyen bir nedenle, Şah İsmail'in himayesinden ayrılarak 1512'lerde İstanbul'a yerleşmiştir. Özellikle Kanunî Sultan Süleyman döneminde şiirini varsıllaştırarak şiirine bir nevi altın çağını yaşatmıştır (Banarlı, 1983: 435).

Yavuz Sultan Selim'le mektuplaşmaları meşhur olan ve bu mektupları da Türkçe kaleme alan, bununla birlikte şiirde en seçkin örneklerini sergileyecek kadar Farsça da bilen Hatâyî, dîvân şiiri ve halk şiirinde tasavvuf temalı Türkçe eserler vererek Türkçeye hizmet etmiştir. Bir yönüyle büyük bir imparatorluk kurmayı hedefleyen kişiliğinin etkisiyle kahramanlık temalı şiirler yazmış, bir yönüyle de Hurûfî inancının etkisindeki ustaları Habîbî ve Nesîmî gibi daha edebî sayılabilecek sıcaklıkta kendi ruhunun açmazlarını dile getirdiği şiirleri de kaleme almaktan geri durmamıştır:

Eyâ gönül kuşu dîrler bahâr imiş maña ne

Bisât-ı 'ıyş 'aceb rûzgâr imiş maña ne

Diyerler oldı dili Leyli zülfine Mecnûn

Deminde ol dahı bir bî-karâr imiş maña ne

Ahıtdı yaşımı devrân baturdı kanuma el

Rakîb elindeki dest-i nigâr imiş maña ne

Lebüñ zülâline susuz tükendi 'ömr-i azîz

Hayât-ı Hızr eger pâydâr imiş maña ne

Bu baht-ı bed ki menümdür Hatâyî ol şûhî

Gam ehline diyeler gam-güsâr imiş maña ne (Macit, 2017: 523).

Bütün bunların yanı sıra Şah İsmail, Yunus Emre üslubuna yakın halk şiiri formunda da ilahiler kaleme almıştır. Yeni yeni galibiyetler kazandığı ilk dönemlerinde çevresinde oluşan Şîî-Alevî Türkmenlerine kendini sevdirmek ve onların beğenilerini kazanıp gönüllerine hitap etmek için yazdığı bu eserler amacına ulaşmıştır.

“Sâhib-i seyf ü kalem” diye de adlandırılan Şah İsmâil, Azerî edebiyatının en önemli şairleri arasında yer almakla birlikte, Arapça ve Farsça bilmesine rağmen Türkçe yazmayı tercih ederek Azerî edebiyatının gelişmesine katkılar sağlamıştır. *Dîvân*’ı vefatından on bir yıl sonra 1535’te oğlu Şah Tahmasb’ın emriyle hattat Şah Mahmûd Nîsâbûrî tarafından seçilerek meydana getirilmiştir. 14 kaside, 248 gazel ve 10 rubâiden ibarettir. Yirmi iki yaşlarında kaleme aldığı *Dehnâme* isimli eseri ise 1505 beyitten oluşan tasavvufî-sembolik bir mesnevîdir (Anıl, 2010: 256).

3.2.2.1. Fuzûlî (öl. 1556)

Türk edebiyatının hâkim olduğu birçok bölgede adı Mevlana’dan sonra en çok anılan ve günümüze kadar etkilerini sürdüren Fuzûlî, Kanunî Sultan Süleyman döneminin edebiyatını taçlandırılan bir şair olmuştur. Doğum tarihi, döneminde yaşayan çoğu şair ve âlimde olduğu gibi bilinmemektedir; Kerbelâ, Hille ya da (Fuzûlî’nin ifadesiyle “Burc-ı Evliya”) Bağdat’a yakın bir bölgede dünyaya gelmiş ve Bağdatlı Fuzûlî ismiyle tanınmıştır. Kendini tanımlaması ve dönemin belgeleri de göz önünde bulundurulursa Türk olduğu konusunda bir şüphe bulunmayan Fuzûlî’nin gerçek adı Mehmed, babasının ismi de Süleyman’dır. İyi bir eğitim almış olan ve Türkçe, Farsça ve Arapça olmak üzere üç ayrı dilde şiirler kaleme alan Fuzûlî, donanımsız bir aklın

sanat üretiminde zayıf kalacağını “İlimsiz şiir temelsiz duvara benzer.” sözleriyle dile getirmiştir (Banarlı, 1983: 528):

“Erdemler” ve “yetkinlik” anlamlarının yanı sıra “çürük”, “değersiz”, “gereksiz” anlamını da taşıyan Fuzûlî mahlasını seçmiş, Necef, Kerbelâ ve Bağdat şehirlerinde yaşamış, Necef’te Hz. Ali’nin türbesinin türbedarlığı görevini üstlenmiştir. (Banarlı, 1983: 531). Fuzûlî, mahlasını nasıl aldığını ve neden bu ismi seçtiğini şair şöyle ifade etmiştir:

“Zira şiire başladığım zamanlar her gün bir mahlası beğeniyor, bir müddet sonra aynı mahlası kullanan bir şaire rastlayıp aldığım mahlası değiştiriyordum. Nihayet anlaşıldı ki benden evvel gelen şair dostlarım ibarelerden ziyade mahlasları kapışmışlar. Düşündüm, eğer şiirde başkaları ile müşterek bir mahlas alırsam muvaffak olmadığım takdirde bana yazık olur. Muvaffak olursam mahlas ortağıma zulmetmiş olurum. Bu benzerliği ortadan kaldırmak için ‘Fuzûlî’ mahlasını aldım ve ortaklarımın bana zulmedip beni mustarip etmelerinden kurtulmak için mahlasımın himayesine sığındım. Bu lakap kimsenin hoşuna gitmeyeceği için bir başkasının bana ortak çıkarak beni rahatsız etmeyeceğine karar verdim. Hakikaten de bu lakabı almakla ortaklıktan bana gelebilecek üzüntülerin kapısını kapadım ve şiirlerin karışması endişesinden kurtuldum.” (Tarlan, 2013: 10-11).

Tam olarak yaşadığı bu şehirlerin hangisinde vefat ettiği ve nereye defnedildiği konusunda net bir kaynak olmamakla beraber Hz. Hüseyin’in türbesinin yakınlarında bir bölgeye defnedildiği düşünülmektedir (Banarlı, 1983: 530).

Fuzûlî’nin, adının bu denli duyulmasına en çok hizmet eden eseri *Türkçe Divân*’ı olmuştur. 42 kaside, 300 civarı gazel, musammatlar, rubailer ve kıtalardan mürekkeptir. Kasidelerinden dördünü Kanunî Sultan Süleyman’a, öbür kasidelerini de Ayas Paşa, Seyyid Mehmed Gazi, Şah Tahmasb’ın Bağdat valisi Mehmed Han Tekelü ve yine Bağdat valilerinden Sultan İbrâhim Bey, Rüstem Paşa, İbrâhim Bey, Cafer Bey, Kadir Çelebi, Mustafa Çelebi ve Veys Bey adına kaleme almış ve bazılarını sunma imkânı bulmuştur. Fuzûlî, Kanunî Sultan Süleyman’ın Bağdat’ı barış yoluyla ele geçirmesinden sonra Kanunî’ye yazdığı kasidelerinde içtenlikle yüceltmiştir.

Kanunî’nin, bu denli önemli ve dehası yaşadığı dönemde tüm Türk âlemi tarafından kabul edilen Fuzûlî’ye gerektiği ölçülerde ilgi göstermemesinin nedeni Fuzûlî’nin Şîî olduğu yönünde gelişmemelidir. Fuzûlî’nin Kanunî’nin oğlu Şehzâde

Bayezid ile mektuplaşması da bu durumun gerekçeleri arasında sayılmaktadır. (Çelebioğlu, 1994: 62).

Ahmet Kartal, “Türk’ün Fuzûlî Muhabbeti” adlı makalesinde Fuzûlî hakkında şu yorumda bulunmuştur:

“Kısaca belirtmemiz gerekirse, Türk’ün bu Fuzûlî muhabbetinin sebebi, Fuzûlî’nin işlediği konular, kullandığı dil, üslubundaki samimiyet ve Türk kültürüne ait kullanımlarında gizlidir. Fuzûlî’yi okuyan her Türk onda kendi hissiyatını, düşüncesini, benliğini ve değerlerini kısacası kendini ve özünü bulmuş ve onu benimseyerek derin bir muhabbet duymuştur.” (Kartal, 2009: 23).

Eserleri:

Türkçe Dîvân: Fuzûlî’nin bilinen en meşhur eseridir. Bu dîvânın el yazmalarının çok sayıda oluşu şairin henüz hayattayken de aslında şiirlerinin okunduğuna ve değer gördüğüne işaret etmektedir. Mensur bir girişle başlayarak dönemin şiiri hakkındaki görüşleri, etkileri ve şaire olan bakış açısı hakkında ayrıntıları yazar. Yaklaşık kırk civarında kaside ve üç yüz civarında da gazel ve şiirleri ihtiva etmektedir (Mengi, 2005: 142).

Dîvân’daki *Tevhid Kasidesi*, bahar mevsimine; *Su Kasidesi* Hz. Peygamber’e; *Bağdat Kasidesi*, Kanunî Sultan Süleyman’a; *Kerbelâ Mersiyesi*, Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’da şehit edilmesine dairdir (Banarlı, 1983: 547).

Geldi Burc-i Evliyâ’ya Pâd-şâh-i nâm-dâr

Mısraı, Kanunî’nin Bağdat’a girişini (h. 941) ebced hesabıyla gösteren tarihtir (Kılınç, 2021: 239).

Farsça Dîvân: Şairin *Türkçe Dîvân*’ına oranla daha oylumlu olan *Farsça Dîvânı*’nda 49 kaside, 410 gazel, 1 terhib-bend, 1 murabba, 1 müseddes, 46 kıt’a ve 105 rubai bulunmaktadır. Bu *Dîvân*’ındaki Farsça şiirleri dil ve üslup açısından sade ve anlaşılabilir seviyededir (Şentürk; Kartal, 2018: 357).

Fuzûlî, *Farsça Dîvânı*’nda Şiirin ve söz söyleme yeteneğinin bir insan için ne kadar önemli olduğundan bahsederek bu armağanı insana layık gördüğü için yaratana minnet duygusunu dile getirir (Mengi, 2005: 142).

Bu *Dîvân*'ında aynı zamanda Hz. Ali ve evlatlarını yücelten kasidelerini kaleme almış, İslam âleminin pek çok değerli isminden de övgüyle bahsetmiştir. Ayrıca *Farsça Dîvân*'ında Bağdat şehrinin Kanunî Sultan Süleyman tarafından ele geçirilmesinden önce bir katkı sağlamak amacıyla İstanbul'a ilettiği ve Hâkânî'nin *Bahrü'l-ibrâr* adlı eserine göndermesi açık olan *Enisü'l-kalb* adında 134 beyitlik kasidesi de mevcuttur (Şentürk; Kartal, 2018: 357).

Arapça Şiirler: Fuzûlî'nin Arapça dîvânı hakkında günümüze ulaşan bir kayıt ya da kaynak bulunamamıştır. Toplamda dört yüz altmış beş beyitten ibaret, on bir kaside ve bir hatimesi ile toplanan şiirleri bulunmuştur. Arapça kasidelerinden yedisi Hz. Peygamber için, üçü de Hz. Ali için kaleme alınan methiyelerdir (Banarlı, 1983: 548).

Leylâ vü Mecnûn: Fuzûlî'den önce de sonra da işlenen bu hikâye Fuzûlî'nin kaleminde bir şahesere dönüşmüştür. Mesnevî tarzında yazılan Leylâ vü Mecnûn, 3096 beyitten oluşmuştur. Bu eseri 1535 yılında bitirmiş ve Bağdat valisi Veys Bey'e takdim etmiştir. Daha ziyade bir Arap kültürü temasına dayana bu hikâye, "Mecnûn" mahlasıyla eserler kaleme alan Kays bin Mülevvah adındaki bir şairin kaleminden Doğu edebiyatına yayılmıştır.

Bu konuyu işleyen her şair döneminin gerektirdiği çağrışım ve imgelerle hikâyeyi konusundaki serim, düğüm, çözüm öğelerinde değişikliğe giderek işlemiş, Fuzûlî de benliğine has duygularla ve kederli gazelleriyle büyük şaheserini meydana getirmiştir. Mecnun'un Leylâ'ya hissettiği insani aşk bu eserde tasavvufî hislerle tanrısal aşkın boyutlarına çıkmıştır (Mengi, 2005: 144).

Beng ü Bâde: Şarap ve esrarın karşılaştırılarak, bir mücadelenin sembolize edildiği ve 540 beyitten oluşan bu mesnevî Türkçe kaleme alınmıştır. Bu anlatıda mücadelede şarap galip gelmiş, esrar ise kaybetmiştir. Fuzûlî, giriştiği bu kıyas için eserin sonunda özür dilemiştir (Banarlı, 1983: 548).

Sâkî-nâme: 318 beyitten ibaret Farsça bir mesnevîsidir. 31. Beyitte "sâkî"den "Bana şeriat'e nizam veren şarabı ver / Şeriat'e haram olan şarabı değil" diyerek istediği şarapla eserin sembolizmini de bir nevi ifade etmiş olan Fuzûlî'nin mesnevîsi 7 bölümden oluşur. Tasavvufî bir eser olan *Sâkî-nâme*, Fuzûlî'nin mitoloji konusunda da geniş bilgilerinin olduğunu kanıtlar niteliktedir (Banarlı, 1983: 548).

Hadîs-i Erbaîn Tercümesi: Dönemin önemli çalışmaları arasında yer alan ve bu alandaki gelenekte sayılı bir yeri olan sevap işlemek, dinin açıklamalarını anlatmak, Hz. Peygamber'in kırk hadisini tek bir yapıtta toplayıp çevirmek gibi amaçları güden bir eserdir. Bu amaçla Fuzûlî, Câmî'nin *Hadîs-i Erba'în* isimli eserini manzum formla Türkçeye çevirmiştir (Banarlı, 1983. 549).

Hadîkatü's-suadâ: Hz. Peygamber'in torunlarının başına gelen zulümler ve Kerbelâ'da şehit edilmeleri hakkında yazılmış bir mersiyedir (Banarlı, 1983. 548).

Türkçe Mektuplar: Fuzûlî'nin edebî nitelikler taşıyan toplamda beş tane mektubu vardır ve bu mektuplar gönderildikleri kişilerin adlarıyla kayıt altına alınmıştır:

Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi Mektubu (Şikâyetnâme): Kanunî Sultan Süleyman'ın nişancısı Celâl-zâde Mustafa Çelebi'nin kaleme aldığı bir fermanla Bağdat gelirlerinden dokuz akçenin düzenli olarak Fuzûlî'ye verilmesi kararından sonra, Fuzûlî'nin bu dokuz akçenin eline geçmediğini ifade eden mektubudur.

Musul Başbayraktarı Ahmed Bey Mektubu: Ahmed Bey'in Fuzûlî'ye gönderdiği mektuba karşılık olarak yazılmış ve karşılıklı memnuniyet ve teşekkürlerden oluşan bir mektuptur.

Bağdat Valisi Ayas Paşa Mektubu: Ayas Paşa'nın yeni doğan çocuğuna dair, Fuzûlî'nin Ayas Paşa'ya gönderdiği manzum bölümleri Arapça mensur bölümleri ise Türkçe olan bir tebrik mektubudur.

Kadı Alâeddin Mektubu: Fuzûlî'nin üç ayrı dilde yazdığı manzur ve mensur karışık mektubudur.

Şehzâde Bayezid Mektubu: Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu ve Şahî mahlasıyla şiirler kaleme alan Şehzâde Bayezid'in şiirlerini beğendiği Fuzûlî'ye gönderdiği bir mektubuna karşılık olarak yazılmış, döneminde Bağdat şehrinin kıymetinin bilinmediğinden, Bağdat'ı fethedilmesine ve bu fetihden sonra kendisine de ilgi ve alaka gösterilmesine olan arzusundan bahsettiği mektuptur (Mengi, 2005: 147).

Rind ü Zâhid: İsmi de eser hakkında açıklayıcı bir anlamı barındırdığı Rind ü Zâhid, bir Rind'le bir Zâhid arasında geçen diyaloglardan oluşmuştur. Farsça yazılmış bu eser beyitler, rubai ve kıt'alardan oluşan mansur bir eserdir (Banarlı, 1983: 549).

Sıhhat u Maraz: Hüsn ü 'Aşk olarak da bilinen, Fuzûlî'nin tıp konusundaki bilgi ve düşüncelerinden oluşan bu eser tasavvufî bir anlayışla Farsça kaleme alınmıştır (Banarlı, 1983. 549).

Muamma Risalesi: XV. asır sonrası özellikle Türk ve İran dil ve edebiyatında önemli bir yer tutan akımlardan muamma yazma isteği ve heyecanı sonrası Fuzulu'nin de bu alana yönelişinin eseridir (Banarlı, 1983. 549).

Matla 'u'l-i 'tikâd: Kelam ilmine göre insan ve insanın dünya üzerindeki yeri, varlığı, başlangıcı ve sonu hakkında yazılan bir eserdir (Banarlı, 1983. 549).

3.2.3. Osmanlı Sahası Edebiyatı

Kanunî Sultan Süleyman'ın tahtta olduğu dönemlerde Osmanlı Devleti siyasi kazanımlar, sınırların genişlemesi, ordunun ve devletin güçlenmesi gibi önemli konuların yanı sıra İstanbul, Bursa, Edirne gibi büyük kentlerin dışında kalan daha küçük kent sınırlarında dahi sanat, ilim ve edebiyat gibikolların sürüklediği kültür dünyasında da coşkulu bir yenilikçi damarın etkilerini yaşamıştır.

Çağatay ve Azerî edebiyatlarının genel Türk edebiyatının ilerlemesinde gösterdikleri atılımlar, Osmanlı sahası edebiyatında da Kanunî döneminde gösterilerek büyük bir ilerlemeyle doruk noktasına çıkmıştır (Çelebioğlu, 1994: 15).

Osmanlı sahası edebiyatını bu manada “Halk Edebiyatı”, “Tasavvuf Edebiyatı” ve “Dîvân Edebiyatı” olmak üzere üç ayrı başlıkta incelemek, gelişmeleri daha iyi fark edebilmek adına yerinde olacaktır.

3.2.3.1. Halk Edebiyatı

Türk Halk Edebiyatı'nı, Türk geleneği ve kültürünü biçimlendiren şu kaynaklar beslemiş ve genişletmiştir:

“Kur'an ve hadisler, peygamber ve evliya hikâyeleri, tasavvuf ve tarikatlar, İran ve Arap edebiyatlarından tercüme edilen eserler, bu eserler Divân Edebiyatı vasıtasıyla Halk

Edebiyatı'na aktarılmıştır. Yerli ve milli malzeme. Yerli ve milli malzemenin içine sözlü kültür aracılığıyla muhafaza edilen destanlar, atasözleri, deyimler, bilmeceler, masal, fıkra ve hikâyeler, mani, koşma, türkü, ağıt gibi eserler yanında tarihi hatıralar, coğrafi bilgiler ve Dîvân Edebiyatı birikiminin de dâhil olduğunu ifade etmek gerekir.” (Günay, 1999: 27).

Kanunî Sultan Süleyman döneminde, diğer Türk kültürlerinde olduğu üzere özellikle Anadolu ve Rumeli’de halk edebiyatı da yükselişe geçmiş, kendi klasik uyumunu belirli bir sınır içinde görkemli boyutlara taşımıştır. Ancak sözlü bir gelenekle günümüze kadar ulaşan halk edebiyatı örnekleri çok sınırlı bir seviyede kalmıştır. Bu az sayıdaki olgular ışığında dönemin halk kültürü ve edebiyatını yansıtan şairler şunlardır²⁹:

3.2.3.1.1. Kanunî Döneminin Halk Edebiyatı Şâirleri

3.2.3.1.1.1. Karacaoğlan (öl. ?)

Günümüz edebiyat tarihi araştırma ve incelemelerinde iki Karacaoğlan mahlasıyla şiirler kaleme alan şairin olduğu ancak bunlardan birincisinin örnekte verilen şiirde olduğu üzere Kanunî Sultan Süleyman döneminde, diğerinin ise XVII. yüzyılda yaşadığı belirlenmiştir. *Alaman Dağları Türküsü*’nü kaleme alan Karacaoğlan’ın, bu türkünün 5. kıtasından yola çıkarak Kanunî döneminde yaşadığı sonucuna varılmıştır.

Sultan Süleyman Hanımız

Gaziler çevre yanımız

Bu sözde yok yalanımız

Sarptır Alaman dağları (Çelebioğlu, 1994: 17).

²⁹ Dönemin “Halk Edebiyatı” ve onu konu alan eserlerle ilgili yapılan araştırmalarda, Âmil Çelebioğlu’nun *Kanunî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı* adlı eserinde “Halk Edebiyatı” başlığı altında verdiği şairler arasından Armutlu, Âşık Garip, Âşık Kerem, Baba Süleyman, Dalışman, Çırpanlı, Hüseyinî, Kanberoğlu, Köçek (Ermenioğlu) ve Geda Musli’nin yaşadıkları dönem hakkında kesin veriler olmadığı ve bu konudaki tespitlerin yaklaşık ifadeler olduğu saptanmıştır.

3.2.3.1.1.2. Kul Pîrî (öl. ?)

Yaşamına dair yeterli bilgi tespit edilemeyen Kul Pîrî'nin varlığı, XVI. asırda Kanunî Sultan Süleyman'ın şehzadelerinden Bayezid için söylediği bir ağıt sayesinde bilinmiştir. Bu ağıdı Kanunî'nin oğullarından Selim ile Bayezid'in Konya'da karşı karşıya gelmelerinden sonra Bayezid'in kaybederek ailesiyle I. Tahmasb'a kaçması ve orada öldürülmesi üzerine kaleme alınmıştır. Kul Pîrî, Anadolu'da gelecek yıllar için Osmanlı Devleti'nin büyük bir ümit kaynağı sayılan Bayezid'in kaybından ötürü duyduğu kederi samimi ve sade bir dil ile şiire dökmüştür (Elçin, 1974: 78-79).

Varsağı

Fürkati cümle âleme

Doldı Deli Bayezid'ung

Gül gibi güler cemâli

Soldı Deli Bayezid'ung

Şimdi Osman beglerinde

Hakikat yok yanlarında

..... dağlarında

Kaldı Deli Bayezid'ung

Kâfirlerin bedtür işi

Cezâdur mü'mine işi

Turna telleriyle başı

Geldi Deli Bayezid'ung

Gelin öğüt alun öğüt

Kahrı çekmek gerek yiğit

Yoldaşlarıyla şehid

Oldı Deli Bayezid'ung

Şimdi gaziler öngünde

Söylenür uc illerinde

Köçeği kâfir elinde

Kaldı Deli Bayezid'ung

Kul Pîrî söyledi sözün

Hakk'a tutupdurur yüzün

Melekler şehid namazın

Kıldı Deli Bayezid'ung (Elçin, 2004: 300).

3.2.3.1.1.3. Oğuz Ali (öl. ?)

Kanunî Sultan Süleyman dönemi şairlerinden olup Turgut Reis'in (öl. 1565) donanmasındaki askerlerinden biridir ve Turgut Reis'in ölümü üzerine aşağıdaki şiiri kaleme almıştır:

Turgut Paşa eydür Beyler

Gele şimdi ölüm demiş

Nic'edelim emir Hak'tan

Ergeç budur yolum, demiş

Oğuz Ali durmaz çağlar

Âlem yasın tutmuş ağlar

Han Süleyman eydür: Beyler

Büküldü ya belim demiş (Çelebioğlu, 1994: 18).

3.2.3.1.2. Türk Halk Edebiyatında Kanunî Sultan Süleyman İzleri

Manilerde, türkülerde, ağıtlarda, ninnilerde vs. peygamberler, erenler, veliler, padişahlar ve daha pek çok seçkin kişi konu edilmiştir. Bu isimlerden biri de Sultan Süleyman'dır ancak pek çok şiirde söz konusu edilen kişinin Kanunî Sultan Süleyman mı yoksa Süleyman Peygamber mi olduğu açık değildir. Bu nedenle özellikle halk arasında ve halk edebiyatı ürünlerinde bu iki isim karıştırılmış ve bu yanlışlığın çoğu zaman eser incelemelerine de sirayet ettiği görülmüştür.³⁰

Kanunî Sultan Süleyman, uzun süren saltanatı boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na çok büyük hizmetlerde bulunarak toplumun da takdir ve beğenisini kazanmış, bu gelişmelerle halkın gönlünde kurduğu tahtta da uzun süreler kalmıştır. Bu etkilerle ismi halk edebiyatında da söylenegelmiştir. Rumeli'deki halk, Pleneve Savaşı için Kanunî'nin bir an önce yetişmesini istemiş ve Padişah'ın adı bir türküde şöyle geçmiştir:

Kapandı Plevne'nin yolu

Düşman sardı sağı solu

Askerim çok, cephanem yok

Yetiş Süleyman kolu (Öztelli, 1972: 687).

Gerçek adı ve hayatı bilinmeyen ancak Bektaşî olduğu bilinen Teslim Abdal (öl. ?), Kanunî'nin Tebriz üzerinden Bağdat şehrine düzenlediği seferi şu dizelerle ifade etmiştir:

³⁰ Kanunî'ye yazılan halk edebiyatı ürünleri elbette buradaki örneklerle sınırlı değildir ancak yukarıda bahsi geçen nedenle bu çalışmada, konu ile ilgili ulaşılabilen halk edebiyatı ürünleri arasında Kanunî'ye yazıldığı kesin olmayan eserlere yer verilmemiştir.

*Arzulanmış gelir koca Bağdad'ı
Şah Süleyman başı telli geliyor
Yardımcısı olan on iki imam
Önü sıra serdar Ali geliyor.*

*Yüz bini birden der Allahım Allah
Yüz bini der La İlahe-iliallah
Yüz bin katarı var, yüz bin de sipah
Yüz bini de darplı, sallı geliyor.*

*Müminler Hü çeker, münafık erir
Müminler muradın ol Hüda verir
Yüz bini de zırhlı giymiş sipahi geliyor.
Yüz bini de Bedir Hanlı geliyor.*

*Teslim Abdal der ki, hep canlar canı
Burda Süleymanlar dünyada hani?
Yüz bin nutku vardır, yüz bin de canı
Yüz bin de kolu kolçaklı geliyor (Öztelli, 1976: 24).*

Halk şairlerinden Oğuz Ali (öl.?), Turgut Reis'in kaybından sonra çok üzülen Kanunî'ye bir nevi ağıt yakmıştır:

*Oğuz Ali durmaz çağlar
Âlem yasın tutmuş, ağlar
Han Süleyman eydür; Beyler
Büküldü ya belim demiş (Sevengil, 1965: 92).*

3.2.3.2. Tasavvuf Edebiyatı

Halk, Tasavvuf ve Dîvân edebiyatlarının gelişimi ve olgunluk seviyesine ulaşmaları “Türk Edebiyatı”nda kurallar bağlamında aynı olmasa da kültürel doğuşu ve sürdürülüşü bir bütünlük oluşturmuştur. Dîvân edebiyatı şiiri ile saz ve halk şiiri geleneklerinin bir potada eritilmesinden tekke ya da tasavvuf edebiyatının niteliksel özelliği ortaya çıkmıştır; bu yönüyle dinî ve tasavvufî kanatlarla yükselen bir halk edebiyatı olarak da adlandırılabilir (Çelebioğlu, 1994: 20).

Tasavvuf edebiyatının dilsel sürecinde halk edebiyatıyla dîvân edebiyatının nazım tarzları, aruz, hece vezinlerinden faydalanılmasının yanı sıra üslup ve içerik, değindiği konular, imgeler ve temalar bakımından da ortak bir zemini paylaşmaları söz konusudur.

Tasavvuf edebiyatının belkemiğini oluşturan başat kavramlar elbette ki daha öğretici, dinî ya da bu kavramlarla paralel yürüyen ahlak ve ilim üzerine olan duygu ve düşüncelerin üretimi olan eserlerdir. Bu sebeple şiir sanatı ve edebî özellikler bakımından gelişimi boyunca çok güçlü eserlerle karşılaşılması gayet doğaldır. İçerik yönüyle çok kuvvetli bir zemin ve disiplinde göreceğimiz tasavvufî edebiyat estetik normlarda kısmen zayıflık göstermiştir (Çelebioğlu, 1994: 20).

Kendi bünyesinde tarikat ve kollara da ayrılan tasavvuf edebiyatı, XII. yüzyıl’da Türkistan’da yaşamış ve ilk Türk tarikatı Yesevîlik’in kurucusu olan Ahmed Yesevî’nin (öl. 1166) *Dîvân-ı Hikmet* isimli eseri ile başlamıştır. Anadolu’da tasavvuf edebiyatının ilk ve en önemli şairi Yunus Emre’dir (öl. 1328). Yunus Emre, dîvân, âşık, tekke ve tasavvuf edebiyat tarzlarının her üçünde de etkili olmuştur. *Risâletü’n-nushiyye* adlı ahlâkî, öğretici bir mesnevîsi ve bir *Dîvân*’ı vardır (Günay, 1999: 27).

Tasavvuf edebiyatının da diğer edebiyatlarda olduğu üzere Kanunî Sultan Süleyman döneminde zirveye ulaştığını, klasik çağını ve özelliklerini oluşturup koruduğunu söyleyebiliriz (Çelebioğlu, 1994: 20).

Tasavvuf edebiyatı eserlerinin, genelde dervişler ve şeyhlerin gözetiminde gelişmeleri ve kuralları belirlendiği için çeşitli tarikatlarla ilgili bilgi ve görüş belirten bir içeriğe sahip olmuşlardır. Tarih boyunca da tasavvuf edebiyatı, şairleri tarikatlarına

göre düzenlendiği için genelde, halk edebiyatına oranla daha kalıcı olmuş ve yazı üzerinde zeminini sağlamlaştırmıştır.

Bu sayede XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar Yunus Emre (öl. 1328), Kaygusuz Abdal (1341-1444), Hamideddîn Ebu Hamid (öl. 1412), Hacı Bayram Velî (1352-1430), Akşemseddin (1389-1459), Eşrefoğlu Rûmî (öl. 1469) gibi isimlerin kalemleriyle gelişmiş, Kanunî döneminde Sârbân Ahmed (öl. 1545), Ârifî (öl. 1562), Arşî (öl. 1562), Azmî Baba (öl. ?), Gülşenî (1423-1540), Hayâlî Bey (1500-1557), Koyun Abdal (öl. ?), Kaygusuz (Vizeli Alaeddin) (öl. 1563), Hâşimî (öl. ?), Merkez Efendi (1463-1552), Pir Sultan Abdal (öl. ?), Seyyid Seyfullah (öl. 1601), Sünbül Sinan Efendi (1452-1529), Şemseddîn-i Sivasî (1520-1597), Üftâde (öl. 1580), Ümmî Sinan (öl. 1657), Teslim Abdal (öl. ?) gibi isimlerle zirveye ulaşmıştır (Çelebioğlu, 1994: 21).

3.2.3.2.1. Arşî (öl. 1591)

Tire'de doğup Mora'da yaşamış ve yine Öora'da vefat etmiştir. Arşî, döneminin Mevlevî şairlerindedir. Kanunî dönemi dîvân şairi Hayâlî Bey ile arkadaşlığı bilinmektedir (Yavuz; Özen, 1972: 20).

Yatma uyan etme ziyan

Vakt-i seher kum kum kum

Ta olasin vakıf-ı can

Vakt-i seher kum kum kum

Doğdu saadet güneşi

Tuttu ziya dağ ü taşı

Gaflete aldırma başı

Vakt-i seher kum kum kum

Arşı-yi şeydadan eğer

İster isen doğru haber

Rah-ı Hakk'a eyle sefer

Vakt-i seher kum kum kum (Yavuz; Özen, 1972: 21).

3.2.3.2.2. Gülşenî (öl. 1533)

Diyarbakır doğumlu olup kendi adını verdiği ve Halvetiyye tarikatının kollarından biri olan Gülşenîliğin kurucusudur (Yavuz; Özen, 1972: 116). Yaşamının birçok yılları Mısır ve Azerbaycan'da geçen Gülşenî, Kanunî Sultan Süleyman'ın da ilgisine ve övgüsüne mazhar olmuş, İstanbul'a davet edilerek dönemin edebî muhitlerinde âlimlerden, şairlerden saygı ve sevgi görmüştür (Koç; Tanrıverdi, 2014: 25).

Mısır'a döndüğünde vefat etmiştir. Mevlana'nın meşhur *Mesnevî-i Ma'nevî*'sine benzer *Manevî* adında Farsça bir mesnevî kaleme almış Mevlana'dan sanatsal ve düşünsel anlamda etkilenmiştir (Koç; Tanrıverdi, 2014: 26).

Türkçe, Farsça ve Arapça dillerine hâkim olup bu dillerde eserler kaleme alan Gülşenî'nin *Risaletü'l-edvâr*, *Simurg-nâme* ve *Çoban-nâme* adlarında eserleri vardır (Yavuz; Özen, 1972: 116).

Derd-i bî-dermân imiş derdine dermân 'âşıkın

Pes devâsın andan iste mübtelâ-yı dâ-yı 'ışk

Furşatuñ fevt itme ey dil elde iken ihtiyâr

Dime kim tañla bu gündür istegüñ ferdâ-yı 'ışk

Ayılan güneşden aydın dir gören 'ışkuñ yüzün

Gün kimi rûşen göz açup gören dir sîmâ-yı 'ışk

Göz yumup iki cihândan birliğile geçe gör

Tâ olasin Gülşenî-sân ey gönül bennâ-yı 'ışk (Koç; Tanrıverdi, 2014: 142).

3.2.3.2.3. Merkez Efendi (öl. 1552)

Gerçek adı Mûsâ olup Merkez Muslihuddin ismiyle anılmıştır. 1463/64 yılında Denizli'nin Sarı Mahmudlu köyünde dünyaya gelmiştir (Öngören, 2004: 200). İlk eğitimini memleketinde alıp sonrasında Bursa'ya giderek on beş yıl daha eğitimini sürdürüp icazet almış ve İstanbul'a yerleşmiştir (Çalikoğlu, 1960: 32). İstanbul'da kendi ismindeki dergâhıyla ünlü Merkez Musa Muslihiddin Efendi, döneminin tanınan âlimlerindedir. Merkez Efendi, Yavuz Sultan Selim'in kızı Şah Sultan ile evlenmiş fakat bu evliliği kısa sürmüştür (Esin, 1979: 84-85).

Kanûnî Sultan Süleyman'ın kendisinden söz ederken "Bizim Merkez" dediği Merkez Efendi, 1552 tarihinde vefat etmiş ve Mevlânâkapı dışında, ismiyle bilinen dergâhın yanına defnedilmiş, kabrinin üzerine daha sonra bir türbe yaptırılmıştır. (Öngören, 2004: 201-202).

Şiirinde açık ve samimi bir dil kullanmıştır.

Eyâ âlemlerin şâhı tecellî kıl tesellî kıl

Gönüller burcunun mâhı tecellî kıl tesellî kıl

Ciğerden eylerim feryâd bu benlik da 'vâsından dâd

İkilikden kılup azâd tecellî kıl tesellî kıl (Esin, 1979: 72).

3.2.3.2.4. Pir Sultan Abdal (öl. ?)

Çeşitli dönemlerde adı başka şairlerle ve şiirleri başka şiirlerle karışmış ve Banazlı Pir Sultan Abdal olarak bilinmiştir. Bektaşîliğin yedi ulu şairinden biridir. (Diğer altı şair: Nesimi, Hatâyî, Fuzûlî, Kul Himmet, Yemînî ve Viranî.)

Kanunî Sultan Süleyman dönemi şairlerinden olup İran tahtında oturan Safevî Şahı I. Tahmasb'ın hükümdarlık yıllarında yaşadığı ve Tahmasb'ı kendisine yakın gördüğü bilinmektedir. Sivas'ta dünyaya gelen Pir Sultan Abdal bir isyana karışarak Hızır Paşa tarafından yakalanıp idam edilmiştir (Gölpınarlı, 1953: 6-7).

Şiirleri gizli manalarla, hikmetli söyleyişlerle örülmüş olmasının yanında yüksek bir lirizmi de barındırır.

Çıkıp gökyüzünde sökün eyleyen

Şam'da Kul Yûsuf'u görmeye geldim

Eğildim turâba yüzümü sürdüm

Hakkın Dîvânına durmaya geldim

Nûrdan kuşak kuşattılar belime

Hakk Muhammed Ali geldi dilime

İnem gidem imamların yoluna

Yûsuf'tan bir haber almaya geldim

Hani benim hırka ile postlarım

Men tutimi bir kafeste beslerim

Yüküm lal ü gevher müşter(i) isterim

Alan kardeşlere satmaya geldim

Yapusu var usul ile yapulu

Hacası var kapusunda tapulu

Bir şar gördüm üçyüz altmış kapulu

Kimin açup kimin örtmeye geldim

Pir Sultan Abdal 'ım dünyadan göçtü

İdris Peygamber de donunu biçti

Suyu suya köpr(ü) eyledi kim geçti

Yusuftan bir haber almaya geldim (Eyüboğlu, 1993: 121).

3.2.3.2.5. Sârbân Ahmed (öl. 1546)

Sârbân Ahmed'in doğum yeri hakkında net bir bilgiye sahip olunmamakla beraber Hayrabolu'da doğduğu sanılmaktadır. Kanunî Sultan Süleyman, Osmanlı ordusunun hayvan barınakları ve zahire depolarının bulunduğu Hayrabolu'ya gelmiş ve burada Sârbân Ahmed'i görerek onun hâlinden ve tavırlarından memnun kalarak eğitim görmesi için İstanbul'a göndermiştir. Burada Yeniçeri Ocağının 26. ortasındaki levazımat ve ulaştırma komutanlığına girerek deve kollarının başı anlamına da gelen Sârbânbaşılık görevine getirilmiştir. Bayramiyye tarikatının Melamilik yolunda ilerlemiş ve halkı bu yönde aydınlatıp bilgilendirmeye çalışmıştır. 1546 yılında vefat etmiş ve Kanunî Sultan Süleyman'ın yaptırdığı türbeye defnedilmiştir.

“Dönemin siyasi olayları ile de ilgilidir ve Melamilerin önde gelenlerinin bir kısmı bu yüzden takibata uğrayıp İstanbul'da idam edilirken Sarban Ahmed'de sıkıntılar yaşar. O kendine en uygun hayat alanını Hayrabolu'da bulmuş olmalıdır ki Bayrami-Melamilerin merkezi o devirlerin başkenti olan İstanbul değil Hayrabolu'dadır. Ve Hayrabolu'luların engin hoşgörüsü sayesinde vefatına kadar burada kalarak korkusuzca hizmet ve faaliyetlerine devam eder. O fakirleri sever, onlarla oturur ve onları dinler.” (Özkan, 2010: 175-178).

Şiirleri dinî ve tasavvufî terimler, anlatılar ve telmihlerle örülüdür:

Muhammed'dür anun sırrına sırr-dâş

Künûz-i {Küntü kenz}i ol ider fâş

Ebû Bekr ü Ömer ü Osmân'dur ey cân

Şerî'at tahtı üzre oldılar hân

Alî kân-ı keremdür şâh-ı merdân

Sehâ meydânı içre şîr-i Yezdân

Me'ârif menba'ı kân-ı sehâdur

Hudâ'nun mazheri ol Mürtezâ'dur

Hasen'dür taht-ı hüsnün pâd-şâhı

Hüseyn ol dû-cihânun mihr ü mâhı

Fidâ kıl cânı Zeynülabidîn'e

Bular kuvvet virür erkân-ı dîne

İmâm bil Ca'fer-i Sâdik'dur ey yâr

Muhammed Bâkır ol lü'lü'-i şeh-vâr (Er, 2013: 144-145).

3.2.3.2.6. Seyyid Seyfullah (öl. 1601)

Hz. Hüseyin soyundan geldiğine inanılan Seyyid Seyfullah, Kanunî döneminde yaşamış şairlerdendir. Gerçek ismi Seyfullah Kâsım'dır. Bağdat'tan İstanbul'a gelip bu şehirde bir tekke kuran Seyyid Nizam ailesindedir. Hayatı hakkında detaylı bilgi olmasa da Halvetiyye tarikatının Ahmediyye kolunun Sinaniyye şubesini kuran İbrâhim Ümmî Sinan'a bağlandığı bilinmektedir. Silivrikapı Emirler Tekkesi'nde uzun zaman postnişinlik yaptıktan sonra 1601'de İstanbul'da vefat etmiştir (Tosun, 1997: 153-154).

Eserleri:

Mi'râcü'l-mü'minîn: Abdestin öneminden bahsedip bedensel kirlerden arınılmasının yanı sıra kalbin ve ruhun da temizlenmesi gerektiğine işaret eder.

Câmiu'l-maârif: On şiir bir kıt'a ve iki beyitten sonra mesnevî tarzında Esmâü'l-hüsnâ'yı konu edinen bir risaledir.

Şeref-i Siyâdet: Yedi kıt'a, on bir gazel tarzında şiir, iki beyit, dört mesnevî ve bir terkipten oluşmuştur.

Ma'denü'l-maârif: Bazı ayet ve hadisleri tasavvufî açıdan şiirle şerhetmiştir.

Esrârü'l-ârifin: Mesnevî ve gazel tarzındaki şiirleriyle Hz. Peygamber'in soyuna olan sevgisini dile getirmiştir.

Seyr-i Sülûk: İlhamla yazılmış şiirlerinden mürekkeptir.

Dîvân: İki yüze yakın gazel tarzındaki şiirle üç murabba, üç müseddes, sekiz terci, bir terkipten, iki mesnevî, beş kıt'a ve on yedi beyitten ibarettir (Tosun, 1997: 160-162).

Tasavvufî mazmunlarla örülü şiiri mana itibarıyla kapalı değildir.

Ya İlahî cümle sensin cümle sen

Sen dururken diyemezim bana ben

Görünen Hak'dır, gören Hak, gösteren

Ya Nizâmoğlu iki görmek neden

Kendin idrâk edegör, nur-i musaffasın sen

Mebde-i her dü cihân sırr-ı Ev ednâsın sen

Aç gözün pertev-i âyine-i Mevlâsın sen

Mazhar-ı zât-ı Hüda câm-ı mücellâsın sen

Çün ol vahdet mey'in içtim, o dem hep gayriden geçtim

Ene'l-Hak sırrını açtım benim mestân ü hem sekrân. (Tosun, 1997: 160).

3.2.3.2.7. Sünbül Sinan Efendi (öl. 1529)

Gerçek adı Yûsuf Sinan olup Merzifon'da dünyaya gelmiştir. Sünbül lakabını kendisine aynı zamanda şeyhi de olan Cemâl-i Halvetî vermiştir (Yücer, 2010: 135).

Sünbül Sinan, ilk eğitimini memleketinde almış, sonrasında İstanbul'a giderek eğitimini burada sürdürmüştür (Yazıcı, 1956: 98).

Medrese eğitimi görürken tasavvufa karşı olmuş, ancak sonrasında bir dostu aracılığıyla tanıştığı Halvetiyye tarikatının ana kollarından Cemâliyye'nin pîri Cemâl-i Halvetî'ye bağlanarak tasavvuf yoluna girmiştir. Üç yıllık bir seyrüsülûk dönemi geçirdikten sonra hilâfet almış ve irşad göreviyle Mısır'a gönderilmiştir (Yücer, 2010: 135).

Sünbül Efendi, 1529 yılında vefat etmiş, cenaze namazı Fâtih Camii'nde Kemâl Paşa-zâde tarafından kıldırıldıktan sonra dergâhının hazîresine defnedilmiştir.

Eserleri:

Risâletü't-tahkîkiye: Eserinde, “devrân”ın kâfir oyununa benzetilerek raks denilmesine itiraz etmiş, cahil kişilerin Arapça ve Türkçe risâleler yazarak raksı haram kabul etmelerini doğru bulmadığını belirtmiştir.

Risâle Der Hakk-ı Zikr ü Devrân: Bir önceki eserinin Türkçe özeti niteliğindedir.

Diğer Eserleri: *Risâletü efvâri's-seb'a*, *Tarîkat-nâme*, *Risâle fî deverâni's-sûfiyye* (Yücer, 2010: 136).

Şiirlerinde yalın bir söyleyiş benimsemiştir.

Sarây-ı vahdet olmuşken makâmım

Bu kesret âlemin seyrana geldim

Çü birdir Sümbülî ma'ruf ü ârif

İdüp dâva deme irfâna geldim (Yavuz; Özen, 1972:180).

3.2.3.2.8. Şemseddin Sivasî (öl. 1597)

Tasavvuf edebiyatının dönemsel anlamda incelendiğinde en çok bilinen ismi olan ve Halvetiyye tarikatının adını verdiği Şemsiyye kolunda ilmî çalışmalarını sürdüren Şemseddîn-i Sivasî, 1520'li yıllarda Zile'de dünyaya gelmiştir. Türkçe, Farsça ve Arapça bilen şair, Şemsî mahlasıyla şiirler kaleme almış, Kanunî Sultan Süleyman döneminde İstanbul'da medreselerde öğretmenlik yapmışsa da kısa bir süre sonra yeniden doğduğu yere dönmüştür (Toparlı, 1984: 17-21).

Güçlü bir tasavvuf geçmişi ve birikimi olan Şemsî, eserlerinde erdem ve irade terbiyesinin önemini vurgular.

Eserleri:

Manzum Eserleri:

Süleymâniyye (Süleymâ-nnâme): Şemseddîn-i Sivâsî'nin ilk manzum eseridir ve 1684 beyitten ibarettir. Hz. Süleyman ile Sabâ Melikesi Belkıs arasında gelişen olayları anlatır.

İbretnü mâ (Tercüme-i İlâhînâme-i Attâr): Toplamda 100 farklı hikâyeden oluşan eserin son kısmında okura öğütler verilmektedir.

Diğer Eserleri: *Gülşen-âbâd, Mevlid, Heşt Bihîşt, Mir'âtü'l-ahlâk ve mirkâtü'l-eşvâk, Dîvân-ı Şemsî, Tercüme-i Kasîde-i Bürde, Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam, İrşâdü'l-avâm, Menâsik-i Hac (Umdetü'l-huccâc).*

Mensur Eserleri:

Hallü me'âkıdî'l-Kavâ'id, Übdetü'l-esrâr fî şerhi Muhtaşari'l-Menâr, es-Safâiyih fî tercemeti'l-Levâiyih, Menâzilü'l-ârifîn, Menâkıb-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn, Umdetü'l-edîb fî't-ta'lîm ve't-te'dîb (Kavâid-i Fârisiyye), Emr-i İlâhî ve Huccet-i İlâhî, Nakdü'l-hâtır (Aksoy, 2010: 525).

Şiirlerinde tesirli, sanatlı ve samimi bir dil kullanmıştır.

Cânân ikliminin güllerinin bâğı göründü

Dost ikliminin lâlesinin dâğı göründü

Envâr-ı Muhammed doğuban tuttu cihânı

Şakku'l-kamerün mu'cize barmağı göründü

Ya'kûb'a bugün Yûsuf'ın kokusu geldi

Eyyûb'a dahi sıhhatinin çağı göründü

Kaygı gecesi geçti kamu kalmadı korku

Vuslat gününün gündüzünün ağı göründü

Şemsî yine aşkıyla bugün vecde erişti.

Var-ise hayât âbının ırmağı göründü (Toparlı, 1984: 152).

3.2.3.2.9. Üftâde (öl. 1580)

Müridi Aziz Mahmud Hüdâyî'nin *Vâkı'ât*'ına göre 1495'te Bursa'da Araplar mahallesinde dünyaya gelmiştir. Gerçek adı Mehmed, lakabı ise Muhyiddin olup şiirlerinde “Üftâde” mahlasını kullanmıştır. Üftâde, küçük yaşlarda Bayramî şeyhleri arasında önemli bir yer tutan Muk'ad Hızır Dede'nin yardımıyla ilim hayatına atılmıştır. Sesi güzel olduğundan Bursa Ulucamii'de ve Doğan Bey Mescidi'nde ezan okumuş, ancak küçük bir maaş uğruna bunu kabul ettiği için rüyasında, “Mertebenden üftâde oldun” (düştün) diye ikaz edildiğini görerek ezan okumayı bırakmıştır. Sonrasında ipekçilik ve düğmecilik yaparak, kitap istinsah ederek geçimini sağlamıştır.

Yûnus Emre üslubunda ve sade bir dille ârifane şiirler kaleme alan Üftâde'nin şiirleri tekke etrafınca sevilmiş, bazıları ilâhî formunda bestelenmiştir (Azamat, 2012: 282-283).

Anınla bulam ben anı

Terk eyleyem cân ü teni

Yol açıvere ol Ganî

Dostdan haber verin bana

Varam visaline erem

Sâdıklar yoluna girem

Anda cemâlini görem

Dostdan haber verin bana

Miskîn fakîr Üftâde'yi

İçi dışı pür-yâreyi

Terk etmeyin bî-çâreyi

Dostdan haber verin bana (Arzu, 2012: 8-9).

3.2.3.2.10. Ümmî Sinan (öl. 1569)

Önce Halvetiliğin Ahmediyye koluna bağlı olup, sonrasında bağımsız bir tarikat hâlinde ilerleyen Sinanî tarikatını kurmuştur. Gerçek ismi İbrâhim'dir. Âlim olmasına rağmen gördüğü rüyası sebebiyle "Ümmî" mahlasını kullanmıştır (Serin 1984: 164).

Ümmî Sinan, kâinatın ve insanın yaratılışına neden olan aşkı kaleme almış, nefsin terbiye edilmesini öğütleyerek nefsine uyanları eleştirmiştir. Şiirlerinde tasavvuf yolunda ilerlemenin erdemleri işlenmiştir.

Erenlerin sohbeti

Ele giresi değil

İkrâr ile gelenler

Mahrûm kalası değil

İkrâr gerek bir ere

Göz açıp didâr göre

Sarrağ gerek gevhere

Nâdan bilesi değil

Bir pınarın başına

Bir testiye koysalar

Kırk yıl anda durursa

Kendi dolası değil

Ümmî Sinân yol 'ayân

Oluptur belli beyân

Dervişlik yolu hernân

Tâc u hırkası değil (Çiftçi, 2003: 365).

3.2.3.3. Dîvân Edebiyatı

Dîvân şiiri kimilerine göre halktan uzak, soyut kavramlar üzerine yükselen ve milli olmayan bir edebiyattır. Çelebioğlu bu görüşleri kısmen doğru bulsa da bu iddiaların, tamamen isabetli ve doğru olmadığını da şu sözlerle ifade eder:

“Bu nev’î hükümlerde daha çok tabir caizse Osmanlı dîvan edebiyatı dikkate alınmış, veya bilhassa günümüz aydınlarınca, dîvan edebiyatı denilince sadece Osmanlı hudutları dâhilinde teşekkül eden edebiyat ve daha çok da kasîde, gaze edebiyatı anlaşılmıştır.” (Çelebioğlu, 1994: 31).

Çavuşoğlu ise iddiayı tamamen reddederek görüşlerini şöyle özetler:

“Bu düşünce elbette yanlıştır. Çünkü edebiyat bir dil olayıdır. XV. yüzyılın ikinci yarısında şive özelliklerindeki ayrıntılar bir yana bırakıldığında, Çağatay Türkçesinin büyük şairi Ali Şîr Nevâî ile Osmanlı Türkçesinin Ahmed Paşa’sı ve Necâtî Bey’i arasında şiirlerinin estetik yapısı bakımından hiçbir fark yoktur. O hâlde Dîvân şiiri denilince Harezmi, Hakanî, Çağatay, Azerî ve nihayet Osmanlı (daha isabetli bir deyişle Anadolu) şivelerinde yazılmış şiirler anlaşılmalıdır.” (Çavuşoğlu, 1986: 2).

Özel olarak Kanunî Sultan Süleyman dönemine bakıldığında ise yalnızca Fuzûlî örneği bile dîvân edebiyatının tümüyle halktan kopuk ya da uzak olduğunu söylemeye engel teşkil eder mahiyettedir. Bununla birlikte daha matematiksel bir zeminde ilerleyen örneğin Bâkî şiirini “yakın” ya da “somut” olarak addedebilmek için şiiri oluşturan aynı sistematik bilgiye de ihtiyaç vardır. Burada iki mühim soru ortaya çıkar: Birincisi, halk bunun eksikliğini hissetmiş midir ya da buna lüzum var mıdır?

İkincisi ise diğerk ülke edebiyatlarından kaçının, özellikle klasik çağındaki yapıtları, halklarının her kesimi tarafından yakın bulunmuş, anlaşılmış hatta okunmuştur?

Kanunî Sultan Süleyman dönemine bakılacak olursa Türk kültür ve sanatının her zeminde gelişmesiyle Türk edebiyatı da tüm bileşenlerinin bulunduğu Dîvân edebiyatında doruk noktasına ulaşmıştır. Dîvân edebiyatının en mühim çağı XVI. yüzyıldır ve bu asır boyunca zenginleşmeye devam etmiştir (Çelebioğlu, 1994: 30).

Kanunî döneminin bu denli zengin içerikli ve verimli olmasındaki en önemli etkenlerden birisi medreselerdeki ilmî ve kültürel çalışmaların ve eğitimlerin niteliğidir. Sonrasında özellikle Kanunî'nin, şehzadelerin, devlet adamlarının, ilim ve edebiyat erbaplarının toplanmaları ve bu toplantılardaki görüş alışverişleri sürece güçlü ivmeler kazandırmıştır.

Kültürün, sanatın saygı görmesi, korunması, desteklenmesi, Osmanlı Devleti'nin o dönemde fetihlerle yükselişe geçmesi, ordu ve devlet politikalarının güçlenmesiyle gerçekleşmiştir. Ekonomik zenginliğin de itici kuvvetiyle dönemin sanatsal ve kültürel varlığı da doruk noktasına ulaşmıştır.

Dönemsel olarak ele alındığında Osmanlı Devleti, sınırlarının genişlemesiyle edebiyat da geniş alanlara yayılmış ve birçok şair, merkezî kentlere uzak kaldığından tarihî kayıtlara ismini yazdıramamıştır. Yine de bu olumsuz koşullara rağmen Kanunî dönemi edebiyatta da altın çağını yaşamış ve çok sayıda değerli şairin üretimlerine tanık olmuştur (Çelebioğlu, 1994: 32).

Kanunî Sultan Süleyman döneminde öncelikle İran şairlerinin üslubu ağır gelse de Fuzûlî, Hayâlî ve Bâkî gibi Türk şairler gibi Türkçeye önem veren şairler de yetişmiş ve İran şiirinde yerleşemeyen bir zarafet ve içerik kazanmıştır. Bu dönem şiiri önceki çağa ait şiirden biraz daha farklı ve süslü bir dille yazılmış ve İran şiiri etkisinden sıyrılarak Türk Şiirinin klasik dönemini oluşturmuştur (Mengi, 2005: 138).

3.2.3.3.1. Muhibbî (1495-1566)

Osmanlı ailesi hükümdarları ve oğulları genel bir kanıyla şair ruhlu olup bu türde eserler vermişlerdir. Fatih Sultan Mehmed bir Dîvânçe sahibi olup Avnî mahlasıyla, II Bayezid Adlî mahlasıyla, Cem Sultan kendi ismiyle, Yavuz Sultan Selim'in kardeşi Korkud Sultan, Kanunî'nin şehzâdeleri Şehzâde Mustafa ve Şehzâde Selim, Şahî mahlasıyla Şehzâde Bayezid ve Kanunî'nin babası Sultan 1. Selim ve Muhibbî mahlasıyla Kanunî Sultan Süleyman yaşamlarını sanatla ve kültürle iç içe geçirerek şiirlerini kaleme almışlardır (Çelebioğlu, 1994: 35).

Muhibbî ya da ara sıra da Muhib mahlasıyla şiirler kaleme alan Kanunî, şiire en fazla emek ve zaman ayıran, saltanatından önceki şair padişahlar arasında iki bin sekiz yüz iki gazelden oluşan dîvânî ve diğer şiirleriyle en fazla şiir kaleme alan padişah olmuştur. Şehzâdelik yıllarında yazdığı şiirler biraz acemi düzeydeyken, saltanatı sırasında yazdığı ve daha usta şairlerle kurduğu bağlar ve temaslar sebebiyle şiirlerinde ustalaştığı ve derinleştiği görülmüştür (İpekten, 1996: 82).

Şiirlerinin biraraya getirilip bir dîvân oluşturulması Nahçıvan seferinde Fevrî Ahmed'in düzenlemesiyle gerçekleşmiştir (Donuk, 2017: 553).

Muhibbî, Osmanlı Devleti'ni her anlamda geliştirip dünya hükümdarı olmasaydı da şiirleri Türk dili ve edebiyatında önemli bir boyutta irdelenmesi gereken şairlerden biri olacaktır. Arapça ve Farsça şiirler de kaleme alan Muhibbî, Çağatayca'yı da anlayabiliyor ve yazabiliyordu. Biri Farsça üçü de Türkçe dillerinde toplamda dört ayrı dîvân oluşturacak derecede geniş ve çok sayıda şiirler yazmıştır. Muhibbî, musamma, kıt'a ve müfret gibi biçimlerle de şiirlerini söylemiş olsa da en çok beş beyitli gazel nazım biçimini severek biçimsel formunu bu yönde kullanmıştır (Çelebioğlu, 1994: 36).

Muhibbî'nin şiirleri biçimsel ve içeriksel olarak incelendiğinde üç ayrı bölümde derecelendirilebilir;

1. Padişahlığı, sultan karakterini ve atmosferini yansıttığı ve özellikle hamasiliği üst düzeyde hissedilen şiirler.

2. İlmî ve düşünsel içerikte olan nasihat edici, tasavvufî ve dinî öze yazılmış şiirler.

3. Âşıkane ve rindane içerikli şiirler (Çelebioğlu, 1994: 36).

Muhibbî'nin aşağıda örneklendirilen şiirinde, kendisinin karakteri ve çıktığı seferleri, başarılarını alçakgönüllülikle karşılayıp bu âlemde herhangi bir saltanat hırsının olmadığı görülmektedir.

Ol lebi şîrînden ayru düşeli taglara dil

Bîsütûn tagına çıkdum dōstlar feryād için

Feth idüp Tebrîz'i geçdük çünkü Sultāniyye'den

Tāze düşdi bir heves feth itmege Bağdād için

Ġayret-i İslām içündür kıldugum 'azm-i sefer

Hak bilür kim itmedüm ben anı mülk-i dād için (Yavuz; Yavuz, 2016: 1383).

Âmil Çelebioğlu'nun tespitine göre; "Muhibbî şiirlerinde devlet, ferman, sultan, abd, kul, asker, leşker, tuğ, liva, şah, şeha, kişver, âlem, tabl, tuğra, taç, gibi sözcüklerin Muhibbî'nin hükümdar karakteriyle politik ve devlet idaresi hayatını ve hamasi özelliklerde at ve kılıç seslerini kulağımıza getiren hâkim sesli şiirler ya da beyitler de mevcuttur." (Çelebioğlu, 1994: 38).

Allāh Allāh diyelüm sancak-ı şāhî çekelüm

Yüriyüp her yañadan şarka sipāhı çekelüm

İki yirden kuşanalum yine ğayret kuşagın

Bulaşup toz-ıla topraga bu rāhı çekelüm

Pāymāl eyleyelüm kişverini surh-serüñ

Gözine sürme diyü dūd-ı siyāhı çekelüm

Bize farz olmuş-iken olmamız İslāma zahîr

Niçe bir oturalum bunca gunāhi çekelüm

Umaram rehber ola bize Ebūbekr ü 'Ömer

İy Muhibbī yürüyüp şarka sipāhi çekelüm (G. 2358)

Kanunî Sultan Süleyman devrinde dönemin uleması tasavvuf üzerine daha fazla eğilmiş olsa da Muhibbî şiirlerinde bu, ne çok fazla ne de çok az hissedilmiş ve denge kurulmuştur.

'Ālemi gezdi Muhibbī bulmadı ehl-i vefā

Kimsesi yok senden artuk yā İlähe'l- 'ālemīn (G. 2598)

Cürm ü 'ișyānum başumdan aşdı yüzi karayım

Pādişāhum sen dururken ben kime yalvarayım (G. 3576)

Ve bu şiirinde olduğu üzere:

Bugün geçdüm çü ben cūn u cerādan

Dilā sen dahı geç bu hūy u hādan

'İbādet kıl koma tevḥīdi dilden

Bunuñçün seni yaratmış yaradan

Bulınmaz cidd ü cehd-ile çü vaḥdet

İkilik gitmeye tā ki aradan

Eger İskender ü Cemşid olasın

Başuñ kaldurma yüz sür ḥāk-i pādan

Muhibbî'ye dimişler cāna kıymaz

İlāhî sakla anı iftiradan

(G. 2520)

Muhibbî şiipleri, kendisinin genel anlamda dünya meseleleri hakkındaki tutumu ve adaletli bir yöneten olmanın insanların dara düştüklerinde yardım etmesi konusunda da yoğunlaşmıştır.

Sürme kapuñdan Muhibbî gelse 'arz-ı hāl için

Şāh 'ādildür kühenden olamaz hīc kimse men'

(G. 1521)

Sırlar ve sır saklama konusunda insanın kimselere güvenmemesi ve hatta kendisinden bile saklaması gereğiyle ilgili şunları yazmıştır.

Bir kese rāzun dime sīnende sakla rāzunı

Ehl-i dünyā ile hergiz eyleme sen iħtilāt

(G. 1499)

Kırk altı yıl süren saltanatında Kanunî, koskoca bir imparatorluğu yönetmenin bilinciyle sınırları genişletip, askeri ve siyasi zeminlerde zorlu mücadelelere girişirken bulunduğu sorumluluk duygusunun ağırlığıyla kimi zaman şiir âlemine göç edip orada ruhunu dinlendirmeye ve avutmaya çalışmıştır. Osmanlı ailesinde en çok gazel yazan Muhibbî, şiirin bir nevi eğlencelik ya da vakit geçirme uğraşı olduğunu, kimselerin bu konuda ciddi kaygılarla düşünmemesi gerektiğini belirtir.

Muhibbî halvet-i dilde hemān eglencedür ancak

Ögünüp şi'r-ile kimse dimesün kim kemālüm var

(G. 1169).

Şi'r-i pür-sūzun Muhibbî çünkü bir eglencedür

Hālî olma bir nefes 'ālemde sen eş'ardan

(G. 2738).

Muhibbî, döneminin şairlerini ve eserlerini de ilgiyle izlemiş ve çağdaşlarına bir nevi yol haritası göstererek şiirlerin gerçeklerden söz etmesini istemiştir.

İy Muhibbî söyle söz virsün haķıķatden haber

Şimdiki şā'irlerüñ her bir sözi zāhir geçer

(G. 1055).

Günümüze kadar şiirleri ilgiyle taşınmış, düşünsel ve nasihatlerde bulunan önemli gazellerinden biri özellikle dilden dile dolaşmıştır.

Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihānda bir nefes şihhat gibi

Salṭanat didükleri ancak cihān gavgāsıdır

Olmaya baht u sa'adet dünyede vahdet gibi

Ko bu 'iys ü 'işreti çün kim fenādur 'ākıbet

Yār-ı bākī ister iseñ olmaya tā'at gibi

Olsa kumlar sagışınca 'ömrüñe hadd ü 'aded

Gelmeye bu şīşe-i çarh içre bir sā'at gibi

Ger huzūr itmek dilerseñ iy Muhibbî fāriğ ol

Olmaya vahdet maḳāmı gūşe-i 'uzlet gibi (G. 3406).

Muhibbî'nin Hürrem Sultan'a yazdığı gazel de yine âşıkane ve rindane tavrının bilinen ve önemli örneklerindedir.

'Abīrüm 'anberüm varum ḥabībüm māh-ı tābānum

Enīsüm maḥremüm rāzum güzeller şāhı sulṭānum

Ḥayātum ḥāşılum 'ömrüm şarābum kevserüm 'adnüm

Bahārum behcetüm rūzum gülüm iy verd-i ḥandānum

Cenārum serv-i sīrābum gülüstān-ıla büstānum

Merāmum dürr-i şehvārum şabāhum şoĥbetüm şāmum

Ĥiredmendüm Ĥudāvendüm nihālüm zāhirüm pendüm

Ķubādum ĥusrevüm mīrüm cihān iĳlīmine şāhum

Neşātum ‘işretüm bezmüm cerāġum neyyirüm şem ’üm

Turuncum nār u nārencüm benüm şem ’-i şebistānum

Nebātum şekkerüm gencüm bu ‘ālem içre bī-rencüm

‘Azīzüm Yūsuf’um varum göñül Mışr’ındaki ĥanum

Sitanbul’um Karaman’um diyār-ı milket-i Rüm ’um

Bedaĥşān’um u Ķıfcaġ’um Ĥorāsān’um u Baġdād’um

Saçı dārum kaşı yayum gözi pūr-fitne bīmārum

Ölürsem boynuña kanum meded hey nā-müselmānum

Kapuñda çünki meddāĥam seni medĥ iderem her dem

Yürek pūr-ġam gözüm pūr-nem Muĥibbī’yem ĥoş elĥānum (G. 2317).

3.2.3.3.1.1. Muĥibbī’nin Şiir Anlayışı

Muĥibbī de aynı dönemlerde yaşayan Fuzûlî’nin şiire yaklaşım biçimini benimsemiş ve şiirin her şeyden önce bir ilim olduğu yönünde karar kılmış ve bu özelliğin kendi şiirinde ağır ağır ilerlediğini dile getirmiştir:

Şi'rüm Muhibbî irse kemāle 'aceb midür

İltdüm bu fenni ilerüye ben ayak ayak (G. 1592).

Muhibbî'ye göre şiir gerçeklerden ve hakikat âleminden haber verme gücünde olmalıdır:

İy Muhibbî söyle söz virsün hakikatden haber

Şimdiki şâ'irlerüñ her bir sözi zâhir geçer (G. 1055).

Muhibbî'ye göre nitelikli ve has şiiri gören okur, gizli anlamlarla bezeli bir şiirle karşılaştıklarında bir benzeri olmayan inciye benzeteceklerdir.

Her sözinde nâzük ü rengin ma'ânî bulna

İşidenler diyeler bu söz degül dürr-i semîn (G. 2431).

Muhibbî, şiiri bilen insanların daha çeşitli dünyaları tanıdığını, şiirden edinilen hazzın okurun bu anlamdaki yetisine ve sezgisine bağlı olduğunu ileri sürmüştür:

Şi'r oldur okıyanlar bula şekker lezzetin

Lezzetin bilmez anuñ illā ki 'aql-ı hürde-bîn (G:2431: 1241).

Ve şiir değerini anlamayanlara kendini göstermeyen bir âşık gibidir, ancak bu güzelliği bilenlere gösterir³¹:

Bir güzel maḥbūbdur yüzden niḳābın almazam

Kıymetin bilmezlere göstermeye dīdār şî'r (G. 936).

3.2.3.3.1.2. Muhibbî'nin Şâir Anlayışı

Her şairde olduğu üzere çoğu zaman kendisinden önceki kuşağın şairlerinden etkilenme ya da kendi kuşağı şairlerini benimseme eğilimleri Muhibbî'de de olmuştur.

³¹ Geniş bilgi için bkz.: Semra Tunç, "Muhibbî Divânı'nda Şiir ve Şair ile ilgili Değerlendirmeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2000, sy. 7, ss. 265-283.

Nizâmî'nin (1435-1473) üslubunu örnek aldığını ve benimsediğini belirtir:

İy Muhibbî nazm ara tutduñ Nizâmî tarzını

Şi'rüñi şimden girü itmek gereksin penc penc (G. 324).

Muhibbî'nin örnek alıp kıymet verdiği bir diğer şair de Attâr'dır. Attâr'ın bir imkân dahilinde şiirini okuma şansını bulması, ve şiirlerini beğenmesi Muhibbî için büyük bir lütuf olacaktır.

'Irâk'a irse ger bu şi'r-i dilsüz

Diye kabrinde tahsîn Şeyh 'Attâr (G. 909).

Hâcû-yi Kirmânî'yi de Muhibi, şiirindeki anlam ve içeriğinin varsıllığı açısından kendi şiir anlayışına örnek almıştır.

Husrevâ güş it Muhibbî şi'rine eyle nazâr

Tarz-ı nazm içre Nizâmî ma'nîde h'âce-y-imiş (G. 1468).

Bu örneklendirmeler üzerinde Muhibbî'nin yalın bir dil ile şiirler kaleme alma poetikası ve kolay anlaşılabilirlik kaygısı onun şiirlerinde atasözleri ve yer yer deyimlerle şiirlerini süsleyip anlamlandırmak üzerine kurulmuştur³².

3.2.3.3.2. Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Dîvân Şairleri

3.2.3.3.2.1. Kanunî' yle Münasebeti Olan Şairler

3.2.3.3.2.1.1. Abdî / Müeyyed-zâde (öl. 1554)

Amasyalıdır. Serez ve Üsküp'te kadılık görevlerinde bulunmuştur. Âşık Çelebi, Abdî'nin kendisini ilim ve irfanla donatmış, zarif bir şair olduğunu belirtmiştir (Kılıç, 2017: 452).

³² Geniş bilgi için bkz.: Semra Tunç, "Muhibbî Dîvânı'nda Şiir ve Şair ile ilgili Değerlendirmeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2000, sy. 7, ss. 265-283.

Vaktinin büyük bir kısmını okumayla geçiren, güzel yazısı, inşası ve şiirleriyle döneminde Kanunî'nin övgü ve ilgisine mazhar olmuş şairlerinden Müeyyed-zâde Abdî Çelebi, Kadı Abdurrahmân Çelebi'nin kardeşi olup, eğitimini tamamladığında Kanunî'ye kasideler yazarak padişahın beğenisini kazanmış ve kendisine elli akçelik bir kadılık verilmiştir.

Dönemin sadrazamı Pîrî Paşa'nın (öl. 1532) damadı olduğunda, Paşa'nın koruyuculuğunda nişancı ve defterdar olma istekleri Pîrî Paşa'nın görevden alınmasıyla sekteye uğramış ve kendisi Sofya kadılığında vefat etmiştir (İpekten, 1996: 112).

Şerh ider derdin dehân açmış dil-i sad-pârenün

Bagladum ol dem hemân agzını muhkem yârenün

Katı gönlek yumşadur cânâ benüm zârîlîgum

Kûh-ken zûrına döymez güci seng-i hârenün

Gün yüzinde benleri denlü safâda olmaya

Gök yüzinde zîneti mihr ü meh ü seyyârenün (Kılıç, 2017: 452).

3.2.3.3.2.1.2. Âgehî (öl. 1577)

Vardar Yenicesi'nde dünyaya gelen ve gerçek adı Mansur olan Âgehî, şairliğinin yanında tarihçi ve âlim kimliğiyle de bilinmiştir. Kanunî'nin dünyaya veda ettiği Sigetvar seferiyle ilgili bir tarih eseri yazmış, gemi ve gemicilik üzerine bir kasideyi de Piyale Paşa (1515-1578) aracılığıyla Kanunî'ye sunmuş ve İstanbul'da Şeref Medresesi ile onurlandırılmıştır.

Edebiyat tarihinde gemicî dili ile şiirler yazan az sayıdaki şairlerdendir. Bu tür ilmî terimlerin kullanıldığı alanlar arasında astronomi, musiki, tıp ya da mantık ve

kahvecilik, kimyacılık gibi ender rastlanabilecek şiirleri de vardır (Tietze, 1951: 114-116).

Âgehî'nin dönemin şiir diline gemici terimleri katmasında Kanunî saltanatının denizcilik alanında doruklara çıkmış olmasının ve Hind Okyanusu'na kadar sefer yapılmasının büyük bir payı vardır. Denilebilir ki Âgehî, Kanunî dönemi şiirinin en kendine has ve Türk dili ve edebiyatının en seçkin sanatkarlarından biri olmuştur. "Gemi-felek", "gemi-güneş", "kayık", "yelken-çiçek", "kürek-kirpik" gibi daha önce de kullanılan ancak sınırlı sayıda kalan sözcük ve terimlere ek olarak Âgehî, Kanunî dönemi şiirini "kadirga", "kalyete", "firkata", "barbariça", "direk", "dümen", "forsa" gibi denizci tabirleriyle zenginleştirmiştir (Çelebioğlu, İstanbul, 1994: 47). Âgehî'nin başlattığı bu tarz, birçok şairi tahmis ve nazîre yazmaya teşvik edip az bir zamanda edebî bir akıma yol açmıştır. (Tietze, 1951: 113).

Kimi tarihçiler Âgehî'nin, *Keştî* kasidesini bir güzele âşık olunca kaleme aldığını belirtmişlerdir. Kınalızâde Hasan Çelebi bu konuyu şöyle aktarır:

"Bir gemici cevâna 'âşık u şeydâ ve bahr-i mahabbet hevâsıyla âşinâ oldukda ol tâ'ifenün ıstılâhı üzre bu kasîde-i garrâyı diyüp meşhûr-ı cihân ve makbûl-i erbâb-ı fazl u 'irfân olmuşdur.'" (Sungurhan, 2017 a: 197).

Bahsi geçen kaside, baştan sona denizcilik terimleriyle doludur ve bu manada önemlidir.

Keştî Kasidesi

Çekdürüp firkatanı bizden irag oldun sen

Bahr-ı firkatde niçe furtunalar çekdiim ben

Sen yıkarsın bu yakalarda gönüller şehrin

Dil ü cân mülkini yagma idici sensin sen

Bâd-i 'ışkun alavand eyledi sabrum gemisi

İlevend oldı gönül tıflı senün derdünden

Barbariçan siyeh atlasdan olaldan cânâ

Gemici neftilerin 'âşık-ı zâr etdün sen

Bahr-i 'ışk içre yürürsem n'ola yelken dorıda

Bir harâmî bakıcı yâre esîr oldum ben

Seyr eden yüzünü deryâda erişür Hızır'a

Kadre ugrar seni bir kerre kadırgada gören

Yâr agyâr ile seyrâna çıkar deryâyâ

Ehl-i dil 'âşık olan volta urur gen yakadan

Dûd-ı âhum direk oldu, bu zemîn keştîdür

Bir yeni yelken olupdur ana gerdûn-i köhen

Cânda suguryaturur derd ü belâ renc ü 'anâ

İstifa oldu gönül mankaları mihnetden

Geldi çatdı dil ü cân zevrakına derd ü elem

Bizi çignetmege bu fülk-i felek dutdı dümen

Rüzgâr oldu muhâlif başuma üşdi belâ

Başladı geldi karıntı yine başdan kıçdan

Bahr-i 'işka duişeli oldu muhâlif çenber
Korkum oldur ki gele bad-ı belâ yaprakdan

Eger oldunsa mahabbet denizinde mellâh
Pusula şevk gerek harti gam u derd ü mihen

'Işk deryâsına saldunsa gönül zevrakını
Bulmazsın bu yakalarda dilâ sen mesken

Rüzgârın karışık oldu hazer eyle dilâ
Üstine aldurasın tira mola mayna seren

Hûblar forsa koçup sana kenâr olmaz ise
Olma anlardan alarga bir iki gün katan

Bahr-i 'aşk içre olan 'âşka pend ey zâhid
Karadan alet onarmak gibidür gen yakadan

Götür ırgalyayı olma paçariz ey agyâr
Yâri ben bahr kenârında kenâr eyler iken

Ey gönül nice yatursın bu limân-ı tende
Himmetün lengerin al mevsimidür aç yelken

Korsan ol hâsılı dünyâdan alarga olgör

Bu hayırsuz adada durma dilâ iso seren

Rûzgârın pupa olmaz ise avlamagıla

Yüri deryâ üzerinde bir iki gün oyalan

Himmetün göncügin elden salıverme zinhâr

Keşti-yi sabrunı sakla alavand olmaktan

Alamargayla yüri yogısa yel yelkende

Çünkü 'âşık olımazsın hele bâri yelten

Kulzum-i 'ışka sefer eylemege 'azm eyle

Rûzgâr oldı yüri tenta fora sök yelken

Etmek istersen eger bâg-ı cinânda manca

'Amel ü zühd komanyasını vâfir yüklen

Orsa varsan çıkamazsın poça gitsen girdâb

Nice kullansan atar karaya bu keşti-yi ten

Olmadın lenger-i ten bahr-i fenâyâ fonda

Pupa âlât ile can kalyetasını kullan

Ey dirîgâ bizi gâfille zebûn etdi havâ

Geldi çatdı demür üstinde yaturken düşmen

Yâ İlahî beni girdâb-ı havâdan kurtar

Bize yol vir varalum bir ilimana erken

Kelimâtüm dür-i deryâ-yı hakikat anlar

Bahr-i ma'nâda şinâverlik eden ehl-i suhân

Olsa deryâ kumu mikdârı kayurmaz derdün

Sâ'ati var geçer ey Âgehî sabret katlan (Tietze, 1951: 114-116).

3.2.3.3.2.1.3. Ârifî / Fethullah Çelebi (öl. 1562)

İbrâhim Gülşenî'nin de torunu olan Ârifî, döneminin önemli âlim ve şairlerinden olup Kanunî Sultan Süleyman'ın da övgü ve desteklerine erişme imkânı yakalamıştır. Kaside, gazel ve kültürel risaleleriyle öne çıkmış bu çalışmalarını karşılığında ulufe kazanmıştır.

Farsçasının çok iyi olduğu bilinen Ârifî, Kanunî tarafından bir Şehnâme yazmakla görevlendirilmiş, yazdıkça padişaha sunup takdirlerini kazanmış, eseri otuz kırk bin beyti bulunca daha da ödüllendirilmiştir. Ancak Nakkaş Şahkulu (öl. 1556) ve yerine sonradan gelecek olan Şehnâmecî Esîrî mahlasını kullanan Eflatun (öl. 1569) her ne kadar Ârifî'nin şiirlerini ve eserini beğenmediklerini ifade etmiş olsa da Padişah bu kötü eleştirilerin etkisinde kalmayarak Ârifî'ye huzurlu çalışabilsin ve üretebilsin diye bir bina yaptırmıştır. Ârifî mahlasıyla yazdığı şiirler ve Farsça bir dîvânından söz edilse de dîvânı günümüze ulaşmamıştır (İpekten, 1996: 98).

Bir muammâ-durur ki kaşun

Ki çıkar andan ismi Nakkâşun

Aşırı sarkdun ruh-ı yâre

Meger ey zülf iki-durur başun

Ay efendüm hilâl kimdür ki

Gözün üstinde var diye kaşun

Seni çok başlı anlaram ey göz

Merdüm içinde saklama yaşun

Ta'n idüp alma agzuna câmı

Ki degül zâhidâ senün aşun

Nûr-ı horşîde hiç irer mi zevâl

Didesi görmez ise huffâşun

Götürelden tabanını Mecnûn

Gelmedi Ârifâ ayakdaşun (Kılıç, 2017: 445).

Ârifi'nin *Şehnâme-i Âl-i 'Osmân*'ın yanı sıra, insan bedenindeki organlar ile ilgili bilgiler veren *Sanemü'l-hayâl*, bir atın bedenindeki organlarla ilgili bilgiler veren *Feresü'l-hayâl* ve muamma sanatıyla ilgili *Risâle fi'l-mu'ammâ* adlı eserleri de olduğu tespit edilmiş ancak bu eserler günümüze ulaşmamıştır (Yazıcı, 1991: 372).

3.2.3.3.2.1.4. Bâkî (öl. 1600)

Gerçek adı Mahmud Abdülbâkî olup, 1526-1527 tarihleri arasında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Fatih Camii müezzinlerinden Mehmed Efendi'dir (Çelebioğlu, 1994: 48). Çoğu kaynakta babasının sesinin kötü olmasından ötürü "karga" lakabıyla anıldığı ve bu yüzden kendisine de karga-zâde denildiği kaynaklarda yazmaktadır. Sadettin Nüzhet Ergun Türk Şairleri Ansiklopedisi'nde bu konuyla ilgili olarak Bâkî'nin henüz hayattayken, yazdığı bir nazirede adının Karga-zâde başlığı ve ismiyle yayımlandığını belirtmiştir (Ergun, 1936: 697).

Bâkî, fakir bir ailede doğmuş ve bu imkânsızlıklarla büyümüş, saraç çıraklığında meslek sahibi olmaya çalışırken medreseye kayıt olarak dönemin sayılı âlimleri Karamanlı Ahmed ve Mehmed Efendi'den eğitim almış, Hoca Sadeddin (1536-37-1599) ve Nev' (1533-34-1599) gibi geleceğin şair ve âlimleri ile aynı sınıflarda bulunmuştur. (Ergun, 1936: 697).

Bâkî'nin çıraklığının ve yoksul ailesinin durumuna Ahmet Hamdi Tanpınar "Bu en büyük şairimizin işe saraç çıraklığından başlamasına bayılıyorum. Kendisine çok yakın vesikalar bunu söylemeselerdi, ben böyle bir masalı kendim uydurmak isterdim Çünkü şiir ve al-el-umum sanat her şeyden evvel bir zanaatkârlık, madde üzerinde çalışma işidir. Parmaklarının arasında dili şekil vereceği bir madde gibi görmeyen şair, hiç bir suretle şair olamaz." yorumunda bulunmuştur (Tanpınar, 1977: 153-154).

On sekizli yaşlarındayken henüz, Beyazıt Camii avlusunda remilcilikle geçimini sağlayan Zâtî'ye matlalı bir gazel örneğini okuyunca, Zâtî onun genç yaşlarda bu denli iyi bir şiir yazabileceğine inanmayarak, kendisine çalıntı eserler hakkında öğütlerde bulunmuştur. Söz konusu gazel şudur:

Her kaçan gönlüme fikr-i 'ârız-ı dil-ber düşer

Güyyâ mir'âta 'aks-i pertev-i hâver düşer (G. 119) (Küçük, 2019: 127).

Sonrasında Zâtî, Bâkî'yi kendi dîvânı üzerine sınava çekmiş ve Bâkî'nin;

Gülşen isterseñ işte mey-hâne

Gül-i handân gerekse peymâne (G. 471)

gazelini de okuduktan sonra, şiirleri kendisinin yazdığına ikna olmuştur.

Belki de yoksul bir çocukluk geçirmiş olduğundan, sanatını ve şiirini önemli bir makama gelebilmek için kullanan Bâkî, Kadı-zâde Şemseddin Ahmed Efendi (1512-1580) tarafından kollanmış, Süleymaniye Medreselerinde yaklaşık bir yıla yakın bir süre görevde bulunmuş ve nihayetinde Nahcivan seferinden dönen Kanunî'ye bir kaside takdim ederek padişahın övgüsüyle karşılaşmıştır. Halep'e atanan Şemseddin Efendi'yle beraber Bâkî de Halep'e gitmiş ve sonrasında yine birlikte dönmüşlerdir. Dönüş yolunda Şeyhulislam Ebussuûd Efendi'nin oğlu Konya kadısı Mehmed Çelebi'yle görüşme imkânını kollayıp kendisinden babasına verilmek üzere bir "tavsiyenâme" olarak İstanbul'a döndüğünde bir kasideyle birlikte takdim etmiştir.

Rüstem Paşa'ya da on iki adet kaside sunmuş, ancak Paşa şiirden ve şairlerden haz etmeyen bir karaktere sahip olduğu için Bâkî'nin bu çabaları karşılıksız kalmıştır. Ancak Rüstem Paşa'nın vefatı üzerine yerine atanan Semiz Ali Paşa'nın dikkatini çekmiş, Kanunî'yle iletişime geçerek önce danışment, sonra yirmi beş akçeyle mülahım olarak atanmıştır. Ancak Rumeli Kazaskeri bu uygunsuz atamaya itiraz etmiş, itirazları sonuçsuz kalmış ve Kanunî'nin bir emriyle Bâkî, Pîrî Paşa Medresesine atanmıştır. Kanunî, o yıllarda şiire olan ilgisinin coşkusuyla da Bâkî'nin şiirlerini övmüş ve kendi şiirlerine de nazireler yazmasını istemiştir. Selânikî'nin (öl. 1600) Ferhat Ağa'dan (öl. 1595) duyup da kaleme aldığı tarihinde Kanunî, Bâkî için şu övgü dolu cümleleri söylemiştir:

"Padişahlığımın birkaç yerinden hazz-ı vafirim vardır. Biri de Abdülbâkî gibi bir tâb-ı pâk vücûdu bulup çıkarup itibâr eylediğimdir."

Bu gelişmelerden sonra, ayrı zamanda medrese arkadaşı da olan Nev'î;

Bâkî'yi sultan Süleyman etti selmân-ı zamân, mısraını söylemiştir (Kudret, 1985: 5-7).

Bâkî, 1565'te babasının ve sonra da 1566'da Kanunî'nin vefatının kederiyle Kanunî'ye mersiyesini yazmış, II. Selim tahta çıkar çıkmaz da bir cülüs kasidesi yazarak beğenisini ummuştur ancak yine de birkaç ay sonra görevinden alınıp sonrasında yeniden Mahmud Paşa Medresesine atanmıştır. Hayatı boyunca arzuladığı şeyhülislâmlık makamına erişemeyince iyice üzüntüye düşen Bâkî çeşitli hastalıklarla boğuşmuş, bir gün konağındaki cariyelere kızarak onları dövmeye dahi kalkışmıştır. Sinirleri iyice harap olan Bâkî kısa bir süre sonra vefat etmiştir (Ergun, 1936: 702).

Bâkî'nin, vefatından sonra cebinde bulunduğu iddia edilen gazeli şöyledir:

Gitdi Kayser kasrınıñ tâk u revâkı kalmadı

Nice Kistrâ geçdi tâk u tumturâkı kalmadı

Bezm-i kesretten biz en evvel götürdük ayagı

Meclis âhir oldı gitdi bâde sâkî kalmadı

Şevk u zevk ehli çekildi biz dahı yâ Hû didük

Zevki gitdi 'âlemüñ ehl-i mezâkı kalmadı

Tolu urmuş tarlaya döndürdi devrân sohbeti

Câm sınımış mey dökilmiş dest-i sâkî kalmadı

Gam degül Bâkî bekâ semtine kılsa irtihâl

Nice şehir bu fenâ mülkinde bâkî kalmadı (G:533) (Ergun, 1936: 705).

Muallim Naci, Bâkî hakkında şu yorumda bulunmuştur:

“Bâkî'nin şiirlerinde zihâfdan ziyade imâle görülür. Nadiren galat, hatta râbitasızlık dahi bulunabilir. Şimdi eski saydığımız bir takım kelimeleri ve tâbirleri kullandığı için kendisi tenkit edilemez. Bilakis, bunları zamanında olduğu kadar azaltmağa çalıştığı için teşekkür etmek gerekir. Bir zaman gelir ki bizim bugün kullanmakta olduğumuz kelimeler ve tâbirlerden bazıları da bizden sonrakilere eski görünmeye başlar.” (Naci, 2013: 37-38).

Eserleri:

Dîvân: Kanunî Sultan Süleyman'ın ısrarı üzerine düzenlediği bir nüshasının yanı sıra, sonrasında da eklemelerle zenginleştirmiştir.

Fezâilü'l-cihâd: Sokullu Mehmed Paşa'nın emriyle Muhyiddin Ahmed b. İbrâhim'in *Meşâri'u'l-eşvâk ilâ meşâri'i'l-'uşşâk* isimindeki Arapça eserinin çevirisi olup cihadın erdemli yönlerinden hareketle Müslümanları cihada çağırان bir içeriğe sahiptir.

Meâlimü'l-yakîn fi sûreti seyyidi'l-mürselîn: Yine Sokullu Mehmed Paşa'nın emriyle yazılmış, Şehâbeddin Ahmed b. Hatîb el-Kastallânî'nin *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye* adlı siyer kitabının Türkçe çevirisidir.

Fezâil-i Mekke: Yine Sokullu'nun emriyle Mekke kadılığı esnasında, Kutbüddin Muhammed b. Ahmed el-Mekkî'nin *el-İ'lâm fi ahvâli beledi'llâhi'l-harâm* adlı eserinden yaptığı çevirisidir (Çavuşoğlu, 1991: 540).

3.2.3.3.2.1.5. Cenâbî (öl. 1562)

Asıl adı Ahmed olup Kanunî Sultan Süleyman'ın sarayında yetişen şairlerden ve Kanunî'nin sürekli yakınlarında bulundurduğu kişilerdendir. Önceleri çaşni-girlik yapmış, sonrasında ise mirahurluk görevlerine getirilmiştir. En son görevi olan Anadolu Beylerbeyliğinde 20 yıl kaldıktan sonra bu görevde iken vefat etmiştir (Ergun, 1936: 1017-1018).

Ciddi, vakur bir karaktere sahip olan Cenâbî Paşa, pek fazla gülmeyen ve yaşadığı süre boyunca da kahkahası kimseler tarafından duyulamayacak derecede ciddiyet içerisinde ömrünü geçirmiştir (İsen, 2017:124).

Dönemini ve eski kuşak şairlerini okuyup, kendisi de şiirler kaleme almıştır. Yazdığı şiirler genellikle düğünlerde ya da panayır, tören gibi kalabalık halkların karşısında gösterilerde bulunan cambazlar ve hokkabazlar arasında bilinip tanınmıştır (İpekten, 1996: 84).

Gözlerüñ celladı kim diller virür her can aña

Şuna ger tığın baña sinem çekem 'uryan aña

Kaşlaruñ tuğrasını göster berat-i hüsn ile

Ser-fürü kılsun begüm İnan ile Turan aña (G. 38) (Gıynaş, 2017: 63).

3.2.3.3.2.1.6. Dâî / Kadı-zâde Abdurrahman Dâî Efendi (öl. 1587)

Kazasker Kadı-zâde'nin oğlu olup gerçek adı Abdurrahmân'dır. Şiirleri Kanunî Sultan Süleyman tarafından görülüp değerlendirilmiş ve “Dâî” mahlası bizzat padişah tarafından kendisine verilmiştir. Kanunî'nin seferlerinde yanında götürdüğü ve padişahın desteklerine nail olmuş bir şairdir (İpekten, 1996: 115).

Arz idüp sûz-ı gam-ı aşkını pervâne biraz

Yandı yakıldı gece şem-i şebistâna biraz

Pehlevân-ı şerer-i nâr-ı gamunla tutuşup

Girdi meydâna gönül cân ile merdâne biraz

Hârlarla salınur diyü dem-â-dem şeb-nem

Gice ter düşdi çemende gül-i handâne biraz

La'l-i yâre alınup mey diledi reng geçe

Döndi bu sırrı tuyup ortada peymâne biraz

Sâlik olduk niçe gün medreselerde Dâî

Olalum mutekif-i kûşe-i mey-hâne biraz

(Kılıç, 2017: 222)

3.2.3.3.2.1.7. Derviş Paşa (öl. 1603)

Kanunî Sultan Süleyman döneminin öncesinde sarayda yetişerek çeşitli devlet görevlerinde bulunup sonrasında ise vezirliğe kadar yükselen şairlerindedir. Çocukluğunda Bosna'dan getirilerek Atmeydanı sarayında bir süre eğitildikten sonra doğancı görevine getirilmiştir. Kanunî, kendisindeki yeteneği görerek Has-oda'ya alıp Binayi'nin *Sehaname* adlı yapıtını tercüme etmesini istemiş ve kendisine sunulan bu

tercümeyi beğenen Kanunî, ödül olarak Derviş Ağa'ya doğancılar kethudarlığını vermiştir. Sultan Süleyman'ın vefatına kadar bu görevde kalmıştır.

Haluk İpekten'in "*Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*" adlı yapıtında Derviş Ağa adlı şair, birçok kaynakta Derviş Paşa olarak anılmakta olup, İpekten'in ileri sürdüğü gibi Kanunî Dönemi'nde değil III. Murat döneminde yaşamış ve doğancılar kethudarlığına getirilmiştir. İpekten'in, Derviş Ağa olarak andığı şairin her ne kadar ölüm tarihini 1603 olarak verse de Derviş Paşa da aynı yıl ölmüş, aynı süreçleri başka padişah döneminde yaşamıştır. Söz konusu şairin çeşitli kaynaklarda 43 yaşında öldüğü anlaşılmıştır. Bu durumda Kanunî'nin vefat ettiği tarihte şair 6 yaşındadır. II. Selim zamanında İstanbul'a getirilmiştir. Sonuç olarak İpekten'in sözkonusu eserine Derviş Ağa ismiyle eklediği şairin, aslında Derviş Paşa olduğu ve Kanunî ile herhangi bir münasebeti olmadığı tespit edilmiştir³³.

3.2.3.3.2.1.8. Ebussuûd Efendi (öl. 1574)

Fatih Sultan Mehmed döneminde Türkistan'dan gelmiş ve İskilip'e yerleşmiş bir aileye mensup olup ilk eğitimlerini babası Şeyh Yavsi Muhyiddin Muhammed el-İskilîbî'den almıştır. Ali Kuşçu'nun torunlarından olan Ebussuûd Efendi, dönemin diğer önemli ilim insanlarından da eğitim almıştır (Çelebioğlu, 1994: 53).

Şiirlerinde mahlas kullanmayı tercih etmeyen Ebussuûd Efendi'nin kaleme aldığı tüm şiirleri bir araya getirilmemiştir ancak araştırmalar sonucunda elde edilen şiirlerinin içeriğinden şairliğinin derecesi görülebilmektedir. Dönemin şiir geleneğinde olduğu üzere Ebussuûd Efendi de âşıkane ve rindane şiirler yazmıştır:

Bî-hod oldum eşer-i sümm-i semendin göricek

Ĥālüm ey dil 'acebā nic 'ola kendin göricek (Solmaz, 2018: 65).

³³ Geniş bilgi için bkz.: Haluk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Döneminin ruhuna uygun gelişen kişiliğinin bir parçası olarak öğüt veren şiiirler de kaleme almıştır:

Maħv olup gitmez mürür-ı dehr ile bâķī alur

āme ile ŗafha-i evrāda mezbūr olan

afha-i 'ālem ne resme levdūr kim altına

Neŗf eyler bir nefesde üstine mestūr olan

Bī-ser ü sāmān gider nā-būd ü nā-peydā olur

aŗmet ü cāh ü celāl-i 'āleme mesrūr olan

H 'āb-ı ğafletden uyan fehmi it cihānuñ hālını

Ey zamāne devlet ü ibāline maġrūr olan (Solmaz, 2018: 65).

Dokunaklı içeriğiyle günümüze kadar ulaşan, ođlu için kaleme aldığı mersiye Ebussuūd Efendi'nin kıymetli şiiirlerindedir. Bir bölümü ŗöyledir:

Gel ey huceste-cemāl u melek-hisālüm gel

Dükendi hasret ile tākāt-ı mecālüm gel

Senünle mülk-i vücūdum tamām āmir idi

Yıkıldı cümle oldu harāb hālüm gel

Yakar ŗerāre-i āhum sipihr-i gerdūnu

Cihānu seyle virür eŗk-i yemm-misālüm gel

Misāl-i ālemine bari cilve kıl ŗāyed

Ki göre tal'atunı hâbda hayâlüm gel

Diyâr-ı hicrde kaldum gârib ü bî-sâmân

Ne hâle koydı beni gör firâk zâlim gel (Sungurhan 2017 b: 67)

Dönemin edebiyat dünyasındaki önemli sıçrayışlarının altında da belki de her alanda görülen yaratıcı ve yenilikçi tutum vardır. Ebussuûd Efendi kendisine sorulan soruların biçimine ve üslubuna uygun bir bakışla ve kimi zaman da şiirle yanıtlamıştır. İmamlığın para karşılığı yapılıp yapılmaması konusunda beyitlerle fetvasını vermesi hem şairane hem de yaratıcı bir yanıt olmuştur.

Çün ribâ hâlini su'âl itdün

Hak kelâmıyla dinle ana cevâb

Didi Kur'ânda Hak ribâyâ harâm

Nass-ı katı'dır ana işbu cevap

Ger ribâdan ise imâm ücret

Fâsid olur namâzı hâli harâb

Çalgulu da'vet ana göre düğün

Ki (ana bâ'is-i) eşedd-i 'azâb (Eliaçık, 2011: 139).

Edebiyat Sahasındaki Eserleri:

Galatât-ı Ebüssu'ûd (Galatât-ı 'Avâm). Risâle fî tashîhi'l-elfâzi'l-mütedâvile beyne'n-nâs ve Sakatâtü'l-'avâm: Halk arasında yanlış kullanılan bazı sözcüklerin tespitini içerir.

el-Şaşıdetü'l-mîmiyye: Yaklaşık doksan yüz arası beyitten oluşan bir kasidesidir.

Kasîde fî risâi's-Sultân Süleymân: Kanûnî'ye yazdığı Türkçe mersiyesidir.

Diğer Eserleri; *el-Şaşâ'idü'l-'Arabiyye, Münşeât-ı Ebüssuûd* (Akgündüz, 1994: 370-371).

3.2.3.3.2.1.9. Edâyî (öl. 1574)

Kanunî Sultan Süleyman'ın şiir ve sanat meclislerinde her daim yeri olan Edâyî, iyi şiirlerinin yanı sıra sesinin güzelliğiyle de bilinmiştir. Şehzade Mustafa'nın Manisa valiliği esnasında kendisine bağlanmış ancak Şehzade'nin öldürülmesinden sonra kendisi de zor durumlara düşmüştür. Sonraları Piyale Paşa'nın kapudanlığı döneminde ona bağlı kalarak bir hayli kazanç sağlamıştır.

Piyale Paşa'nın himayesinde olduğu sırada padişahla tanışma fırsatı yakalayan Edâyî, güçlü sesiyle de bu meclislerde yer almayı başarabilmiş ve timar defterdarı görevindeyken vefat etmiştir.

Âsmân-ı hüsnün ey ebrû hilâli sen misin

Yoksa gözler görmedük bir tâk-ı âlî sen misin

Tigden niçün geçürdiler bugün ey hatt seni

Rûmda baş kalduran yoksa celâli sen misin (Sungurhan 2017 a: 183).

3.2.3.3.2.1.10. Edirneli Nazmî (öl. 1559)

Edirne'de dünyaya gelmiş ve gerçek adı Mehmed olan Nazmî, Kanunî döneminde ahkâm kâtipliği görevinde bulunmuş, sonrasında ise sipahilere katılarak Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman'ın savaşlarında bulunmuştur. 1524 tarihine kadar yaşayan şairleri konu ettiği *Mecma'ü'n-Nezâ'ir* adlı nazire toplamı olan

bir mecmua ile tanınmıştır. Kendine ait bir dîvânı mevcut olup yaklaşık olarak üç yüz civarında sade bir Türkçe dili kullandığı şiirlerinden oluşmuştur.

Başım ahımla dumanlı yüce bir dağa dönmüştür

Gözüm yaşımla su dolmuş iki bardağa dönmüştür

Basit ve yalın bir dille şiir yazma geleneği daha önceki zamanlarda görüldüğü gibi Kanunî Sultan Süleyman döneminde de bu dikkat doruk noktalara ulaşmıştır (Çelebioğlu, 1994: 68).

Tüm hayatını ordunun içinde geçiren Nazmî, Rüstem Paşa'nın ilk vezirlik zamanlarının önemi kişilerinden Baba Efendi diye tanınan Filibeli Şeyh Mehmed Efendi'nin koruyuculuğunda sanatını sürdürmüştür. Askeriyenin içinde yaşamını sürdürmesine rağmen her zaman şiire daha fazla ilgi gösterip zaman ayırarak, döneminin şairleriyle dostluklar kurmuştur (İpekten, 1996: 112).

Dehânın bûsesin kılmak temennâ

Bir olmaz fikrdür yok yire cânâ

Niçe bir tola ey vâ ile kûyun

Yazukdur ehl-i 'ışkun âhın alma

Tavâf-ı Ka'be-i kûyun safâsın

Bulur mı hacle varsa sûfi farzâ

Letâfet birle zâtun gerçi cevher

Velî kalbün nigârâ senün hârâ

Sataşdum Nazmiyâ bir özge derde

Devâsın bulmadum 'âlemde derdâ (Sungurhan, 2017 a: 860).

3.2.3.3.2.1.11. Emrî (öl. 1575)

Emrî mahlasıyla şiirlerini kaleme alan ve gerçek adı Emrullah olan şair, Edirne’de dünyaya gelmiştir (Saraç, 2011: 4).

Ailesi konusunda net bilgilere sahip olunamayan Emrî’nin eğitimiyle ilgili ise Sehî Bey’in *Heşt Behişt* adlı tezkiresinde yer alan "*İlm-i zâhire sa’y iderken ferâğat itdi*" cümlesi dolayısıyla eğitimi tamamlamadığı anlaşılmıştır (İpekten vd., 2017: 175).

Emrî’nin memuriyetlerinde tutunamamasının gerekçesi Riyazî’ye göre "*kemâl-i istiğnâsı*"nın sonucudur. Ahdî ise bu sebebi "*kimse medhinde bir mısra dimemiş*" olarak açıklar. Hiçbir devlet adamı hakkında bir kaside yazmadığı gibi kimseleri de övmemiştir. Bu tutumu sebebiyle de ömrü yoksulluk içinde geçmiştir (Saraç, 2011: 4).

Görüp nigâra cân u gönülden mahabbetüm

Mâni’ olur musâhabete vecd ü hayretüm

Hayyât-ı ‘ışk cismüme gam câmesin diker

Anuñ elinde sûzen-i zerdür bu kâmetüm

Peykân-ı yâra cânuñi elbette vir diyü

Zahm-ı hadengi ol kaşı yânuñ yidi etüm

Bir gevherem ki hâk-i siyâh içre kalmuşam

Sarrâf-ı dehr bilmez ise n'ola kıymetüm

Öldükde Emriyâ gam-ı hatt-ı nigâr ile

Pîrüzeden yapa felek üstüme türbetüm (G. 313) (Saraç, 1977: 175).

Emrî, dönemin sanatında bir akım hâline gelen muamma sanatını icra edenler sanatkârların en iyisi olarak anılmış, kendinden sonraki kuşakların bu sanatı bilmelerine de sebep olmuştur. Tezkirelerde yer alan diğer önemli bir özelliği de tarih düşürme konusundaki ustalığıdır (Saraç, 1977: 323).

“Tezkirelerde onun edebî şahsiyeti hakkında verilen hükümleri üç noktada toplayabiliriz, a) İnce tahayyül ve bakir mana, b) Muamma sahasında edebiyatımızda çığır açması, c) Tarih düşürmedeki başarısı. Fakat maalesef şuara tezkirelerindeki Emrî'ye verilen bu önem edebiyat tarihlerinde devam etmez. Bunun sebebini Emrî'nin zarif ve güzel pek çok gazeli olmasına rağmen bir nevi edebî moda olan muamma ve tarih düşürme yönüyle tanınmasına bağlayabiliriz. Bir nevi edebî moda sayabileceğimiz muammacılık ve tarih düşürmenin sonraki devirlerde önemini kaybetmesi muamma üstadı olarak tanınan Emrî'nin de önemini kaybetmesine ve şiiirlerinin unutulmasına yol açmıştır.” (Saraç, 1977: 328).

Yapılan araştırmalar ve incelemelerde esrâr içmeyi ve hayaller kurmayı sevdiği anlaşılan Emrî, ömrünün sonuna doğru şuurunu yitirmiş ve 1575'te Edirne'de yoksulluk içinde geçen hayatına veda etmiştir.

Emrî'nin günümüze kadar gelen yapıtları *Dîvân*'ı ve adıyla örneklendirilen muammalarıdır. Bir Pend-i Attâr çevirisi ve mesnevîden söz edilmişse de söz konusu eserin araştırmalar sonucunda başka bir şaire ait olduğu tespit edilmiştir.

Dîvân'ı 581 gazelin yanı sıra 2 kaside, 1 murabba, 1 muhammes, 1 müsemmen, 2 tahmis, 1 müstezad ve dört yüzü aşkın mukattaâtından ibarettir.

Birçok İranlı şairi muamma sanatında geride bıraktığı tarih kaynaklarında yazılmıştır. Kendisine, "muammâ-gûy" ve "muammâküşâ" denilmiştir. Döneminin edebiyat kayıtlarında “sultanü's-şuarâ”, “emirü's-şuarâ”, “emlahu's-şuarâ” gibi isimlerle nitelendirilendirilmiştir. Yenilikçi tutumuyla dönemindeki şairlerden hiçbirinin yazmadığı mazmunlar ve yaratıcı hamleler ile şiir sanatını yücelten Emrî, muamma tarzına fazlaca vakit ve emek harcamış, bu onu sözcük oyunları ile şiirlerini kotarmaya sürüklemiş, şiirlerinin kapalı buunmasına neden olmuştur. Genel anlamda insanın insana duyduğu aşk temalarına değinen Emrî, tanrısal aşktan beslenen tasavvuf şiirine eğilmemiştir (Saraç, 2011: 4-5).

3.2.3.3.2.1.12. Enverî (öl. 1547)

Kanunî dönemi İstanbul’unda hayatını sürdürmüş ve padişahın övgü ve ödülleriyle erişebilmiş bir şair olan Enverî’nin asıl adı Mehmed olup, geçimini Bit Pazarı’ndaki küçük dükkânında mürekkep satarak ve düğünlerde âteş-bâzlık gibi işlerde çalışarak sağlamıştır. Okuma yazması olmayan Enverî hayatının bir kesitinde Nakkaş Haydar’ın (öl. 1573) evinde kâhyalık ve humbaracılar kethudalığı görevlerinde bulunmuştur (İpekten, 1996: 110). Dönemin şairlerinden Kıyâsî (öl. ?), Enverî’nin okuma yazma bilmezliği konusunda hakkında şöyle bir beyit kaleme almıştır:

O bir cehl-i mürekkebdür mürekkep satmadur kârı

Cihânda Enverî gibi siyehkâr olmasun kimse (Sungurhan, 2017 a: 214).

Âşık Çelebi kendisi hakkında bilgi verirken şu ifadelerde bulunmuştur:

“İstanbullu idi. Bitbazarı’nda Uzunçarşu ağzında olan dükkânlarda süzenger idi ve mürekkep satar idi. Miskîn egerçi zamanında şu’aranuñ benami idi amma nefsinde ümmî vü ‘amî idi. Huruf-ı hicayı nukuş-ı bî-ma’ndan fark itmez idi, elifi togrı mı yazılır egrî mi bilmez idi. Name-i bî-hat gibi huzuz-ı hutûtdan ‘ilm ü danişden sade idi. Oğlancuk iken kayd-ı mektebden azade idi ve bi’l-cümle okımaz yazmaz idi.” (Kılıç, 2017: 163)

Ömrünün büyük bir kısmın meyhanelerde geçirmiş, sürekli sarhoş olduğundan ve bu şekilde yaşadığından halinden her bakıldığında perişanlık sezilmiştir. Meyhane çıkışında iki testi şarapla sokaklarda gezinen Enverî bir keresinde subaşının kontrolüne takılınca şu beyti söylemiştir:

İki destüm tolu mey destümi sındurma benüm

Tutalum iki elüm kanda imiş kanı kerem (Sungurhan, 2017 a: 215).

Aslında Enverî her ne kadar okuma yazma bilmeseydi de yaradılışından gelen şairane havası içinde nitelikli şiirler yazmış, şair meclislerinde bulunarak başka şairlerin etkisiyle de edebiyatını güçlendirmiştir. Dönemin önde gelen şairleriyle bazen anlaşamadığı olmuş ve özellikle Taşlıcalı Yahyâ Bey (1498-1582) hakkında hicviyeler kaleme almıştır. Aynı dönemlerde şehzâdeler için yapılan sünnet

törenlerinde hem âteş-bâzlık yapmış hem de bir gazelini okuyarak Kanunî'nin övgülerine ve desteklerine erişebilme imkânını yakalayabilmiştir (İpekten, 1996: 110).

Şu gazelini okumuştur:

Sana nisbet ey şâh-ı 'âli-cenâb

Yedikulle dizdâridur âfitâb

Öpe öpe pâyun eyâ şeh-süvâr

Ayaklandurupdur işini rikâb

Getürdi eyâ meh-lika Enverî

Belâ şehri içre iki çeşme âb (Sungurhan, 2017 a: 214).

Kanunî'nin bizzat kendisine sunduğu kasidelerinin yanı sıra bir gün kazara evi yandığında, evinin içinde dîvânı da kül olmuştur (İpekten, 1996: 110).

N'ideyin sahn-ı çemen seyrini cânânım yok

Bir yanumca salınur serv-i hırâmânım yok

Bagrumun başına dâg-ı gamun odlar yakalı

Kaldum ayakda kara başuma dermânım yok

Ne tûtî dilli dil-bersin ne nâzik sîm-tensin sen

Cihânda söylenür bir tûtî-i şîrîn sühansın sen

Hicrânlı kumâş idi benüm Enverî sînem

Oldum dem-i vuslatda anı yâre sarınca

Kınalızâde Hasan Çelebi, örnek olarak verdiği şiirin altına şu notu düşmüştür:

“Böyle onarur kişiyi Allah onarınca” (Sungurhan, 2017 a: 215).

3.2.3.3.2.1.13. Fevrî (öl. 1570/71)

Hristiyan bir ailede dünyaya gelen Fevrî, devşirme usulüyle İstanbul'a getirilmiş, çocukluğunda gördüğü bir rüyada Muhyiddin İbnü'l-Arabî i'nin etkisiyle Müslüman olup Ahmed ismini almıştır. Rumeli Beylerbeyi Lutfi Paşa'ya köle olarak armağan edilen Fevrî, Paşa'ya taktim ettiği “sûsen” redifli kasidesiyle özgürlüğüne kavuşmuştur. Mülazım olarak atanmayı beklerken uzun bir sürenin geçmesine içerlenen Fevrî, dîvânının kayıtlarında da olan bir şikâyetnâme yazmıştır. Hac dönüşünde Ebussuûd Efendi'ye Arapça yazılmış bir kaside takdim eden Fevrî, ödüllendirilip övülmüş ve Anbar Kadı Medresesinde müderris olarak görevlendirilmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın Nahçıvan seferinde yanında bulunmuş, kendisine bir kaside sunmuş ve Kanunî'nin beğenisi yanı sıra yüz altınla ödüllendirilmiştir. Kasidenin bir beyti şöyledir:

Müsahtar oldı hâl-i rûy-i yâre bagrumun başı

Diyâr-ı Rûm sultânı bu kez alır Kızılbaş

Hemen akabinde yazdığı iki yüz beyitlik bir kaside de çok beğenilmiş ve her beyite bir altın karşılığında yine ödüllendirilmiştir. *Dîvân*'ının Fevrî tarafından düzenlendiği bilinen Kanunî Sultan Süleyman'ın Fevrî'ye olan sevgi ve saygısı şu beytinde açıktır:

Fevrî kim az'afü'l-ibâdumdur

Ber-murâd olması mürâdumdur (Şentürk; Kartal, 2018: 400).

Türkçe, Arapça ve Farsçaya hâkim olan ve bu dillerde şiirler kaleme alan Fevrî, mahlasıyla da müsemma, şiirlerini çok hızlı yazmıştır.

“Gelibolulu Âlî, şiirde atasözleri ve halk deyimlerini kullanmada Necâtî'den sonra Fevrî'nin geldiğini söyler ki *Dîvânı* incelendiğinde bu tesbitin yerinde olduğu görülür. Bilhassa musammatları ile tanınan Fevrî'nin dili devrine göre oldukça sadedir. Riyâzî Anadolu'da tahmîs ve tesdîsi Fevrî'nin meşhur ettiğini söyler. Fevrî Türkçe ve

Arapça mensur eserler de vermiştir. Nesirde devrin klasik üslûbuna uygun olarak sanatlı ve secili bir tarzı vardır. Ancak öğretici mahiyetteki Hat Risâlesi'nin dili sadedir. Aynı zamanda devrinin tanınmış hattatlarından da olan Fevrî, Şeyh Hamdullah'ın damadı ve öğrencisi Şükrullah Halife'den sülûs ve nesih meşketmiştir.” (Kalpaklı, 1995: 505).

Eserleri:

Dîvân: 3000beyitlik bir dîvândır.

Risâle fî ilmi'l-hutût: Hat sanatı ve hattatlık üzerinedir.

Kühl-i Dîde-i A'yân: Manzum kırk hadis çevirisidir.

Ahlâk-ı Süleymânî: Kanûnî Sultan Süleyman'ın erdemleri ve şiirlerini açıklamak üzerinedir (Kalpaklı, 1995: 505-506).

Kâmetün serv degül mi gele togru söyle

Gül degül mi rûhun ey gonçe-i gül-bû söyle

Dişüni dürr-i girân-mâyeye benzer dirler

Öyle midür gele ey dişleri lü'lü söyle

Secdede kâmet-i a'lâsını zıkr it yârün

Ey gönül egri otur dünyede togru söyle

Germ kıl meclisi yârüm ög agyâruma sög

Mutribâ her ne bilürsen eyü yatlu söyle (Sungurhan, 2017 a: 682).

3.2.3.3.2.1.14. Gazâlî / Deli Birâder (öl. 1535)

Bu dönemin Deli Birâder adıyla tanınmış şairlerinden Gazâlî Mehmed, hem Kanunî'nin nazarında hem de diğer devlet adamlarının gözünde önemli değerleri temsil etmiş, güçlü şiirsel çalışmaları, karakterindeki heyecan ve coşkulu tarzı,

sohbetlerinin güzelliğiyle ve muhalif kimselere yazdığı hicivleriyle şehrin aranılan yüzlerinden olmuştur. Vakti zamanında yazdığı bir beyitten ötürü adı unutulmuş sadece Deli Birâder olarak anılmaya başlamıştır:

Mecnun ki belâ deştini geşt itdi ser-a-ser

Gam-hâneme geldi didi hâlûñ ne birâder

Bursa’da Bayezid Paşa müderrisliği görevinde bulunmuş, Sultan Korkud’a (1467-1513) bağlanıp Manisa’da toplantılarına katılmış ve dostluğunu pekiştirmiştir. Ancak şehzâdenin vefatından sonra Bursa Uludağ’da Geyikli Baba Tekkesinde inzivaya çekilmiş, buranın şeyhi olmuş ve bu sayede Gazâlî mahlasını kullanmaya başlamıştır.

Hayâl-i çeşm-i âhularla her bâr

Geyikli Babaya döndük be hey yâr (Kılıç, 2017: 692).

Fakat bu hayatı da çok fazla sürdüremeyen Gazâlî, Sivrihisar ve Akşehir’de müderrislik yapmaya başlamamış, bundan da sıkılınca kadılık istemiştir (İpekten, 1996: 94). Sivrihisar müderrisliğinden bir zaman sonra yeniden başka bir şehre atanmasını istemiş, “Süreni doldurmadın niye tayin istiyorsun?” sorusuna “Sivri yer olmanın oturup huzur bulamadım, bir düzcesin ihsan edin” demiştir (Canım, 2018: 389). Kazasker Kadri Efendi, “Kadılık senin yerin değildir,” diyerek reddedince müderrislik görevini de bırakıp İstanbul’a yerleşmiştir. Hayatının bu dönemlerini rahatlık içinde geçiren Gazâlî, özellikle İskender Çelebi’nin mahiyetinde İbrâhim Paşa ve sonrasında Kanunî’yle de tanıştırılarak bu isimlerin övgü ve desteklerini kazanmıştır (İpekten, 1996: 94).

Müstehcen denilebilecek hicivleri ve Hayâlî ile olan anlaşmazlığıyla da bilinen Gazâlî, İstanbul’da edindiği evini, bağını ve bahçesini satıp Mekke’ye yerleşmiş ve orada vefat etmiştir.

Çünkü mîr-i mücerredân oldum

Bana bir yir gerek emîrâne

Ola dürr-i yetîm-mânendi

Sadeî-i dehr içinde bir dâne

'Aks-i ruhsâr-ı mâh-ruhlarla

Ola her gûşe bir nigâr-hâne

Virmiyeye yol erâzile hergîz

Yasag ola ziyâde der-bâne (Sungurhan, 2017 a: 639).

3.2.3.3.2.1.15. Gubârî (öl. 1574)

Bu dönemin Kanunî'yle çok az irtibatı olan ancak Nişancı Mehmed Çelebi koruyuculuğunda başkent İstanbul'daki bilinen şairler arasında önemli bir yer tutan Gubârî Abdurrahman Çelebi, Kınalı-zâde Ali Çelebi ve Müslim Çelebi'lerden eğitim gördükten sonra tarikat mensubu olarak Nakşibendiliği seçmiş, İstanbul'un Vefa semtindeki Şeyh Vefa tekkesinde yaşamını sürdürmüştür. Bundan ötürü şu beyti kaleme almıştır:

Ser-i kûy-ı Vefânın hak-sârı

Ayaklar toprağı yani Gubârî

Irakeyn seferi sırasında bir gazelini Kanunî'ye sunduktan sonra övgüsüyle karşılaşmıştır.

Hacca gidip bir süre Kâbe'de kaldıktan sonra Sultan Bayezid'in emriyle saray görevlilerinin ve oğlu Orhan'ın hocalığını üstlenmiştir. Bayezid'in ayaklanması sonucu öldürüldüğünde orada olup sonrasında kurtularak dağlarda bir süre oyalanmış, fakat yakalanarak Rumelihisarı'na kapatılıp hapsedilmiştir. Ancak bu durumdan kurtulmak için Kanunî'ye şiirler yazıp yollamış ve padişah kendisini affederek Şam valiliğine atamıştır, Gubârî burada vefat etmiştir. Döneminde hayli meşhur olan Gubârî'nin Mekke'de iken yazdığı ve kendisinden sonraki kuşaklarca da söylenen şiirin bir beyti şöyledir:

Gâfil olma gözün aç 'âlem-i kübrâsın sen

Sidre vü levh ü kalem 'arş-ı mu'allâsın sen

Gubârî'nin Şam valisiyken kaleme aldığı şiir de devrinde ve sonraki dönemlerde ünlenmiştir (İpekten, 1996: 106).

Nakş iden Hakkı hilâli tâk-ı mînâ üstine

Görmedüm ebrû ben ol ebrû-yı garrâ üstine

Yâ kaşun râdur kamer altında ey mâhum benim

Nûndur yâhud yazılmış nûr-ı zîbâ üstine

Kâtib-i Kudret kitâb-ı hüsnün içre kaşunı

Rây-ı garrâdur ki yazmış 'ayn-ı râ'nâ üstine

Şol hilâl ebrûların üzre perişân benlerin

Noktaldur fi'l-mesel sâ-yı Süreyyâ üstine

Ey Gubârî ya kaşunı zülfi ilüp çekmesün

Kimse toz konduramaz 'âlemde ol yâ üstine

Bu kadar fakr u felâketle bir altun vireyin

Kim nazîre dir ise bu şi'r-i garrâ üstine (Kılıç, 2017: 681).

Eserleri:

Şâhnâme / Süleymannâme: Kanunî'nin emriyle kaleme alınmış, Farsça manzum bir eserdir. Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferleriyle Kanunî'nin tahta çıkışının ilk senelerini anlatır.

Kâ'benâme: Kanunî'nin Haremeyn'de yaptırdığı tamirat, vakıf ve hayratla Osmanlılar tarafından Harem-i şerîf'e yaptırılan tesisleri anlatır.

Şebistân-ı Hayâl: Tasavvufî bir aşk manzumesidir.

Yûsuf u Züleyhâ: Molla Câmî ile Türk şair Hamdî'nin aynı adı taşıyan eserlerine nazîre olarak kaleme alınmıştır.

Diğer Eserleri: *Menâsik-i Hac, Mesâhatnâme* (Alparslan, 1996: 169).

3.2.3.3.2.1.16. Hayâlî Bey (öl. 1557)

Asıl adı Mehmed olup Vardar Yenice'sinde dünyaya gelmiştir. Yaşamının büyük bir kısmını bekâr olarak geçirmiş olması hasebiyle “Bekâr Memi” olarak da bilinen Hayâlî Bey, küçük yaşlardan itibaren içinde güçlenen şiir heyecanını ömrünün son zamanlarına kadar aynı aşkla sürdürmüştür (Çelebioğlu, 1994: 68).

İlk gençlik yıllarında Kalenderîlerle fazla vakit geçirmeye başladığı için İstanbul Kadısı Sarı Gürz Nureddin (öl. 1522) “Böyle güzel, çocuk yaşında bir genç dervişliğe yakışmaz,” deyip onu Uzun Ali'nin gözetimine vermiştir (İpekten, 1996: 95).

Ey Hayâli çardeh-sâle dahi bir tıfl iken

Tâb-ı mevz3ununla oldun nakd-i Selmân-ı zemân (Tarlan, 1945: 302).

Hayâlî, yöntemli bir eğitim almamış, Defterdar İskender Çelebi ve Sadrazam İbrâhim Paşa'nın koruyuculuğunda şiirlerini ve sanatını sürdürmüş, İbrâhim Paşa'nın aracılığıyla Kanunî'yle tanışarak yerini sağlamlaştırmıştır. Zamanla Kanunî'nin en beğendiği şairlerden biri olmuştur. Cömert ve biraz da pervasız bir karakter yapısında olan Hayâlî Bey Kanunî hayatta iken talep ettiği sancak beyliğine ancak onun vefatından sonra ulaşabilmiş ve “Bey” unvanını bu vesile ile almıştır. 1557 yılında Edirne'de vefat etmiştir.

Vefatından sonra Arşî,

Sözi dilde Hayâlî gözde kaldı,

ve Günâhî de

‘Âlem-i hasedden Hayâlî gitdi âh

tarihlerini düşürmüşlerdir (Sungurhan, 2017 a: 346).

Kınalızâde, *Tezkîretü’ş-şu’arâ*’sında Hayâlî Bey’in Kanunî’den sancak ricasını “*Âhirü’l-emr tahrîk-i yârân bâdî vü bâ’is olup Sultân Süleymândan sancak recâ idüp bu kasîdeyi dimişdür.*” cümleleriyle aktardıktan sonra sunduğu kasideyi yazar. Kasidenin bir bölümü şöyledir:

Tarîkat ehlidür sâhib-velâyet nev’-i sultânı

Hidâyet yolların göstermege gönderdi Hakk anı

Ve yâhûd bir nigâr-ı serv-kâmet nâz-perverdür

Gönüller cem’ine bâ’is ser-i zülfi perîşânı

Dehânî lâledür sahrâ-yı ‘izz ü nâzda bitmiş

Götürsen şemsi dil-bendinde her gün âsmân anı

Hümâ-yı evc-i ‘izzetdür salarsa üstüme sâye

Çekem pehlûya sancak adlu bir serv-i hurâmânı (Sungurhan, 2017 a: 345).

Hayâlî’nin, günümüze kadar ulaşan bir *Dîvân*’ı bulunmaktadır. Yirmi beş kaside ve yaklaşık yedi yüze yakın gazel içermektedir. Kanunî Sultan Süleyman’ın Bâkî’den sonra en beğendiği şair olan Hayâlî, bir iki tanesi dışında tüm şiirlerini Kanunî’ye sunmuştur. Döneminin ruhunu yansıtan ve sanat estetiğiyle uyum gösteren şiirler yazmıştır (Çelebioğlu, 1994: 68).

Cihân-ârâ cihân içindedür arâyı bilmezler

O mâhîler ki deryâ içredür deryâyı bilmezler

Harâbât ehline dûzah azâbın anma ey zâhid

Ki bunlar ibn-i vakt oldu gam-ı ferdâyı bilmezler

Şafak-gün kan içinde dâğını seyr etse âşıklar

Güneşde zerre görmezler felekde ayı bilmezler

Hamîde kadlerine rişte-i eşki takup bunlar

Atarlar tîr-i maksûdu nedendür yayı bilmezler

Hayâlî fakr şalına çekenler cism-i üryânı

Anunla fahr ederler atlas u dîbâyı bilmezler (G. 7) (Tarlan, 1945: 125-126).

Dîvân şiiri sanatında Necâtî (öl. 1509) sonrası şiirde atasözlerinin ve deyimlerin kullanılması yöntemi Hayâlî'nin şiir estetiğinde de yerini bulur:

Ey nazm-ı Hayâlî gibi rengin söze tâlib

Her ma'ni-yi hasın mesel-amiz söz olsun (G. 69 / B. 6) (Tarlan, 1945: 332).

Yaşadığı dönemin şairlerini ve şiir sanatını etkileyip geliştirdiği gibi kendinden sonraki kuşaklar için de ilham verici olmuştur. Coşkulu, lirik ve tasavvufî ağırlıktaki şiirlerine başka şairler tarafından nazireler yazılmış ve bizzat kendi kalemi de Muhibbî'nin iki gazeline değerek tahmis etmiştir.

Âfiyetden çeksün el yâr-ı vefâdâr isteyen

Kûy-u 'aşka gelmesün nâmûs ile 'ar isteyen

Sînesin pür-dâg eder bir lâle-ruhsâr isteyen

Kan yudarsa ta'n değil la'l-i leb-i yâr isteyen

Cân verür bu yolda bir zülf-i siyekâr isteyen (Tarlan, 1945: 78)

Husrevâ kuyun gedâsı tâc-ı hakan istemez

Olmağa taht-ı sa'âdetde Süleymân istemez

İns ü cin emrine cümle bende fermân istemez

İhtiyâr-ı fakr eden dergâh-ı dîvân istemez

Zâd-ı gâmdan özge hergiz kendine nân istemez (Tarlan, 1945: 86).

3.2.3.3.2.1.17. Kâmî (öl.1579)

İran’da eğitimini tamamlayıp döneminde Kanunî’nin çevresinde ve yakınında önemli bir yer bulan bir diğer şair de Mesnevîhân-zâde Kâmî olup, İstanbul şehrinde Ebussuûd Efendi’den mülazım olarak elli akçe bedelle Mustafa Paşa Medresesi’nde müderrislik görevine başlamıştır. Şiir ve ilimdeki yeteneğini fark eden Kanunî, onu, medresesine atayıp daha önceleri Sehâbî (öl. 1562-64) tarafından çevrilen İmam Gazâlî’nin önemli eseri *Kimyâ-yı Saâdet*’i çevirmesini istemiştir (Sungurhan, 2017 a: 709).

Bu çalışmalarını sürdüren Kâmî, padişaha da şiirler yazıp sunmaktan geri durmayarak ayrıca nokta içermeyen mektuplar da kaleme almıştır. Van seferi esnasında:

Niçün olmaya mübarek bana ey şah sefer

Eyledi sen şeh-i hüban ile hem-rah sefer

Ve yine başka bir gazelini de beğenen padişah tarafından ödüllendirilerek Edirne şehrine kadı olarak atanmıştır.

Kanunî’nin vefatıyla gözden düşen Kâmî, kendisini çekemeyenlerin II. Selim’e şikâyeti üzerine görevinden azledilmiştir. Kıbrıs’ın alınmasından sonra oraya atanmış ancak orada da istediği başarıyı gösteremeyince Kanunî’nin emri olan çeviriyi de gerçekleştiremeyerek çekildiği inzivasında yaşamını yitirmiştir (İpekten, 1996: 107).

Hatuñ getürmese zindân-ı gamda baña havâs

Ne mümkün idi halâs okısam hezâr ihlâs

Aceb mi yâr için olsam bu bahr-i eşke garîk

Ki tâlib-i dür olan lâ-cerem olur gavvâs

Görince sen mehi mihrüñle n'ola raks itsem

Ki bezm-i şems-i cihân-tâba zerredür rakkâs

Bir ola mı dil-i ârif ile kalbi sûfînüñ

Kanı bahâ'-i zer ü sîm ü kanı kadr-i rasâs

Dilerseñ irişe Kâmî nişâna tîğ-i murâd

Çeküp o kaşı kemâni güç ile bagruña bas (G: 3623) (Gıynaş, 2017: 1330).

3.2.3.3.2.1.18. Kâtibî (öl.1562)

Seydi Ali Çelebi adıyla bilinmiş ve İstanbul Galata semtinde doğmuştur. Sinoplu bir ailenin oğlu olan Kâtibî, Azablar kethüdası Hüseyin Reis'in oğlu olup, yine kendi de bu görevde uzun bir süre kaldığı için, Kâtibî mahlasını kullanarak şiirlerini kaleme almıştır. Çocukluğunda başladığı denizcilikte tersane kethüdalığına değin ilerleyip, Rodos Seferi, Preveze Savaşı, Trablusgarp seferi gibi önemli deniz savaşlarında görev almıştır. 1562 tarihinde vefat etmiştir (Ak, 2009: 21-24).

Hamdü li'llah kim beni kul itdi Allâh'um saña

Bendeñe rahm eylemek lâzım durur şâhum saña

Tapuña gün yok durur kim göz yaşın 'arz itmeyem

Nice aglayam sitâremden eyâ şâhum saña

Hirmen -i 'ış kuñda âhir kendümi virdüm yile

Bilmediñ âgâh oldı bâd ile kâhum saña

Gicelerde bülbülüñ hâli nedür kim uyhusuz

İrse ey gül nâ -gehân â h-ı sehergâhum saña

Egrilik yokdur yolumda kuluña ihlâs ile

Kanda kim 'azm eylesem togru durur râhum saña

Kâtibî n'eyler cihânda mülk ü mâl ü ni'meti

Aña bu ni'met yiter kim bendedür şâhum saña (G: 3660) (Köksal, 2017: 1213).

3.2.3.3.2.1.19. Kemâl Paşa-zâde (öl. 1534)

Gerçek ismi Şemseddin Ahmed'dir. Fatih Sultan Mehmed dönemi veziri Kemâl Paşa'ya oranla İbni Kemal ya da Kemâl Paşa-zâde olarak da bilinmiştir. Henüz gençlik dönemlerinde Kur'an ve lügatı güçlü hafızasıyla ezbere alan Kemâl Paşa-zâde, Arapça ve Farsça'yı da iyi derecede öğrenmiştir. Asker kökenli olan Kemâl Paşa-zâde yaşadığı zamanlarda ulemaya verilen kıymeti görüp bu görevinden ayrılmış, ilim yönünde hayatını sürdürmek isteyerek bir dönem Molla Kestellî'den mülazım olduktan sonra Edirne Taşlık Medresesi müderrisliğine atanmış, padişahın isteğiyle İdris-i Bitlisî'nin (1457-1523) Farsça yazılmış *Heşt Bihişt* adındaki Osmanlı Tarihçesini otuz bin akçe bedelle Türkçeye çevirmiş, belirli medreselerde müderrislik görevini yerine getirdikten sonra Zembilli Ali Efendi'nin (öl. 1526) ölümü üzerine Şeyhülislamlığa getirilmiştir (Şentürk; Kartal, 2018: 394).

Birçok öğrenci yetiştirerek dönemim ilmiyesine katkılarda bulunan Kemâl Paşa-zâde'nin bu anlamda bilinen en ünlü talebesi Ebussuûd Efendi olmuştur. Kanunî döneminde ilimsel ve edebi üretimleri doruğa çıkmış, bu zamanlarda kendisine "müfti's-sakaleyn" (cinlerin ve insanların müftüsü) denilmiştir. Yaklaşık iki yüze yakın Türkçe, Farsça ve Arapça dillerinde tefsir, kalam, fıkıh ve edebiyat konularında

eser kaleme almıştır. Sad süresinden sonrasına tamamlayamadığı bir Arapça tefsiri, Şeyh Sa‘dî’nin (öl. 1292) *Gülistân*’ına nazire türünde yazdığı *Nigâristân*, Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk dönemlerinden Budin kuşatmasına kadar olan bölümü yazdığı *Tevârih-i Âl-i Osmân* ve Yûsuf ile Zelîha mesnevîsi eserlerinden sadece birkaçıdır. Şiirlerini mahlas almadan sadece kendi adıyla yazan Kemâl Paşa-zâde sade bir Türkçe kullanmıştır.

Hayâlî Bey’in de katkıda bulunduğu ve dönemin Dîvân şiirindeki önemli akımlarından “mesel- âmîz” adı verilen güçlü, atasözlerine dayanan sözcüklerden ve anlamlardan kurulu şiir biçiminde şiirler kaleme almıştır (Çelebioğlu, 1994: 68).

Bahar irişdi bâguñ şevketi şahanedür şimdi

Mey ü mahbub ile gül sohbeti rindanedür şimdi

Dil-i dîvaneme eglencedür zülf-i ruh-i canan

Hayal-i nazüküñ fikri hıredmendanedür şimdi

Cefa lazım degül cana cihanda can-i irfana

Ki fazl ehline bu ‘alem siyaset-hanedür şimdi

Zenahdan büsumı alma diyü asib ider çeşmi

Ruh-i zerdüm görüp dir kim bu da eyvanedür şimdi

Harab-abad-i dünyanuñ bu tak-i tumturakın ko

Yıkılmış kasr-i kayser kubbesi vîranedür şimdi (G: 7607) (Gıynaş, 2017: 2740)

3.2.3.3.2.1.20. Lâmi‘î (1472-1532)

Gerçek ismi Mahmud'dur ve eserlerinde Lâmi'î mahlasını kullanmıştır. Bursa'da doğmuş ve ömrünün tamamını bu şehirde geçirmiştir. Gençliğinde tarikat anlayışıyla Nakşî şeyhi Emîr Ahmed Buhârî'nin (öl.1516) yoluna kendini adanmış ve bu adayışla vefat etmiştir.

Ey şeyh baña keşf-i keramat gerekmez

Kurtar beni bu vartadan afat gerekmez

Sığmaz benüm etvaruma güftar-ı taâvvuf

Dıvaneveşem ben baña tamat gerekmez

Ko hall-i menamı beni bîdar-ı ebed kıl

Gönlüm gözin aç 'ab-ı hayalat gerekmez

Seccade vü tesbih ü rida hırka vü tacı

Lutf eyle didüm kapuña kerrat gerekmez

Fikr-i çile vü vesvese-i halvet ü 'uzlet

Hep reh-zen-i dildür bu riyazat gerekmez

Seg gibi beni ko işigüñde olayın har

'İzzet bu yiter ayruğı heyhat gerekmez

Ben 'aşık-ı didaram eya mürşid-i kamil

'Arz itme baña hür ile cennat gerekmez

Bir murçeyem kuş dilin öğrenmege geldüm

Divan-ı Süleymani vü Darat gerekmez

Ve şeyhi de karşılığında ona şu beyti yazmıştır:

Ey murçe bu kuş dilin öğrenme ne hacet

Çün mülk-i Süleymani vü Darat gerekmez (Kılıç, 2017: 320)

Devletin makamlarında herhangi bir görev istememiş ve edebiyatla kurduğu bağın güçlülüğü sayesinde tamamen teliflerle hayatını sürdürmüştür (Şentürk; Kartal, 2018: 391).

Âşık Çelebi, nazım ve nesirdeki yetkinliğini şu şekilde yorumlamıştır: “Şi’r ü inşâyı şîr ü şeker gibi cem’ itdi ve nâvdân-ı hâme-i dü-zebânınuñ birinden cûy-ı şîr-i şî’r ve birinden âb-ı nâb-ı inşâ akıtdı.” (Kılıç, 2017: 316).

Nuran Tezcan, “Bursalı Lâmi’î Çelebi” isimli makalesinde kendisi hakkında şu önemli yorumda bulunmuştur:

“Lâmi’î’nin daha çok çeviri yoluyla yapıtlar vermiş olması "onun özgün bir yazar olmadığı" biçiminde yorumlanabilir. Bu düşünce ancak bir dereceye kadar doğrudur. Bu dönem bilinen nedenlerle İran yazınının örnek alındığı bir dönemdir. Türk yazarları Farsçadan Türkçeye tam çeviri yoluyla yapıtlar aktarmakla birlikte daha çok İran yazınından bir biçim, bir kalıp olarak yararlanmışlardır. Bu modeli, kalıbı -aruzu Türkçeye uygulamadaki çabaları bir yana- bütünüyle kendi buluş, anlayış ve sanat beğenileriyle işleyerek Türk yazınma kazandırmışlardır. Yaygın bir deyimle Türk yazarları Acem güzeline giydirdikleri "Rümiyane came"yi yalnız dil bakımından değil, içerik yönünden de işlemişlerdir.” (Tezcan, 1979: 310).

Kanunî, Lami’î Çelebi’nin şiir alanındaki yeteneklerinden ve özellikle tercümedeki maharetinden haberdar olup kendisini uzaktan uzağa da olsa takip etmiştir. Kanunî’nin Bursa’ya geleceğinden haberi olan Lami’î Çelebi hızla bir şehrengiz kaleme almıştır. Bu eserinde Bursa’nın güzellerinden çok şehrin doğal güzelliklerini yazmıştır.

Kanunî’ye sunulun bu eserden sonra padişah, Lami’î Çelebi’den Unsurî’nin *Vâmık u Azrâ* adlı eserini tercüme etmesini istemiştir. Lami’î yapıtını tamamladıktan sonra “Gül” redifli kasidesiyle birlikte padişaha sunmuş ve karşılığında caize ile

ödüllendirilmiştir. Kanunî, bu çalışmasından memnun kalarak bu kez de kendisinden Fahreddin Es'ad-ı Gürgânî'nin *Vîs ü Râmîn* adlı eserini çevirmesini istemiştir. Bu görevi de yerine getiren Lami'î, eserini önce sadrazam İbrahim Paşa'ya sonrasında da padişaha sunmuştur. Sadrazam tarafından kendisine yirmi akçe ulufe bağlanmıştır (İpekten, 1996: 108).

Eserleri:

Mensur Eserleri:

Tercüme-i Şevâhidü'n-nübüvve: Abdurrahman-ı Câmî'nin kaleme aldığı siyer türündeki yapıtının genişletilmiş tercümesidir.

Tercüme-i Nefehâtü'l-üns: *Fütühü'l-mücâhidîn li-tervîhi kulûbi'l-müşâhidîn* ismiyle de tanına bu yapıt, Câmî'nin *Nefehâtü'l-üns min hazârâti'l-kuds* adlı evliya tezkiresinin genişletilmiş tercümesidir.

Hüsn ü Dil: Fettâhî'nin aynı isimdeki alegorik yapıtının bir tercümesi olup manzum-mensur karışımıdır.

Münâzara-i Bahâr u Şitâ: Manzum-mensur karışımıdır.

Şerh-i Dîbâce-i Gülistân: Sa'dî-i Şîrâzî'ye ait eserin dîbâcesinin şerhidir.

Hall-i Muammâ-yı Mîr Hüseyin: *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ, Mir'âtü'l-esmâ ve Câm-ı Cihânnümâ, Tefe'ülnâme* gibi isimleriyle de bilinen yapıt, Mîr Hüseyin b. Muhammed Şîrâzî'nin Allah'ın doksan dokuz ismini konu alan muammalarının şerhidir.

İbretnâme: Tasavvufî-ahlâkî menkıbelere dairdir.

Şerefü'l-insân: *Resâ'ilü İhvâni's-Şafâ'* adlı Arapça felsefe ansiklopedisinin yirmi birinci kısmının çevirisi olup insanlarla hayvanlar arasında geçen bir tartışmaya dairdir.

Letâifnâme: Bazı müstehcen hikâye ve hicivlerin de yer aldığı beş bölümlük bir yapıttır.

Nefsü'l-emr: Güzel ve erdemli hareketlerden söz eden bir risâledir.

Diğer Eserleri: *Münşeât-ı Mekâtib, Menâkıb-ı Üveys el-Karanî*

Manzum Eserleri:

Maktel-i Hüseyin: Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Muaviye taraftarlarınca korkunç bir biçimde öldürülmesi olayını duygusal bir dille kaleme alınışıdır. Peygamber soyunu öven bir yapıttır. (Tezcan, 1979: 313).

Selâmân ü Ebsâl: Câmî'den çevrilmiş bir felsefî-alegorik aşk mesnevîsidir.

Şem'u Pervâne: Şem ile Pervane arasında geçen Tasavvufî-alegorik bir aşk mesnevîsi olup Ehlî-i Şîrâzî'den tercümedir (Tezcan, 1979: 315).

Gûy u Çevgân: İranlı şair Ârifî-i Herevî'nin *Hâlnâme* ismiyle de bilinen ve Kanunî Sultan Süleyman'a yazılan bir eserdir (Tezcan, 1979: 315).

Ferhâdnâme (Ferhâd ü Şîrîn): Ali Şîr Nevâî'nin eserinden uyarlamadır.

Vâmık u Azrâ: Unsurî'den tercümedir.

Lugat-ı Manzûme (Tuhfe-i Lâmiî): Farsça-Türkçe 177 beyitlik bir lügatçedir.

Dîvân-ı Eş'âr: Lâmiî'nin *Şehrengîz-i Bursa* ve *Hayretnâme*'sini de içine alan dîvânıdır.

Şehrengîz-i Bursa: Kanûnî Sultan Süleyman'ın Bursa'yı ziyareti dolayısıyla kaleme alınmıştır.

Vîs ü Râmîn: Fahreddin Es'ad-ı Gürgânî'nin aynı adlı mesnevîsinin çevirisidir.

Heft Peyker: Nizâmî-i Gencevî'nin aynı isimdeki eserininin tercümesidir. Bkz. (Kut, 2003: 96-97).

Diğer Eserleri: *Kıssa-i Evlâd-ı Câbir (Câbirnâme)*

3.2.3.3.2.1.21. Lâzimî (öl. 1561)

Aslen Edirneli olup bu şehirde eğitimini tamamlayan Lâzimî, sonrasında İstanbul'a yerleşmiş ve bu dönemlerdeki diğer şairlerle sohbetlere ve meclislere katılıp arkadaşlıklar kurmuştur. Şiire başladığı ilk zamanlarında Pervâne mahlasını

sonrasında ise Lâzimî mahlasını kullanarak şiirler kaleme almıştır. Ahdî'ye göre Kanunî Sultan Süleyman'ın bir şiirine yazdığı nazirenin ertesi gününde vefat etmiştir.

Muhibbî'nin beyti şöyledir;

Dōstlar mihmān idindüm dün gice cānāneyi

Nūr-ıla cem'eyledüm bir araya pervaneyi (G. 3374) (Yavuz, 2016: 1662).

Lâzimî, şu nazireyi yazmıştır:

Can revān itdüm görünce 'arız-ı cānāneyi

Vāsıl-ı şem'-i cihan-süz eyledüm pervaneyi

Söz konusu tezkirede bir beyti daha vardır:

Keşretinden bir iki hemdem ile dünyānuñ

Seyr-i deşt-i 'adem it 'ālemi var tenhānuñ (Solmaz, 2018: 262).

3.2.3.3.2.1.22. Perviz Efendi (öl. 1579)

Pervîz Efendi, Nişancı Abdi Bey ve İbrahim Paşa'nın hizmetinde bulunmuştur. Eğitimi İbn-i Kemal'den tamamlayarak ondan müderris olmuştur (Solmaz, 2018: 65). Şairliğiyle de bilinen Perviz b. Abdullah, Ali Kuşçu'nun *Risâle fi'l-hey'e* isimli Farsça yapıtını *Mirkatü-üs-sema* olarak çevirip İbrahim Paşa'ya sunmuştur (Adıvar, 1982: 99).

Bize kāfir dimiş bir 'ālim-i dehr

Yalanuñ yoğ durur hergiz fūrūğı

Müselmān diyelüm biz dañi aña

Dürūğī - rā ne-şāyed cuz dürūğī (Solmaz, 2018: 66).

3.2.3.3.2.1.23. Rahmî (öl. 1568)

Kanunî Sultan Süleyman döneminin bilinen önemli şairlerinden biri de ayrı zamanda usta bir nakkaş olan ve Rahmî mahlasıyla şiirler kaleme alan Pir Mehmed'tir. Güzelliğiyle dikkat çeken, renkli giysiler giymekten hoşlanan ve nakkaşlığından çok şiirle uğraşmayı ve şiir yazmayı seven biri olmuştur (Solmaz, 2018: 122).

Rahmî öncelikle İskender Çelebi'nin, sonra Pargalı İbrâhim Paşa'nın korumalığında şiirlerini söylerken şehzâdelerin sünnet düğününde İbrâhim Paşa'nın teşvikiyle bu törende şiirlerini sergileyebilme imkânını bulmuştur. Kanunî'nin de şiir beğenilerine hitap eden Rahmî, İskender Çelebi'nin idamına kadar şiir meclislerinde bulunmuş ve şiirlerinin karşılığında kendisine çeşitli ödüller verilmiştir. Ancak sonrasında Pargalı İbrâhim Paşa'nın da öldürülmesiyle korunaksız kalan Rahmî, Bursa Yenişehirde müderrislik görevinde bulunup burada vefat etmiştir (Sungurhan, 2017 a: 381).

“Hilâlî'nin *Şâh u Derviş* adlı mesnevîsini tercüme eden Rahmî'nin, aynı eseri tercüme eden Taşlıcalı Yahyâ için “*Yahyâ Beg ile bir nişâna ok atduk. Ol egri atmış iken nişâna urdı, ben togrı atdum uramadum.*” demiştir.”

“*Cinânî-i Burûsevî târîh-i vefâtını bu gûne edâ itmişdür*”:

Târîh;

Bâdâ rahmet-i Rahmî mezîd

(Ey rüzgâr! Rahmî'nin rahmetini arttır!)

Za'fdan künc-i belâda bu dil-i şeydâ yatur

Ger ecel gelseydi bulmaz şöyle nâ-peydâ yatur

Cûşa gelse kim habâbîdür rüsûm-ı kâyinât

'Aşkdur nâmi fezâ-yı dilde bid deryâ yutar

Var fenâ deştin temâşâ it açup 'ibret gözin

Niçe İskender türâb olmuş niçe Dârâ yatur

Pâyınıñ hârın çıkarmış sûsen-i müjgân ile

Deştdе Mecnûn ki görmüş nâka-i Leylâ yatur

Şâh-ı 'âlem gelse çekmez pâyını dâmânına

Künc-i istignâda Rahmî şöyle bî-pervâ yatur (Açıkgöz, 2017: 159-161).

Eserleri:

Dîvân: On iki kaside, üç tesdîs, on bir tahmîs, iki müseddes, bir murabba, iki terciibend, 160 gazel, bir muhammes, on beş matla‘danibarettir.

Gül-i Sad-berg: Yaklaşık seksen beyitlik bir mesnevîdir.

Şâh u Gedâ (Şâh u Dervîs): Hilâlî-i Çağatâyî'nin aynı adlı eserinden tercüme edilmiş olan mesnevînin konusu sembolik bir aşktır.

Şehrengîz: Müderris olarak bulunduğu Bursa Yenişehir için yazdığı eser 300 beyittenibarettir. (Tığlı, 2007: 421-422).

3.2.3.3.2.1.24. Selmân (öl. ?)

Bursa'da dünyaya gelmiş ve eğitimini burada sürdürerek Hasan Çelebi'den mülâzım olmuştur. Nakkaş ve şair Balizâde Rahmî Çelebi'nin arkadaşı ve hemşerisi olup aynı zamanda Kanunî'nin meclisine girmeyi başaran ve padişahın takdirini kazanan şairlerdendir. Her çeşit hattı güzel yazmasıyla bilinmesinin yanı sıra, miskal ve defî iyi düzeyde çaldığı, sesinin gürlüğü ve güzelliğiyle de tanınmıştır. Bu sayede Sultan Süleyman'ın ilgisine çekmiş, meclisine davet edilmiş, şiir ve bestelerini icra ederek Kanunî'nin ihsanlarına erişmiştir. Ancak Kanunî sefere çıktığı zamanlarda yalnız ve koruyucusuz zamanlar geçiren Selmân bu dönemlerde hayatını sürdürebilmekte zorlanmıştır.

Talihsizliğin yakasını bırakmadığı Selmân'ın söylediği gazeller ve yaptığı süslemeler Aydınli Selmân'a yazılıp hakkı yenmiştir. Yaşamının sonlarında Arnavutluk'ta küçük bir kasaba kadılığı elde etmiş ancak burada öldürülmüştür (İpekten, 1996: 114-115).

Ne şîve vaktidir sâkî bir aydur rûzedâruz biz

Bu dem pîr-i harâbâtun öninde şermsâruz biz (Sungurhan, 2017 b :94).

3.2.3.3.2.1.25. Semâî (öl. 1530)

Kanunî'nin saltanatının ilk zamanlarında İstanbul'da hayatını sürdürmüş olup, Mevlevî şeyhlerinden Abâpûş Bâlî Çelebi'nin (öl. 1485) oğludur. Babasının vefatı üzerine şeyhlik makamına geçen Semâî'ye, Mevlânâ'nın Şah İsmail'in elinde bulunan Divan-ı Kebîr'ini kendisinden alarak Konya'ya getirdiği için Divânî de denmiştir.

Bu sıralarda Kansu Gavri'nin (1440-1516) hapsettiği İbrahim Gülşenî'yi de kurtararak Kanunî'nin ilgisini çekmiş ve İstanbul'a davet edilmiştir. Şehre gelen Semâî, burada Kanunî tarafından büyük bir ilgi ve ikramla karşılanmış ve bu etkilerle devlet büyüklerinden Mevlevîliğe geçen isimler olmuştur. İskender Paşa, Galata'daki arazi ve bahçesini kendisine tahsis ederek buraya Mevlevîhane yapılmasını istemiştir. Semâî, günümüzde Galata Mevlevîhanesi olarak bilinen bu yapıda birkaç gün yaşayabilmiş ancak hastalanarak memleketi Karahisar'a döndükten sonra hayata gözlerini yummuştur.

Belâ dildendir ol dil-dâr elinden dâdımız yokdur

Gönüldendir şikâyet kimseden feryâdımız yokdur (İpekten, 1996: 107-108).

3.2.3.3.2.1.26. Şâhî (Şehzâde Bayezid) (öl. 1562)

Kanunî Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'dan olma oğludur. Eğitimi hakkında detaylı bilgi olmamakla beraber tarih kaynaklarında At Meydanı'ndaki meşhur sünnet törenleri, II. Selim ile giriştikleri taht mücadeleleri sonucu Safevî

Devleti'ne sığınıp sonrasında Kanunî Sultan Süleyman'ın isteğiyle öldürülmesine dair çok sayıda bilgi ve kitap mevcuttur.

İki kardeş arasındaki taht gerilimini Filiz Kılıç şöyle anlatmıştır:

“Bu mücadele yalnızca Bayezid'in ihtiraslarının ve aradaki çıkarıcıların tertiplerinin değil, ülkedeki idâri, sosyal, ekonomik şartların da bir sonucu idi. Kânûnî'nin saltanatına karşı başlayan hoşnutsuzluk, Şehzade Mustafâ'nın öldürülmesinden sonra daha da yaygınlaşmıştı. Nahif yaradılışlı, barışsever bir ruha sahip olan Bayezid, kendisini zevk ve safaya düşkün Selîm'den daha üstün görüyordu. Ayrıca Fatih Kânûnnâmesinin kardeş katli ile ilgili maddesinin uygulanması endişesi de saltanat mücadelesine girişmesinde rol oynamıştır. Ancak, “Ekberiyet” an'anesi, tahta hak iddia etmekte Selîm için büyük bir mesnet idi. Şahsen ne kadar pasif olursa olsun, etrafındakilerin, bu an'aneyle dayanarak onu harekete geçirmek isteyecekleri şüphesizdi. Nahcevân seferinden beri de, babasının kendisine karşı olan durumu değişmiş, teveccühü artmıştı. Buna mukabil Bayezid'in durumu ve iddiaları Kânûnî'yi endişeye sevk etmişti. Çünkü Düzme Mustafâ komplosundan sıyrılmış olan Bayezid, şimdi de çekinmeden kendisini babasının tabii halefi olarak ilan etmeğe başlamıştı. Bu durumda, Bayezid'in, tahtı bir an evvel ele geçirmek için, babasının ölümünü beklemeden de harekete geçmesi mümkündür.” (Kılıç, 2018: 9-10).

Konya Ovası'nda iki kardeş büyük bir savaşa ve mücadeleye girişmiş, iki gün süren savaşta Şehzâde Bayezid yenilmiş ve babasından affını dilemiştir;

“Yenilgiden sonra, süratle Amasya'ya dönen Bayezid, Müftü Muhyiddin Cürçânî'yi babasına göndererek affını diledi. Fakat oğlunu affa layık görmeyen Kânûnî, onun derhâl yakalanmasını emretti. Bunun üzerine Bayezid, oğulları Orhan, Osmân, Mahmûd ve Abdullah'ı alarak 7 Temmuz'da Amasya'dan çıktı. Yeni doğan oğlu Murâd ile kızları Mihrimâh, Hatice, Ayşe ve Hanzâde sultânları Amasya'da bıraktı. Doğu sınırına yaklaştığında Sa'd Çukuru mevkiinde kendisine yetişen sancak beyleriyle tuttuğu savaşı kazandı; ancak Osmanlı topraklarında barınamayacağını anlayınca 1559 Ağustosunda ortalarında adamlarıyla birlikte İran'a sığındı. 23 Ekim'de Kazvin'e vardığında Şâh Tahmasb tarafından parlak bir törenle karşılandı, hatta başına tabaklar dolusu mücevher saçıldı. Bayezid ve şah, baba-oğul gibi içten gösterilerle birbirlerine yemek şölenleri verdiler, çok değerli armağanlar sundular.” (Kılıç, 2018: 13).

Kanunî'den ilgisini ve merhametini istediği şu şekilde şiirine yansımıştır:

Ben umardum iki 'ıyd idem bu yıl bir ayda

İrmedüm 'ıyd-ı visâle kaldum âh u vâyda

Hâk-i pâyuna ne vardı cân atup yüz sürmeğe

Olmasa zencîr-i va'dün gibi mâni' pâyda

Ben nice cân virmeyem cânâ cevâb-ı la'lüne

Bulmadum sözün safâsın ben sadâ-yı nâyda

Bendeni derd ü gam-ı hecrün helâk idüp gider

Fürkat-ı kattâlüne billâh şâhum hâyda

Pâdişâhum cânibinden olmayınca merhamet

Sa'î-yı Şâhî eylemezmiş zerre denlü fâyda (G. 141) (Kılıç, 2018: 9-10).

“Bundan sonra Kânûnî, Selim ve Tahmasb arasında Bayezid'in teslimi konusunda yazışma ve pazarlıklar başladı. Sonunda padişah şahın isteklerinden bir kısmını kabul etmek zorunda kaldı. Buna göre Tahmasb'a 1.200.000 altın ödenecek, Kars kalesi de İran'a bırakılacaktı. Ayrıca, Selim de padişah olduğunda, İran'la dost kalacağını belirten bir ahidnâme vermişti. Anlaşmaya varılınca Bayezid ve oğullarını teslim alacak Osmanlı elçileri 16 Temmuz 1562'de Kazvin'e ulaşmışlardı. Bayezid, 23 Temmuz Perşembe günü Selim'in çavuşbaşısı Ali Ağa'ya teslim edildi ve hemen orada boynuna geçirilen kementle boğularak öldürüldü. Öldürülmeden önce son kez oğullarını görmek istemiş, ne yazık ki bu arzusunu gerçekleştirmesine izin verilmemiştir.” (Kılıç, 2018: 15-16).

Şâhî Dîvânı bugün elimizde mevcuttur ve Türkçe 1443, Farsça 101 beyir bulunmaktadır. (Kılıç, 2018: 26-27).

3.2.3.3.2.1.27. Şemsî (öl. 1580)

Yavuz Sultan Selim'in saltanatında saraya geçmiş, Kanunî dönemi saray yetiştirmesi şair ve görevlilerinden olup Kanunî'nin daima yanında bulundurduğu

kişilerden olan Ahmed Paşa, Şemsî mahlasını kullanarak şiirler de kaleme almıştır. Ulufeci-başı ve sipahi ağalığı görevlerinde hizmet etmiştir. Sırasıyla Şam, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliğinde bulunmuştur. Bir süre inzivaya çekilip sonrasında II. Selim saltanatıyla birlikte İstanbul'a dönmüş, toplantılarına katılmış ve musahibi olmuştur.

Döneminde şiir yazıp okumasının yanı sıra diğer şairleri korumak ve himayesi altına almaktan hoşlanmamış, hem iltifatını hem de maddiyatını esirgemiştir. Beş yüze yakın gazel kaleme alan Şemsî şiirlerini bir dîvânda toplayabilmiştir (İpekten, 1996. 84).

Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler kaleme alan Şemsi Ahmed Paşa'nın bir Türkçe dîvânının yanı sıra bazı tezkirelerde şiirleri yayımlanmıştır.

Eserleri:

Cevâhirü'l-kelimât: Arapça-Türkçe lügat eseridir.

Tuhfe: Farsça-Türkçe manzum lügat eseridir.

İ'tikâdnâme-i Şemsî Paşa: Kabir, haşir, sırat vb. konuları içeren manzum bir yapıttır.

Vikāye Tercümesi: Abdest, sünnet, mekrûhat, gusül gibi konuları içeren manzum eseridir.

Şehnâme-i Sultan Murâd: 2398 beyitten oluşan Hulefâ-yi Râşidîn'den başlayarak farklı İslâm devletlerinden söz edip Osmanlı tarihini anlatır. Kanûnî Sultan Süleyman saltanatına oldukça uzun bir yer ayırmıştır (Afyoncu, 2010: 529).

İmâret burcınun mihr-i güzîni

Sadâret dürcinün dürr-i semîni

Atâ meydânınınun çâpük süvârı

Sahâ eyvânınınun şâh-ı diyârı

Gül-i zîbâ-yı gülzâr-ı müriüvvet

Dür-i yektâ-yı deryâ-yı fütüvvet

Kadeh-gerdân-ı bezm-i kâm-rânî

Çerâg-efrûz-ı cem '-i şâdmânî

Şecâ'at gencine şemşîri miiftâh

Şehâmet meclisine tîri mıs bâh

Ma'ârif bâğınun serv-i bülendi

Fezâ'il gülşeninün nahl-bendi

Sezâvâr-ı serîr-i devlet oldur

Beşer-sûret firişte-sîret oldur

(Kılıç, 2017: 605).

3.2.3.3.2.1.28. Şükrî-i Bitlisî (öl. ?)

Yavuz Sultan Süleyman döneminde İstanbul'a gelerek padişahın seferlerini kaleme alıp bir Selimnâme yazmış olan Kürd beylerinden Şükrî, Kanunî döneminde de saygınlığını korumuş, 1521'de padişahla Belgrad seferine katılmış ve Rodos'un fethedilmesinde yine padişahın yanında olmuştur. Bu yıllarda yazdığı kasideleri bizzat Kanunî'ye sunmuş ve Kanunî kendisine Selimnâme gibi bir de Süleymannâme yazmasını emretmiştir. Yazdıkça padişaha sunmuş ve her defasında yirmi bin akçe caize ile önemli bir tımar verilerek ödüllendirilmiştir. Ancak, şair yapıtını bitiremeden vefat etmiştir (İpekten, 1996: 107).

Şâ'irem işde ortalıkda sözüüm

Altı dilde gazel dirüm men özüm

Türki dirmin revân Nevâ'î gibi

Farsîde hemân Benâyî gibi

'Arabî söylerem velî Kürdüm

'Aybsuz Tanrı'dur budur hurdum

Ermenî dilini kemâlince

Bilürem Hindi dahi hâlince

Oldum idi müderris ü kâzî

Hem hatîb-i zemâne-i mâzî

(İsen, 2017: 160).

3.2.3.3.2.1.29. Ubeydî (öl. 1572)

Kanunî Sultan Süleyman dönemi şairlerinden Abdurrahman Çelebi, Ubeydî mahlasıyla şiirlerini kaleme almıştır. Edirne'de eğitimini tamamlayarak İstanbul'a gelmiş, burada Kadı-zâde Şemsettin Ahmed Efendi'den önemli ilim dersleri almıştır. Çok genç yaşlarda şiir yazmaya başlamış ve Kanunî'ye sunduğu gazelden ötürü beğenilerek kendisine şair ulufesi bağlanmasına hak kazanmıştır. Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Ubeydî'nin Zağra kadısı iken hacca gittiğini ve Mekke'de, 1572 'de vefat ettiğini belirtmiştir.

Bu tâk-ı lâciverdi zer-beft otagun olsun

Mihr ile meh yanunca iki solagun olsun

A'dâ-yı bed-nihâda 'azm-i sefer kılıcak

Tîg-i zafer elünde yalun yaragun olsun

Sultân-ı bahr u bersin devlet serîri üzre

Her dem nesîm-i himmet çâpük ulagun olsun

Çah-ı berîne hem-ser olup livâ-yı 'adlün

Ser-menzil-i sa'âdet dâ'im konagun olsun

Lutf it 'Ubeydîniün gel uyar murâdı şem'in

Bu tekye-i cihânda yanar çerâgun olsun (Sungurhan, 2017 a: 546).

Çeşitli kasabalarda kadılık yaparak yaşantısını sürdüren Ubeydî, utangaç bir mizaca sahip, ahlaklı, terbiyeli kişiliğiyle tanınmış, dost meclislerinde bir arkadaşı şaka yapsa yüzü kızaracak kadar mahcup yaratılıştaki bir karaktere sahip olmuştur. Musikiyle de ilgilenmiş, beste yapıp söylemiştir. Şiirdeki yeteneği herkesçe bilinen ve takdir edilen Ubeydî, Osmanlı'daki ilk mu'ammaları kaleme alan az sayıdaki usta şairlerden olmuştur (İpekten, 1996: 114).

3.2.3.3.2.1.30. Taşlıcalı Yahyâ Bey (öl. 1582)

Dîvân edebiyatı tarihinde Taşlıcalı Yahyâ ya da Dukakinzâde olarak da bilinen Yahyâ Bey, devşirme sistemiyle Osmanlı'ya dâhil olmuş bir Yeniçeri'dir.

"Arnavud aslıdur ol taşlı yirüñ şebâzı"

Bu anlamda birçok savaflara katılmış ve yeniçeri ocağında ilim dünyasını geliştirmiştir.

Ben sipâhî zümresinden tevliyet kıldum kabûl

Aslı vardır ey selâtîn-i cihânuñ serveri

Devletüm olup ziyâde ileri gelmek için

Şol üç adım kalkıyan âdem gibi gitdüm geri (Açıkgöz, 2017: 349).

Arnavut sandalında ve acemi oğlanlığında kendini geliştirmiş, Yeniçeri kâtiplerinden olan Şehâbeddin Bey'in gözetiminde eğitimini tamamlamış ve sonrasında yaya-başlığa kadar yükselmiştir (İpekten, 1996: 100).

Fuzûlî ile İrakeyn seferi sırasında tanıştığı ihtimaller dâhilinde olan Taşlıcalı Yahyâ Bey, her ne kadar dört padişah döneminde yaşamını sürdürmüş olsa da aslında en önemli ve yükselme dönemi Kanunî Sultan Süleyman zamanıdır. Kaside ve diğer edebi üretimleriyle önce Rüstem Paşa'nın sonrasında da Kanunî'nin beğeni ve takdirlerini toplamıştır ancak Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesi sebebiyle Rüstem Paşa'nın yeniden sadrazam olmasından ötürü şanssızlık zamanı kendisi için başlamış, İzvornik Sancağına kadar sürgün edilmiştir (Çelebioğlu, 1994: 77).

Yahyâ Bey'in Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesinden ötürü hissettiği büyük acı ve keder şu beyitle başlayan mersiyesinde kendini göstermiştir;

Meded meded bu cihânuñ yıkıldı bir yanı

Ecel celâlîleri aldı Mustafâ Hânı (İpekten, 1996: 100).

Kanunî döneminin sayılı şairlerinden olup zamanının edebi hayatında saygı görmüş olsa da Hayâlî'nin gördüğü ilginin kendisine gösterilmemesinden dolayı üzüntülere kapılmıştır. Bir kasidesinde şikâyetini dile getirmiş ve sonrasında Eyüp ve Bayezid vakıflarının yönetimiyle ödüllendirilmiştir.

Çekelüm gün gibi ak sancakla şarka çeri

Kara topraga karalum kiralum surh-seri

Bana olaydı Hayâlîye olan ragbetler

Hakk bilür sihr-i halâl eyler idüm şi'r-i teri

Ben erenler nacagıyam ol ışıklar teberi

Ben savâş günü çeriyüm o hemân cerde çeri (Sungurhan, 2017 a: 931).

Eserleri:

Dîvân: Kanûnî Sultan Süleyman'a sunduğu bu eseri bir dîbâce, otuz dört kaside, beş terciibend, dört terkibibend, bir ta'şîr, dört muaşşer, üç müseddes, üç muhammes, yirmi beş murabba, üç tarih, bir müstezad, iki şehrengiz, 515 gazel ve yirmi kıtadan oluşmuştur.

Hamse: Mesnevîlerin tamamını Kanûnî Sultan Süleyman devrinde yazmış ve padişaha sunmuştur.

1. Şâh u Gedâ: 1000 beyit civarındaki mesnevî kendi deneyimlerinden yola çıkarak beşerî aşktan ilâhî aşka geçişi anlatan bir hikâyeye dairdir.

2. Gencîne-i Râz: 3051 beyitlik mesnevîde dinî-ahlâkî ve tasavvufî konular işlenmiştir.

3. Yûsuf u Zelîha: 5179 beyittir.

4. Kitâb-ı Usûl: 3100 beyittir. On iki bölüm ve yedi kısımdan meydana gelen eserde adalet, doğruluk gibi ahlâkî kavramları ele alınmıştır.

5. Gülşen-i Envâr: Dinî, tasavvufî, ahlâkî ve mahallî hikâyelerle temsillerden oluşmuştur.

Edirne Şehrengîzi: 215 beyittir. Önce gönlünü kaptırdığı bir güzelin aşkı yüzünden düştüğü halleri sonrasında Edirne şehrinin tasvirini yapar ve on dört mahbubu beşer beyitle tanıtır.

Şehrengîz-i İstanbul: 345 beyitten oluşmuştur. Önce güzellere tutkunluğundan ötürü yüzünün kara olduğunu belirtir ve yaratıcının affına sığınır. Sonrasında İstanbul'un tasvirine yer verir; şehrin güzellerini, âşıklarını, anlatır. Son olarak güzellerin tasvirine geçer ve elli sekiz güzeli kısaca tanıtır (Kaya, 2011: 156-157).

Şubh-ı şâdik gibi ey gâfil ağardı şakaluñ

Haberüñ yok seni penbeyle boğazlar ecelüñ

Faqr ile Kâf-ı kanâ'atda yürü 'Ankâ ol

Hvânına düşme megesler gibi her mübtezelüñ

Üstüne geçse n'ola kandede câhlar zîrâ

Yücedür mertebesi şems ü kamerden Zuhalüñ (Canım, 2018: 568).

3.2.3.3.2.1.31. Zamîrî (öl. ?)

Bağdat doğumlu olduğu bilinmektedir. Zamîrî'nin hayatı ve şiiri hakkındaki ayrıntılara tezkirelerden sadece Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâ*'sında yer verilmiştir. Akkoyunlulardan olduğu tespit edilen Zamîrî, uzun yıllar Halep'te yaşamış ve kendini geliştirerek birçok ilim dalında bilgilenmiştir. Kimi tarikat büyüklerine hizmetlerde bulunarak uzlete çekilmiştir. Ölüm tarihi konusunda net bir kayıt bulunamamıştır.

Zamîrî'nin şiirlerini toplayıp düzenlediği bir *Dîvân*'ının izlerine rastlanmamış, Ahdî, Zamîrî'nin nazmın her biçiminde yetkin eserler ürettiğini ve *Leylâ vü Mecnûn* isiminde bir mesnevîyi kaleme aldığını belirtmiş olsa da bu esere de ulaşamamıştır.

Leylâ vü Mecnûn'dan:

Yüzi üni çıkdı asmâna

Hancer bedeni boyandı kana

Seyl itdi sehâb-ı tîg-ı kanı

Çok âdemi urdı ok yılanı

Baş dikligi itdi deşti bostân

Yir yüzünü kıldı kan gülistân

Kan mevce gelüp irişdi dize

Kan içmege dil uzatdı nîze

Okdan ayaga yıkıldı kalkan

Kör itdi zere gözini peykân

Çün düzd gelüp ecel nihânî

Ugrular idi metâ'-ı cânı

Hergîz kim ursa koç gibi baş

Cevşenler olurdu hurd ü haş

(Solmaz, 2018: 208).

3.2.3.3.2.1.32. Zâtî (öl. 1546)

Dîvân edebiyatının Kanunî dönemi şairlerinden kaside, gazel ve mesnevîleriyle meşhur gerçekte adı Bahşî ya da Satılmış olduğu bilinen ancak Satı'dan hareketle Zâtî mahlasıyla edebi eserler vermiş, Balıkesir'de dünyaya gelmiştir. Aşık Çelebi, adının gerçekte İvaz olduğunu belirtmiştir.

“Amma ismi hakkında halk dirler ki nam-ı maderzadı satılmış idi ki ‘avam tahrif idüp satı dirler idi. Vakta ki şîr söyleyüp mahlas lazım oldu, satı’yı tağyir eyledi, Zati diyü ta’bir eyledi. Amma ben kendüden işitdügüm budur ki mevlidüm sene sitte ve seb’in ve semane mi’ededür, adum ‘İvaz’dur ve hem lafz-ı ‘İvaz tarih-i viladetüm i’lamından ‘ıvazdur dirdi.” (Kılıç, 2017: 666).

Âşık Çelebi, başkaları Farsçadan tercümeler yapıp kendi şiirleri gibi okuduklarında “Bu Farsçada vardır. Falanın filan beytinden tercümedir.” derken, bir şiiri kendisi tercüme etse ve bunu fark edip söyleseler “Benim Farsça bilmediğimi bilirsiniz.” diye yanıtladığını da aktarmıştır (Kılıç, 2017: 666).

Meslek hayatına baba işi olan çizmecilikle başlamış ve sonralarda geçimini remilcilik ve eser telifleriyle sağlamıştır. Dönemin şairlerinin edebi sohbet ve eleştirilerinin mekânı olan Bayezid Camii avlusundaki küçük dükkânında Bâkî, Fazlı ve Yahyâ Bey gibi şairlere deneyim ve bilgisini aktarmıştır.

Kendi zamanının ileri gelenlerinden Vezir Ali Paşa, Defterdar Pîrî Paşa gibi devlet adamlarından koruyuculuk ve alaka ile karşılaşmışsa da kulakları fazla iyi duyamadığı için memurluk şansı bulamamıştır. Hayatını şiir yazarak kazanan Zâtî belki de bu yüzden çok fazla sayıda şiir kaleme almış, dîvânında beş yüz kaside üç bin gazel olduğu söylenmiştir (Çelebioğlu, 1994: 77).

Zâtî, küçük reml dükkânında zamanının büyük bir kısmını yıldızları seyredip fal bakarak, kitap kopyaları oluşturarak, çeşitli dîvânlara “serlevhalar” tasarlayarak, cedveler çekip tezhip ve tezyin ile uğraşarak geçirmiştir. (İnalçık, 2021: 243).

Âşık Çelebi, tezkiresinde Zâtî'nin hayatındaki bir bölümünü kendi ağzından şöyle anlatmıştır:

“Sadrazam İbrâhim Paşa, şair Hasbi'yi hapsedince kardeşi Keşfi'nin ısrarı ile şairler toplanıp affını rica etmek için sarayına gittik. Canı sıkıldı. Sonra Hayâlî Bey Kandi'ye kızıp dükkânını taşıyınca tekrar toplanıp şikâyete gittik. Bize büsbütün kızdı. Kandi'ye üç beş akçe verip başından savdı. Hayâlî Bey de bir taraftan “zahirde du'anızı ederler tenhada hicvederler” deyip sadrazamı bizim aleyhimize kışkırtıyordu. Bu hadiselerin tesiri ile İbrâhim Paşa, düğünü vesilesiyle verdiğim Suriyye'yi beğenmedi, küçümseyerek, ‘Kaside böyle denir diyerek Hayâlî Bey'in bu beytini okudu:

Ne tozlar kim koparmışdur semend-i tab '-ı mevzûnum

Gözine tûtiyâ eyler Isfâhânda Kemâl anı

Bu beyit öyle değildir, böyledir dedim;

Ne tozlar kim koparmışdur semend-i tab 'ı Zâtînün

Gözine tûtiyâ eyler Isfâhânda Kemâl anı

Sultan Süleyman'a verdiğim Culusiyye kasidesinde vardır. İyice hiddetlendi. Şu'araya birbirine ta'n ederler veya tevarüd davasın ederler, dedi. Bu hadiseden sonra aramız büsbütün soğudu. Ben de ümidimi kesip işi remile döktüm (Kılıç, 2017: 672)

Mehmed Çavuşoğlu, Zâtî'nin edebi âlemi ve bilgisi hakkında şöyle yazmıştır;

“Şiirle meşgul olan herkesin edinmesi gereken bilgileri kavrayacak doğru dürüst bir tahsili olmadığı hâlde, orijinal manaları ve kendi icadı duyulmamış hayalleri edebî san'etlerle bezeyip sunmadaki hüneridir ki herkesi şaşırtmıştır. Bu konuda ileri sürülen görüş ve düşünceler farklıdır. Kimine göre ağır işittiği için yaran sohbetlerine katılamamış, iç âleminin engin denizinden mana çıkarmakla meşgul olmuş, kimine göre

tanıştığı her şairden, edebiyatçıdan ve katıldığı meclislerdeki bilgin ve ince duygulu kişilerden derlediği nükteleri, müstesna zekâsının hokkasında ezip kendi kişiliğinin kaleminden rengârenk mısra ve beyitler hâlinde kelimelere, deyimlere yerleştirmiştir. Kimi, bir meslek edinecek kadar tahsili olmadığından bütün vaktini şiire ve edebiyata vakfedişine bağlamakta, kimi de çok yaşadığı için birçok şair ve edebiyatçı ile görüşüp onlardan bir şeyler öğrenişi ile açıklamaktadır. Hemen hemen herkes ondaki mana ve hayallerin, edebî san'at çeşitliliğinin başka herhangi bir şairde bulunmadığını iddia ederek, şiirdeki başarının kendi yaradılışındaki fevkalade yetenekten ileri geldiğinde, yani zâtî olduğunda birleşmişlerdir.” (Çavuşoğlu, 1981: 67-68).

Zâtî'nin, dönemi şairlerine oranla daha birçok imkândan yoksun bir yaşam sürmesi, çok şiir yazmaya çabalayıp geçimini sürdürmeye çalışması şiirlerini yenilememesine, biraz da kullanılan kalıpların dışına çıkamayıp tekdüzeliğe dönüştürmüş olmasına rağmen edebiyat dünyasında önemli bir imza olmuştur (Çelebioğlu, 1994: 77).

“Falcılıktan geçimini sağlayacak kadar kazanamayan şair, artık para karşılığında şiirler yazmaya da başlamış, yaşı oldukça ilerlediği için dükkânını da evine yakın bir yere taşımak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Kanûni'ye yazdığı bir kasideyle bir eve ihtiyacının olduğunu, kendisine yapılacak en büyük iyilik ve yardımın İstanbul'da bir ev vermek olduğunu dile getirmiştir.” (Kurtoğlu, 2017: 5).

Eyit biñ dürlü derde mübteladur hanesüzlikden

Tapuñdan ey kerem kanı diler ol mübtela hane

Anı bî-hanelik derdi karib-i kasr-ı mevt itdi

Eger kim çare eylerseñ ider derde deva hane

‘İmaret itmek isterseñ zevaya-yı dil ü canın

Bu ‘alem tekyegahında revan eyle aña hane

Aña bir hane ihsan eylemek gitmezse yaduñdan

İder bahr-i safaya ol garibi aşına hane

Ol eksükli fakîre şah-ı Mısır olmakdan artuktur

Eger Kostantiniyye içre eylerseñ 'ata hane (K. 33/29-33).

Kanunî'nin kendisinin isteğini yerine getirip getirmediği bilinmemekle birlikte şiirine başka bir örnek aşağıdaki gibidir.

Kâmetün ey bûstân-ı lâ-mekân pîrâyesi

Nûrdan bir servdür düşmez zemîne sâyesi

Yûsufi gerçi görenler ellerini keddiler

Gün yüzün gördi senün şakk oldı ayun ayesi

Âhîret bâzârına vardukda eyler fâ'ide

Nakd-i 'ışkundur anun kim serverâ sermâyesi

Bâg-ı cennetde ümîdüm bu durur kim Zâtîyâ

Cümle mü'minlere ol serv idine hem-sâyesi (Sungurhan, 2017 a: 375).

Eserleri:

Dîvân: 1825 gazel ve doksan kadar kasidesinden meydana gelmiştir.

Şem' ü Pervâne: 4000 beyitlik mesnevîsidir.

Letâif: Zâtî'nin iki letâifi vardır. Birincisinde Zâtî'nin dönemin öne çıkan şairleri için kaleme aldığı latifelerden oluşmuştur. İkincisi ise döneminin meslek ve sanat erbabı mizahî yönden incelenip kaleme alınmıştır.

Edirne Şehrengizi: II. Bayezid zamanındaki Edirne güzellerinin tasvir edildiği bir eserdir (Coşkun, 2013: 151).

3.2.3.3.2.2. Osmanlı Sahası Dışında Kanunî'yle Münasebeti Olan Şairler

Osmanlı da Kanunî öncesindeki padişahların şiir, kültür ve edebiyat dünyasında dışarıdan gelen sanatçılara zemin sağlamalarıyla birlikte, Kanunî döneminde de dış ülkelerden yabancı şairler gelmiştir. Ancak, yabancı şairlere karşı duyulan merak, hayranlık gibi duygular, bu dönemde iyiden iyiye eksilmiş, şairler ve âlimler kendi topraklarında yetişen büyük sanatçıların gücüne ve dehasına tanık olup, bu güçlü damarı benimsemişlerdir.

Kanunî'nin saltanatı sırasında İstanbul'da üç Acem şairi öne çıkmıştır. Bunlar; Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'den getirdiği Şah Kasım ve yine bu zamanda şehre gelen Sehabî ile Bidarî kardeşlerdir. Bidarî Kanunî'yle pek bir bağ kuramamış ancak dönemin diğer devle adamlarıyla bir iletişim içinde olmuştur. Diğer iki şair ise az da olsa Kanunî'yle bir münasebet kurabilmişlerdir (İpekten, 1996: 117)³⁴.

3.2.3.3.2.2.1. Şah Kasım (öl. 1539)

Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'de tanıyıp, sonrasında İstanbul'a getirerek kırk akçe ulufe bağladığı Şah Kasım, Kanunî döneminde de yaşamış, üretimlerini sürdürmüş, padişahın gözünde saygın kişiliğini sürdürebilmiştir. Camilerde hutbe vererek halkın da beğenisini kazanmış ve şiirinin yanı sıra nesri ile de bilinmiştir. Sultan Süleyman'ın yüzü ve görünüşüne dair bir eser kaleme alan Şah Kasım'ın padişahın bu yapıtı beğenmesi üzerine ulufesi yüz akçeye çıkarılmıştır. Bir Osmanlı tarihini de bu dönemde yazmaya başlamış ancak bitirmeden hayata gözlerini yummuştur (İpekten, 1996: 117).

Hodeş nur u kitabeş nur-ı menşur

Nüzul-i u bevey nurun ala nur

Dü gisuyeş dü muşkîn lam-ı Levlak

³⁴ Bu şairlerden biri olan Bîdarî "Kanunî Dönemi Ümmî Dîvân Şairleri" başlığı altında yazılmıştır.

Dehaneş mîm-i lafz-ı ma arefnak

Ez an ruyeş nebudi saye peyda

Ki bud hurşid ra der sayeeş ca

Zi nazm-ı hilkat-i u beytü'l-kaside

Sera-pay-ı vücudeş cümle dide

(Kılıç, 2017: 594-595).

3.2.3.3.2.2.2. Sehâbî (öl. 1564)

Gerçek ismi Hüsameddin olup, İrakeyn seferinde, Tebriz'de, kendisini kabiliyetli ve başarılı bulan Kadri Çelebi aracılığıyla Kanunî ile tanıştırılmış ve Padişahın davetiyle kardeşi Bîdârî ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. Sehâbî, yaklaşık otuz yıl boyunca Osmanlı şairleri ile dostluklar kurup, meclislerinde bulunmuştur. Eski dönem padişah tarihlerini çok iyi bilmesi, iyi muamma çözmesi ve güzel yazı yazmasıyla bilinmiştir. Bu yetenekleri sayesinde Kanunî kendisine otuz akçe şair ulufesi bağlamış ve kendisinden İmam Gazzâlî'nin *Kîmyâ-yı Saâdet* adlı eserini tercüme etmesini istemiştir. Sehâbî, söz konusu çalışmasını bitirerek *Tedbîr-i İksîr* ismiyle ve ayrıca şiirlerini de bir araya toplayarak divan haline getirip padişaha sunmuştur. Padişahın bu çalışmaları beğenip, kendisini hediyelerle ödüllendirmesinden cesaretle *Kîmyâ-yı Hazâin-i İrfân* isminde bir eser daha kaleme almış, padişaha sunmuş ve bir yıl sonra hayata gözlerini yummuştur (İpekten, 1996: 117-118).

Ben gedâ âlemde itmeme saltanat tacın heves

Başum üzre tâc-ı devlet hışt-ı kûy-ı fakr bes

Ehl-i hâlün anlamaz râzın meger kim ehl-i hâl

Ney zebânın bilmez illâ ârif-i sâhib-nefes

Yaksa cismüm câna te'sîr itse ışk itmen aceb

Âteşe olur mı hâyil bir avuç hâşâk u has

Hızr baş egmez getürmez aynına hayvân suyun

Hâk-i pâ-y-i yâra şol âşık ki buldı dest-res

Bî-nihâyetdür kavâfil şâh-râh-ı ışkda

Turfe hâletdür ki irmez kimsenün sem'ine ses

Ka'be-i maksûda varan iniler cân derdile

Şöhret için istemez bîhûde feryâd-ı ceres

Üstüme yagdı Sehâbî tîr-i bârân-ı belâ

Cism-i hâkî oldı murg-ı câna mânend-i kafes (Köksal, 2017: G: 2039; 707)

Eserleri:

Divan: Bir tevhid, bir na't, dört halife methiyesi, Kanûnî adına dokuz kaside, dört yüz otuz dört gazel, kırk rubâî, bir tarih kıtası, bir muhammes, kırk yedi dörtlükten meydana gelmiştir.

Tedbîr-i İksîr: İmam Gazzâlî'nin *İhyâ'ü'ulûmi'd-dîn* isimindeki eserinin Farsça'dan (*Kimyâ-yı Sa'âdet*) Türkçe'ye çevirisidir (Bayak, 2009: 309-310)

3.2.3.3.2.3. Kanunî'yle Münasebeti Olmayan Şairler

3.2.3.3.2.3.1. Abdî / İslî Abdî (öl. 1536)

Gerçek adı Abdülvehhab olup o yılların sıklıkla karıştırılan mahlaslarından olan “Abdî” mahlasıyla şiirler kaleme almıştır. Şiirleri ise bir dîvân hacmine ulaşamamıştır. “İslî Abdî” adıyla tanınmış ve bu özelliğini şu kıt’asında belirtmiştir:

Yıldırım urmuş sanevber şeklidir

Berk-ı âhımla yanaldan kâmetim

Kâmetim zeyn ideli dûd-i siyâh

İslîlik ile oluptur şöhretim

Kâdirî Efendi (öl. 1548) tarafından mülazim olduktan sonra yirmi akçe bedelle Bursa Hamze Bey Medresesi’nde müderrisliğe atanmıştır. Ancak sonrasında herhangi bir görevde bulunamayarak güç zamanlar geçirdikten sonra Menemen’e kadılık görevine getirilmiş ve bu sıralarda vefat etmiştir.

En önemli özelliklerinden biri güzellere olan ilgisidir ve dönemin güzellerinden Tatar Memi yüzünden Lâmi‘î Çelebi’yle aralarının açıldığı, birbirlerine sert hicviyeler kaleme aldıkları bilinmektedir (Ergun, 1936: 178).

Yaş döküb âb eyleyüb ol mâh-ı cüst-ü cûdayın

Hidmetim eksik değil gâh oddayın geh sudayın

Ol perî aşkında bir mahrem bulunmadı bana

Kendü kendümle deliler gibi güft-ü gûdayım

Aslı vardır bana dirlerse neheng-i Nîl-i aşk

Kim batub gözyaşıma gice gündüz sudayın

Âlemin gördüm ziyâna değmez imiş assısı

Çekdim ol sûd ü ziyandan fârig u âsûdeyin (Ergun, 1936: 179).

3.2.3.3.2.3.2. Arşî (öl. 1562)

Bir Divân'ı olan şairin hayatı hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır. Esrar Dede, Tireli Arşî ile söz konusu Ârşî'yi birbirine karıştırmıştır. Arşî, Hurûfliğe mensuptur ve o yolda gitmekten gurur duymuştur. 1562 yılında vefat etmiştir (*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 1977: 163).

Kaşınla kirpiğin zülfün kitabullah imiş bildim

Yüzünde yazılı esmâ-i Fazlullah imiş bildim

Bilüb Rabbini idrâk eyleyenler Men Aref sırrın

Beyân-ı Fazl-ı yektâda veliyyullah imiş bildim

Yüzünden oldı zâhir sırrı-ı Sübhânellezî esrâ

Urûc-ı leyle-tül-mi'rac vechullah imiş bildim

Çıkub Tûr-ı vücudunda gören nûr-ı tecellâyı

Hitâb-ı rü'yet-i Hak'da Kelîmullah imiş bildim

Kelâmullah içinde Arşiyâ harf-i mukatta'lar

Makalîd-i tılsım ı kenz i Zatullah imiş bildim (Ergun, 1936: 497).

3.2.3.3.2.3.3. Âşık Çelebi (öl. 1572)

Döneminin bilinen tarihçi ve şairlerindendir; gerçek adı Pîr Mehmed fakat tanınan adı es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi olup babası Seyyid Ali'nin düştüğü tarih kaydına göre 1520'de günümüzde Kosova sınırları içinde bulunan Prizren dolaylarındaki Vılcıtrın köyünde dünyaya gelmiştir. (Kılıç, 2017: 3-6).

Âşık Çelebi *Meşâ'irü's-Şu'arâ* tezkiresinde soyunun Hz. Alî'ye kadar uzandığını belirterek seytliğiyle övünmüştür. Çocuk yaşta annesini, sonrasında babasını yitiren Âşık Çelebi, Rumeli'den İstanbul'a gelmiş, bu dönemlerinde eğitimine ağırlık vermiş ve devrin değerli hocalarından dersler almıştır. Sonrasında birçok şehirde kadılık yapan Âşık Çelebi, Üsküp'te 1572'de hayata gözlerini yummuştur. Âşık Çelebi'nin bedensel özellikleriyle ilgili net bilgilere rastlanılmamıştır ancak dedesi gibi kekemelik çektiğini bizzat kendisi belirtmiştir.

Kasidelerinde peygamber soyundan olduğunu belirten Çelebi, yine de kişiliğine ve şiirlerine yeterince kıymet gösterilmediğinden ve zorlu zamanlar geçirdiğinden yakınmıştır.

Eserleri:

Dîvân: 14 kaside, 117 gazel ve musammatlardan ibarettir.

Meşâirü's-Şu'arâ: 1568 tarihinde tamamlanıp devrin sultanı II. Selim'e sunulmuştur. Tezkire, bir mukaddime ve şair biyografileri olmak üzere iki kısımdan oluşmuştur. Eserde 426 şair ele alınmış, Çelebi özellikle dostu olan şairleri samimi ve esprili bir dille, ayrıntılı olarak anlatmıştır. Şair sayısı bakımından Türk edebiyatının altıncı büyük şair tezkiresidir.

Tercüme-i Ravzatü's-Şühedâ: Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifi'nin Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesini anlatan eserinin tercümesidir.

Tercüme-i Şakâyku'n-Nu'maniye Fî Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye: Taşköprîzâde'nin aynı isimli eserinin tercümesidir. Âşık Çelebi, bu çalışmasını aynı zamanda hocası da olan Taşköprîzâde'ye sunduğunda, Taşköprîzâde, üslûbunun sadeliğinden ve tercümeyle muhtaç olmadığından kinaye olarak "Mevlânâ Âşık biz bunı Türkî yazmışduk tercümede bîhûde zahmet ihtiyâr itmişsüz" demiştir.

Tercüme-i Tibrü'l-Mesbûk Fî Nasâyihü'l-Vüzerâ ve'l-Mülûk: Gazâlî'nin, Sultan Sencer'in isteğiyle, huzurunda geçen konuşmaları Farsça kaleme aldığı eserinin Arapça'sından Türkçe'ye yapılan bir tercümesidir

Şerh-i Hadîs-i Erba'in, Tercüme-i Ravzatü'l-Ahyâr: Hatib Kâsım'ın Arapça kaleme aldığı bir siyaset-nâmenin tercümesidir.

Tercüme-i Miracü'l-Ayâle vü Minhacü'l-Adâle: İbni Teymiyye'nin *es-Siyâsetü'ş-Şer'iyetü fî Islâhi'r-Râ'î ve'r-Râ'iyye* adlı eserinin tercümesidir.

Sigetvar-nâme: Kanunî'nin son seferiyle ilgili olup eser henüz ele geçmemiştir.

Mecmu'a-i Sükûk: Kadılık yaptığı dönemlere ait edebî bir kayıt eseridir.

Şehrengîz-i Bursa: Bursa güzellerini anlattığı ve günümüze ulaşmamış olan eseridir (Kılıç, 2017: 3-6).

Günde bin kez ölürem firkat-ı cânân ile ben

Ey ecel ölmek ile kurtaramazsın beni sen

Nâle-i bülbül ile sahn-ı çemen pür oldı

Tutdı pîrâmen-i serv-i çemen-i zâg u zegan

İşiginde tozumuz hâtırına viridi gubâr

Ber-taraf eyle sabâ bizi götür toprakdan

Çeng-veş kaddümi ham itmegi kânûn itdün

Dögeyüm def gibi sînem diyeyüm vây be-men

Sînede âteş-i 'ışk ile yanan dâglarum

'Âşıkâ her biri mihrine delîl-i rûşen (Kılıç, 2017: 107)

3.2.3.3.2.3.4. Âzerî (öl.1585)

Gerçek ismi İbrâhim olup Muallim-zâde İbrâhim Çelebi namıyla bilinmiştir. İsmnin gerçekte İbrâhim olmasından ötürü, Hz. İbrâhim'in ateşler içine bırakılmasına

mecazen ateşe ait anlamındaki Âzerî mahlasını kullanmış, iyi bir eğitim alarak çeşitli şehirlerde kadılık yapmış ve sonrasında Hama şehri kadılığı sırasında humma hastalığına tutularak çok genç yaşlarda hayata veda etmiştir.

Âzerî, edebî kaynaklarda zekî, zarif, eli açık, erdemli, henüz gençlik zamanlarında belâgatte eksiksiz bir seviyeye ulaşmış, çağdaşları içinde en güzel şiir söyleyen şair olarak tanıtılmıştır. Hatta genç yaşta ölmeseydi büyük itibar ve şöhret sahibi olacağı belirtilmiştir. Bir dîvânçe oluşturacak kadar şiirleri kalem alan Âzerî'nin en önemli eseri *Nakş-ı Hayâl* adındaki mesnevîsidir. Toplamda yirmi altı manzum öyküden oluşmuş ve temaları genel anlamda ahlâkî hisler üzerinde ilerlemiştir (Banarlı, 1983: 602).

Şiirleri güçlü sayılmakla birlikte aşk ve lirizm bakımından Fuzûlî etkileri görülmüştür. Kendisi de bunu şiirinde şu şekilde kaleme dökmüştür:

Sana nasihat yeter ey hurde-bin

Pend-i Fuzûlî -i sühan-ahirin

(Mermer, 1993: 477).

Semt-i gazelde geh olup nağme-saz

Sırr-ı melamette kılıp keşf-i raz

Vasf-ı mahabbette ki olup kavi

Fussa-i aşk içre yazar mesnevî

Gah kasaidde olup nağme-senc

Gah maliabbette bulur nice genc

Gah rubaide sühan-saz olur

Aşk ile tuti-i hoş-avaz olur

Yani nice semt ile ol dil -hıraş

Sırr-ı gam-ı aşkı kılır halka faş (Mermer, 1993: 476-477).

3.2.3.3.2.3.5. Azîzî (öl. 1585)

İstanbul'da Yedikule'de doğup büyüyen şair hakkında tezkireler ve benzeri kaynaklarda çok fazla bilgiye rast gelinmemiştir. Önemli bir mücellit olduğu olup Yedikule dizdarları kethudalığında bulunmuş, 1585 yılında vefat etmiştir. *Dîvân* sahibidir.

Azîzî şu beytinde şiire ilgisi olan bir güzeli sevdiğinden ve kendi şiirlerinin güzel olmasının sebebinin bu olduğundan söz eder. Üstelik dönemin diğer şairlerine de açıkça meydan okumuştur.

Yine bir şi're mâyil dilberi sevdim 'Azîzî-veş

Nic'olur söylemek şimden girü eş'arı görşünler (Ersoy, 2012: 141).

Azîzî'nin öne çıkan özelliklerinden birisi de Türk edebiyatında kadınlara dair şehrengiz kaleme alan tek şair olmasıdır. İsmi *Şehr-Engîz-i İstanbul Der-Hûban-ı Zenân* veya *Nigârname-i Zevk-Âmîz Der-Üslûb-ı Şehr-Engîz*'dir. Çoğu şehrengizlerde şehir betimlemeleri bulunurken Azîzî'nin eserinde bu tür özellikler yoktur. Dostlarının önerisiyle bu eseri kaleme alan şair, elli İstanbul güzelini üçer beyitte betimlemiştir. Azîzî'nin eserinde sözünü ettiği güzeller şunlardır: Saçlı Zaman, Penbe Aynî, Kız Âlem, Dîvâne Meryem, Debbâğ Kızı Hâtımâne, Cennet-i Meh-Sûret, Kemâl Kızı Hümâ, Burgucu Kızı Âişe, Paşa Hatun, Mumcu Kızı Fâtımane, Kassâb Aynîsi, Küçük Kamer, Tavukçu Kızı Âyişe, Derzi Kızı Âlem, Turramâne, Mihrî, Bihzâd Hümâsı, Sülün Emine, Râhime, Mevzûn, Muhsine, Aynî, Cemîle, Kamer, Küpeli Kızı Kerîme, Hâce Kızı Şem'î, La'l-pâre, Zelfe kızı Selîm Şâh, Eğlence, Ak Güvercin, Küçük Kamer, Hümâ, Ak Âlem, Cihân, Ermeni Sultan, Çırmanlu Âyişe, Kız Âyişe, Hümâ, Fahrî Hatun, Rum Meryem, Müzeyyen kızı Mihmân, Selîm Şâh, Sofracılar Âyişesi, Hınnâcı Kızı Emi Hân, Havvâ, Topuklu Âyişe. (Ersoy, 2012: 142).

Azîzî'nin şiirinin içeriğinde işret ve musikînin öne çıktığı gözlemlenmiştir. Aşıkâne bir tarzda şiirler kaleme almış, şiirlerinde şarâb, kadeh, câm, mey ve benzeri sözcüklere sıklıkla rastlanılmıştır.

Ey harîm-i haremün sahn-ı sarây-ı devlet

İşigün ehl-i dile cây-ı recâ-yı devlet

Ham-ı zülfün mi yahod safha-i ruhsârunda

Yazdı hattât-ı ezel dâl-i du'â- yı devlet

Koma sevdâ-yı ser-i zülfini elden o mehün

Ey gönül var ise başunda hevâ-yı devlet

Âstânında o şâhun olagör derbânı

Diler isen elüne gire 'asâ-yı devlet

Hışm idüp şeşperini farkuma urdukca o şâh

Sanuram kim başuma kondı hü mâ-yı devlet

Kişver-i hüsn ü melâhat şehidür yâr meger

Kanda 'azm itse çeker kadd-i livâ-yı devlet

Câme-i fakr ile fahr eyle Azîzî yüri var

Eyleme 'âkıl isen meyl-i kabâ-yı devlet (Ersoy, 2012: 144).

3.2.3.3.2.3.6. Bahârî (öl. 1552)

Edebiyat kaynaklarında ve tezkirelerde hakkında kısıtlı bilgilere ulaşılan şairin gerçekte adı Ali'dir. Bahârî-i Müderris olarak da tanınmıştır. Medrese eğitimi bitince Seydi Çelebi'den (öl. 1517) mülazim olmuş, çeşitli medreselerde müderrislik yapmış ve Çatalca Kadılığındayken hayata gözlerini yummuştur. Bahârî'nin bir *Dîvân* ve bir *Yûsuf u Züleyhâ* yazdığı bilinse de bu eserlere günümüzde ulaşılamamıştır (Ergun, 1936: 657-659).

Edebî kaynaklar ve tezkirelerde gazel söylemede, tarih düşürmede, muamma söyleme ve çözümünde üstat olduğu bildirilmektedir.

Bahârî, döneminin ünlü şairlerinden Revânî'nin vefatında mezar kitabesine şu beyti yazmıştır:

Cihânı ser-be-ser tutmuşdu nâmı

Emîr-i nazım ya'ni ki Revânî (İnalçık, 2021: 232).

Mihr-i hattûñ kim baña âhir nefes îmân olur

İRte bir gün nâme-i a'mâlüme unvân olur

Hak ne hâsiyyet kodı vasluñda cânâ kim seni

Hâbda her kim koçarsa âleme sultân olur

Mâh-rûlar içre ey meh şol kadar mümtâzsın

Kim güneş her gün kapuñda hâk ile yeksân olur

Dil-berâ bir kaç gün oldı görmeyelden sen şehi

İntizâr ile meded öldüm kaçan dîvân olur

Şöyle yakdı dest-i cevruñ dûstum dil hânesin

Hergiz âbâd olmayup günden güne vîrân olur

Ey gül-i ra'nâ salınsañ serv gibi bâgda

Ayaguñ basduğı yirler sünbül ü reyhân olur

Hîç dem yok kim Bahârî'ye müjeñ kasd itmeye

Ben de bildüm ara yirde âkıbet bir kan olur

(G. 1282) (Köksal,

2017:470).

3.2.3.3.2.3.7. Basîrî (öl. 1535)

Gerçekte adı Mehmed b. Ahmed b. Ebü'l-Meâlî el-Murtâza olan Basîrî'ye abraş hastalığından ötürü “Alaca Basîrî” denmiştir. Gençliği Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın çocukları Uğurlu Mehmed (öl. 1477) ve Yakub (öl. 1490) etrafında geçmiş ve bu iki oğula kasideler yazmıştır (Şentürk; Kartal, 2018, 404).

Basîrî, İran edebyatının öne çıkan isimlerinin şiirlerini, özellikle Nevaî'nin gazellerini ilk kez Osmanlı sınırlarına getirerek Osmanlı şiirine önemli katkılarda bulunmuştur. Şair kimliğinin yanı sıra üstün zekâ ve düşünce yapısıyla da tanınmış, Herat'da olduğu üzere İstanbul'da da ulema sınıfı içinde kendisine saygın bir yer edinmiştir (Gibb 2015: 531).

Nevâî, kendisinin adına bir muamma kaleme alıp çevresine tanıtmaya çalışmıştır. Bir süre Taci-zâde Ca'fer Çelebi (1459-1515), Müeyyed-zâde Abdurrahman Çelebi (1456-1516) ve İskender Çelebi'nin himayesinde edebî üretimlerini sürdürmüş ve İstanbul'da vefat etmiştir (Şentürk; Kartal, 2018, 404).

Hayatının bir yerinde ekonomik olarak zorluklar çekmiş, Sultan Selim'e kasideler sunarak kendisinden destek istemiş, bu isteğini de şu beyitleri sunmuştur:

Ey âfitâb-ı devlet vey sâye-i Hudâ

Ey Hâtem-i zamâne vey şâh-ı dîn-penâh

Çeşm-i 'inâyetile Bâsîrî kuluna bak

Kim hâli zülf gibi perîşândur tebâh (Kartal, 2006: 18).

Aşağıdaki gazeli Ahdî'nin bir şiirine yazdığı naziresidir:

Kanda varam sâye -i serv -i bülendüm var iken

Kime kul olam seniñ gibi efendim var iken

Şerh-i derd -i 'ışkı âhir kime takrîr eyleyem

Bir gönül adlu musâhib derdmendüm var iken

Ey perî mekr -i rakîb-i dîv-sîretten ne gam

Hâlü ruhsâruñ gibi odlu sipendüm var iken

Pend-i nâsıhla ne mümkin kim kılâm terk-i cünûn

Işk pîrinden benim gûşumda pendüm var iken

Baňa kurtulmak perîşânlıktan olmışdur muhâl

Turre-i cânân gibi boynumda bendüm var iken

Gülşen-i 'âlemde hergiz egmeyem bir serve baş

Ey Basîrî kâmet-i serv-i bülendüm var iken (G. 3660) (Köksal, 2017: 1213).

Eserleri:

Türkçe Divân: Basîrî 'nin *Türkçe Divân*'ının olduğu yönünde kaynaklarda bilgiler bulunmasına rağmen bu eserine rast gelinmemiştir. Bugün elimizde olan Türkçe şiirleri *Farsça Divân*'ının sonundaki şiirlerdir. 1 kaside, 46 gazel ile birkaç kıt'a ve beyitleri vardır (Kartal, 2000: 82).

Farsça Divân: 1 mukaddime, 23 kaside, 121 gazel ve birçok tarih kıt'asından oluşmaktadır (Çavuşoğlu, 1992: 105).

Letâif: Basîrî 'nin döneminde tanınmasına sebep olan en önemli eseridir. Tamamına henüz ulaşamamıştır. Döneminin şairleri, sanat ve fikir insanları hakkında iğneleyici fıkralarını içerir. (Çavuşoğlu, 1992: 105-106).

Bengî-nâme: Tarih düşürmede de usta bir şair olan Basîrî'nin bu eserine henüz ulaşamamıştır (Çavuşoğlu, 1992: 105-106).

3.2.3.3.2.3.8. Behiştî (öl. 1572)

Yaşamına dair çok fazla bilgiye ulaşamayan Behiştî'nin gerçek adı Ramazan olup, babasının Vizeli ve adının Abdülmuhsin olduğu tespit edilebilmiştir. Kendisinin de Vize'de doğduğu ve orayı sevdiği şu beytinde görülmüştür:

Felekde âdeme hergiz vatandan özge yer olmaz

Behiştî bâğ-ı cennetden 'alâmetdür baña Vize (G. 458)

“Şâirin şiirde kullandığı ismi olan mahlası “Behiştî”dir. Behiştî, Farsça “behişt” kelimesine Arapça nisbet “î”si eklenerek oluşturulmuş bir kelime olup, “cennetlik” demektir. Şâirin mahlası ile ilgili bilgiye, onun Heşt Behişt adlı mesnevîsinde rastlıyoruz:

Baña mahlas didi bir pâk-meşreb

Yalan itme anı mahşerde yâ Rab

Anuñ yüzi suyına ber-murâd it

Mutahhar rûhını fazluñla şâd it” (Aydemir, 2018: 1).

Eğitimine nerede başladığı konusunda bilgiye rastlanılmamış, İstanbul medreselerinde ders gördüğü belirlenmiş ve sonrasında Çorlu'da Halvetî

halifelerinden biri olarak imamlık mesleğini sürdürmüştür. Çorlu'yu sevdiği bilinen Behiştî 1571 tarihlerinde vefat etmiştir.

Dehen-i telhuñile eyleme zâhid baña pend

Korkaram zühd-i kelâmuñdan ire câna gezend

Geçmişem bâdeden aslâ dönüşüm yok içerem

Şeyh-i şehr içme diyü baña virürse sevgend

Dilüm agzum tutulup agzına bakdum kaldum

Hak bu ol şûh-ı cefâ-pîşe ziyâde dil-bend

Ne revâdur giceler şem' ile meclis kurasın

Cilv'ide yüzüñe ol bir kara takyalu levend

Kâmet-i yâre Behiştî beni beñzetdi diyü

Nereye basduğunu bilmezimiş serv-i bülend (G. 79) (Aydemir, 2018: 146).

Eserleri:

Dîvân: Biri Farsça 4 kasîde, 1 terkîb bend, 561 gazel, biri Farsça 12 nazm, 7 kıt'a, 3 murabba, 8 muhammes, 3 tahmis, biri Farsça 38 matla, 30 müfred ve 1 mısradan oluşan bir tarihten ibarettir.

Cemşâh u Alemşâh: Cemşâh ve Alemşâh'ın hak ve hukukun dışına çıkmadan ilerleyen hikâyesinin bir mesnevîsidir.

Heşt Behişt: Sekiz bölümden oluşan eserde, Tevhid, Na't, Sahâbe-i Güzîn'e medhiye ve Münacat'dan sonra, Matlâ-ı Dâstân başlığı ile Sebeb-i Te'lif kaleme alınmıştır. Şâir bir beyitle eserinin nasihatnâme olduğunu belirtmiştir.

Hakikat bâdesine hâme eyle

Enâm içre nasihatnâme eyle

Hâşiyetü'l-Hâşiye alâ Şerhi Akâidi'n-Nesefiyye li'l-Hayâlî: Taftazânî'nin Ömer en-Nesefî'nin *el'Akâ'id*'i üzerine yazdığı şerhe Ahmed b. Mustafa el-Hayâlî künyesi ile anılan Hayâlî Ahmed Bey'in yaptığı haşiyeye, Behiştî'nin kaleme aldığı haşiyesidir.

Diğer Eserleri: Hâşiye Âdâb-ı Mes'ûdî, Ta'likât 'Alâ Şerhi'l-Miftâh, Ta'likât 'ala'l-Câmî, Hindî'nin Kafîye Şerhine Ta'lika, Aşeretü'l-Kâmile Tefsîru Âyeti "yevme ye'ti ba'u âyâti rabbike, Şerh-i Manzûme-i Muammâ, Şehrengiz, Mevlid," (Aydemir, 2018: 30-44).

3.2.3.3.2.3.9. Celîlî (öl. 1569)

Gerçek adı Abdülcelîl olup, şiirlerinde Celîlî mahlasını kullanmıştır. Celîlî kendi mesnevîlerinden yola çıkarak incelendiğinde 1487 ya da 88'li tarihlerde Bursa'da doğmuş, medrese eğitimi için İstanbul'a gelmiş, iki önemli eseri *Husrev ü Şîrin* ile *Leylâ vü Mecnûn*'u burada I. Selim'e takdim etmiştir.

Ayrı zamanda bir şair de olan babası Hâmidî, çocuğunu emanet ettiği İskender Lala ve Molla Sinan'a ithaf ettiği beyitlerde adı konusuna açıklık getirmiştir:

Vasî vü nâzır itdüm bî-gümânı

Sikender Lâlâ vü Mollâ Sinânı

Benüm oglum benüm Abdü'l-Celîlüm

Balık bâzârına ugratmayasun (Kılıç, 2017: 209).

Gelibolulu Âlî, "Zîrâ ki hamse namına messnevîleri ve nazm-ı dil-âvîz ile şöhreti olan Celîlî Sultân Süleymân Han 'asrındadır." diyerek Celîlî'nin dönemini Kanunî'nin saltanat yılları olarak belirlemiştir (İsen, 2017: 155).

Âşık Çelebi'ye göre İstanbul'da Galata meyhanelerinde vaktini geçirmiş, şiirlerini arkadaşı Âhî'ye okumuş ancak kendisinden iltifatlar yerine edebî nezaketlerde küfürler işitmiştir (Kılıç, 2017: 209-210).

İnzivaya çekilip kendi düşünceleriyle baş başa kalmayı seven Celîlî, yakın çevresindekiler dâhil insanlarla konuşmak ve iletişim kurmak istemeyen bir yapıda olup, bir dönem her şeyini bırakarak sırra kadem basmıştır. Bu yüzden yaşamını yitirdiği sanılıp, devletin verdiği maaş kesilmiş ve malları hısım akrabaları arasında pay edilmiştir. Ancak bir süre sonra bulunmuş, on altı akçe olan maaşı üç akçeye düşürülerek zorlu koşullarda yaşamasına neden olunmuştur. Bu olaylardan sonra Celîlî artık kimselerle konuşmamaya başlamış, bir nevi suskunluk orucuna girmiştir.

Eserlerinin çoğunu bir cinnet ya da çıldırış anlarında kaleme alan Celîlî, hayatla kurduğu bağda da kimi zamanlar kopmalar yaşamış, ayda sadece bir kez gittiği hamam zamanlarında içeride kimseler yoksa yıkanmaz ya da berbere gittiği zamanlarda içeride başka kimse yoksa yine saçlarını kestirmezmiş. Bilincini tamamen yitirdiği anlarda çıplak ayakları, açık başı ve yarı üryan bir bedenle gezermiş sokaklarda. Kendisine verilen selamı karşılar ancak devamında diyalogu hemen sonlandırmış. Dört mevsim yelpazesıyla dolaşır; sarığında gül, yürüyüşünde ve bakışlarında per perişan anlamlar taşımış (Kılıç, 2017: 209-210).

Âlî, kendisine şehrin pazar yerlerinde denk geldiğinde neden konuşmadığını sorduğunda Celîlî şu şekilde cevaplamıştır;

“Gam bana ağız açtırmaz ne söyleyeyim” (İsen, 2017: 203).

Âşık Çelebi, Bursa’da iken çoğu kez Celîlî ile konuşmak ve görüşmek istese de her defasında kapı duvarla karşılaşır. Bir gün hamamda Celîlî’yi görür ve yine şansını dener. Konuşmayı başaramayınca Celîlî’nin şiirlerini yüksek sesle ve yanlış okur. Şiirlerinin hatalı söylendiğini işiten Celîlî, dayanamaz, müdahale eder ve şiirlerin kendisine ait olduğunu söyler. Âşık Çelebi, bu şansını değerlendirir ve *“Ne ile eğlenürsünüz”* diye sorar. *“Kitabcıklar bulunur,”* diye yanıtlar Celîlî. *“Sizi Şeh-nâme terceme ider dirler vâkı’ mıdur?”* diye sorduğunda, Celîlî, *“vâkı’ dur”* der. Âşık Çelebi yarı olup olmadığını sorar. Celîlî, *“...yarısı ümmüddür ki Allah’dan ‘inâyet ve evliyâu’llâhdan himmet irişe temâm idevüz”* sözleriyle *Şehnâme*’nin yarısını tamamladığını belirtir. Âşık Çelebi; Zâtî ve Hayâlî gibi şairler hakkında ne düşündüğünü sorunca Celîlî, *“işte hep malûm”* diyerek susar (Kılıç, 2017: 210).

Hayatı boyunca yoksulluk ve para sıkıntıları çeken Celîlî, ömrünü kâğıt alamayacak ve kandilini dahi yakacak mumu bulamayarak geçirmiştir.

Kişi kim olmaya kâğıd bahâsı

Olur mı nazmınıñ zıb ü bahâsı

Çü her şeb karzdan yana çerâğı

Çomaz miķrâz-ı ğam aña ferağı

Eline girmese bir fûls-i aħmer

Ne deñlü yaza sürħin dıde-i ter

Diremsüz çünki virmezler midâdın

Ağardı çeşmüm ezmekden sevâdın (Husrev ü Şîrîn, b. 1974-1977) (Nas, 2019: 10).

Hüsrev ü Şîrin'de Celîlî, "Bu manzum hikâye haâb-ı halden bir örnektir" kısmında kendi buhranları, yaşadığı zihinsel karmaşası ve yoksulluğundan söz eder:

"Ey Padişahım! Ben bu cihandan hep feryat ettim. Bu dünya beni bir an bile güldürmedi. Bu gül bahçesinden bana nasip olan hep bela dikenidir. Ne zaman bu gül bahçesini gezmek istesem her gonca, gözüme bir diken gösterir. Her gonca, bana bir mihnet oku; her servi, hasret oku atar. Kargayla tûtînin yeri aynı değildir; ama neden tûtînin makamında karga oturur, neden tûtî yerine karga şeker yiyendir? Bu zalim felek çok acımasızdır. Sen bana merhamet et..." (Nas, 2019: 10).

Eserleri:

Celîlî'nin Mesnevîleri:

Husrev ü Şîrîn: Celîlî, *Husrev ü Şîrîn* hikâyesini daha önceleri Emir Husrev, Câmî ve Nevâyî'nin yazdığını ancak padişahın böyle bir eser aradığını öğrenince kaleme aldığını belirtmiş ve Yavuz Sultan Selim'e sunmuştur. 2012 beyitten ibarettir.

Varup 'arz eyleyem ol âstâna

Gül-i ra'nâyı iltem gülsitâna

İdüp sıyr-âb-ı nazmum bûstânın

Yazam Şîrîn ü Husrev dâstânın (Husrev ü Şîrîn, b.156-157)

Leylâ vü Mecnûn: Edirne’de tamamlanmış olup, 2132 beyittir.

Hecr-nâme: Şair, özgün bir eser kaleme alma isteğiyle yazdığını söyleyip eseri okuyanların kendisini hayır duaları ile anmasını istemiştir; 485 beyittir.

Mehek-nâme: 87 beyittir.

Şeh-nâme Tercümesi: Firdevsî’nin bilinen eserini otuz yılda tamamladığını ancak kendisinin bunu otuz ay gibi kısa bir sürede bitireceğini düşünür:

Hırâş itmese hâr-ı ğuşşa-peyvest

Ururdum gülşen-i Firdevsiye dest

Çü pervâz eyleye şeh-bâz-ı hâme

Olur kem-ter şikârum Şâh-nâme

Ger ol vâdide tayy-ı râh idem ben

Anuñ sı-sâlini sı-mâh idem ben (Husrev ü Şîrîn, b.1992-1994)

Celîfî Dîvânı: Dîvân’ındaki 452 gazelden 23’ü Farsçadır.

Gül-i Sad-berg; 68 beyittir.

Bahâr-nâme: 201 gazelden ibarettir (Nas, 2019: 12-13).

3.2.3.3.2.3.10. Cevherî (öl. 1572/73)

Gerçek adı Bâlî olup Tire’de doğmuştur. Babası, Amasyalı olup Byezyd’in (1360-1403) oğlu Şehzâde Ahmed’in (1465-1513) hocalığını yapmıştır. Bâlî, Kanunî Sultan Süleyman’ın da hocalığını yapmış olan Hayreddin Efendi’den (öl.1535)

mülazım olmuş, yirmi beş akçeyle Kepenekçi Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır. Çok geçmeden bu görevinden ayrılarak Halvetî şeyhlerinden Şeyh Ramazân Efendi'ye (öl. 1555) bağlanmış, tarikat kural ve görgülerine uyarak nefsini köreltmış ve hocası Şeyh Ramazân Efendi 1555'te vefat edince yerine geçerek Ali Paşa Zaviye'sinin şeyhi olmuştur.

Bâlî 1572/73'te İstanbul'da hayata gözlerini yummuştur. Gençlik dönemlerinde fazlasıyla haşarı olan Bâlî, içki âlemleri ve çapkınlık peşinde koşmuş ve bu yüzden de kollarını dağılamıştır (Ergun, 1936: 1046-1047).

Ey dil niye yanmazsın pervânece yok mısın

Vir aklunı yağmaya dîvânece yok mısın

Hum-hâne-i 'aşkunda il mest ola sen ayık

Nûş eyleyemez misin mestânece yok mısın

Öldürsene nefstüni sen zinde iken 'âşık

Defn eyleyemez misin kûrhânece yok mısın

Tasvîrini kalbinden nakş eyleyemezsin var

Nakkâşa biliş bâri büt-hânece yok mısın

Gencîne-i 'aşkunda ey Cevherî ol yârin

Ma'mûr olmazsın çün vîrânece yok mısın (Ergun, 1936: 1049).

3.2.3.3.2.3.11. Derûnî (öl. 1568/69)

Tezkirelerde yaşamı hakkında çok fazla bir bilgiye rastlanılmayan Derûnî, Manisa'da dünyaya gelmiş, ilk başlarda Şehzâde Mustafa (1515-1553) ve sonra da II.

Selim'in (1524-1574) meclislerinde bulunmuştur. Gelibolulu Âlî'ye göre Derûnî, II. Selim'den bir ricada bulunmuş ancak bu ricası gerçekleştirilmeyince yaşadığı şehirden ayrılmıştır. 1568 ya da 69 yıllarında yine yaşadığı şehir Manisa'da hayata veda etmiştir.

Tüm edebî kaynaklarda Derûnî'nin musikide çok başarılı olduğu tespit edilmiştir. Şiir mecmualarında şiirleri değerlendirilen Derûnî'nin en bilinen manzumesi, Âgehî'nin denizcilik terim ve sözcükleriyle kaleme aldığı kasideye olan naziresidir (Ergun, 1936: 1158).

Saçların tarh it cemâlin dehre virsün zîb ü fer

Kim şeb-i deycûr ile bir yirde cem' olmaz seher

Kaşların kim lâciverdî reng virmiş hüsn ana

Cilveger olmuş iki tâvûs gülşende meger

Ey şekerdendür diyen ol cân-ı şîrînün lebin

Sordum anı ben şeker yanında anun bir hacir

Mû degüldür sâk-ı sîmîninde yârın görünen

Mûrlardur kim gelüp pâ-y-ı Süleymânı öper

Ey Derûnî gül gibi feth olmasun mı vasl-ı yâr

İştihâ yalın kılıç hûn-ı visâle irse ger (Ergun, 1936: 1159).

3.2.3.3.2.3.12. Derzi-zâde Ulvî (öl. 1585)

Gerçek adı Mehemmed olup, Derzi-zâde olarak tanınmıştır. Doğum tarihi net olarak bilinmese de İstanbullu olduğu bilinmektedir (Sungurhan, 2017 a: 576) Kardeşi

Re (öl. 1573) de şair olup Âşık Çelebi'nin verdiği bilgiler doğrultusunda her ikisi de şehrin güzellerindendir (Kılıç, 2017: 481).

Eğitimi Manisa Kadısı Muallim-zâde'den alıp bir süre sonra da Musahip Celal Bey ve Turak Çelebi (öl. 1563) aracılığıyla Şehzade Selim ile tanışmıştır. Turak Çelebi'nin idamı sonrası derin bir üzüntüye kapılıp şu tarihi,

Eyleye Hak ana cinânı Turak (Öztekin, 1989: 39)

ve şu beyti kaleme almıştır:

Dil harâbe varıyor sîneye cânân gelsün

Şehri hâlî komasun tahtına sultân gelsün (Sungurhan, 2017 a: 576)

Ulvî, Turak Çelebi'nin vefatından sonra II. Selim'in tahta çıkışıyla birlikte tekrar İstanbul'a dönerek sultanın himayesine girmiştir. Sabah akşam meyhanelerde vakit geçirip şarap içen Ulvî yaşamındaki son zamanlarını düşün, hasta ve yalnız bir durumda geçirmiş, 1585'te İstanbul'da vefat etmiştir (İsen, 2017: 259).

Yenipazarlı Vâlî, Ulvî'nin vefatına şu tarihi (h. 993) düşmüştür:

İçüp 'Ulvî bekâ câmını göçdi bezm-i mihnetden (Açıkgöz, 2017: 241).

Subha dek agladuk bu şeb togmadı mâh-pâremüz

Tâli 'ümüz açılmadı düşkinmiş sitâremüz

Hançer-i gam cerâhatin bâde yuyup arıtmadı

Merhemle oñılmadı kaldı yürekde yâremüz

Gözlerümüz habâb-veş ol boyı servi gözedür

Su gibi gerçi alçaguz yüksegedür nezâremüz

Garka-i mevc-i eşk olup göz yumalum zamânedden

Çeşm-i hasûd 'Ulviyâ görmeye tâ ki karamuz (Açıkgöz 2107, 239-240).

3.2.3.3.2.3.13. Figânî (öl. 1532)

Trabzon'da dünyaya gelmiş olup asıl adı Ramazan'dır. Sınırlı bir süre eğitim almış, doğuştan gelen yeteneğiyle şiirler yazmıştır. Tarih incelemeleri ve tezkirelerden edinilen bilgiye göre Kanunî Sultan Süleyman'ın oğulları Şehzâde Mustafa, Şehzâde Mehmed ve Şehzâde Selim için düzenlenen sünnet merasimlerinde "Sûriyye" okuyarak kendini göstermiş ve övgüyle karşılanarak adından söz ettirmeyi başarmıştır (Şentürk; Kartal, 2018: 394). Kasidenin bir bölümü şöyledir:

Subh-dem alup 'Utârid destine zerrîn kalem

Safha-i sîm-âb kevn-i târuma çekdi rakam

Atlas-ı gerdûnı kat kat eyleyüp yıgdi Zuhâl

Hâk-pây-ı ferş-i şâha itmege ferş-i kadem

Dikdi bir zerrîn kabak meydân-ı gerdûna nişân

Tîr atar yir yir şehâb idüp kemân-ı çarhı ham

Şâh-ı hâver havfdan kaçdı hisâr-ı çâr-meh

Âsmânîler burûc-ı çarha çün dikdi 'âlem (Sungurhan, 2017 a: 678).

Genç okuduğu bu şiirle tanınan Figânî, İbrâhim Paşa'ya da o zamanlar yardımını esirgemeyeceğini umduğu şiirler sunmuştur;

Bir dün ki cünd-i şam ile cenk etti âsumân

Oldu buruc-u kal'a-i gerdûnda çok kıran

İbrâhim oldu namün eyâ kan-i ma'dalet

Bu fakr ateşini bana eyle gül-sitân (Karahan, 1949: 402).

Kanunî'ye sunduğu *Kanunî Sultan Süleyman Han* adlı kasidesinin bir beyti şöyledir:

Azm-i şikâr edince şeh-i kahramân-ı ceng

Ser-geşte oldu havf ile bu nil-gün neheng (Karahan, 1949: 402).

Yazdığı edebî değeri yüksek şiiirlerle ünlenen Figânî'nin İbrâhim Paşa koruyuculuğuna gireceğinden endişelenen ve kıskananlar bir fırsatını yakalayınca Figânî'ye oyun etmişlerdir. Budin seferinden dönen Kanunî'nin sadrazamı İbrâhim Paşa, bu şehirden getirttiği ve Atmeydanı'ndaki konağının avlusuna diktirdiği üç heykelden dolayı halk arasında “veziriazam putperesttir” gibi bir dedikodu yayılmıştır.

Bir mecliste Figânî'nin İbrâhim Paşa'yı kastederek söylediği iddia edilen beyit şöyledir:

Dü İbrâhîm âmed be-deyr-i cihân

Yekî büt-şiken şud yekî büt-nişân

(Cihan tapınağına iki İbrâhim geldi. Biri put kırıcı diğeri ise put dikici oldu.)

Bu Farsça beyit, halkın diline düşünce İstanbul subaşı tarafından Figânî Tahtakale'de dövülmüş, eşeğe bindirip şehirde gezdirilmiş ve sonrasında İskelebaşı'nda asılmıştır. Figânî'nin hayatına mâl olan bu beytin esasında Gazneli Mahmûd döneminde söylendiği, söz konusu mecliste ise Figânî'nin, bu şiiirin okunması üzerine sözlerinin “*be-dâr-ı cihân*” yerine “*be-deyr-i cihân*” olsa daha iyi olacağını belirtmekten ibaret olduğu ortaya çıkmıştır³⁵.

Figânî'nin bu olaydan bir iki gece öncesinde gördüğü bir rüyayı Âşık Çelebi şöyle aktarır:

“Figânî cevab virdi ve didi ki bir düş gördüm anı beliyet ü nekbetle yordum, sebeb-i melalüm ve mucib-i infi'alüm olur. Düşü sordılar. Cevab virtüp didi ki bu gice gördüm ki iskelede bir minare yapılmış, himmet-i ashab-ı devlet gibi bülend ve dud-ı ah-

³⁵ Geniş bilgi için bkz.: Ahmet Atilla Şentürk; Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018, s. 395.

ı ‘âşık-manend. Teklif itdiler çıkdum, ol minarede ezan okıdum amma derunuma bir hevl geldi ki canumdan el yudum.” (Kılıç, 2017: 525).

Çok güçlü bir hafızası olan Figânî’nin genç yaşlarında tutkunu olduğu içki ve şiir sevdası aylak ve rindane bir yaşam sürmesine sebep olmuştur. Arkadaşları İstanbul’dan Na’tî ve Priştineli Nûhî ile vaktini meyhanelerde geçirmiştir. Yine de bu dönemlerinde dahi şiirler yazmayı sürdürerek bu şiirlerini dönemin bilinen ve önde giden kişilerine sunup karşılığında caize almış ya da iş imkânı bulmuştur (Karahan, 1949: 407-408).

Kaşun yanındaki hâlün degüldür ey meh-rû

Sitâredür kim olupdur hilâle hem pehlû

Şemîm-i kâkülün almış nesîm-i gülşende

Dimiş ki sünbülesinde emânet olsun bû

‘Arakdan eyledi çün dâmenini zülfün ter

Tutar kurtamaga nâr-ı ‘izâruna karşı

Diyâr-ı dilden eger kim giçerse peykânun

Di câna ugursun elbette ey kemân ebrû

Fîgânî yaşunı dök rûz-ı hicr-i zülfinde

Ak akçe kara gün için durur meseldür bu

(Sungurhan, 2017 a: 676).

3.2.3.3.2.3.14. Firâkî (öl. 1575)

Gerçek ismi Abdurrahman olup Acem ilinden gelerek Kütahya’ya yerleşen bir ailede dünyaya gelmiştir. Başarılı bir eğitim hayatı sürdüren Firâkî, medrese eğitimini

tamamlayacağı bir dönemde babasının isteği ve önerisiyle yaşadığı şehre dönerek vaizliğe başlamıştır (Kılıç, 2017: 498).

Hüseyin b. Ali Vaiz Kâşifi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'sini Türkçe'ye çeviren şair 1575 yılında vefat etmiştir (Yavuz; Özen, 1972: 111).

Kûy-ı dil-berden ırag ol andelibem kim hemân

Gülsitânından cüdâ düşmüş figân eyler figân

Dîne kasd eyler ruhuñ devrinde şol kâfir hatuñ

El-emân ol fitne-i devr-i kamerden el-emân

Hâce-i âlemdür agzuñ kim sirişkünden benüm

Gönderür her dem âdem şehrine yüz biñ kârbân

Kâfir itmez itdügüñ hey nâ-müselmânüm benüm

Hâlüme rahm itmedüñ rahm itdi kâfir müslümân

Merd iseñ nâ-merd dünyâya zebûn olma zebûn

Ey Firâkî sen er oğlın ne avretdür cihân (G. 3423) (Köksal: 2017: 1141).

3.2.3.3.2.3.15. Garâmî (öl. 1585)

Garâmî'nin şiiri ve hayatı ile ilgili bilgiler sınırlı olup ancak ülke sınırlarının ötesinde bulunan bir *Dîvân*'ı nedeniyle çok yönlü, resim ve hatla da ilgilenen bir şair olduğu belirlenmiştir. Karaferyeli olduğu bilinen şair, medrese eğitimi sonrasında Rumeli'de kadılık yapmıştır. Yalın ve kolay anlaşılır bir şiir tarzı benimseyen Garâmî, döneminin edebiyat dünyasında en çok Muhibbî ve biraz da kıskançlık duygularıyla Bâkî adını anmıştır (Demir, 2014: 84).

Döneminin hemen hemen çoğu şairinde görüldüğü üzere devlet yönetimi ve padişahla şiir yoluyla bir bağlantı kurmak isteyen Garâmî bu konuda en çok Kanunî'ye şiirler yazmış, bazen durumundan şikâyet ederek kendisine bir devlet görevi ya da yardım edilmesi gerekliliğini vurgulamıştır (Demir, 2014: 86).

Bu şiirlerinde Kanunî'ye yakın olma isteğinin yanı sıra günün ve toplumun sorunlarını ele aldığı içki yasağı ya da İstanbul'a su getirilmesi konusundaki düşüncelerini kaleme aldığı şiirleri daha sahici olmuştur (Demir, 2014: 92).

Çok zemândur ikimiz bir sofrada konuşmaduk

Cenge girüp biribirümüzle el sunuşmaduk

Sofra sahrâsında esb-i ele binüp koşmaduk

Karvaşalum gel beri meydâna aslanum somun

Kapına giden kapar geldükde unun dengini

Furuna girsekdi görürdün cihânun cengini

Halka dirir benekle dîvâneler pelehengini

Ey yürekler bâresi her yirde yârânum somun

Furuna düşen ider habbâze dilince sadâ

În haber itmek kanı nânı key kamu ehlibâ

Akça ile eyle yüz göstermezsin dirsen bana

Nakd-ı cânım al ala gözli güzel hanum somun

Ocaga mı yandı götürildi dünyâda odun

Kar yirine yagan olsaydı n'olaydı un

Heftesidür itmegün yüzini gördümdüm bugün

Kandasın sen ey ekâbir lokması cânım somun

Sözime gûş ur işit ey husrev-i 'âlî-cenâb

Oldı bu kahtile 'âlem halkınun hâli harâb

Oldı görmez yirde gözgü kimse togmaz âftâb

Kapuyı yakdum odun oldı açuk kaldı bâb

Heftesidür sancılalı dahi çig yatur kebâb

Ey Garâmî himet eylerse o şâh-ı kâm-yâb

Tanrı Tagımın gelür odunı bî- 'add u hisâb

Şimdi halkun derdi bu va'llâhi a'lemü's-savâb (Kılıç, 2017: 687).

3.2.3.3.2.3.16. Gülbaba (öl. 1541)

Gülbaba'nın hayatı hakkında kesin bilgilere ulaşılamamakla birlikte birbirinden farklı bilgiler ve rivayetlere rastlanılmıştır. Mustafa S. Kaçalın İslam Ansiklopedisi'nde Evliya Çelebi'nin, babasından aldığı bir bilgiyi şöyle aktarmıştır:

“Bektaşî dervişi olan Gülbaba Amasya'nın Merzifon ilçesinde doğmuş, Fâtih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerindeki birçok savaşa katılmış ve 1541'de Budin seferinde şehid olmuştur. Budin fethedildikten sonra 200.000 askerin katıldığı ve Kanûnî'nin de hazır bulunduğu cenaze namazını Ebüssuûd Efendi kıldırması, Osmanlı Türkleri'nin Gültepe ya da Gülbababayırı

olarak adlandırdıkları, Budapeşte'nin Buda yakasındaki kalenin dışında, Kálvária denilen yere defnedilmiştir." (Kaçalın, 1986: 227-228).

Satr-ı bismillahirrahmanirrahim

Adem-i Havvâdır ey' div-i racim

Ya'ni bismillahtan iste Âdemi

Ya'ni hak sultann her dü âlemi

Mazhâr-ı külli niam esmadür ol

Dürrü gevheri deryâdır ol

Cümle-i 'âlem bedendür... o

Kan-ı cevher gevher-i ummândür o (Yılmaz, 2000: 98).

3.2.3.3.2.3.17. Hadîdî (öl. 1533/34)

Şair hakkında çeşitli edebî kaynaklarda pek fazla bilgiye rastlanmamış ancak Edirne'de doğduğu tespit edilemiştir. Bir süre demircilik mesleğinde ilerlemiş ve doğduğu yerde hatiplik yapmıştır. Bir beytinde de bunu şu şekilde dile getirmiştir:

Fere dilberlerinüñ külçe-i sîmînlerni

Be Hadîdî ne dögersün bu demirden dinle (Canım, 2018: 186).

Zeyniyye tarikatından olan şair 1533 ya da 34'te vefat etmiştir. Mesnevî biçiminde kaleme aldığı *Tevarih-i Âl-i Osmân* önemli bir Osmanlı tarih kitabıdır (Babinger: 1982: 67).

Gül bulunmaz ey gönül 'âlemde çün kim hârsuz

Aybsuz yâr isteyüp kalma cihânda yârsuz

Çün dilâ eksüklüsin nâmûs u nâmı terk kıl

Bu meseldür kim gerek 'âlemde âşık ârsuz

Fitne-i âhir-zamândur gitdi âlemden huzûr

Ehl-i dillerle kadir-gîr oldı her mikdârsuz

Ehl-i insâf ol kıyâs eyle rakîbâ hâlûñi

Bir nefes sen de olabilür misin dildârsuz

Mülk-i dil gamdan harâb oldı yapar mi'mâr yok

Hîç harâb âbâd ola mı dünyede mi'mârsuz

Bu cihân zıdd üzre mebnîdür hasîdüñ haddi yok

Îş olmaz ey gönül bir yâr ile agyârsuz

Ey Hadîdî nahs-ı tâli'den şikâyet eyleme

'Ömr olur mı kim geçe âlemde âh u zârsuz (G. 1819) (Köksal, 2017: 637).

Tevârih-i Âl-i Osmân: 1646 beyitten ibaret manzum bir Osmanlı tarihidir. Sebeb-i te'lîf bölümünden sonra Kanunî Sultan Süleyman'a yazmış olduğu methiye, eserini Kanunî'ye sunma düşüncesinin göstergesidir (Öztürk, 1991: 30-31).

3.2.3.3.2.3.18. Handânî (öl. 1593'ten sonra)

Handânî ile ilgili tezkirelerde ve başka edebi kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamakla birlikte şiirlerindeki ipuçlarından asıl adının Halil ya da Halil İbrâhim olduğu saptanmıştır:

Terk-i nam itdiim olup giryân u yad u aşına

Ol sebebden soylenür Handânî adum hem Halil (Öztürk, 2009: 58).

Bugün bilinen tek eseri Dîvân'ıdır (Öztürk, 2009: 64).

Şiirlerinin Kanunî tarafından beğenilmesini arzulamış, tek bir şiiri kendisine sunmuş, bunun haricinde herhangi bir devlet büyüğüne şiir yazmamıştır.

Hz. Muhammed'e ve dört halifeye yazdığı sevgi ve övgü dolu şiirleri mevcuttur:

Oldı Şıdk ile Ebubekir ol melik

Şâh iken şâhına eyler bendelik

Bu 'adâletle viren oldur 'Ömer

Halk için kendi evlâdın kırar

Anun çün el-'Osmân oldı ol

Kim anın çün ehl-i Kur'ân oldı ol

Ger 'Ali disen revadur bu velî

Şâhidur mü'minlerin hem-çün 'Ali (Öztürk, 2009: 63).

3.2.3.3.2.3.19. Haşimî (öl. 1594)

Hâşimî, Sivas'ta dünyaya gelmiş, Bayramiyye tarikatının Melâmiyye kolunun önde gelen isimlerinden olmuştur. İstanbul'da eğitimini tamamladıktan sonra Vize'de

Alâeddin Ali (öl. 1563) ve Gazanfer Efendi'yi (öl. 1566-67) kendisine örnek almıştır. (Yavuz; Özen, 1972: 129-130)

Gerçek adı Osman olup, Haşimî mahlasını kullanmıştır. Saçlarını uzattığı için “Saçlı Emîr” ve tekkesinin bulunduğu yer dolayısıyla da “Kasımpaşalı” isimleriyle anılmıştır (Uzun, 1997: 411).

Kendisi hakkında çok fazla bilgiye rastlanılmayan şair, 1594 yılında vefat etmiş ve Kasımpaşa'da kendi adına yaptırdığı tekkeye defnedilmiştir.

Şol kişi kim cam dilden Rabbını eyler talep

Hiç ola mı kim muradın vermeye ana Çalap

Sen hemen anm yolunda cidd ile cehd ide gör

Dameni maksuda çün ermek dilersen çek teap

Badei aşkı ezel camından içtinse eğer

Mest-i aşk oldun sana lâzım değil ma-i inep (Yavuz; Özen, 1972: 129-130)

Eserleri:

Dîvânçe: Kendi tarikat silsilesiyle ilgili on üç beyitlik bir manzumesiyle başlar. Ayrıca Hâşimî mahlaslı kırk şiir kayıtlıdır.

Tarîkatnâme: Tarikat âdâbıyla ilgili bilgiler içermektedir.

Tefsîr-i Sûre-i İsrâ: İsrâ sûresinin tefsirini içermektedir. (Uzun, 1997: 411-412).

3.2.3.3.2.3.20. Hâtifi (öl. 1562)

Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâ*'sına gerçek adı Abdurrahman olup Ankara'da doğmuştur. Ma'lûl Emîr Efendi'den (öl. 1556) mülazım olmuş ve bir süre kadılık

görevlerinde bulunmuştur. Hâtîfî mahlasıyla şiirler kaleme almış ve 1562 tarihinde vefat etmiştir.

Yaş ile gözlerüm müjemi pür-dür itdiler

Bilsem ki bu kadar dürri kanda dürettiler

Düşmüşdi halk ayakdan iricek meh-i sıyam

İyd oldı sâkîler mehi yine türettiler

Miskîn gazâl nice bırakmıya nâfesin

Gîsûlarun şehâ katı kanın kurıtdılar

Nâr-ı cahîmden yûri havf itme Hâtîfî

Ol kûşeyi ulular için hep kurıtdılar (Solmaz, 2018: 301)

3.2.3.3.2.3.21. Hâverî (öl. 1564/65)

Gerçek adı Açuk Kadioğlu Alî olup, Hâverî mahlasıyla şiirler kaleme alan şairin hayatıyla ilgili çok fazla bilgiye ulaşılamamıştır. Manastırlıdır. Rumeli kazaskeri Zeyrek-zâde'den (öl. 1600) mülazım olup Çivi-zâde'nin (öl.1547) koruyuculuğunda şiirlerini kaleme alıp hayatını sürdürmüş, Selanik ve Üsküp gibi şehirlerde kadılık görevini yerine getirdikten sonra Karaferye kadılığı sırasında hayata gözlerini yummuştur. (Açıl, 2016: 173).

Derd ile çün öldüm em itmez leb-i cânân baña

Çara geysün ağlasun ço çeşme-i hayvân baña

Yudı vü pâk eyledi gerd-i vücūdumdan beni

Hayli merdümlükler itdi dâde-i giryân baña

Işık meydânında sînem kıldığum-çün ben nişân

Dil uzatdı ol kaşı yâdan gelen peykân baña

Çeşm-i hûn-âlûd ile dâğ-ı derûnum gördiler

Didiler sâhib-nazarlar lâle-i nu`mân baña

Görelî şerha-i 'işkuñ vüs'at-âbâdını ben

Dar geldi Hâverî bu hâne-i hicrân bana (Açıl, 2016: 175-176).

3.2.3.3.2.3.22. Hayretî (öl. 1534/35)

Gerçek adı Mehmed olup Osmanlı Devleti topraklarındaki en önemli kültür ve edebiyat insanlarını yetiştiren muhitlerden Vardar Yenicesi'nde dünyaya gelmiştir. Siphilik yapmış ve kardeşi Yusuf Sîneçâk'ın (öl. 1546-47) izinden giderek önceleri Gülşenî, sonlarında ise Bektaşî tarikatlarına girmiştir. Hayatının sonlarında görme yetisini kaybetmiş ancak yine de şiir meclislerine devam etmiştir. Vardar Yenicesi'nde vefat etmiştir.

Dil-i âşüfte benüm zülfi girih-gîr seniñ

Ya'nî divâne benüm bend ile zencîr seniñ

Vâsıl-ı cân olmağ istersen bedenden geç gönül

Gel şehîd-i 'aşk-ı cânân ol kefenden geç gönül

Ey h'âce ders-i 'aşka bahâ ü su'âl şıgmaz

İlm-i ledün durur bu bunda cidâl şigma

Yüz yirden itdi şüret-i gam kendin âşikâr

Vardur meger ki âyîne-i dilde inkisâr

Her lâle kim bitürdi hâk-i mezâr-ı Mecnûn

Leylînüñ itlerine oldu sifâl-i pür-hûn

Mey-i nâbuñ nice olmayalum ölümlüsi biz

Bir iki gün bu fenâ evde anuñ dirisiyüz

Bundan artuğ dahî vuşlat nice olur bilmezüz

Bir gök altındayuz ol mâh ile dâyim ikimüz (Canım, 2018: 205-206).

Eserleri:

Dîvân: Hayretî'nin *Dîvân*'ı döneminde her kesimden insanın takdirini kazanan, kendisine önemli bir ün sağlayan, XVI. yüzyılın en hacimli dîvânlarından biridir. 20 kaside, 35 musammat, 1 müstezad, 487 gazel ve 7 kıt'a içermektedir.

Belgrad Şehrengizi: Uzun bir münâcâtla başlayan eser 261 beyitten ibarettir.

Yenice Şehrengizi: 73 beyitten ibaret olan bu manzume mahbûb ve memdûhlara dairdir (Tatcı, 1998: 62)

3.2.3.3.2.3.23. Helâkî (öl. 1575)

Gerçek adı Mahmud olup çeşitli kaynaklarda Karamanlı olduğu belirtilmiştir. Helâkî, eğitim hayatını yarıda bırakıp İstanbul ve Bursa'da imamlık görevinde

bulunmuş, görme yetisinde zayıflamalar da başlayınca zorlu bir hayat mücadelesine girmiş, Yarhisarı imamlık görevindeyken vefat etmiştir.

Şiirlerinde bolca atasözü ve deyim kullanan şair, şiirlerinde dilin inceliklerine vakıf olduğunu ortaya koymuştur. Eski şiir mecmualarında şiirleri bulunan Helâkî'nin sevilerek okunduğu sonucuna ulaşılabilir (Kurnaz, 1998: 173).

Âşüfte eyledi beni bir şûh u şen güzel

La'lîn-kabâ vü zer-küleh ü sîmîn-ten güzel

Tûbâ-hırâm u sidre-kıyâm u semen-izâr

Bâlâ bülend ü mûy-ı miyân u beden güzel

Îsâ-nefes geçer anuñ [ammâ ki şîvesi]

Âdemler öldürür iñen âfet iñen güzel

Bitmez çemende ancılayın bir nihâl-i serv

Gül-berg-rû vü mû leb-i gonçe dehen güzel

Görse nihâl-i kaddini vakt-i hırâmda

Tutmazdı böyle kendüyi serv-i çemen güzel

Bu şekl-i şâh u bu gül ü şimşâd u nârven

Ol serv-kadde öykünür imiş iñen güzel

Şol tıfl-ı nâ-resîde Helâkî zamânede

Zâhir degül mi olacağı şimdiden güzel (G. 2951) (Köksal, 2017: 988).

3.2.3.3.2.3.24. Hicrî (öl. 1557/58)

Gerçek adı Mehmed'tir. Bursalı olduğu çeşitli edebi kaynak ve tezkirelerden netleştirilen Hicrî, Kadı Hüsâmeddin Efendi'nin oğlu olup Kara Çelebi olarak tanınmıştır. Kemâl Paşa-zâde'den mülazım olarak çeşitli medreselerde müderrislik ve bazı şehirlerde kadılık görevinde bulunmuş ve 1558 tarihinde vefat etmiştir (Kaplan, 2010: 232).

Benüm gibi beneşşe zülfüñe var ise âşıkdur

Anuñçün dūd-ı âhından göge gökler boyanıkdur

Gel insâf idelüm dil-ber kıyâmet serv-kâmetdür

Güzeller pâdşâhidur ne kim geysel yaraşıkdur

Geçilür her ne kim olsa güzergâh-ı cihân içre

Velî câm ile şâhiden geçilmez Tañrı tanıkdur

Göñül gâh açılır gül gibi gâhî gonçeveş dil-teng

Meger var ise yâruñ alnı açık kaşı çatıkdur (G: 1505) (Köksal, 2017: 537).

3.2.3.3.2.3.25. İshâk Çelebi (öl. 1536)

Osmanlı Devleti Rumeli'si Üsküp'te doğmuş, orada yetişmiş, adının İbrâhim olduğu billinen ve kılıç da yapan bir demirci ustasının oğludur. İshâk Çelebi, baba mesleğinde ilerlemeyi tercih etmeyerek eğitimine ağırlık vermiş, öncelikle Edirne İbrâhim Paşa Medresesi olmak üzere çeşitli medreselerde müderrislik görevini üstlenmiştir. 1535 yılında Şam Kadılığında görev yapmaya devam etmiş ve burada

vefat etmiştir. İshâk Çelebi, döneminde zekâsı, ilmi bilgi ve hâkimiyeti, sohbeti ve nüktedanlığıyla öne çıkmış şairlerindendir. Bu gibi yetileriyle Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman'ın kendisine incelikle yaklaştığı bilinmektedir. Döneminde yaşayan şairler kendisinin her göreve atanışında tarih düşmüş ve kendisi de bu özelliğin üzerinde durarak Şam Kadılığı'na tayininin tarihini düşmüştür:

Şehr-i zî'l-hiccede 'azmüm sefer-i Şâm oldı

Başladum yazmaga târîhini ahşâm oldı

İshâk Çelebi'nin bir dîvânı, belli başlı konularda düşüncelerini kaleme aldığı ve mektuplarını olduğu bir münşeât'ı, Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışına dair bir Selim-nâme'si vardır. Bu tarihinde Yavuz'un tahta çıkışındaki hayırları kendi gözlem ve bilgileriyle anlatmıştır (Banarlı, 1983: 577).

Hayatı sıradan olanın ötesinde seyreden İshâk Çelebi, kendi ölümüne de

Gelicek hâlet-i nez'e didi târîhini İshâk

Yöneldüm cânib-i Hakka başum açuk yalın ayak

şeklinde bir tarih düşürmüştür.

Devr-i hüsnünde hatun zulm ile cân u dil alur

Şol sipâhî gibi kim yilda iki hâsıl alur

Yine cân kasdına 'asker çeküp ol hatt-ı siyâh

Yine câsûs-ı müjen sîneye geldi dil alur

Kadrüni bilmeyen irürse n'ola vuslatuna

Bir zemândur ki begüm mansıbı hep câhil alur

Derd ü hasret ile geçer ehl olan İshâk gibi

Hûblar sohbetinün zevkini nâ-kâbil alur (Sungurhan, 2017 a: 191).

Eserleri:

Risâle-i İmtihâniyye: Sahn-ı Semân medreselerinin müderrislik sınavı için *el-Mevâkıf*'tan verilen bir konuya dair Arapça kaleme alınıp sınav heyetine sunulmuştur (Savaş, 2000: 529).

Dîvân: 26 kaside, 19 tarih ve mesnevî, 6 musammat, 3 rübai, 341 gazel bulunmaktadır. Mesnevîler arasında 118 beyitten oluşan Bursa Şehr-engizi de yer almaktadır (Erdem, 1994: 113).

Selîmnâme (İshaknâme): II. Bayezid döneminde, 1509'deki İstanbul depremi ile başlayıp, Sultan Bayezid'in şehzadeleri arasındaki rekabet, Şahkulu isyanı, Sultan Bayezid'in ölümü gibi olaylarla sürerek Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışı ve Şehzade Ahmed'in Yavuz Sultan Selim'e karşı ayaklanması ve bunun bastırılması ile son bulmuştur. (Savaş, 2000: 529).

Müstezâd li-İshâk Çelebi: İshâk Çelebi'nin Arapça dört müstezâdını kapsamaktadır (Erdem, 1994: 115).

Kaşîde-i Faşîha: Kırk bir beyitlik yine Arapça bir kasidesidir (Erdem, 1994: 116).

3.2.3.3.2.3.26. Kabûlî (öl. 1591-92)

Kabûlî mahlasıyla şiiirler kaleme alan birçok şair bulunsa da konusunu işleyeceğimiz şair Gedizli İbrâhim Çelebi olup, doğum yeri ve hayatı hakkında pek bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kabûlî, kadılık görevlerinde de bulunmuş ve Mısır'dan geri dönüşte boğularak vefat etmiştir. Bilinen ve kayıtlara geçen tek eseri Dîvân'ıdır (Duyar, 2009: 308).

Kabûlî'nin kaynaklarda belirtilen gazellerinde Rumeli'de ve Gelibolu'da yaşadığı gözlemlenmiştir:

Mâyilüz iy Kabûlî Rümeline

Dil-beri çok diyârı kim sevmez

(G. 37)

Beni bülbül gibi gūyā ider gülzār-ı ‘ālemde

Kabūlī gül-ruhān-ı gülşen-ābād-ı Gelibolı (G. 87)

Yine aşağıdaki beytinden ötürü Bektaşî olduğu yönünde tahmin yürütülmüştür:

Hacı Bektāş-ı Velī dergehine yüz sürdüñ

Bir geda kâbil imiş varmaga sultān evine (G. 83)

“Diğer Osmanlı şairleri gibi Kabūlî de kendi şairliğini şiirlerinde övmüştür. Sadece iki sözünün bile dīvānlara üstün olduğundan; dostlar arasında adını andırabilmek için durmayıp gazeller söylemesi gerektiğinden; şiirlerinin unutulmayıp cihanda söyleneceğinden; yazdıklarının kendi iç dünyasını yansıttığından ve kalem erbabıyla yarışacak kadar nazmına güvendiğinden bahsetmektedir.”

Makālum hasb-i hālumdur şikāyet anlama cānā

Garaz ‘arz-ı mahabbetdur şikāyet anlama cānā

Kabūlī unudılmaz soyleneur dikkatle eş ‘ārun

Cihāndur anılır bunda peder evvel puser āhir (G. 2) (Duyar, 2009: 309).

3.2.3.3.2.3.27. Lâyihi (öl. 1565-66)

Gerçek adı Mustafa olup Serez’de dünyaya gelmiştir. Kemal Çelebi’den mülazım olduktan sonra tasavvufa yönelmiştir. İbrâhim Gülşenî’ye bağlanıp Mısır’a giderek burada kendisine hizmetlerde bulunmuştur. İstanbul’a döndükten sonra Kanunî Sultan Süleyman’ın veziriazamı Ali Paşa’nın mahiyetinde şiirsel üretimlerini sürdürmüştür ancak bu durumdan hoşlanmayıp kıskananlar Lâyihi’yi inançlarının çürük ve bozuk olduğunu ileri sürerek Ali Paşa’yla aralarını bozmuşlardır. Bu durumdan kötü yönde etkilenip İstanbul’u terkederek Serez’e dönmüş ve burada 1565 ya da 66’da vefat etmiştir (Kılıç, 2017: 321-322).

Kamuya feyzün irer bârgâhdur işigün

Şu resme ki felek-i mihr ü mâhdur işigün

Tarîk-i Ka'be-i tahkîke reh-revân olana

Cenâb-ı Hazrete bir şâh-râhdur işigün

Kapunda secde idersem revâdur ey Ka'bem

Safâ vü Merve hakı kiblegâhdur işigün

Çerâg-ı hüsnüne mihr ü meh oldı iki ışk

Gedâ-yı ışk olana tekyegâhdur işigün

Vilâyet ıssı şu sultân-ı dehrsin sen kim

Livâ-yı ma'delete arsağâhdur işigün

Kapundan özge olur mı bu Lâyhîye sened

Garîb ü bî-kes olana penâhdur işigün (Kılıç, 2017: 321-322).

3.2.3.3.2.3.28. Lem'î (öl. 1550)

Gerçek adı Derviş Mehmed olup, Bursa'da dünyaya gelmiştir. Bursalı Lâmi`î Çelebi'nin oğlu olup, Kanunî Sultan Süleyman'ın hocası Hayreddin Efendi'den mülazım olmuş ve bazı medreselerde müderrislik yapmıştır. Âşık Çelebi'nin kayıtlarında son görev yeri İstanbul'da Sultaniyye müderrisiyken 1550'de vefat ettiği yazılmıştır (Kılıç, 2017: 315).

Yirden bir âh ideydüm ey meh bu ben fütâde

Kuşlar kebâb olaydı döne döne hevâda

Ey şeh-süvâr-ı meydân nâz atma süvâr ol

Ferzâne-veş ben önce yürüyeyin piyâde

Çekdi çevirdi ey meh şol denlü çarh-ı bed-mihr

Komadı itmeyince yâ kaddümi kepâde

Ey saçı Leylî bir kez meydân-ı 'ışka gelse

Oyunlar oynayaydum Ferhâd-ı nâ-murâda

Sâkî lebini yâda sunduğunu görünce

Ol acıg ile Lem'î kanlar yutardı bâde (G: 6980) (Gıynaş, 2017: 2521).

3.2.3.3.2.3.29. Merdümî (öl. 1563)

Gerçek ismi Abdüsselam olup, Galata'da dünyaya gelmiştir. Aşçı-zâde Hasan Çelebi'den mülazım olunca farklı yerlerde kadılık yapmış ve Üsküp kadısıyken 1563 tarihinde hayata gözlerini yummuştur. Merdümî'nin bir dîvânının olup olmadığı henüz tespit edilememiştir.

Yog idi 'âlemde dermân dilde derdün var iken

'İşkunun dârü'ş-şifâsında gönül bîmâr iken

Âftâb-ı 'âlem-ârâ togmamışdı ey perî

Hâne-i dil mihr-i ruhsârunla pür-envâr iken

Hâb-ı gafletden uyanmamışdı çeşm-i kâ'inât

Bâg-ı 'ışkunda gözüm nergis-sıfat bîdâr iken

Dahı sûret bulmamışdı deyr-i 'âlem ey perî

Rişte-i zülfün miyân-ı 'âşika zünnâr iken

Urmamışdı dahı cellâd-ı kazâ Mansûra el

Dâr-ı 'ışkunda nigârâ Merdümî ber-dâr iken (Sungurhan, 2017 a: 773-774)

3.2.3.3.2.3.30. Nev'î (öl. 1599)

Gerçekte adı Yahyâ olup Nev'î mahlasıyla şiirler kaleme almıştır. Babası Pîr Ali'dir. Kendisi Malkara Turhan Beğ Camii'sinde imamlık yapmış olup Nev'î'nin ilk hocası olmuştur. Nev'î başkent İstanbul'a gelip önemli hocalardan ders almış en çok Sahn Medreseleri'ndeki müderrislerinden biri olan Ahîzâde Mehmed Efendi'den etkilenmiştir. Medrese arkadaşlarından Bâkî ve Hoca Sadeddin Efendi dâhil birçok şairle dostluk kurmuştur.

Nev'î, öncelikle hocasının atanması sebebiyle Edirne'ye yerleşmiş, sonrasında hocası yeniden İstanbul Süleymaniye medresesine atandığında onunla beraber şehre geri dönmüştür. Kendi mesleki ve ilmi gelişmelerini sürdüren Nev'î de önce Gelibolu Balaban Paşa Medresesi, sonra yaklaşık yirmi yıla yakın İstanbul medreselerinde görev aldıktan sonra Bağdat kadılığına getirilmiştir. III. Murad saltanatı döneminde biraz da yoksulluk içinde vefat etmiştir (Şentürk; Kartal, 2018: 348).

Nejat Sefercioğlu Nev'î hakkında şu yorumda bulunmuştur:

“Kendisinin de ifade ettiği gibi sanat göstermeye düşkün değildir. Özellikle gazellerinde sade bir dil ve külfetsiz, akıcı bir söyleyiş görülür. Kasidelerinin nesib bölümleri renkli hayal ve benzetmelerle örülmüştür. Şehzade Mehmed'in sünnet düğünü münasebetiyle yazdığı “Sûriyye”si de çok meşhur olmuştur. Samimi ve aşk dolu bir şair olan Nev'î, divân şiirinin zirveye ulaştığı ve İran şiirini taklitten kurtularak kendi benliğine kavuştuğu XVI. yüzyılın ihmal edilemeyecek önemli şairlerindedir.” (Sefercioğlu, 2007: 52-53).

Eserleri:

Dîvân: Altısı ıydiyye olmak üzere elli sekiz kaside, bir tarih, bir mesnevî, dört terkibibend, dört terciibend, bir müsemmen, iki müseddes, bir tesdîs, iki tahmîs, bir muhammes, dört murabba, 559 gazel, seksen iki mukatta‘, on bir rubâî ve on yedi müfred yer alır. İki kaside ile bir tahmîs ve iki gazel Farsça’dır.

Tercüme-i Hadîs-i Erbaîn: Nev‘î’nin Gelibolu’da Mesih Paşa müderrisi iken yazdığı kırk hadis tercümesidir.

Hasb-i Hâl: Tasavvuf teması ile işlenmiş yaklaşık 800 beyitlik bir mesnevîdir.

Diğer eserleri: *Keşfü’l-hicâb min vechi’l-kitâb*, *Netâyicü’l-fünûn ve mehâsinü’l-mütûn*, *Nevâ-yı Uşşâk*, *Faslün fî fazîleti’l-ışk*, *Fezâilü’l-vüzerâ ve hasâilü’l-ümerâ*, *Risâle-i Şikâyet-i Rûzigâr*, *Sinan Paşa’ya Mektup*, *Tercüme-i Münşeât-ı Hâce-i Cihân*, *Gül-i Sadberg* (Sefercioğlu, 2007: 53-54).

Visâle va’de itmişdün ferâmûş eyledün gitdün

Meded rûh-ı revânum ölmeden gel va’demüz yitdi

Eger güldür eger hâr-ı cefâ redd eylemez ‘âşık

Hemân lutf eyle ey gonçe gönülden her ne kim bitdi

Bizümle sûretâ oldun mülâyim va’dede ammâ

Dirîgâ ey gül-i ter hâr u haslar kulı bir gitdi

Visâle irmez imiş ‘âşık-ı bî-sîm olan belden

Kapunda aglayu aglayu cânâ işimiz bitdi

Okuyup yanunca tutsan el üzre yaraşur anı

Senünçün kendüsin illerde Nev’î dâstân itdi

(Sungurhan, 2017 a: 871).

3.2.3.3.2.3.31. Ravzî (öl. 1600'den sonra)

Günümüz haritalarında Bandırma'nın küçük bir beldesi olan Edincik doğumlu Ravzî hakkında şura tezkireleri veya benzeri tarihi kaynaklarda çok fazla bilgiye rastlanılmamıştır (Aydemir, 2017: 4-5).

Edincik sevgisi için şu beyti söylemiştir;

Hûb sevseñ kimesne 'ayb itmez

Ne güzeldür diyâr-ı İdincik (G. 411).

Ravzî'nin gerçek adı tespit edilememle birlikte bir beytinde Yûnuszâde olarak tanındığını belitmiş, sipahi ya da bey olan varlıklı bir aileden olduğunu, zamanını zevk ve eğlenceyle, güzel giysiler giyerek geçirdiğini belirtmiştir. Evli ya da bekâr olup olmadığı konusunda herhangi bir bilgiye rastlanılmamışsa da Yaşar Aydemir bu konuya şöyle açıklık getirmiştir;

“Ancak şairin redifi "avret" olan iki ayrı gazeli vardır. Bu manzumelerde evliliğe ve eşe sıcak bakmaz. Aşağıya aldığımız beyitlerde şair, kendisinin mücerred temiz bir adam olduğunu, erenlerin evlenenlere adam gözüyle bakmadıklarını ifade ediyor. Ona göre devrin Rüstem'i bile olsan kadın hile ve efsunla elif gibi olan boyunu büker. Yusuf kadar güzel bile olsa ona meyletmemek gerekir”:

Mücerred merd-i pâkem ben gerekmez hiç baña 'avret

Erenler aña er dimez ki yanında tutar 'avret (G. 122).

(Aydemir, 2017: 6).

“Şairin düzenli bir eğitim alıp almadığı konusunda kesin bir bilgimiz yoktur. Şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla Ravzî, ayet ve hadislerden iktibas yapacak kadar Arapça; Hâfız'ı veya Kemâl-i Hocendî'yi okuyacak kadar Farsça öğrenmiştir. Hatta şiirlerinde o güne kadar edebiyatta pek kullanılmayan Arapça ve Farsça kelime ve ibarelere yer vermiştir.” (Aydemir, 2017: 6)

Yaşadığı dönemi ve devrin padişahlarıyla ilişkisini şu gazelinde kaleme almıştır;

Gelel'den 'âleme biz bendegân-ı Âl-i 'Osmân'uz

Gedâyuz sûretâ ma 'nîde heft-iklîme sultânuz

Niçe sâhib-serîre efser olur hâkümüz zîrâ

Türâb-ı âsitân-ı hazret-i Sultân Süleymân 'uz

Hakâretle nazar eyler gören ser-mest-i lâ-ya 'kıl

Selîmüñ câm-ı 'ahdin nûş kılmış rind-i devrânuz

Zamân-ı devlet-i Sultân Murâd'a irdi ömr âhir

Murâda irmek olmadı müyesser nâ-murâdânuz

Sürûr-ı sûr-ı Şehzâde Mehemmed Hân'a irişdük

Gınâ-yı kalbe mâlik mazhar-ı envâ '-ı ihsânuz

Mevâlî yazdı çizdi imtihân olmadılar ammâ

'Aceb olmaz eger dirlerse bu işde peşîmânuz

Eger tahkîr iderlerse ne var 'âlemde ey Ravzî

Bize yeter bu 'izzet kim seg-i yâr ile yârânuz (G: 337).

Eserleri:

Dîvân; 16 kaside, 1 tercî-bend, 28 murabba, 4 muhammes, 1 müseddes, 662 gazel, 15 kıta, 2 iki beyitli gazel, 5 mesnevî ve 2 müfred olmak üzere toplam 736 manzumeden oluşmuştur (Aydemir, 2017: 34).

3.2.3.3.2.3.32. Şâhidî (öl. 1550)

Gerçekte adı İbrâhim'dir ve Muğla'da doğmuştur. Babası bir şair olan ve Hüdâyî mahlasını kullanarak şiirler kaleme alan Sâlih Hüdâyî Dede'dir. Eğitimini Bursa ve İstanbul'da almıştır. Aynı zamanda bir Mevlevî de olan Şâhidî, Mevlana'nın aşığı olup yolunda gitmiş, Türkçe, Farsça ve Arapça dillerinde birçok eser kaleme almıştır (Çelebioğlu, 1994: 77). Şâhidî, mahlasını seçtiğini, Mevlevî ve Muğlalı oluşunu şu beyitle açıklamıştır:

Gedâyim Şâhidî-i Mevlevîyim

Diyâr-ı Menteşe'de Muğlavîyim

Babasını on yaşında iken kaybetmiş, babasının vasiyet ettiği üzere bir zaman sûfî bir kazzâzın yanında çıraklık yapmış ancak sonrasında eğitim hayatına devam etmiştir. Muğla'dan ayrılıp, İstanbul'da Fâtih, Bursa'da Yıldırım medresesinde eğitimini sürdürmüş, ancak yeniden doğduğu kente dönerek Şeyh Bedreddin'e, Lazkiye'de Mevlevî şeyhi Fânî Dede'ye, ardından Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî soyundan Paşa Çelebi'ye bağlanmıştır.

Divane Mehmed Çelebi'nin ölümü sonrası Muğla Mevlevîhânesi'nin şeyhliğini üstlenip her sene düzenli bir şekilde şeyhinin Karahisar'daki kabrini ziyaret etmiştir. Şâhidî son ziyaretinde kırk gün orada kalmış ve oğlu Şühûdî'ye şeyhliği bırakarak onu Muğla'ya göndermiştir. Şeyhinin ayakucuna gömülmüştür (Çıpan, 2010: 273-274).

Eserleri:

Dîvân: İki kaside, bir terciibend, üç muhammes, iki tahmîs, bir müstezad, seksenden fazla gazel, dört kıta, bir rubâî ve yedi beyitten meydana gelmiştir.

Gülşen-i Vahdet: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Meşnevî*'si tarzında ve aynı vezinde yazılmış 491 beyitten oluşan bir mesnevîdir.

Gülşen-i Esrâr: Farsça kaleme aldığı bu eserinde hem kendi yaşamı hem de Mevlevîlik hakkında değerli bilgilerden söz etmiştir.

Diğer Eserleri: *Gülşen-i Tevhîd*, *Tuhfe-i Şâhidî*, *Mevlid*, *Şerh-i Gülistân*, *Risâle-i Âfâk u Enfûs*, *Sohbetnâme*, *Gülşen-i İrfân*, *Tırâşnâme*, *Müşâhedât-ı Şâhidîyye* (Çıpan, 2010: 274).

Ka'betü'l-'uşşak olupdur hankah-ı Mevlevî

Tac-ı 'izz-i ser-firazıdur külah-ı Mevlevî

Hazret-i Monla Celalü'd-din bir hünkardur

Pişva vü reh-nüma vü padişah-ı Mevlevî

Sıdk ile çün kim mürid-i 'aşgdur yigrekdürür

Zahid-i huşkuñ sevabından günah-ı Mevlevî

Halıka yol hulkuñ enfasıncadur dir Mustafa

Her tarıkuñ eşref ü a'lası rah-ı Mevlevî

Şahidî esrar-ı hudur nalesi nayıñ velî

Güş idüp eflake irdi düd-ı Âh-ı Mevlevî (Genç, 2018: 54).

3.2.3.3.2.3.33. Şîrî (öl. 1592)

Gerçek adı Ali'dir. Silistre'de dünyaya gelmiştir. Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın oğludur. Yavuz Sultan Selim döneminde kapıcı-başılık görevlerinde bulunan Şîrî, Kanunî döneminde de saygınlığını korumuş ve sancak beylikleri verilen bir şair olmuştur. Nikris hastalığından ötürü çok acılar çekmiş, atandığı Mısır Sancak beyliğinde bu acılarından kurtulmak için alkole sığınmış, eli ayağı tutmadığı anlarında bile bir başkasının yardımı ve eliyle içmeyi sürdürmüştür. Çok genç yaşlarda hayata gözlerini yummuştur (İpekten, 1996: 115).

Göriccek olur gamze-i dil-beri

Kılıc kapkara hançeri sapsarı

Çemen bahr-ı ahzer gibi yemyeşil

Solar vech-i dil-ber gibi aparı

Seherden tur ahşama dek Şîriyâ

Öp öylen gelirse sana ol perî

Sungurhan, 2017 a :491).

3.2.3.3.2.3.34. Usûlî (öl. 1538)

Usûlî de şiire ve edebiyata büyük katkılar sunan Vardar Yenicesi'nde doğmuş, bu şehirde eğitimini sürdürmüş, hayatının bu bölümlerinde tasavvufa eğilim göstererek Mısır yolculuğunun sonunda İbrâhim Gülşenî'ye bağlanmış ancak şeyhinin vefatı üzerine yeniden doğduğu şehre geri dönmüştür. Geçimini Abdî Bey'in katkılarıyla sağlayan şair, 1538 yılında vefat etmiştir (İsen, 2020: 26-27).

Mustafa İsen, kişiliği hakkında şu bilgileri verir;

“Daha çok Alevî-Bektaşî şairlere has bir tür olan “Düvazdeh imam” övgülerine hem Hayretî’de hem de Usûlî’de rastlanmaktadır. *Divân*’ın musammatlar bölümünde yer alan dört numaralı şiir bir on iki imam medhiyesidir. Bunun dışında daha pek çok şiirde Âl-i Abâ sevgisini dile getiren şiirlere rastlanabilir. Ayrıca şiirlerinin hemen tamamına hâkim olan asıl unsurun da vahdet-i vücûd felsefesi olduğunu belirtmek gerekir.” (İsen, 2020: 27).

Vücûd-ı Mutlakun bahri ne mevci kim ider peydâ

Ene 'l-hak sırrını söyler eger mahfî eger peydâ

Meâdîndür kamu eşyâ ider öz kendi zâtından

Kimisi sîm ü zer zâhir kimi seng ü meder peydâ

Bu bâgun ger hakikatde suyu bir bâgbânı bir

Velî olmuş hakâyıktan nice yüzbin şecer peydâ

Nazar kıl nev-i insâna kimi zehr ü kimi sükker

Aceb hikmet bir agaçdan olur dürlü semer peydâ

Düzülür nice bin işler bozulur nice cünbişler

Ne kâr-ı bü'l-acebdür bu kim olmaz kârger peydâ

Bu dokuz kubbe vü şeş sû içinde geldün ü gitdün

Ne geldigün kapı zâhir ne gittigün memer peydâ

Şu serverler ki dağlar gibi baş egmezdi eflâke

Yatarlar yerde pest olmuş ne tîg u ne kemer peydâ

Yolumuz bir beyâbâna irişdi nâgehân k'ana

Girer bin kârbân olmaz birinden bir eser peydâ

Nice şûrîde âşıklar gezerler cümle tâyihler

Bu tîh-i bî-nihâyetde ne reh ne râhber peydâ

Nice gündüz gece oldu nice bin ay u yıl geldi

Dirîgâ olmadı kaldı şeb-i kadre seher peydâ

Nice zahmet çeker kesb-i kemâl idince bir ârif

Belî çok kan yudar kân eyleyince bir güher peydâ

Nice bin âdem oğlanı helâk olmak gerek tâ kim

Yalancı kahbe dünyâdan ola bir gerçek er peydâ

Kamu nezzârede ebkâr-ı ma'nî muntazırlardır

Usûlî gibi tâ kim ola bir sâhib-nazar peydâ (G.) (İsen, 2020: 144).

Eserleri:

Dîvân: Mustafa İsen tarafından hazırlanan tenkitli neşrinde (Ankara 1990) bir mi'râciyye, üç münâcât, bir şehrengiz, dört kaside, on musammat, 147 gazel ve dört kıta bulunmaktadır.

Manzum Hadis Tercümesi: Dîvân nüshalarının baş kısmında kaydedilen hadislerin tercümesinden oluşmuştur.

Yenice Şehrengizi: 191 beyitten oluşup bir münâcâtla başlar. Şehirde yaşayan insanlara dair ayrıntılı bilgiler vermiş, halkının erdemli, bilgili olduğundan söz etmiştir. Yenice şehrinin güzellerinin tasvirini yaptıktan sonra dokuz beyitlik bir hâtîme ile sona ermiştir (Kaya, 2012: 214).

3.2.3.3.2.4. Kanunî Dönemi Ümmî Dîvân Şairleri

Ümmî, okur ve yazarlığı olmayan insanlar için kullanılan bir değerlendirme olmakla birlikte, sözlü geleneği ve kültürü yaratıp sürdürenler çoğunlukla yine ümmî sanatçılar olmuşlardır. Başka bir gözle ve değerlendirmeye bakılacak olursa geleneksel kültür ve edebi miras, kendi hafızasıyla ümmî sanatçıları üretir. Bu özellikle anonim olarak adlandırılan kaynağı belirsiz edebiyat ve Âşık edebiyatı için tamamıyla geçerlidir denilebilir.

Ancak bununla sınırlı kalmayıp az sayıda da olsa dinî ve tasavvufî edebiyat içerisinde de yetişen ümmî şairler elbette vardır. Cami ve tekkelerin kültür

dünyalarındaki derinlikli zeminlerinde söze ilişkin yeteneklerini keşfeden ve geliştirenlerin şiir söylemeye de doğal olarak güçleri yetmiştir. Üstelik ümmîliği bir mahlas olarak kullanan şairler de dönemlerinde kendilerini ispatlama şansı yakalamışlardır. Sözelimi Ümmî İsa (15.yy.) Kemal Ümmî (öl. 1475), Ümmî Sinan (öl. 1551-52), Vahib Ümmî (16.yy.) ve Sinan Ümmî (öl. 1664-65) bu isimler arasındadır.

Fakat şu gözden kaçmamalıdır ki, isim ve mahlaslarına bakılarak bu şairlerin okuryazar olmadıkları için değil, çoğu zaman ümmîliği bir yönüyle de Hz. Peygamber'in önemli özelliklerinden biri olduğu için kendilerine bu kutsal özellikten pay biçtikleri görülmüştür. Bu özellik beslenen şairler arasında, şiirlerinde ümmî olduğunu dile getiren Yunus Emre en önemlileri arasındadır kuşkusuz. Ancak yapılan değerlendirmede kendisin okuryazar olduğu bilinmekte ve kabul edilmektedir. Kanunî döneminin önde gelen ümmî şairlerinden şu isimleri sayabiliriz (Kurnaz, 1993: 367).

3.2.3.3.2.4.1. Bîdârî (öl. 1560)

Aynı zamanda Kanunî ile münasebeti olan yabancı şairlerden biri olan Bîdârî Acem kökenli olup, Dergüzin'de doğmuştur. Yaşamı hakkında edebi kaynaklarda ve tezkirelerdeki bilgiler sınırlı kalmıştır. Şair Sehâbî'nin kardeşi olup Dergüzin'den Anadolu'ya gelmiş, okuma ve yazma bilmemekle birlikte ilim, şiir ve Anadolu Tükçesi konularında kendisini geliştirmiştir (Kılıç, 2017: 194).

Sarraflık yaparak hayatını sürdüren Bîdârî, 1560'lı yıllarda vefat etmiştir. Ahdî kendisi hakkında şu yorumda bulunmuştur.

“Egerçi aslında nesne okımamış 'âmî idi. Ammâ hâtırında şu 'arâ-yı selefden ve müteahhîrînden eş'âr-ı bî-nihâye var idi. Musâhabetinden bi'l-küllîye hażz-ı tām olmurdu.” (Solmaz, 2018: 122).

Âyet-i rahmet gibi inmiş yere pür-nûr berf

Eyledi vîrâne-i dehri yine ma'mûr berf

Cem'-i bostânı bürûdetden perîşân eyledi

Bülbüli gülden güli gülşenden itdi dūr berf

Yeryüzin tutdum diyü haylî tefâhur itmesün

Olmasun bir iki günlük devlete magrûr berf

Sûret-i devrânı her yüzden temâşâ itmege

İtdi peydâ âbdan âyîne-i billûr berf

Âb u âteş-tab'ula Bîdârî itmiş imtizâc

Mevsim-i berd ü şitâ olur ana tennûr berf (G. 3898) (Gıynaş, 2017; 1428).

3.2.3.3.2.4.2. Cemîlî (öl. 1544)

Ali Emîrî'nin tezkiresinde verdiği bilgiler doğrultusunda Cemîlî (1466?-1544) net bir tarih olmamakla beraber, 1466 yılında Diyarbakır şehrinde doğmuştur. Akkoyunluların Tebriz'e yerleşmesiyle kendisi de oraya gitmiş ve gençlik dönemlerini Tebriz'de geçirmiştir. 1495'te Herat'a geçip aynı zamanda Sultan Hüseyin Baykara'nın veziri de olan Ali Şir Nevâyî'nin Çağatayca şiirlerine nazireler yazmıştır. Ali Şir Nevâyî (ö. 1501) ve Hüseyin Baykara (ö. 1504)'nın vefatından sonra Tebriz'e, Şah İsmail'in Azerbaycan'ı ele geçirmesi ve Akkoyunlu devletinin yıkılışından sonra da yeniden doğduğu şehre, Diyarbakır'a dönmüştür. 1509'da Şah İsmail'in Diyarbakır'ı de ele geçirişi sonrasında İstanbul'a gelmiş ve burada ömrünün geri kalan kısmını tamamlayarak 1544 yılında hayata gözlerini yummuştur. (Kadıoğlu, 2018: 94).

Şairliği ve hayatı hakkında çok fazla bilgiye sahip olunamamış, günümüze şiirlerinden bilinen bir *Dîvân*'ı kalmış ve eğitim hayatının verimli geçmediği bilinen Cemîlî, daha ziyade gazelleriyle ve Nevâyî dîvânına yaptığı nazirelerle tanınmıştır. “Ammâ didüğü evvibe ve nezâyir mücerred vezn ü kâfiyedür. Ne şan'at u hayâlde ve

ne letâfet-i maķâlde degüldür.“ Latîfi'nin bu değerdirmesinden kendisinin şiiirlerinden pek hoşlanmadığını belirtmek yerinde olacaktır. (Canım, 2018: 180).

1544 tarihinde Diyarbakır'da ölmüştür. Mezarı da bu kenttedir. Cemîli'nin dîvânını Kanunî Sultan Süleyman'a sunduğu bilinmektedir.

“Cemîli'nin dili Türkçe, üslûbu samimidir. Dîbâcedeki mensur kısımlarda Arapça, Farsça kelime ve terkipler kullanmakla birlikte, kullandığı kelime ve eklerle Türkçe cümle yapısını korumuştur. Konuları pekiştirmek ve izah etmek için yazdığı şiiirlerde oldukça sade, anlaşılır bir dil ve samimi bir ifade tarzı dikkati çekmektedir.” (Kadıoğlu, 2017: 26).

Zahid-i bi-canı gör kim vasl-i canandan uçar

Derdden kurtulmasun hergiz ki dermandan kaçır

Günde biñ kez öldürürseñ kaçmazam bir kez şeha

Bi-seadet kul-durur her kul ki sultandan kaçır

Gördüğümce tañ midur kaçsam rakib-i kafiri

Mü'min olan kimseler elbette şeytandan kaçır

Menzili çün çeşmedür dirler perinüñ da'ima

Ol perî bilsem n'içün bu çeşm-i giryandan kaçır

Derdüñ olmuşdur senüñ cana Cemîli'ye deva

Sanma cevr ile cefalar görse sen candan kaçır (G.2409) (Gıynaş, 2017: 900)

3.2.3.3.2.4.3. Meşrebî (öl. 1554)

Meşrebî, İstanbullu olup bıçakçı-zâde olarak da tanınmıştır. Derviş mizaçlı ve kalender meşrep kişiliğiyle bilinmiştir. Şiirin yanı sıra mûsikî ile de ilgilenmiş ve beste yapacak kadar ileri boyutlardaki yeteneğini bu dalda da değerlendirmeye çalışmıştır.

Âşık Çelebi, Meşrebî'nin Hayderî tarikatına bağlandığını şu cümleyle ifade etmiştir:

“Biraz şöyle serseri oldu soñra Haydar-haneye varup şemle-puş, zencirli tokalı kalenderî oldu.” (Kılıç, 2017: 347). 1555 yılında henüz çok gençken vefat etmiştir.

Firâkuñla za 'îf ü nâtüvân ü derd-nâküm ben

Ġamuñdan şerha şerha pâre pâre çâk çâküm ben

Şarardum hasret-i âb-ı 'inebden hâke yüz urdum

Hazân vaktinde gûyâ yire düşmiş berk-i tâküm ben

Kimi öldürse ihyâ eyler ol 'İsâ-şifat ammâ

Bu ben ölümlüsin kaçıl eylemez aña helâküm ben

Gel'e ey top-ı cefâ göñlüme tokunma benim

Taş degüldür yüregüm burc degüldür bedenüm

Hayâlî Bey ile aralarında bir anlaşmazlık çıkmış ve Hayâlî Bey'i gazel hırsızlığıyla suçlayan şiirler kaleme almıştır.

Katı katı Hayâli şî'r okudu

Didüm anuñ kulağına yap yap

Bu gazeller kimüñ ola didi ki

İssı çıkmaz ise benümdür hep (Canım, 2018: 486).

3.2.3.3.2.4.4. Re'yî (öl. 1579/80)

Edebiyatı ve hayatı hakkında çok fazla bir bilgiye rastlanılmamıştır. “Ümmî ve ‘âmî kimesnedür.” sözleriyle kendisi hakkında bilgiler veren Latîfi, ümmî olmasına rağmen şiir ve sanat durumunu şu şekilde dile getirmiştir: “bîgâne ve şûrîde-hâl ü dîvâne-reng iken şîrîn ü rengîn ebyât ve nefis ü nâzûk makâlâtı vardır.”

Bî-vefâ dilberlere iyülükle kimse yaramaz

Eyü şandıkça gözine görinürsin yaramaz

Her zamân mühmil ü nâ-pâke olur hemdem ü yâr

Pâk-bâz olan ile bir iki adım varamaz

Yüz bekidüp bekidenler yarar imiş bulara

Neylesün ‘âşık olan isteyüben yalvaramaz

‘Âşık-ı çâk çâk olandur bularuñ zevkin iden

‘Âşık-ı şâdik olup sek sek olan el kıramaz

Pâk-bâz olmağ ile varmadı Re'yî başa iş

‘Aşk-ı pâk-i nazar bunlara zîrâ yaramaz (Canım, 2018: 236-237).

3.2.3.3.2.4.5. Siyâbî (öl. ?)

Hayatı ve şiirleri hakkında çok fazla bilgi olmamakla birlikte Latîfi, Merzifonlu olup, mesleğinin terzilik olduğunu ve bu yüzden “Siyâbî” mahlasını kullandığını belirtmiştir. Latîfi'nin açıklamasına göre Siyâbî, okuryazar olmamasına rağmen

sanatında usta, temiz kalpli ve hünerli bir kişiliğe sahiptir. Latîfî, şiirlerini güzel bulsa da şairlik yeteneği ve becerilerin vasat olarak derecelendirmiştir.

Elifler serv-rengîn gül gibi sînemde dâğum var

Maḥabbet sebze-zârında yine bir tâze bâğum var

Degüldür er çü merdî ey civân-merd

Hemîn kesbidür anuñ belki cömerd

Yoluña yılmekile kendümi oñarımadum

Anuñ için baña şâhum yiler oñmaz didiler (Canım, 2018: 165-166).

3.2.3.3.2.4.6. Tâlibî (öl. ?)

Latîfî, Tâlibî'nin Kefeli olduğunu belirttikten sonra “Tatar Hân mâdiḥlerinden bir ümmî ve ‘âmî kimesnedür” sözleriyle okuryazar olmadığını ve Tatar Han'ı öven ve methedenlerinden olduğunu işaret etmiştir. Ümmî olmasına rağmen etkili ve güzel şiirler söylediğini ifade eden Latîfî, şiir konusunda yeteri kadar bilgisi olmadığını, şiirindeki doğru ve güzel yerlerine bile gelen itiraz ve eleştirilere karşı yanıt verebilecek donanımı olmadığını kendisini ve şiirini savunabilecek anlayışı ve gücü bulamadığını da eklemiştir.

Baş götürdi zülf-i pür-çînüñ Hıtâdan ala bâc

Bağladı mülk-i Huten yollarını ala ḥarâc

Ḳande şaḳlar şevḳ-ı ruḥsârüñ dil-i nâzük-mizâc

Kim görüpdür nûr-ı şem 'i eyleye pinhân zücâc (Canım, 2018: 349-350).

3.2.3.3.2.4.7. Vâlihî (öl. ?)

Vâlihî hakkında tek kaynak olan *Latîfî Tezkiresi*'ne göre; gerçek ismi Ahmed olan Vâlihî Belgratlı olup Öküzgöz Mehmed, kardeşi ise Devedudak Ahmed lakaplarıyla tanınmışlardır.

Kardeşlerin ikisi de kendilerini bilgili veyetenekli görüp, çoğu kez ispatlanmış kavramlarda bile kendi düşünceleri ve inatçılıklarından ödün vermeyen bir yapıya sahip olmuşlardır. Vezin ve ölçü hakkında hiçbir fikirleri olmadığı halde birisi şiirin harflerini sayar, diğer kardeş ise çubuktan basit bir şekilde yaptığı ölçü aletiyle şiirin mısralarını ölçecek yapıda zayıf şairler olmuşlardır. Bir güzeli övmeye çabalayan şiirler kaleme almaya çalışmışlar ancak bu övgüler de şiirin içinde kötümeye varmıştır. Aşağıda verilen şiiri de ortaklaşa yazmışlardır. Bir beyti biri, diğer beyti ise öbür kardeş kaleme almıştır.

“Mehmed-i Gâv-çeşm dir ki:

Her kaçan ol mâhî görsem ayı gördüm sanuram

Ahmed-i Üştür-leb dir ki:

Tal'atı maymûn cihân-ârâyı gördüm sanuram”

Yine Latîfî'ye göre aşağıdaki beyit de Vâlihî ve kardeşinin kaleme aldıkları saçma sapan ve alay edilecek beyitlerdendir.

Gör n'itdi ey sanem yine şehîlâ gözün bize

Dikdi âsâ-yı gamzeden ela gözün bize

Latîfî'ye göre, Vâlihî kendisini hüner sahibi olarak görür ancak şiirleri saçma derecesinde kötüdür. İçki meclislerinden eksik olmaz, zengin olduğu için ölçüsüz para harcayan biridir.

Latîfî, bir ara kendisi için de yersiz denilebilecek, anlamsız, vezin ve kafiyesi bile olmayan az beyitlik hiciv yazdıklarını şu cümlelerle belirtmiştir: “*Zîrâ bir zamânda bu fakîr ü hakîr hakkında bir kaç beyt bî-vezn ü kâfiye hicv dimişler ve bühtân-ı ‘azîm idüp herzeler yimişler.*

*Gördüm ki bunlar bu fende bahâden hâricdür iltifât itmeyüp gönderdikleri
hezeliñ zeyline Ahmed Paşanuñ bu kıt 'asın naşîhaten tahrîr itdüm."*

Şairin şiirlerinden örnek vermeyerek Ahmed Paşa (öl. 1497)'nın aşağıdaki verilen kıtasını bu iki kardeşe bir öğüt olarak yazdığını belirtir.

Hâtır-ı şâir âbgîne gibi

Sınmadan pür-safâ güher görünür

Sınıcak ki sakın velî andan

Baştan ayaga neşter görünür

Cemal Kurnaz, ümmî şairler konusunda şunları söyler:

“Ümmî şairlerden Cemilî, Huffî ve Enverî'nin divân sahibi oldukları Keşfüzzünun'da kayıtlı. Ayrıca, bunlardan Enverî'nin şiirleri, üç asır sonra bile, Itri, Sadullah Ağa ve Dede Efendi gibi büyük sanatkârlar tarafından bestelenmiş. Muhtemelen bestelenmiş başka şiirleri de var. Bu durum, onun tesirinin asırlarca devam etmiş olduğunu göstermektedir. Bu şairlerden Meşrebî, yazdığı şiirleri aynı zamanda bestelediği için şöhretinin daha çabuk yayılmasını sağlamış. Bu örnek, ümmî şairlere benzer bir durumun klasik bestekârlar için de söz konusu olduğunu düşündürmektedir.” (Kurnaz, 1993: 383).

3.2.3.3.2.5. Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Diğer Şairleri:

Ahmed-î Rıdvân, Âli, Aşkî, Atâ, Azmî, Bakaî, Bâlî, Berkî, Beyânî, Cebrî, Cinânî Dervîş Mehmed Çelebi, Duhânî, Emânî, Fahrî, Fakîrî, Fazlî, Fehmî, Firâkî, Fütûhî, Gâmî, Garîkî, Hâfız-ı Acem, Hâmdî, Hasan Çelebi, Hilâlî, Hubbî Hatun, Hüsrev Çelebi, İşretî, Kadrî, Kadirî, Kandî, Keşfi, Kirâmî, Lâyhî Mahremî, Makâmî, Meâlî, Merdümî, Meylî, Mîrî, Muammâyî, Muhyî, Muîdî, Nâsuhî, Necmî, Nehârî, Nidâyî, Nihâlî, Nikâbî, Nisâyî, Özrî, Penâhî, Rahikî, Rahîmî, Refikî, Remzî, Revânî,

Sâ'ilî, Sabâyî, Sadîkî, Sâdrî, Sâfî, Sâî Mustafa Çelebi, Sehî, Suzî, Sücûdî, Şem'î, Şevkî, Şükrî, Zeynî.

3.2.3.3.2.6. Kanunî Sultan Süleyman'ın Nazire Söylediği Şairler

Muhibbî mahlasıyla şiirler kaleme alan Kanunî, kendi dönemindeki şairlerle önemli dostluklar kurup, şiir üzerine karşılıklı fikir alışverişlerinde bulunduğu kadar önceki yüzyıl şairlerini de okumuş ve incelemiştir. Belki de bu tavrıyla hem kendi şiirini hem de döneminin şiirini diri tutmayı başarabilmiş, tahtta olduğu süreç edebiyatın diğer dönemlere oranla daha hareketli ve köklü gelişmelerine sebep olmuştur. Büyük bir okuma aşkıyla birçok şairi okumuş ve edebi beğenilerine uygun gördüğü şiirlere nazireler yazmaktan kendini alamamıştır.

3.2.3.3.2.6.1. Nesîmî (öl. 1417)

Muhibbî, nazirelerine Nesîmî'nin aşağıdaki manzumesiyle başlamıştır:

Nesîmî'nin şiiri:

Nigārum dilberüm yārum enīsüm mūnisüm cānum

Refîküm hemdemüm 'ömrüm revānum derde dermānum

Şehüm māhum dil-ārāmum hayātum dirliğüm rūhum

Penāhum maqşadum meylüm medārum fikrüm ü cānum

Şamer çehrem perî-rüyum zarîfüm şūhum u şengüm

Semen-büyüm gül endāmum zehî serv-i gülistānum

Laṭīfüm nāziküm ḥūbum ḥabībüm ṭurfa maḥbūbum
Ḥicāz'um Ka'be vü Ṭūr'um behiştüm ḥūr u Rıdvān'um

Gülüm reyḥānum eṣcārum 'abīrüm 'anberüm 'ūdum
Dürüm mervāridüm kāhum 'aḳīküm la'l ü mercānum

Dil-efrūzum vefādārum ciger-sūzum cefākārum
Ḥudāvendüm cihāndārum emīrüm şāh u sulṭānum

Çerāgum şem'üm ü nūrüm ziyā'um yılduzum şemsüm
Hezārum bülbülüm kebgüm Nesīmī yaḥşı elḥānum (Ayan, 2002: 485).

Muhibbî'nin naziresi:

'Abīrüm 'anberüm varum ḥabībüm māh-ı tābānum
Enṯüm maḥremüm rāzum güzeller şāhı sulṭānum

Ḥayātum ḥāşilum 'ömrüm şarābum kevderüm 'adnüm
Baḥārum behcetüm rūzum gülüm iy verd-i ḥandānum

Çınārum serv-i sīrābum gülistān-ıla büstānum
Merāmum dürr-i şehvārum şabāḥum şoḥbetüm şāmum

Ḥiredmendüm Ḥuzāvendüm nihālüm zāhirüm pendüm
Ḳubādum ḥusrevüm mīrüm cihān iḳlīmine şāhum

Neşâtum 'işretüm bezmüm çerâgum neyyirüm şem 'üm

Turuncum nâr u nârencüm benüm şem '-i şebistânum

Nebâtum şekkerüm gencüm bu 'âlem içre bî-rencüm

'Azîzüm Yûsuf'um varum gönül Mısr'ındaki hanum

Sitanbul'um Karaman'um diyâr-ı milket-i Rûm'um

Bedahşân'um u Kıfcağ'um Horâsân'um u Bağdâd'um

Saçı dârum kaşı yayum gözi pür-fitne bîmârum

Ölürsem boynuña kanum meded hey nâ-müselmânum

Kapuñda çünkü meddâham seni medh iderem her dem

Yürek pür-gam gözüm pür-nem Muhibbî'yem hoş elhânum (G. 2317) (Yavuz; Yavuz, 2016: 67).

3.2.3.3.2.6.2. Şeyhoğlu Mustafa (1413/14)

Muhibbî, kendisinden önceki yüzyılın önemli şairlerinden Dehhânî (13-14.yy) ve Şeyhoğlu Mustafa'nın (14.yy) gönül redifiyle kaleme alınmış şiirlerine de nazireler yazmıştır. Şeyhoğlu Mustafa'nın Ferahşâd'ın diliyle kaleme aldığı şu şiir bu anlamda örnek teşkil edecektir:

Çün bulunmadı cihânda derdüñe dermân gönül

Yiridür bu hasret ile ger alursañ kan gönül

*'Işk bāzārında saña çünki hāşıldur ziyān
Bellü bil kim assı kılmaz nāle vü efgān gönül*

*Devr içinde ser-be-ser bīmāra tīmārın viren
Bir 'imārātlık saña virmedi iy vīrān gönül*

*İy dirīgā bunca hecr ü zecr ü gam görmüş iken
Almadın dāduñ felekden virisersin cān gönül*

*Gerçi yāruñ vuşlatı haccında bayram itmediñ
Yigrek oldur fırkat için olasıñ kurbān gönül*

*Lācerem 'iřkuñ belāsına muṭī' olmak gerek
Kimsenenüñ hükmine çün olmaduñ fermān gönül*

Sen ki manzūruñ felekdür niçe olursın helāk

İy gönül hayrān gönül olma gönül giryān gönül (Ayan, 1979: 231).

Şeyoğlu Mustafa bu kez Hurşid'in dilinden şu şiiri söyler:

Minnet itme ger virürseñ yāruñ için cān gönül

'Işka cānuñ terk iderseñ bulasıñ cānān gönül

İş ayakda kalmadı kim soñra başa gelmedi

Zārı kalma kalmayasın zār ü ser-gerdān gönül

Bu cefānuñ cevriñ āhîr irişesin lutfına

Karañulıkda bulunur Çeşme-i hayvān gönül

Ger muhabbet düldüline bindüñ ise şıdķ ile

Gel berü meydān senüñdür kıl bugün cevlān gönül

Kaynayup taşdukça çün dürler dökersin fevc fevc

Āferîñ esrāruña cüş eyle iy 'ummān gönül

Dünyede ad ise bārî sende hāşıldur murād

İy gönül handān gönül olma gönül giryān gönül (Ayan, 1979: 231).

Muhibbî bu iki gazele şü nazireyi yazmıştır:

Bir gül-i ra'nā gamından bülbül-i cāndur gönül

Giceler tā şubha dek ney gibi nālāndur gönül

Āteş-i hicrāna cānā dem mi vardur yanmayam

Sîne süzān u ciger biryān u giryāndur gönül

'Işķ deryāsına ğarķ itdüm vücūdum ser-te-ser

Sāhil-i bahra irişmez anda ğaltāndur gönül

Bir gözi āhüy[ı] görse hā komaz yilter beni

Şimdi bildüm dōstlar kim düşmen-i cāndur gönül

*Ney gibi bil bağlayaldan āh u efgān itmege
Eşk-i çeşmümden nigārā toptolu kandur gönül*

*Muşhaf-ı hüsnüñ haķı kim kıbledür kūyuñ baña
Vaşluña irişmege yoluñda kurbāndur gönül*

*Bir lebi şīrīn yolına cān u dil virmiş-durur
Kūh-ı gamda dōstlar Ferhād-ı bī-cāndur gönül*

*Gerçi sevmek sen güzeller şāhını haddüm degül
Söz kabül itmez n'idem başına sulţāndur gönül*

*Bir saçı leylāya virelden Muhibbī cān u dil
'Işķ şahrāsında Mecnūn gibi hayrāndur gönül*

(G. 2004)

*Çün dolaşdı ser-i zūlf-i siyehkāra gönül
Haşre dek tañ mı eger bulmasa bir çāre gönül*

*İle ben güler-iken şimdi güler il baña āh
Beni biñ derd-ile çün eyledi āvāre gönül*

*Bezm-i gam içre dilüm nāya şebīh eyledi āh
İtdi mecnūn gibi dil vireli dildāra gönül*

Yaşını göz yiñemez dil dutışur şabr idemez

Cānumı oda yakar ara gözüm ara gönül

Öldürem diyü seni va‘de ider gamze-i yār

Ola kim ‘ahde dura şabr ide bir pāre gönül

Beni biñ derde esīr eyledi āzāde-y-iken

Göreyim ki seni her laḫzada biñ pāre gönül

Leşker-i gam yine dil şehriñi yağmaladı çün

Çāre bulmaya Muḫibbī ola bī-çāre gönül

(G:2005: 1050).

3.2.3.3.2.6.3. Necâtî (öl. 1509)

Muḫibbî, Necâtî’nin (öl. 1509) şu gazeline de bir nazire yazmıştır:

Zülf-i dilber kim ‘izār-ı dil-rübā üstindedür

Süre-i Ve‘l-Leyl’dür kim ve‘d-ḫā üstindedür (Tarlan, 1992: 204)

Muḫibbî’nin naziresi;

Kıl naḫar dünyā-yı dūna gör ne ḫāl üstindedür

Dāyim ider bu cihān ḫalkını āl üstindedür

Sīm ü zer añılsa gider guşşası dehr ehlinüñ

Feth-i maḫlab gibi bunlar sanki māl üstindedür

Ayrı düşmiş dōstdan ḫumrı çağurur dōst dōst

Āhını tavk eyleyüben servi dāl üstindedür

*'Işkı bilmezdim ezel anı sanurdum bāzīçe
Yakmayınca bilmedüm cānı ne hāl üstindedür*

*İstemem hıl'at ser-ā-ser olsa yā dībā harīr
Baña fahrumdur diyeler eski şāl üstindedür*

*Gamzeler öldürdi yine lebleri virür hayāt
Kimse bilmez 'āşkuñ hāli ne hāl üstindedür*

*Geh lebinden söz açar gāhī miyānından haber
Her birisi ehl-i 'ışkuñ kıl ü kāl üstindedür*

Şi 'r-i pür-sūzı Muḥibbī'nüñ ne tañ bulsa kemāl

Zīrā zihni gün-be-gün artar kemāl üstindedür (G:907).

3.2.3.3.2.6.4. Figânî

Aynı zamanda Figânî'nin;

*Kaşlaruñ tuğrası cānā āfitāb üstindedür
Şekl-i bismillāha beñzer kim kitāb üstindedür*

*Āfitāb-ı 'ālem-ārā gördüğince ruḥlaruñ
Zerre-veş ditrer felek üzre hicāb üstindedür*

Dāğlar yakdum ruḥuñ şevkiyle dilde lāle-vār

Ol sebeddendir ki ḳalbüm ıztırāb üstindedür

‘Āḳil iseñ ‘ālemüñ naḳşın görüp meyl eyleme

Köhne bir vīrānedür bünyādı āb üstindedür

Tutalum kim ser-be-ser sulṭān-ı ‘ālemsin bugün

Ey Fiḡānī menzilüñ āḫir türāb üstindedür

(Karahān, 1966: 45).

gazeline de şu nazireyi yazmıştır:

Kec kaşıyla gözleri her laḫza āl üstindedür

Kırmaga ‘āşıḳları her dem ḫayāl üstindedür

Bilse idüñ raḫm iderdüñ derd-i dil aḫvālini

Görse idüñ gözlerüm yaşı ne ḫāl üstindedür

Bād-ı şarşārdan bi-ḫamdi’llāh ki kurtıldı zemīn

Mevsim-i güldür hevālar i’tidāl üstindedür

Şaḫn-ı gülşende yine dīvān idüp sulṭān-ı gül

Ayag üzre servler kendü nihāl üstindedür

Baglanup virmez Muḫibbī dār-ı dünyāya gönül

Anuñ-ıçun kim bilür anı zevāl üstindedür

(Yavuz, 2016: 502).

3.2.3.3.2.6.5. Hayâlî Bey

Muhibbî, kendi çağında ayrı bir yerde tutup önem verdiği Hayâlî'nin bir şiirine şu nazireyi yazmıştır;

Şular kim bu cihân içre o kaşı râyı bilmezler

İrişen tîr-i mihnetdür ya n'ichün yayı bilmezler

Maḥabbet bahrınıñ cüşını sorma gayra benden sor

Niçe kez aña garķ oldum dimeñ deryâyı bilmezler

Güneş yüzüñ kamer alnuñ temâşâ eyleyen 'âşık

Günü bir zerreye teşbîh idüben ayı bilmezler

'Azâb-ı nâr-ıla zâhid inen rindânı korkutma

Bu günü hoş görür bunlar gam-ı ferdâyı bilmezler

Muhibbî faqr şâlinuñ bilenler kıymet ü kadrin

Ḥarîr ü atlasa meyl eyleyüp dîbâyı bilmezler (G. 528) (Yavuz, 2016: 502)

3.2.3.3.2.6.6. Lâmiî

Lâmiî Çelebi'nin gazeline yazdığı nazire şöyledir:

Niçe yıllar devr ider bu dil sū-yı kūyuñ senüñ

Zîrâ kullâb-ı maḥabbetdür çeken sūyuñ senüñ

Dūram gerçi velī cān u gönülden devletüñ

İderem her kanda olsam da du ‘ā-gūyuñ seniñ

Ķāmetüñ gördüm kıyām itdüm namāza başladum

Baña mihrāb olalıdan tāk-ı ebrūyuñ seniñ

Hālūñe ‘anber haṭā ile didüm zūlfūñe müşg

Olmuşam tā zindeem şermende-i rūyuñ seniñ

Serv ḳaddüñ bāğda görüp yaşını itdi revān

Bu Muḫibbī göreliden ḳadd-i dil-cūyuñ seniñ (G: 1769) (Yavuz, 2016: 502).

3.2.3.3.2.6.7. Fuzûlî

Muḫibbî, Fuzûlî’yi önemsemiş ve şiirlerine şu nazireleri yazmıştır:

Zāhidā sanma seniñ tek biz selāmet beklerüz

Biz ḫarābāt ehliyüz dāyim melāmet beklerüz

b

Yimezüz dünyā ḡamın meyl itmezüz hem çün meges

Ķāf-ı istiḡnāda ‘Ankā-veş ḳanā‘at beklerüz

Āteş-i ‘ışḳa yanar dil korkaruz āh itmege

Āşikār ola diyü ‘ışḳuñı ḡayret beklerüz

Yol haşar dervend-i 'ıřkuñ diyü āgāh eylerüz

Sīne-i şablı dögüp olmuşdur ādet beklerüz

Görelı ola serv-řaddı cāmi '-i hūsn içre āh

Řāmet ide diyü nāgāh biz ikāmet beklerüz

Hāk-i pāyüñle pür itdük řiře-i çeşmi henüz

Hey kıyāmet kāmēt it vaşt oldu sā 'at beklerüz

Leşker-i eşki çeküp āhuñ livāsın kaldurup

İy Muhibbī řāh-ı 'ıřķ olduk vilāyet beklerüz (G. 1253) (Yavuz, 2016: 703)

Ve şu:

İdesin diyü kıyām iy serv kāmēt beklerüz

İřügüñden gitmeyüp biz tā kıyāmet beklerüz

Niçe yıldur yollar üzre dūřuben hāk olmuřuz

Bir gün ola basasın diyü hey āfet beklerüz

Bekle řüfi dāyimā sen var selāmet gūřesin

'Āřıkuz rindüz hemīře biz melāmet beklerüz

Kārbān-ı hālķ bir bir göçiyor çalındı kūs

Biz daħı göçmege geldük anda nevbet beklerüz

Tūgra-yı ğamla Muhibbī sīne-i tablı dögüp

Bu tarīķ-ı ‘ıřķ dervendinde miħnet beklerüz (G. 1307)

Muhibbî'nin edebî yönünün gelişmesi ve kaleminin kuvvetlenmesi muhtemelen bu kadim sanata nazire yazmasıyla başlamıştır. Türk şiirinde ve edebiyatında belki de en fazla sayıda nazire kaleme alan yine muhtemelen Muhibbî olmuştur.

3.2.3.3.2.6.8. Ahmed-i Da'î

Ahmed-i Da'î'nin (öl. 1421 sonrası) aşağıda verilen bu gazeline;

Sen bugün goncalayın gerçi düğülden çıkasın

Yarın ol serv gibi hürmen-i gülden çıkasın

Bu gelir şāhum eliñden kim ele girmeyesin

İlle bu gelmez eliñden ki gönülden çıkasın

Satun alma beni ben bir pula degmez kişiyem

Hayf ola benim için akça vü puldan çıkasın

Eñegi çāhına düşdüñ ise iy hasta gönül

Sanma sen kim yine ol çāh-ı nuğuldan çıkasın

Zülfiniñ silsilesinden ne ħalāş istersin

Bu delilik bile sen niçesi ğuldan çıkasın

Müdde 'î kavlı-y-ıla kanuma girmeñ ne revā

Bir bu kim kan idesin bir dañı kuldān çıkasın

Hüblıguñ aşlı budur Dā 'î'ye hōş lutf ider

Bu degül nāz u cefā-y-ıla uşūlden çıkasın (Özmen, 2001: 199).

Muhibbî kimi sözcük ve dizeleri farklı kullanıp şu şekilde nazire yazmıştır:

Rāh-ı 'ışkuñda görüp 'āşıkı yoldan çıkasın

Bir bu kim kana girüp bir bu ki kuldān çıkasın

Dōstum girmeyesin ele elüñden bu gelür

Lîk bu gelmez elüñden ki gönülden çıkasın

Varuñı harc idegör yolına cānānelerüñ

Ele girmezse dañı akça vü puldan çıkasın

Zülfî zencîrine düşdüñse ħalāş istemegil

Bu delülikle dilā niçesi ğuldān çıkasın

Hüblık resmi budur eyle Muhibbî'ye cefā

Bu degül mihr ü vefā kılup uşūlden çıkasın (G. 2495).

3.2.3.3.2.7. Kanunî Sultan Süleyman'a Nazire Söyleyen Şairler

3.2.3.3.2.7.1. Bâkî

Bâkî ve Muhibbî arasında birçok mektup ve nazireler olduğu bilinmektedir (Ergun, 1936: 699).

. Bunlar şu şekildedir; Muhibbî'nin aşağıdaki beytine;

Yüzini görmeyeli bu dil-i âvâre meded

Yüzüñ aç kim cümle 'âlem olalar şādān-ı 'iyd (Yavuz, 2016: 1919).

Bâkî, şu beyitle nazire yazmıştır;

Eylesün la'lini dermân dil-i bîmâra meded

Düstlar işte ben öldüm baña bir çâre meded (G. 40: 90).

Yine Muhibbî;

Yüzüñ aç kim cümle 'âlem olalar şādān-ı 'iyd

Merhabâ kıl dōstum kim bu-durur erkān-ı 'iyd (G.401: 312).

Ve Bâkî;

Kıldı âfâkı münevver tal'at-ı rahşân-ı 'id

Halka dîbâlar geyürdi mâh-ı nûr-efşân-ı 'id (G. 40) (Küçük, 20019: 90, 312)

3.2.3.3.2.7.2. Ebussuûd Efendi

Muhibbî'nin günümüze kadar ulaşan meşhur şiirinin ilk kısmında yazılan mısrası:

Ħalk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihānda bir nefes sîhhat gibi

üzerine Ebussuûd Efendi hem kendi edebi ve hem de yaşadığı hayatın bir özeti sayılabilecek kırk yedi beyitlik bir nazire yazmıştır.

Gitdi hengām-ı şebāb elden dem-i vuşlat gibi

Geldi eyyām-ı meşîb irdi şeb-i firqat gibi

Şarşar-ı bād-ı fenā yıkdı vücūdum hāyimesin

Çāk çāk itdi revāqın cāme-i şığgat gibi

Kāmetümden āfiyet dībāsın aldı rūzgār

Egnüme viridi belā āvāresin hīl'at gibi

Gerdiş-i eyyām tayy itdi sicill-i ömrümi

Şol suşürı mağv olup ebter qalan hüccet gibi

Merr-i eyyām-ı şuhūr u kerr-i a'vām-ı duhūr

Qomadı tende mecāl ü rūğda rāğat gibi

Çökdi bünyān-ı beden bozuldı timsāl-i cesed

Deyr dīvārında yir yir bozulan sûret gibi

İ'timād itme 'acüz-ı dehre bir mekkāredür

İtmez eytāmına ašlā meyl ü yā şefqat gibi

(Bülbül, 2016: 4).

3.2.3.3.2.7.3. Lâzimî

Aslen Edirneli olup bu şehirde eğitimini tamamlayan Lâzimî (öl. 1561) sonrasında İstanbul'a yerleşmiş ve bu dönemlerdeki diğer şairlerle sohbetlere ve meclislere katılıp arkadaşlıklar kurmuştur. Şiire başladığı ilk zamanlarında Pervâne mahlasını sonrasında ise Lâzimî mahlasını kullanarak şiirler kaleme almıştır. Kanunî döneminde de padişaha birçok şiirler takdim etmiş ve Muhibbî'nin şu şiirine;

Dōstlar mihmān idindüm dün gice cānāneyi

Nūr-ıla cem 'eyledüm bir araya pervaneyi (G:3374: 1662).

Şu nazireyi yazmıştır:

Can revân itdüm görünce 'arız-ı cānāneyi

Vāsıl-ı şem '-i cihan-süz eyledüm pervāneyi (Solmaz, 2018: 262).

3.2.3.3.3. Mesnevî Edebiyatı

Arap edebiyatı içerisinde kök salan mesnevî nazım biçimi, sonraki dönemlerde Türk edebiyatında da İran edebiyatında da kendine önemli bir zemin bulmuştur. Uygurlar zamanında Türk edebiyatının ilk dönem şiirlerinde görülen “aa,bb,cc” kâfiye düzeni ile Türkler’in İslamiyet’e geçişinden sonra Arap edebiyatında karşılaştıkları mesnevî biçimi arasındaki benzerlikten ötürü Türkler, bu tarz şiirlerde zorluk çekmeyip kolaylıkla alışmışlardır. Hatta gelenekten gelen güçlü Türk dili olanaklarıyla birleştirip ortak bir form oluşturmuşlardır. Türkler bununla da yetinmeyerek Türkçe şiirin yanı sıra Arapça ve Farsça şiirler de söyleyerek mesnevînin Arap, Fars ve Türk edebiyatındaki yerine önemli katkılarda bulunup, olgunlaşp gelişmesini sağlamışlardır.

Zamanla Türkler, her ne kadar Arap kökenli olmasına rağmen mesnevî edebiyatını, kendi dilinin köklerindeki alışkanlıkla Arap ve Fars edebiyatının etkilerinden kurtararak kendilerine katmayı başarmışlardır (Kartal, 2013: 14)

Türk edebiyatının önemli damarlarından biri olan mesnevî, Kanunî Sultan Süleyman döneminde, önceki ve sonraki dönemlere bakıldığında önemli bir gelişme göstermiştir. Bunun en başat sebebi Kanunî döneminde artan sınır ve toprakların yanı sıra devlet yönetimiyle de güçlenmesinden sonra, özellikle din, ahlak gibi konuların daha çok işlenmesinin sebebi dönem itibarıyla servet ve konfor imkânının toplum yapısını bozacağından duyulan endişedir.

Döneminde yazılan mesnevîler daha sonra aşılammış, İran mesnevîlerinin klasikleşmiş temalarının dışında tasavvufî konular, hilyeler, mevlidler, hadis-i erbain

tercümeleri ve şehir-engizler, saki-nâmeler gibi birçok dalda eserler yazılmıştır. Özellikle şehir-engizlerin çoğalmas ve daha mahalli hikâyelerin, betimlemelerin ve geleneklerin ele alınması Türk edebiyatının yerleşmesine olanak sağlamıştır. (Mengi, 2005: 169).

Edebi anlamda mesnevî, dizeleri salt kendi içinde uyaklı beyitlerden oluşan bir nazım türüdür. Mevlana'nın toplamda altı ciltten oluşan manzum yapıtı bu tarz bir nazım biçimiyle kaleme alındığından ötürü mesnevî sözcüğü özelleşmiştir (Çelebioğlu, 1994: 84).

Kanunî Sultan Süleyman dönemi bütünüyle ele alındığında XVI. yüzyılda İran edebiyatından çok önemli eserler Türkçeye çevrilmiştir. Özellikle aşk hikâyelerinde hem telif olarak hem de çeviri seçeneğiyle birçok eser Türk edebiyatına kazandırılmıştır. Zamanla, halk ortamı ve toplantılarında Mesnevî okuma geleneği iyiden iyiye unutulup bırakıldığı için dîvân şiirinde kullanılan daha zorlu, nispeten kapalı ve süslü dil mesnevî edebiyatında da kendine yer bulup, önemli bir zemine oturmuştur. Bu üslup ve işçilik dönemin hemen hemen bütün mesnevîleri üzerinde etkisini göstermiştir (Gökcan Türkdoğan, 2011: 56).

3.2.3.3.3.1. Dinî-Tasavvufî-Ahlâkî Mesnevîler

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin saray erkânı ve dönemin ileri gelenleri, Hz. Muhammed'in hayatı hakkında bilgi vermek, O'nun manevi varlığını anmak ve kutsal emanetlerini biraraya getirmek adına edebî ve görsel sanatlardan faydalanmıştır. Osmanlı'daki bu yaratıcı yapıtlar, Hz. Peygamber'le bağlantılı dinî inanç ve uygulamaların yanı sıra, Osmanlı'nın özellikle Şîi Safevilere karşı İslam âlemindeki hâkimiyet kurma çabalarını da yansıtmıştır. Resimli hac rehberleri ve dua kitapları, özellikle Muhyiddin Lârî'nin (ö. 1526-27) *Fütûhü'l-haremeyn*'i ve Cezûlî'nin (öl. 1465) *Delâilü'l-hayrât*'ı bu anlamda öne çıkan eserler olmuştur. *Duânâme* ya da *dua mecmuası* ismiyle bilinen birçok dua kitabı, dinî fikir, inanç ve amelleri bilmek isteyen insanlara kolaylıklar sağlamıştır (Gruber, 2020: 13-14).

Dinî mesnevîler, temasal anlamda bir hayli varsıl bir zemin yaratmış ve başta Allah sevgisi, Allah'ın elçisi Hz. Muhammed ve diğer elçileri, Kur'an-ı Kerim, kutsal

kitaplar, fıkıh, hac gibi konuların içeriğiyle yazılmıştır. Kanunî Sultan Süleyman döneminin “ulum-ı garibe” (garip ilimler) denilen alanın en tanınmışlarından İlyas ibni İsâ (öl. 1559) tarafından kaleme alınmış yaklaşık sekiz yüz beyitlik “*Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ* adlı mesnevî Allah’ın doksan dokuz güzel adını işlemiştir.

Merdümî mahlasını kullanan Kanunî döneminin şair kadısı Abdüsselam Efendi (öl. 1563) de kırk ayet ve kırk hadisin manzum çevirisi *Tuhfetü’l-İslam* adlı eseriyle bu türe katkı sağlamıştır (Çelebioğlu, 1994: 85). Nahîfî’nin (öl. 1546’dan sonra) de bir esmâü’l-hüsnâ çalışması olup şerh ettiği esere *Şerh-i Şâfi* adını vermiştir. Eserini bir hâtîme ile bitirmiştir. Bursalı Derviş Subhî de yine aynı temada yaklaşık üç yüz beyitlik bir manzume eseri kaleme almıştır (Kartal, 2013:380).

Yüz hadis tercümelerinden biri de Latîfî’nin *Sübhâtü’l-uşşâk adlı eseridir*. Tevhid, na’t, sebep-i te’lif ve evsâf-ı pâdişâh ile eserin sonundaki münâcât ve tazarruât kısımları mesnevî tarzında, hadis tercümeleri ise kıtalar biçiminde yazılmıştır (Sevgi, 2003: 112).

Dinî temaların en önemlilerinden biri olan Hz. Muhammed’in doğumu, miracı ve vefatını işleyen Edirneli Abdülkadir Efendi’nin (öl.1584) *Mevlid*’i ve Hevâyî’nin iki bin üç yüz beyitten fazla olan *Mevlûdu Hayri’l-Enbiyâ* adındaki yapıtı Kanunî Sultan Süleyman ve İbrâhim Paşa’nın da methiyelerini içermiştir.

Hz Muhammed’in hayatı boyunca giriştiği savaşları işleyen “*Gazâvâtü’n-nebî*” isimli bir eseri de Zaî’fî (öl. 1557) kaleme almıştır. Kanunî döneminde, Hz. Muhammed’in çeşitli durumlarla ilgili söylediği kırk ya da yüz sözlerinden oluşmuş “*Şerh-i hadis-i Erbaîn*” çeviri ve şerhleri geleneğine uyularak Hazînî, üç bin sekiz yüz beyitlik bir çalışmayı çevirmiştir (Çelebioğlu, 1994: 85).

Dinî temalardaki bir diğer önemli kısım ise hac görgüsüdür; bu uğurda yapılan yolculukla ilgili bir anlamda yol haritası niteliğinde yolcunun gideceği güzergâh, şehirler de dinlenilecek yerler, önemli mezarlar hakkında bilgiler içeren ve edebi niteliği de bulunan eserlerdir. Kanunî döneminin bu anlamdaki en önemli eseri, bir sittesi de bulunan Akşehirli Abdurrahman Gubârî’nin (öl. 1566-1567) yaklaşık altı yüz beyitlik ve içeriğinde Kanunî methiyelerini de barındıran “*Mesâhatnâme*” adlı eseridir.

Kâ’benâme’ler de yine dinî mesnevîler gurubundaki önemli türlerden biri olmuştur. Gubârî’nin Kanunî Sultan Süleyman’a adadığı ve Kanunî’nin Kâbe’deki

onarımını, Kâbe'nin kutsallığını, haccın önemini anlattığı, Mekke'de kaleme aldığı yaklaşık üç bin beyitlik eseri *Kâ'benâme* bu alanda en önemli eserlerden biri olmuştur. Ayrıca yine Kanunî'ye adanan ve Hayati'nin 1521'lerde bitirdiği ve Çağatayca kaleme aldığı "*Sifatü'l-Haremeyn*" adlı *Kâ'benâme*'si de önemli eserlerdendir (Çelebioğlu, 1994: 89).

Hiz. Muhammed'in doğumu, peygamberliği, mucizeleri, Miraç ve vefatına dair manzum eserler arasında sayılan Mevlid formunda da bu dönemde birçok eser yazılmıştır. Gulâmî (öl. 1544), Zatî, Cebrî (öl. 1566), Abdî, Selâmî Mustafa (öl. 1585), Behiştî, Şemseddîn-i Sivasî, Lamiî Çelebi ve Ubeydullah Dede bu dönemde öne çıkan mavlid yazan şairlerdendir (Şentürk; Kartal, 2018: 414).

Dinî mesnevîleri tam olarak birbirinden ayırmak incelemeler açısından mümkün olmamış, tasavvufî nitelikler taşıyan eserler de dinî kavramlar ya da dinî mesnevîler de ahlâkî veya tasavvufî kavramlar içermiştir. Kanunî Sultan Süleyman döneminde bu anlamda da irili ufaklı tasavvufî nitelikler barındıran eserler kaleme alınmıştır. (Çelebioğlu, 1994: 90).

Abdî'nin yaklaşık olarak bin beyit hacmindeki *Gülşen-i Râz* mesnevîsi 1551 yılında kaleme alınmıştır (Çelebioğlu, 1983: 154).

Arif Mehmed Efendi'nin epey oylumlu *Ravzatü't-Tevhîd* adlı mesnevîsi 1540 tarihinde yazılmış, Attâr'ın *Mantku't-Tayr*'ını örnek alınarak gül, reyhan, sümbül gibi çiçekler ve bülbül, tavus, papağan ve kumru gibi kuşların tasavvufî nitelikler taşıyan nitelikleriyle karşılıklı konuşmalarından oluşmuştur. Yine Attâr'ın *Pendnâme* adlı eseri de Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzâde Bayezid'in kölelerinden Emre isimli bir şairin bizzat Bayezid'e ithaf ettiği bir çevirisi de bilinmektedir (Çelebioğlu, 1994: 91).

Fevrî Ahmed Çelebi'nin (öl. 1570) Kanunî Sultan Süleyman'ın kişiliği ve erdemlerini konu ettiği *Ahlâk-ı Süleymânî* adlı eseri de dönemin önemli yapıtlarındandır (Çelebioğlu, 1994: 85).

Akşehirli Gubârî'nin Şehzâde Bayezid olayından sonra Yeni Hisar'da cezaevinde tutukluken kaleme aldığı, Fettâhî-i Nişâbûrî'nin (öl. 1448) bir eserine nazire olarak tasarladığı ilahi aşk temalı tasavvufî nitelikler taşıyan *Şebistân-ı Hayâl* eseri de devrin nitelikli eserlerindendir.

Kanunî devrinin önemli kalemlerinden ve Kanunî'nin çokça saygı gösterdiği biri olan Gülşenî'nin (öl. 1534), Mevlana'nın *Mesnevî*'sine nazire olarak kaleme aldığı *Ma'nevî* adındaki eseri yaklaşık kırk bin beyit hacmindedir.

Döneminde mesnevîlerle tanınmış Taşlıcalı Yahyâ Bey'in hamsesi şu beş mesnevîden oluşmuştur: *Gencîne-i Râz*; aşk, gizli zikir, tevazu, sabır, gönül kırmak, Kâbe gibi temaları irdeleyen ve yaklaşık üç bin civarı beyitten oluşmuştur. *Kitâb-ı Usûl*; yüz civarında hikâyeden oluşup, adalet, uzlet, doğruluk, muhabbet, gibi konular üzerinde durulmuştur. *Şâh u Gedâ*, *Yûsuf u Zeliha* ve *Gülşen-i Envâr*; yedi bölümden meydana gelmiş ve Kanunî'nin kişiliği, padişahlığındaki olumlu yönleri, ehl-i sünnet, rüyalar gibi konulardan bahsetmiştir. Söz konusu bu beş mesnevî de Kanunî döneminde kaleme alınmakla birlikte Kanunî methiyeleri de içermektedir.

Kanunî Sultan Süleyman dönemi mesnevîlerinin en önemlilerinden bir tanesi de Attâr'dan Pendnâme çevirisi gerçekleştiren Zaî'fî mahlaslı Pir Mehmed bin Evrenos bin Nureddin'in (öl. 1555 sonrası) İstanbul'da yazdığı bin elli beyitten oluşan Kanunî övgüleri ve dinî, tasavvufî temalar içeren *Bostân-ı Nesâyih* adındaki eseridir. Zaî'fî ayrı zamanda Sa'dî'nin nasihatler minvalinde ilerleyen kitabı *Gülistân*'ı da mesnevî biçiminde Türkçeye çevirmiştir (Çelebioğlu, 1994: 91).

3.2.3.3.2. Tarihi, Destanî ve Menkabevî Mesnevîler

Kanunî Sultan Süleyman döneminde hem kendisinin hem de etrafındaki diğer devlet adamlarının seferleri, savaşları ve zaferlerini konu edinen birçok eser yazılmıştır. Günümüze kadar ulaşan bazı eserlerin yazarlarının kim olduğu çözülememekle birlikte, yazarının bilindiği ancak eserine ulaşamayanlar da olmuştur (Levend, 1956: 32).

Tarihi nitelikli eserlerde *Heft-peyker* mesnevîsi kaleme alanlardan Lâmi'î Çelebi'nin adı geçse de bu yapıt hakkında çok fazla bilgiye ulaşılamamıştır. Hâtifi'nin *Heft-peyker*'e cevaben yazdığı *Heft-manzar* isimli bir eseri olduğunu Kâtip Çelebi belirtmiştir. Bu anlamda Figânî de *Heft-peyker* kaleme alan şairler arasındadır. Bu alanda diğer önemli bir tür ise İslâm ve Tasavvuf âlimlerinin yaşamlarını, din için giriştikleri mücadelelerini ve doğüstü özelliklerini açıklayıp anlatan eserlerdir.

Şemseddîn-i Sivâsî'nin *Menâkıb-ı İmâm-ı Azam* adlı eseri iki bin dokuz yüz elli altı beyitten oluşup İmâm-ı Azam'ın yaşamına dairdir (Şentürk; Kartal, 2018: 445).

Bu alandaki bir diğer tür ise Osmanlı tarihi ile bu tarihe dayanan gazavatnamelerdir. Akşehirli Abdurrahman Gubârî, özellikle Kanunî'nin isteğiyle dönemin tarihini anlatan altmış bin beyitlik Farsça bir manzum yazmış olup adı *Şâh-nâme*'dir (Şentürk; Kartal, 2018: 445).

Hadîdî'nin *Tevârîh-i Âl-i Osman* isimindeki eseri genel bir Osmanlı tarihi olup toplamda altı bin beyitten fazladır. Süleyman Şah ile başlayıp İbrâhim Paşa'nın sadrazam oluşuyla bitmiştir. Yaklaşık altı yüz beyitlik kısmı Kanunî dönemine dairdir (Çelebioğlu, 1994: 96).

Bahârî, Kanunî'nin Macaristan seferini konu eden yaklaşık üç yüz beyitlik "*Fetihnâme-i Üngürüs*" adında bir eser kaleme almıştır (Levend, 1956: 32).

Eyyûbî, Kanunî döneminin önemli tarihçilerinden biri olmuş, yaklaşık bin beş yüz beyitlik Belgrad, Rodos ve Budin seferlerini işleyen *Menâkıb-ı Sultan Süleyman* isiminde bir eser kaleme almıştır. 1526 yılındaki Macaristan seferini anlatan bir başka eser de Fütuhî Hüseyin Çelebi'nin *Enîsü'l-guzât* adındaki mesnevisidir. (Şentürk; Kartal, 2018: 446).

Hâkî Efendi, Kanunî Sultan Süleyman'ın isteğiyle bir *Süleymannâme* yazmış olup yaklaşık altı bin beyit ve Kanunî'nin Erivan ve Nahçıvan seferlerini konu etmiştir. Mahremî de (öl. 1535) yaklaşık on bin beyitlik bir *Süleymannâme* kaleme almıştır. Kanunî'nin saltanat yıllarının ilk başından Bağdat seferine kadar olan zaman dilimini içermektedir (Çelebioğlu, 1994: 96).

Kanunî Sultan Süleyman'ın etrafındaki kaptanların, devlet adamlarının da konu edildiği mesnevîlerin en önemlilerinden, Murâdî'nin kaleme aldığı Barbaros Hayreddin'in hayatının Nova Kalesi'ne dair kısımlarıyla ilgili olup ismi *Feth-i Kal'a-i Nova*'dır, ayrıca yine aynı şairin Barbaros ve Oruç Reis'in kahramanlıklarını anlattığı *Fetihnâme-i Hayreddin Paşa*'sı da yaklaşık on bin beyittir Bkz. (Levend, 1956: 32).

3.2.3.3.2.1. Süleymannâmeler

Osmanlı Devleti tarih yazıcılığında Yavuz Sultan Selim ile başlayan Selimnâme geleneği, Kanunî döneminde gelişimini sürdürerek Süleymannâme olarak devam etmiştir. Genel hatlarıyla Kanunî Sultan Süleyman'ın cülusundan vefatına (1520-1566) kadar geçen süredeki birçok hadiseleri içerir. Bazılarında Yavuz Sultan Selim'in vefatı başlangıç olarak kabul görür, bazıları sadece hayatının bir dönemindeki savaşları ya da seferleri anlatır, bazıları ise Kanunî'nin hayatının tamamına odaklanmıştır (Severcan, 1999: 302).

Kaleme alınan Süleymannâmelerin çoğu dil ve edebi nitelik anlamında çok kıymetli olup, savaş tasvirleri, kutlamalar gibi kısımların betimlemeleriyle birer başyapıt niteliğindedir. Dönemin Süleymannâme yazarları devlet idaresinde görevli ya da bir bağı ve devlet yönetimiyle hassas bir ilişki yürüten kişiler oldukları için Süleymannâmeler, bu resmiyetin içinde kaleme alınmış ve bu haliyle hem kısmen eksiklikler taşımış hem de sözü geçen tüm tarihi olaylarda padişah tarafında durularak objektif bir bakış açısı sağlanamamıştır. Bunun diğer sebeplerinden biri de yazarlarının devletlerine, padişahlarına ve ordularına olan sevgileri ve sadaakatleridir (Severcan, 1999: 303).

Süleymannâmeler, Kanunî döneminin yazarlarında görülen canlı tanık konumunda olmalarından ötürü çoğu zaman sağlam ve kesin bilgiler vermesi bakımından çok önemli tarihi belge niteliği de taşımıştır. Söz konusu dönemin toplumsal yapıları, dinî, ahlaksal ve ekonomik dinamiklerinin en net yansıtıldığı türlerdir (Severcan, 1999: 304).

3.2.3.3.2.1.1. Süleymannâme: Bostân Çelebi (Bostân -zâde Mustafa Efendi) (öl. 1570)

Kemâl Paşa-zâde'nin öğrencilerinden olup eserinin içeriği şu şekildedir;

Adı: *Gazavât-ı Sultan Süleyman*;

Kanunî'nin tahta çıkışıyla başlayıp 1536 yılına kadar geçen süreci anlatmış, ser levha besmele ardından hamdele ve salvele ile sürmüştür. Öne çıkan başlıkları şu şekildedir; Canberdi Gazâlî İsyanı, Üngürûs Seferi, Belgrad Seferi, Rodos Seferi, Budin'in Fethi, Azerbaycan ve Irak seferleri ile son bulmuştur. Mensur tarzda yazdığı

eserden sonra kendi kaleminden şiirlerini de eklemiştir. Tarihinde geçen bir durum ya da hadiseyi anlatırken buna sebep olan gerekçeleri de belirterek olayın daha açık ve anlaşılır hale gelmesini sağlamıştır (Severcan, 1999: 307). İlk telifi 1524, ikincisi 1537, üçüncüsü 1541 ve son telifi 1547’de yapılmıştır. Hammer’ın etkisiyle uzun bir süre söz konusu eserin Ferdî adlı bir kişi tarafından kaleme alındığı kaynaklarda görülse de Hüseyin Gazi Yurdaydın bu yanlışlığı düzeltmiştir (Sağırılı, 2010: 125)

Hüseyin Gazi Yurdaydın bu eser hakkında şu yorumda bulunmuştur:

“Süleymannâme'miz vak'aların sıralanmasından meydana gelmiş kuru bir vekayinâme olmaktan uzaktır. Eserde hemen ekseri sahifelerde, mensur olarak anlatılan bir hâdiseyi özetler mahiyette çoğu müellife ait bir takım şiirler de yer almakta, hususiyle yeri geldikçe teşbihler yapma hususunda büyük bir itina gösterilmektedir. Rodos fethi için hazırlanan gemilerin, Belgrad'a hücum eden gazilerin ve hemen her seferde saçtığı ateşlerle düşman üzerinde yıldırıcı tesirler yapan topların tasvir ve tavsiflerinde, bu türlü teşbihlerin bol bol kullanıldığı görülmektedir.” (Yurdaydın, 1995: 194).

3.2.3.3.3.2.1.2. Süleymânnâme, Abdülaziz Karaçelebi-zâde (öl. 1658)

Şehzâde Mustafa'nın hocası olup, eserinin içeriği şu şekildedir:

Adı, *Süleymannâme*.

Kanunî'nin tahta çıkışıyla başlayıp vefatına kadar geçen sürecin tamamını anlatan ve bu anlamda çok değerli bir eserdir. Renkli ve ağır bir önsözden sonra öne çıkan başlıkları şu şekildedir; Sultan Süleyman'ın tahta çıkışı, Sultan Selim'in dünyaya gelişi, Anadolu İsyanları, Peç Seferi, Firendüş Olayı, Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza Olayı, Zigetvar Seferi, Kanunî Sultan Süleyman'ın inşa ettirdiği camiler, Şehzâde Mustafa olayı, dönemin önemli âlimleri.

Abdülaziz Karaçelebi-zâde Arapça ve Farsça konusundaki bilgilerinden ötürü metin biraz kapalı ve zor anlaşılır seviyededir (Severcan, 1999: 307).

3.2.3.3.3.2.1.3. *Süleymânnâme*, Celâl-zâde Salih (öl. 1565)

Kanunî Sultan Süleyman döneminin öne çıkan âlimlerindendir, eserinin içeriği şu şekildedir;

Adı, *Târîh-i Sultân Süleymân*.

Kanunî'nin cülûsu, Canbirdi Gazâlî isyanı, Belgrad Seferi, Rodos Seferi, Mısır'da cereyan eden olaylar, Mohaç Muharebesi ve Anadolu'daki isyanlar konu edilmiştir (Dia, 1993: 263).

3.2.3.3.3.2.1.4. *Süleymânnâme*, Matrâkçı Nasûh (öl. 1564)

Kanunî Sultan Süleyman dönemi tarihçi, matematikçi, hattat ve silahşörlerinden olup eserinin içeriği şu şekildedir;

Adı, *Târîh-i Sultân Süleymân*.

Dört bölümde yazılmış olup ilk bölümü Nasûh'un kendi el yazısıyla kaleme alınmış, 1537'li yıllarda yazılmış ve Kanunî'nin Korfu Seferi'ne kadar olan yaklaşık on yedi yıllık zaman dilimini konu edinmiştir. İkinci bölüm, yine Nasûh'un kendi el yazısıyla kaleme alınmış ve 1538'deki Kara Boğdan seferiyle ilgilidir. Üçüncü bölüm, Kanunî Sultan Süleyman'ın sadece ikinci İran seferine dairdir. Dördüncü ve son bölümde ise Kanunî'nin 1543 ile 1551 arasındaki sekiz yıllık bölümü anlatıp, Kanunî ile oğlu Şehzâde Mustafa'nın Sivas'taki görüşmeleri hakkında bilgiler vermiştir (Severcan, 1999: 309).

3.2.3.3.3.2.1.5. *Süleymânnâme*, Eyyûbî (öl. ?)

Kanunî devri şair ve tarihçilerinden olup eserinin içeriği şu şekildedir;

Adı, *Menâkıb-ı Sultan Süleyman (Risâle-i pâdişâh-nâme)*.

Mesnevî biçiminde kaleme alınmış bu yapıt, bin dört yüz doksan beş beyitten oluşmuştur. Kanunî'nin Nahçıvan seferine kadar geçen süreyi anlatmıştır. Ancak

eserin daha da önemli kısımlarından biri ise İstanbul'a su getiren kemerlerin açılış töreni, çeşmelerin durumu ve belirli mahallelere yapılan çeşmelerden bahsetmesidir. Atasözlerini bir beyit sınırlarında aksettiren, yalın ve anlaşılır bir dilde yazılan eserin sonunda Kanunî'nin kişiliği, adilane davranışları gibi özelliklerinden söz etmiştir (Akkuş, 1991: 1-13).

3.2.3.3.2.1.6. Süleymânnâme, Niğde Kadısı Hâkî Efendi

Adı, *Süleymannâme*.

Hâkî'nin Kanunî'nin isteğiyle 1554'te Erivan ve Nahçıvan seferine katılıp gözlemlerini ve söz konusu tarihini yazdığı eserin içeriği şu şekildedir;

Manzum biçiminde yazılmış ve yaklaşık altı bin beyitten oluşmuştur. Dönemin geleneğine uyarak Allah'a hamd ve peygamber Hz. Muhammed'e selam ile giriş yapılmıştır. Tahta çıkış tarihinden sefer tarihine kadar olan zaman diliminin olaylarından bahsetmiştir. Kanunî Sultan Süleyman ile Tahmasb arasında gerçekleşen yazışmalardan, âlimler ve bilginlerden, alınan fetva ile savaş girişimlerine başlanıldığından, Üsküdar semtinden başlayıp İznik, Gebze, Bilecik, Akşehir, Konya, Ereğli, Niğde, Kayseri, Halep, Bingöl, Erzurum ve Kars şehirlerinin özellikleri de kaleme alınarak Nahçıvan'a varış anlatılmıştır.

Bu şehirlerinin geçişi sırasında Tahmasb ile Kanunî'nin arasındaki iletişim ve casusların ulaştırdığı bilgilerden de bahsedilir. Bu süreçte Tahmasb ile yapılan anlaşma, anlaşmanın uyulup uyulmayacağına sınanması ve son olarak da Kanunî'nin başkente dönmesiyle noktalanmıştır (Severcan, 1999: 310-311).

3.2.3.3.2.1.7. Süleymânnâme, Mahremî Çelebi (öl. 1536)

Doğum yılı net olarak bilinmeyen Mahremî, Galatalı namıyla bilinmiş, uzun yıllar kadı yardımcılığı görevinde bulunmuş ve Selanik'e tayininden sonra İstanbul'a dönüş yolunda Tunus'ta korsanlar tarafından ailesiyle birlikte esir alınmıştır. Tunus kumandanı Barbaros Hayreddin Paşa, belirlenen fidyeyi ödeyerek Mahremî'yi

kurtarmıştır. Ancak ailesinin iadesi karşılığında istenen parayı kazanmak için Eğriboz adasına gelen Mahremî, Nigârî (öl. 1573)'nin yardımları ve bin yedi yüz florini vermesi ile ailesinin esaretini bitirse de onlara kavuşmadan 1536 yılında vefat etmiştir.

Adı, *Süleymannâme (Şâhnâme)*.

Eserin içeriği şu şekildedir:

Kanunî Sultan Süleyman'ın tahta çıkışıyla Bağdat seferi arasındaki zaman diliminin olaylarını yaklaşık bin beyitle anlatmıştır. Bu Süleymannâmenin en önemli özelliklerinden biri Mahremî'nin Arapça ve Farsça dilini değil Türkçenin imkânlarını kullanarak yazmış olması, hatta tarihte yazılan divân edebiyatı'nın ilk "Türk-i basit" deviniminin öncüsüdür. Süleymannâmesinde başkent İstanbul'un çeşitli mahalle ve bucaklarından bahsederek detaylandırması eserinin en zengin yönlerindedir (Severcan, 1999: 311).

3.2.3.3.3.2.1.8. *Süleymannâme*, Senâî (öl. ?)

Adı; *Süleymaniye (Fütûhât-ı Sultan Süleyman)*

Kanunî Sultan Süleyman'ın Belgrad ve Kara Boğdan fetihleri arasındaki zaman dilimini mesnevî biçiminde ve dört bin beş yüz beyitle anlatmıştır.

Eser şu beyitle başlar;

Cân u dilden idelim şükr ü sipâs

İns ü cinnün Hâlikına bî-kıyâs

Ve şu beyitle de biter:

Her ki hâned duâ tam 'ı dârem

Zân ki, men bende-i günâhkarem (Severcan, 1999: 311).

3.2.3.3.3.2.1.9. *Süleymannâme*, yazarı bilinmemektedir

Adı, *Süleymannâme*.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi defterinde her ne kadar Şemseddin b. Ahmed-i Sivasi ismiyle kayıt altına alınmışsa da eserde bu isim hiç geçmemiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın tahta geçişinden vefatına kadar olan zamanı konu etmiş, son bölümde ise çeşitli devlet adamları ve âlimlerden bilgiler vermiştir (Severcan, 1999: 312)

3.2.3.3.3.2.1.10. Süleymânnâme (Yazarı bilinmemektedir.)

Adı; *Cihâd-ı Sultan Süleyman Ber İklîm-i Rumeli, Cihâdü'l- Mücâhidîn*

Eser, Kanunî Sultan Süleyman'ın Belgrad fethiyle başlayıp oğullarının 1531'deki sünnet törenleri arasında geçen zaman diliminden bahsetmektedir. Mesnevî biçiminde kaleme alınmış toplamda üç bin sekiz yüz beyitten oluşan bu eserin sonu tamamlanmamıştır. Şu beyitle yarıda kalmıştır:

Güzel Şehzâdeler hoş sünnet olsun

Şehneşah dil murâdı neyse bulsun (Severcan, 1999: 312).

3.2.3.3.3.2.1.11. Süleymânnâme, Gubârî Abdurrahman bin Abdullah (öl. 1566)

Kanunî Sultan Süleyman döneminde kâtiplik göreviyle İrakeyn Seferine katılan Gubârî'nin yazdığı eserin içeriği şu şekildedir;

Adı; *Süleymannâme (Saltanat-ı Süleyman)*

Hız Âdem'in yaratılışı hadisler ve ayetlerle desteklenerek anlatılmış, Kanunî'nin şahsiyeti ve tahta çıkışıyla giriş yapmıştır. Gazâlî İsyanı ve Üngürûs'un fethedilmesiyle bitirmiştir. Süleymannâmesi'nin bir bölümünde Yavuz Sultan Selim'in vefatı hakkında uzun bilgiler verilmiştir (Severcan, 1999: 312).

3.2.3.3.3.2.1.12. Süleymânnâme, (Târîh-i Üngürûs) Ali Efendi

Adı, *Târîh-i Üngürûs*.

Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan'ın çeşitli bölgelerinde gerçekleştirdiği seferleri konu etmiş olup, bu Süleymannâme'de tarihçiler tarafından kullanılmamıştır (Severcan, 1999: 312).

3.2.3.3.3.2.1.13. Süleymânnâme, Topçular ve Cebeciler Kâtibi Abdülkâdir (öl. 1645)

Adı, *Târîh-i Sultan Süleyman Han*.

1595'te topçular birliği kâtibi olarak görev yapan Abdülkâdir'in kaleme aldığı eserin içeriği şu şekildedir;

Giriş kısmı olmayan eser Estargon savaşı, Eğri Kalesinin fethedilmesi ve Macaristan'a düzenlenen seferlerle ilgilidir (Severcan, 1999: 312).

3.2.3.3.3.2.1.14. Süleymânnâme, Celâl-zâde Mustafa (öl. 1583)

Adı, *Tabakatü'l Memalik ve Derecatü'l-Mesailik*.

Celâl-zâde Mustafa aslında kitabı yazış amacının kendi zamanına kadar olan süreçte devletin görmezden gelinen merkez ve taşradaki teşkilatları ile ilgili askeri ve sosyal durumları hakkında bilgi vermek amacını taşıdığını belirtmiş olsa da günümüze değin ulaşan kısımları yalnızca Kanunî'nin siyasi tarihinden oluşan bölümleridir. Yazarını otuz tabaka halinde yazdığı eserinin sadece otuzuncu tabakası mevcut olup diğerleri hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yazmış mıdır yoksa hiç başlamamış mıdır bu bilinmemektedir (Özcan, 2006: 125).

Söz konusu kitabın sadece otuzuncu bölümünde Kanunî'nin tahta çıkışıyla başlayan tarih, her seferde bir alt başlık olarak değerlendirilmiş olup döneminin en önemli tarih kayıtlarındandır. Celâl-zâde Mustafa'nın anlattığı olay ve seferlere bire

bir tanık olması ve devletin içinde görev alması eserin en önemli noktalarındandır (Severcan, 1999: 313-314).

3.2.3.3.3.2.1.15. Süleymânnâme (Yazarı bilinmemektedir.)

Adı, *Hizânetü'l-İnşâ*.

Yazarının bilinemediği bu eser Kanunî'nin tahta çıkışı ile Kalenderiler İsyanı arasındaki yedi yıllık tarihi süreçte Canberdi Gazâlî İsyanı, Rodos ve Belgrad seferleri, Şehsuvâroğlu Ali'nin katledilmesi ve Mohaç seferine kadar gerçekleşen olaylar ve durumları toplamda yirmi yedi bölümde anlatmıştır (Severcan, 1999: 310-317).

3.2.3.3.3.2.1.16. Süleymannâme, Ârifî Fethullah Çelebi (öl. 1561/62)

Döneminin meşhur şehnâmecilerden Ârifî Fethullah Çelebi'nin Farsça yazılmış ve toplamda beş ciltten oluşan *Şâhnâme-i Âl-i 'Osmân'* adlı eserinin beşinci ve son cildir.

Manzum olan bu yapıtın birinci cildi peygamberler tarihine, ikinci cildi İslâmiyet'in doğuşuna, üçüncü cildi Selçuklular'a kadar olan eski Türk devletlerine, dördüncü cildi Kanûnî'ye kadar Osmanlı tarihine ayrılmıştır. Beşinci ciltte ise cülûsundan 1555 yılına kadar Kanûnî dönemi kaleme alınmıştır.

Toplamda altmış bin beyitten meydana gelen *Şâhnâme*'nin en oylumlu kısmı otuz altı bin beyittten oluşan beşinci cildir. Altmış dokuz minyatürle de görsek destek sağlanmıştır (Sağırılı, 2010: 125)

Yazarının bilinmediği ve tam olarak süleymannâme içeriğine sahip olmayan irili ufaklı yirmiyeye yakın daha süleymannâme bulunmuştur (Severcan, 1999: 310-317).

3.2.3.3.3.3. Aşk ve Serüven Mesnevîleri

Kanunî Sultan Süleyman dönemi ve genel olarak incelendiğinde XVI. yüzyılda aşk ve serüven türünde çok sayıda mesnevî kaleme alınmıştır. “Leylâ ve Mecnûn”, “Yûsuf u Züleyhâ”, “Hüsrev ü Şîrîn” gibi geleneksel ve ortak temaların yanı sıra edebiyat tarihinde ilk kez bu dönemde daha önce işlenmemiş ve bir şairin kendi yaratıcılığının sonucunda ortaya çıkan “orijinal” eserler de kaleme alınarak mesnevi mirasına önemli eserler bırakılmıştır. Bu eserler sonraki yüzyıllarda da okunup, beğeniyle karşılanmıştır (Şentürk; Kartal, 2018: 434).

Bir aşk hikâyesinin yüzyıllarca beğenilerek yazılan ve okunan teması olan Hüsrev ve Şîrîn’in gerçekte çıkış noktası Sâsânî Hükümdarı Pervîz’in hayatından esinlenilmiş olup edebiyat tarihinde Şîrîn ü Hüsrev, Şîrîn ve Pervîz, Ferhâd ve Şîrîn, Ferhad-nâme gibi isimlerle de bilinmiştir. Hüsrev ve Şîrîn teması, edebiyatta ilk olarak Firdevsî’nin *Şâhnâme*’sinde siyasî meseleler üzerinde yoğunlaşarak ele alınsa da bu temanın asıl oluşumunu gerçekleştiren ve yüzyıllarca bir klasik olarak bilinmesini sağlayan Nizâmî-i Gencevî (öl. 1209) olmuştur. (Erkan, 1999: 53).

Bu meşhur aşk hikâyesi Türk edebiyatına ise ilk önce Altın Orda şairi Kutb’un 1341 tarihinde Nizâmî’den çevirdiği *Hüsrev ü Şîrîn* ile girmiştir (Erkan, 1999: 55).

Kanunî döneminin önde gelen şairlerinden Ârif Çelebi’nin, tezkirelerde Hüsrev ü Şîrîn mesnevisi yazdığına dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte yalnız Ahdî, onun bu temayı işlediğini belirtmiştir. Latîfî, Kastamonulu Şânî’nin, bir Şîrîn hikâyesi üzerinde çalıştığını ve bunu nazmedip *Ferhâd-nâme* adında bir eser meydana getirdiğini belirtmiştir. İmâm-zâde Ahmed’in dinî eserlerinin yanı sıra Türkçe manzum *Hüsrev ü Şîrîn* ve *Şâh u Gedâ* isimleriyle yazılmış iki mesnevîsi de vardır. (Şentürk; Kartal, 2018: 435). Ayrıca dönemin şairlerinden Halîfe (öl. 1572), ve Mahvî İdrîs’de (öl. 1527’den sonra) bu temayı işleyenler arasındadır (Çelebioğlu, 1994: 99).

Arap, Türk, Fars ve Urdu edebiyatlarında sıklıkla kaleme alınmış bu meşhur aşk hikâyesi temasının ana karakterlerinden biri olan Mecnûn, 689’lu yıllarda vefat ettiği ve isminin Kays b. Mülevvah el-Âmirî olduğu kabul edilen bir şairin takma adıdır. Leylâ’ya karşı hissettiği tutkulu aşk yüzünden aklını yitirmesi sonucu böyle bir lakap takılmıştır. Leylâ ise aynı kabileden olup kaynaklarda çoğu zaman Mecnûn’un amcasının kızı olan Leylâ bint Mehdî el-Âmiriyye’dir. (Durmuş, 2003: 159).

Halk arasında bilinmesine rağmen bu tema Nizâmî-i Gencevî’ye gelene kadar başka şairlerin kaleminde yer almamıştır. Şirvanşahlar’dan Ahsitân b. Menûçîhr,

Nizâmî'den bu temayı manzum olarak yazmasını istediğinde Nizâmî, yaklaşık dört ayda ortalama beş bin beyitlik bir mesnevi yazmıştır, Arap edebiyatına has özelliklerinden arındırıp hükümdarın beğenmesi için İranlı atmosferi katmaya çalışmıştır. (Yazıcı, 2003: 160).

Bu bilinen aşk hikâyesi Türk edebiyatına ilk kez, Gülşehrî'nin *Mantıku't-tayr* isimindeki eserinin (y. 1317) Hüdhd, "ışkbazlık ve mâşûk" kısmında ve yetmiş dokuz beyitle girmiştir (Pala, 2003: 161).

Leylâ vü Mecnûn hikâyesini Kanunî döneminde ise şu şairler kaleme almıştır:

Sevdâî eserinin temelini Nizâmî'yi alarak Hâtîfî'den de çokça faydalanarak tamamlamıştır. Lârendeli Hamdî, 1554'ta eserine kalem almış olup toplamda beş bin dört yüz kırk bir beyitten oluşmuştur. Eser, üç tevhd, bir münacat, iki naat, bir Mi'râciyye ile ilk Dört Halife ile Hasan ve Hüseyin'e birer methiyeden sonra Sultan Süleymanla Şehzade Selim için yazılan iki methiyeden oluşmuştur.

Celâl-zâde Salih'in *Leylâ vü Mecnûn* eseri, 1556 yılında tamamlanmış olup, iki bin üç yüz yetmiş üç beyitten oluşmuştur. Eserin son kısmında iki beyitlik bir tarih kıt'ası vardır.

Halife *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisini kendisini ziyarete gelen bir dostunun önerisiyle kaleme almış ve eserini tamamlandıktan sonra ayrı başlıklarla yedi manzume daha eklemiştir (Şentürk; Kartal, 2018: 437).

Dönemin en önemli ve en güzel *Leylâ vü Mecnûn*'u kuşkusuz Fuzûlî'nin eseridir. İskender Pala bu mesnevi hakkında şu yorumda bulunmuştur:

"Leylâ ve Mecnûn hikâyesini Türkçe olarak anlatan en güzel eserin Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u olduğu kabul edilir. Aruzun "mef'ûlü mefâilün feûlün" kalıbıyla 1535 yılında yazılan mesnevi mensur bir girişle (dîbâce) başlar. Tevhid, münacât, mi'râciyye, na't, sâkînâme, Kanunî Sultan Süleyman'a methiye, sebab-i te'lif gibi bölümlerden sonra Leylâ ile Mecnûn'un aşk hikâyesi lirik bir üslûpla anlatılır. Araya gazeller ve murabbalar da serpiştiren Fuzûlî, eserinin yazılış sebebini anlatırken İstanbullu birtakım şairlerin kendisinden bir Leylâ ve Mecnûn hikâyesi yazmasını istediklerinde bunu bir imtihan olarak kabul ettiğini ve eserini kısa zamanda yazıp bitirdiğini söyler. Fuzûlî'nin bahsettiği şairler Kanunî'nin Bağdat seferine katılan Taşlıçalı Yahyâ Bey, Hayâlî Bey, Celâl-zâde Mustafa Çelebi ve Üsküdarlı Aşkî'dir." (Pala, 2003: 162).

Türk edebiyatı tarihine bakıldığında özellikle Kanunî Sultan Süleyman döneminde aşk mesnevîlerinin en başat teması çoğunlukla Yusuf u Zuleyha hikâyesi olmuş ve bu konuda birçok eser kaleme alınmıştır.

Yûsuf u Züleyhâ mesnevîlerinde Molla Cami'nin etkileri sürmeye devam ederken, dil ve üslup açısından da önceki dönem yazılan eserlere oranla net bir değişiklik görülmüştür. Kurgusal anlamda ki teknikler sürmüş, başat temalar korunmaya çalışılmıştır. Bu dönemin en öne çıkan mesnevîleri Taşlıcalı Yahya ve Kemâl Paşa-zâde'nin eserleri olup dil ve üslup açısından da diğerlerinin arasından sıyrılmıştır. (Türkdoğan, 2011: 56).

Bu dönemde yazılan ilk Yûsuf ve Züleyhâ mesnevisi hayatı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılamayan Şerîfi isimli bir şaire ait olup toplamda bin yüz yetmiş iki beyitten oluşmuştur (Koncu, 2013: 39).

Taşlıcalı Yahya'nın eseri bu dönemdeki en önemli *Yûsuf u Züleyhâ*'sı olmakla birlikte toplamda beş bin yüz yetmiş dokuz beyitten meydana gelmiştir. Eserde öncelikle münacat, bir manzume, naat, Mi'râciyye ve Kanunî Sultan Süleyman Han özelindeki şiir ve sebep-i te'lif kısmı gelmektedir. Aşkın kutsallığı ve erdemine dair bir manzumeden sonra Yûsuf ile Züleyhâ arasında geçen aşk hikâyesi anlatılmıştır (Şentürk; Kartal, 2018: 437).

Kemâl Paşa-zâde'nin *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi yedi bin yedi yüz yetmiş yedi beyitten meydana gelmiştir. Bir münacat, üç tevhid, varlığın delilleri, münacat, naat, Dört Halife'ye övgü, nasihatler, iki kaside, sebep-i te'lif ve dönemden şikâyet, Hz. Yusuf'un güzelliğine dair övgüleri işleyen manzumelerden sonra aşk hikâyesi anlatılmıştır (Şentürk; Kartal, 2018: 439).

Bu dönemde, Gubârî'nin sade bir Türkçe ile yazdığı iki bin yüz altı beyitlik *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi de dönemin kayda değer eserlerindedir (Koncu, 2013: 39). Ayrıca Yusuf Ziyâî'nin Yusuf Can mahlasını kullanarak kaleme aldığı dört bin yedi yüz doksan dört beyitlik bir *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi de vardır (Şentürk; Kartal, 2018: 439).

Kanunî Sultan Süleyman dönemi mesnevîlerinin bu üç başat aşk temalı eserlerinin yanı sıra tamamıyla bağımsız ve şairlerin kendi yaratıcılık ve hayal güçleriyle ürettiği eserler de yazılmıştır.

Gelibolulu Âli'nin kendi başından geçen bir aşkı konu edindiği ve 1561 yılında henüz yirmi yaşındayken kaleme aldığı *Mihr ü Mâh* bu eserler arasındadır. Yine aynı yazarın *Mihr ü Vefâ* 1563 yılında kaleme aldığı yedi bin beyitlik eseridir. *Mihr ü Vefâ* adıyla Hâşimî altı bin beş yüz elli beyitten, Hârimî sekiz bin beyitten oluşan eserler kaleme almışlardır. Niğdeli Muhibbî *Gül ü Nevrûz* adıyla 1538 tarihinde Tatar Türkçesiyle bir eser kaleme almış ancak pek anlayamadığı için Muhibbî tarafından yeniden oluşturulmuştur (Şentürk; Kartal, 2018: 439-440).

1550-51 tarihinde Abdî, Nizâmî'nin aynı adlı eserinden ilhamla beş bin altı yüz beyitten oluşan *Heft-peyker*'i kaleme almıştır (Şentürk; Kartal, 2018: 441).

Taşlıcalı Yahya'nın hamsesindeki *Şâh u Gedâ* 1537'li yıllarda kaleme alınmış olup İstanbul'da geçen platonik bir aşk hikâyesidir. Zâtî'nin 1531 tarihinde yazdığı üç bin dokuz yüz otuz yedi beyitlik mesnevîsi *Şem 'u Pervâne*, Lâmi'î Çelebi'nin 1522'de kaleme alıp bizzat Kanunî'ye sunduğu aynı addaki *Şem 'u Pervâne* tasavvufî bir aşk hikâyesidir. Ayrıca yine Muîdî de aynı adla ve çok kısa bir sürede altı yüz elli beyitlik bir eser kaleme almıştır (Şentürk; Kartal, 2018: 441).

Bu dönemde işlenen bir başka aşk teması da “Vâmık u Azrâ”dır. Lâmi'î Çelebi Kanunî'nin isteği ve Kazasker Kadrî Çelebi'nin yönlendirmesiyle Unsurî'nin aynı addaki eserini altı ay gibi kısa bir zamanda tercüme etmiştir. Beş bin sekiz yüz yetmiş dokuz beyitten oluşmuştur (Şentürk; Kartal, 2018: 441).

Behiştî'nin (öl. 1571-72) dönemin önemli aşk mesnevîlerinden biri olan *Cemşâh u Âlemşâh* mesnevîsi yaklaşık olarak iki bin beş yüz beyittir.

Lâmi'î Çelebi'nin, *Edhem ü Hüma* ve *Veyse vü Râmîn* adlı eserleri, Kara Fazlî'nin (öl. 1564) yaklaşık iki bin beş yüz beyitlik ve çeşitli çiçeklerle anlatılan bir aşk hikâyesi olan *Gül ü Bülbül* edebi değeri yüksek mesnevîlerden olmuştur (Çelebioğlu, 1994: 98).

Kanunî Sultan Süleyman dönemi yazılan ve araştırmalar sonucunda bulunan bir diğer serüven mesnevîsi de 1563 yılında İstanbul'daki bir sel felaketini ve sel sularına kapılan Kanunî'nin durumunu anlatan, Abdullatif Eflatun b. Şeyh Derviş Muhammed aş-Şirvani'ye ait bir eserdir. Farsça kaleme alınmış olup, nazım biçimiyle yazılmıştır. Serlevhasında tezhipler tespit edilmiş, beş ana bölümden oluşmuş, on dört varaktan ve her sayfa on dört satırdan meydana gelmiştir. İlk bölümde Allah'a övgüler

ve Allah'ın gökyüzünden yeryüzüne yağmuru yağdırması, ikinci bölümde Hz. Nuh zamanlarında meydana gelen büyük tufan ve fırtınalarla Nuh'un gemisinin inşası, üçüncü bölümde Kanunî'nin ava çıkışı, gökyüzünde yağmur belirtileri ve Kanunî'nin İskender Çelebi'nin konağında selden kurtulması, dördüncü bölümde Kanunî'nin bu felaketten kurtuluşu sonrası Allah'a dua edişi, beşinci bölümde ise sele kapılan hayvanların boğulup ölmesi yazılmıştır. Herhangi bir başlık atılmayan son bölümde ise Kanunî'nin İstanbul'daki bu büyük sel falezetinden sonra sele karşı alınması gereken tedbirler ve sel falezetinden sonra zararı olan halka verilecek destek konusundaki emirleri anlatılmıştır (Mehr; Değirmenci, 2012: 169-180).

3.2.3.3.3.4. Çeşitli Konulardaki Mesnevîler

3.2.3.3.3.4.1. Fazîletnâmeler

Mekke, Medine ve benzeri kutsal şehirler ya da Kâbe gibi kutsal mekânlara dair olmalarının yanı sıra kavimler ya da kutsal günlerle ilgili de içerikler taşıyan bir edebi formdur. Yemînî'nin Hz. Ali'nin iyi ahlakı ve erdemlerine dair yaklaşık yedi bin beyitten meydana gelen ve Kanunî'nin şehzâdelik zamanlarında yazılan *Fazîletnâme*'si bu türün önemli örneklerinden bir olmuştur.

Kerbelâ felaketinden ötürü kaleme alınmış mersiyeler ve epey *Mâktelü'l-Hüseyn* eserleri de temasal anlamda bu felaketten etkilenilerek işlenmiş olup Lâmi'î Çelebi'nin *Mâktel-i Âl-i Resûl*'ü bu alanda örnek verilebilir (Çelebioğlu, 1994: 104). Yine Lâtifi, Hz. Ali'nin sözlerine dair kaleme alınmış olan *Nazmü'l-cevâhir* adlı eserini *Nesrû'l-leâlî*'den nazmen çevirmiştir (Şentürk; Kartal, 2018: 447).

3.2.3.3.3.4.2. Şehrengizler

Farsça şehir ve engîz (harekete getiren, karıştıran) sözcüklerinden meydana gelen şehir-engîz bir şehrin güzellerini, tabii ve tarihî güzellikleriyle sanat ve mesleklerinde ünlenmiş insanların toplumsal ve sosyal yaşayışlarını anlatır.

Türk edebiyatında ilk şehrengizler XVI. yüzyıl itibariyle kaleme alınmıştır. Mesîhî'nin Edirne'ye dair şehrengizinin ilk, Zâtî'nin yine Edirne için yazdığı yapıt ise ikinci şehrengiz olarak tespit edilmiştir. Bu türün ismi onun aşağıdaki beytiyle konulmuştur:

Îlâhî buldurup sözüme rağbet

Bu şehrengîze ver şehri içre şöhret

En çok şehrengiz yazılan şehirler İstanbul, Bursa ve Edirne olmuştur (Kaya, 2010: 462).

Kanunî'nin Bursa'yı ziyaret edeceğini öğrenen Lâmi'î Çelebi 1522'de altı yüz elli altı beyitlik *Şehrengîz-i Bursa* adlı eserini yazmıştır. Ancak alışlagelmiş şehrin güzelleri kavramının dışına çıkıp Bursa'nın doğal güzelliklerini, tarihi yapı ve piknik alanlarını ayrıntılarıyla anlatmıştır. Azîzî'nin yüz yirmi beş beyitlik ve yirmi üç kadın güzeli tasvir ettiği eseri *Nigâr-nâme*, İshak Çelebi'nin yüz on sekiz beyitlik *Bursa Şehrengîzi* ve yine aynı şairin *Üsküp Şehrengîzi*, Za'fi Gülşenî'nin mesnevi tarzında yazılan *Vardar Yenicesi Şehrengîzi*, *İştîp Şehrengîzi* ve *Metun Şehrengîzi* ayrıca *Abkır Şehrengîzi* ile şehrinin belli olmadığı bir şehrengîzi daha vardır. Ravzî'nin *Şehrengîz-i Edincik*, Hayretî'nin *Belgrat Şehrengîzi*, *Yenice Şehrengîzi*, Taşlıcalı Yahya'nın *İstanbul Şehrengîzi*, Usûlî'nin *Yenice Şehrengîzi*, ve Âlî'nin *Gelibolu Şehrengîzi* bu dönemin öne çıkan şehrengîzlerinden olmuştur (Şentürk; Kartal, 2018: 448-449).

3.2.3.3.3.4.3. Surnâmeler

Şehzâdelerin sünnet törenleri ve hanım sultanların evlilikle ilgili törenlerini anlatan manzum ya da mensur yapıtlardır (Çelebioğlu, 1994: 99). Rumelili Za'îfî'nin *Kitâb-ı Sergüzeşt-i Zaîfî* adlı eseri bir yönüyle şairinin bedensel ve ruhsal çöküntülerini anlatırken aynı zamanda Kanunî'nin bazı seferleri ve Sofu Mehmed Paşa ile Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'nin yaşamlarına dair bilgiler içerir. Eserde aynı zamanda "*Işkî vü Ma'sûk*" adlı bir hikâye ile "*Fâl-i Murgân*" adlı bir falnâme de vardır.

Mûyî'nin kendisiyle bir sohbeti niteliğindeki eseri *Nâlân u Handân* iki bin yedi yüz elli dokuz beyit olup 1550'de yazılmıştır (Şentürk; Kartal, 2018: 449).

Sevâdî'nin 1540'da kaleme aldığı, kendi başından geçen olayları anlattığı bir hâtîrât niteliğinde olan, üç bin yüz on yedi beyitten oluşmuş eseri *Hâl-nâme-i Sevâdî* adlı eser de kendisinin şiir ve sanat hakkındaki fikirlerine yer vermesi açısından öne çıkan eserlerdendir. Fâkîrî, *Risâle'î Ta'rifât* adlı eserinde yaşadığı dönemin çeşitli mesleklerdeki üstatlarını ve devlet bürokrasisindeki koltuk sahiplerini zaman zaman övmüş zaman zaman da yermiştir (Şentürk; Kartal, 2018: 450).

3.2.3.3.3.4.4. Sâkinâmeler

İçki, kadeh, sevgili, musiki, musikî çalgıları ve içki meclislerinden söz eden manzum türü yapıtlardır. Kanunî dönemi için Fuzûlî'nin üç yüz yirmi yedi beyitten oluşan *Sâki-nâme*'si en önemli örneklerinden sayılmıştır (Çelebioğlu, 1994: 99). Hayretî'nin bu türde yazılmış toplamda yüz iki beyitlik *Sâki-nâme*'si, Taşlıcalı Yahya'nın ise yine aynı temada kırk sekiz beyitlik bir *Sâki-nâme*'si vardır. Dönemin öne çıkan eserleri arasında Revânî'nin altı yüz doksan dört beyitlik, şairlerin doğu geleneğine has eğlence meclislerindeki çeşitli detayların anlatıldığı *İşret-nâme* adlı eseri de önemli bir yer tutmaktadır (Şentürk; Kartal, 2018: 451).

3.2.3.3.3.4.5. Kıyafetnâmeler

İnsanın fiziksel özellikleriyle kişiliği arasında bir bağlantı kuran kıyafet ilmi üzerine manzum eserlerdir.

Şa'bân-Sivrihisârî, Bayramiye şeyhlerinden İlyas İbni İsâ-yı Saruhanî'nin *Kıyafet-nâme*'sini İbrahim Paşa'nın emriyle 1531 yılında çevirmiştir. Ayrıca Abdülmecid İbni Şeyh Nasuh'un *Kıyafet-nâme*'si de bu dönem yazılmış eserler arasındadır (Şentürk; Kartal, 2018: 451).

3.2.3.3.4. Kanunî Sultan Süleyman Döneminde Nesir

Kanunî Sultan Süleyman döneminde Türk edebiyatında, aslında bütün dönemlerde olduğu üzere Türkçe harici Arapça ve Farsça manzum ve mensur biçimlerinde yapıtlar yazılmıştır. Dinî ve ilmi içerikli metinler Arapça dilinde daha çok kaleme alınmış ve bu bağlamda tefsir, fıkıh, hadis ve haşiye benzeri birçok yapıt üretilmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın Ebussuûd Efendi'den Arapça bir tefsir kaleme almasını istediği, yazılan metni beğendiği ve iki yüz akçe ile sabitlenmiş gelirini altı yüz akçeye çıkararak ödüllendirdiği bilinmektedir. Bu, Kanunî'nin döneminin edebi ve ilim dünyasının yazar ve şairlerini koruyup, teşvik ettirdiği çok sayıda örnekten biri olmuştur.

Farsça ise Türk edebiyatında Arapçaya oranla edebi ya da tasavvufi temaların işlenmesi söz konusu olduğunda kullanılmış, bu anlayıştaki eserlerin yazımında tercih edilmiştir. Eski Türk edebiyatının Kanunî Sultan Süleyman döneminde de diğer zamanlara oranlara yükselişe geçip, biçim ve anlamda yeniliklerin ve eserlerde derinleşmelerin en önemli dönemi yaşanmıştır (Çelebioğlu, 1994: 109).

Türk edebiyatı tarihinde şair ve nasirleri tam anlamıyla ayırma ihtimali çok düşüktür çünkü bir şairin şiirler kaleme aldığı gibi nesirleri de aynı edebi nitelikte olmuştur. Türkçe, dil bakımından şiirde gösterdiği derinleşmeyi ve yükselişi nesirde de gerçekleştirmiş ve bu ilk olarak daha yalın ve halkın da anlayabileceği açıklıkta yazılmış eserlerde kendini göstermiştir. Özellikle, dinî, ahlâkî ve öğüt verici eserlerde bu tarz bir sadeleşmeye gidilmiştir. Şair ve yazarın daha çok kendi yaratıcılık yeteneğini ve üslubunun sanat iddiasına dönüştürdüğü eserler ise toplumun beğenisinden çok, daha elit çevrelerin beğenilerine göre yazılmıştır. Fakat bu dönemin yine de en belirgin noktalarından biri, bir eserin önsözünde her ne kadar imgesel ya da günümüz tabiriyle “kapalı” bir tarz benimsense de metnin tamamında dilin ve Türkçenin yalınlaşıp, doğallaştığı da görülmüştür (Çelebioğlu, 1994: 110).

Nesirde dinî motifler ve niteliğin yoğun hissedildiği Ebussuûd Efendi ve Birgili Mehmed Efendi'nin (1523-1573)'nin külliyatlarında Arapçanın yanı sıra Türkçe eserleri de her iki ilim insanının farklı düşünce zeminleri ve temsilleri olması

bakımından önemli bir yerde tutunmuşlardır. Ebussuûd Efendi'nin özellikle *Duanâme*'de kullandığı yalın ve anlaşılır dil benzerlerinin arasından sıyrılmıştır. Bâkî'nin *Me'âlimü'l-Yakîn Fî-Sîreti Seyyidi'l-Mürselîn* yapıtı ve kutsal mekân Mekke hakkında *Fezâ'il-i Mekke*, cihad temelinde erdemlerinde bahsettiği *Fezâ'ilü'l-Cihâd* yine dinî temelli olup akıcı bir dille kaleme alınmıştır.

Tasavvuf öğretisi temelinde yükselen eserler arasında Garîkî bin Yûsuf bin Mezîd'in 1544'te kaleme aldığı *Esrâr-ı Evliyâ*', Nasuhi Çelebi'nin *Terşihat*'ı, Akşehirli Şeyh Mustafa b. Ali tarafından yazılan seyr-i sülûkaya dair eseri, Sofyalı Bâlî Efendi öl.1553)'nin yedi tavır ve yedi nefis hakkındaki *Etvâr-ı Seb'a* ve Karamanlı Abdüllatif b. Durmuş'un *Âdâbü'l-menâzil* adındaki eseri Kanunî Sultan Süleyman devrindeki tasavvufî nitelikler içeren eserlerindedir.

Bursalı Lâmi'î Çelebi'nin öğütler türünden ahlâkî boyutlarda derinleştiği ve Kanunî'nin ismine ithaf ettiği *Şerefü'l-İnsân*, çeşitli hikâyelerin bu bağlamda düzenlemesinden oluşan *İbret-nâme*, Kemâl Paşa-zâde kaleminden çıkan *Nesâyih*, Yunus b. Halil'den *Miyaru'l Esrar*, Zaî'fî er-Rumi Mehmed b. Evrenos'un *Gülşen-i Mülûk* ve Kınalızâde Ali Çelebi'nin ölümünden yaklaşık altı yıl kadar önce kaleme aldığı *Ahlâk-ı Alâî*'si ve Fuzûlî'nin Kerbelâ acısını dile getirdiği *Hadikat-üs-Su'ada* ismindeki yapıtı da Kanunî dönemi ahlâkî eserler arasında sayılmıştır (Çelebioğlu, 1994: 113).

Celâl-zâde Mustafa da *Mevahibü'l-hallak fi meratibi'l-ahlak* ismiyle dinî ve ahlâkî konular üzerinde bir eser kaleme almış ve sonraları *Enis üs Selâtin ve celis'ül-havâkin* ismiyle derinleştirmiştir (Özcan, 2006: 126).

Dönemin ilginç yapıtlarından biri Akhisarlı İlyas bin İsâ tarafından yazılan ve 2035 yılına kadar olacak olan olayları, felaketleri, harflerden anlam çıkararak bir nevi kehanette bulunduğu *Rumûzü'l-Künûz* adlı eseridir.

Mektup yazımı ve ruhu da bu devirde nitelikli edebi özellikler taşımıştır. Fuzûlî'nin mektuplarından oluşan *Şikâyetnâme*'si, devlet adamlarının, Paşa ve sadrazamların birbirine, eş ve dostlarına yazdıkları mektuplar, kimi âlimlerin öğrencilerine yazdıkları bir nevi öğüt ve eleştirilerden oluşan mektupları da dönemin dili ve edebiyatına kayda değer katkıları olmuştur.

Âşık ruhuyla yazılan bazı mektuplara dönemsel olarak mahabbatnâme adı verilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın İbn Kemal ya da Ebussuûd'a yazdığı mektuplar, Lâmi'î Çelebi'nin *Münşeât*'ı, Hayâlî Ahmed Bey'in *Mektûbât*'ı bu türün sayılı örneklerindedir (Çelebioğlu, 1994: 113).

Ansiklopedik bilgiler içeren yapıtların da dönemsel olarak çoğaldığı, başta şerh ustalığıyla bilinen Gelibolulu Muslihuddin Sürûri'nin (öl. 1561) 1549 tarihinde kaleme alıp sır ortağı ve yakın arkadaşı olduğu bilinen Şehzâde Mustafa'ya adadığı *Bahrü'l-Maârif* bu anlamdaki en önemli eserlerden bir olmuştur. Bu eser, aruz üzerine, şiir sırları ve bu sanat hakkındaki önerilerinden, benzetme sanatı örneklerinden oluşmuştur. Bir ikinci eser ise Çorlulu Mehmed Senâyî Çelebi tarafından yazılan iman konusu, İslam'ın temel esasları, oruç, şiir, ilim, zekât verme, müneccim, remilci, aşk ve yaşam üzerine olan *Neyistân-ı Zülâl* adlı eseridir ki toplumsal konularda insanların birçok alanda merak edip sordukları ve bu konularda buldukları yanıtlar üzerine olan devrin çok önemli eserlerindedir (Çelebioğlu, 1994: 110).

Edebi bilgiler ve dil açısından İbni Kemal'in (öl. 1530) uyak ve kafiyeler hakkında verdiği bilgilerden oluşan *İlmü'l-Kafiye* risalesi, Aşkî (öl. 1576) tarafından kaleme alınan 1543'te yazılan *Arûsü'l-arûz* ve aynı zamanda Lâmi'î Çelebi'nin de oğlu olan Lem'î Derviş Efendi (öl.1550) kalemiyle yazılan ve aruz, uyak gibi konularla ilgili *Bahrü'l-evzân* devrin edebi bilgilerinin ve tekniğinin bilinmesi bakımından öne çıkan eserleri olmuştur (Çelebioğlu, 1994: 116).

3.2.3.3.4.1. Tarih Yazıcılığı

Türklerde tarih yazıcılığı XIII. yüzyılda Selçuklular döneminde kendini nispeten göstermeye başlamıştır. Selçuklu Sultanlığı'nın tarihine ilişkin başlıca kaynak, Farsça kaleme alınmış ve 1282'de bitirilmiş *el-Evamiru'l-'Ala'iyye fi'l-Umuri'l-'Ala'iyye* adlı vakayinamenin yazarı İbn Bibi (öl. 1272), önceki dönemlere dair malumat olmadığından, eserine I. Gıyaseddin Keyhusrev (öl. 1211) ile başlamak zorunda kaldığını söylemiştir.

A. C. S. Peacock ve Sara Nur Yıldız, “Anadolu Selçukluları, Ortaçağ Ortadoğusu’nda Saray ve Toplum” adındaki eserlerinde “Anadolu Selçuklu Sultanlığı: Kaynaklar ve Yaklaşımlar” adlı bölümünde şu yorumda bulunmuşlardır:

“Diğer başlıca İslami kaynaklarımız da Farsçadır ve Selçuklu hanedanının ölümünden sonra yazılmıştır: Aksarayı’nın sadece Moğol hâkimiyeti dönemini ayrıntılı olarak anlatan *Musameretu’l-Ahbar* adlı eseri ve XIV. yüzyılın başından ortasına kadar Konya’da muhtemelen birkaç kişi tarafından yazılmış isimsiz bir vakayiname. Ayrıca Niğdeli Ahmed tarafından 1333’te yazılan ve Selçuklu hanedanı tarihinin kısaltılmış bir versiyonunu barındıran *el-Veledu’s-Şefik* adlı eseri de burada sayabiliriz. Ancak *el-Veledu’s-Şefik*, hanedan tarihine dair verdiği yeni bilgilerden ziyade, yazarın kendi memleketi Niğde hakkında verdiği malumat kırıntıları açısından değerlidir. Bunları saymazsak, büyük ölçüde Irak ve Suriye’de yazılmış İbnu’l-Esir’in (öl. 1233) *el-Kamil fi’t-Tarih* adlı eserine veya anonim *Tarihu’l-Mansuri* gibi Arapça vakayinamelerde ara sıra rastlanan referanslara bağımlıyız.” (Peacock; Yıldız, 2016: 18).

İstisna birkaç tarih dışında ne XV. yüzyıl sonlarında görülen ne de XVI. asır sonları ve XVII. yüzyılda yazılmış hanedan tarihlerine Kanunî döneminde rastlanılmamıştır. Bu dönemde en çok Gazavatnâme türü eserlerin yazımı artmıştır. Selimnâmeler, sekiz on senenin olaylarına değinmiş ancak kırk altı yıl süren çok uzun bir dönemi tam anlamıyla ele alan bir Süleymannâme’ye henüz rastlanılmamıştır. Bilinen en kusursuz Süleymannâme olarak kabul gören Celâl-zâde Mustafa Çelebi’nin *Tabakatü’l Memalik ve Derecatü’l-Mesailik*’i bile Kanunî döneminin son zamanlarına kadar eğilememiştir (Özcan, 2006: 114).

Kanunî Sultan Süleyman döneminin en önemli tarihçilerinden Kemâl Paşa-zâde ve onun çok önemli eseri *Tevârih-i Âl-i Osman*’dır. Tarih yazıcılığındaki ilk ve en önemli eser olarak kabul gören *Tevârih-i Âl-i Osman*, Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk kuruluş yıllarından ele alınıp, 1533 yılı itibariyle bitirilmiş, “defter” ismi ile toplamda on bölümden oluşarak önemli olay ve durumlar hakkında bilgi vermektedir. Kuruluşun ilk yıllarını anlatan bölümlerde olaylar daha renkli bir dille anlatılırken sonraki zamanlar tarihe kayıt düşmenin bilincinde olan bir disiplin ve zaman zaman da bu olay ve durumların yorumu da yapılarak kaleme alınmıştır.

Kanunî döneminin önemli devlet adamlarından sadrazam Lütü Paşa da edebî değeri yüksek bir nesir biçimiyle kaleme aldığı *Tevârih-i Âl-i Osman* da 1553 yıllarına kadar geçen olaylar ve durumları kaleme almış ve ayrı zamanda sadrazamların ve devlet adamlığının taşınması gereken özelliklerden söz ettiği *Âsaf-nâme* adında bir eser daha kaleme almıştır.

Celâl-zâde Mustafa Çelebi de *Tabakatü'l Memalik ve Derecatü'l-Mesailik* adlı eserinde Kanunî Sultan Süleyman döneminin belli başlı durumlarını ve dönemin toplumunun sosyal konularında açıklamalarını içeren bir eser yazmıştır.

Küçük Nişancı Mehmed Paşa bin Ramazan Çelebi de Kanunî'nin isteği ve yönlendirmesiyle önce kısıtlı bir dünya tarihi, ardından da Osman Gazi'yle Kanunî Döneminin 1561 yılına kadar olan sürenin tarihini *Siyer-i Enbiya-i İzam ve Hulefa-i Kiram ve Menâkıb-ı Selâtin-i Ali Osmân* isminde bir eser kaleme alarak anlatmıştır. Ayrı zamanda *Tarih-i Ramazan-zâde* veya *Tarih-i Nişancı* isimleriyle de bilinen yapıt, şairler, sultanlar, âlimler ve Osmanlı yapıları hakkında da bilgi ve açıklamalar içermektedir.

Tâcü't-Tevârih ismindeki eserinde Hoca Sadeddin bin Mehemmed bin Hasan Can (öl. 1599) Osmanlı'nın kuruluş yıllarından 1574 tarihine kadar geçen zaman dilimini yazmıştır.

Dönemin ve yüzyılın en önemli tarihçilerinden bir olan Gelibolulu Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr* adlı eseri de dört "rûkn" üstüne düzenlenmiş, ilk üç rûknde Osmanlı Devleti'nin öncesindeki tarihi bilgilerden son bölümde ise kuruluştan 1589 yılına kadar geçen zaman dilimini her padişahın tahtta ne kadar saltanat sürdüğü baz alınarak yazılmıştır (Şentürk; Kartal, 2018: 454).

3.2.3.3.4.2. Biyografi Eserleri

Gelibolulu Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr* adlı eseri ayrı zamanda padişahların dönemlerinde ya da dönemlerinden sonra yaşayan şairler, ilim adamları, şeyhler gibi kişilerin yaşamları ve yapıtlarıyla ilgili açıklamalı bilgiler vermesi konusunda biyografik eserler kısmına alınmıştır. Dönemin en önemli biyografik eseri kuşkusuz

Taşköpri-zâde Ebulhayr İsmâeddin Ahmed tarafından gözlerinin görmemesinden ötürü yardımcısının kaleme alarak hazırladığı *Şakâiku'n-Nu'mâniyye, fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* adlı eseri olup bu eser, Osman Gazi'den 1558 tarihine kadar geçen sürede yaşamış sufi ve âlimlerin hayat hikâyelerinden oluşmaktadır. Kapsadığı tarih dilimi içerisindeki padişah devirlerine göre toplamda on bölüme ayrılarak her bölümde o padişahın zamanındaki isimler anlatılmıştır. Üç yüz yetmiş bir bilgin, yüz elli de sufi olan toplamda beş yüz yirmi bir tane isim içermektedir (Şentürk; Kartal, 2018: 455).

Ayrıca bu dönemde Mimar Sinan'nın genç dostu Sâi Mustafa Çelebi (öl.1595) tarafından kaleme alınan *Tezkiretü'l - Bünyan ve Tezkiretü'l – Ebniye* adlı kitabı da biyografik eserler arasında anılmalıdır. Birçok elyazması nüshaları bulunan söz konusu iki eser farklı zamanlarda yazılmış ancak Hayati Develi tarafından eleştirel basımında bu iki eser biraraya getirilmiştir. Dostu tarafından Sinan'ın ağzıyla kaleme alınan bu eserin *Tezkiretü'l - Bünyan* kısmında öncelikle Sinan'ın mimarlığa getiriliş süreci, sonrasında İstanbul'a su getirme çalışmaları, Şehzade Camii, Süleymaniye Camii, Büyük Çekmece Köprüsü ve Selimiye Camii'nin yapım süreçlerinden bilgiler ve detaylar içermiştir. *Tezkiretü'l - Ebniye*"de ise bir manzum girişten sonra Mimar Sinan'ın inşa ettiği yapıların listesi onüç bölüm halinde listelenmiştir. Eseri kaleme alan Sâi Mustafa Çelebi'nin ayrı zamanda *Ravzatü's-Selâtin* adında şiir ve tarih yazılarından oluşan bir toplamı daha vardır. Birçok yapının tarihi kitabelerini de yazan Mustafa Çelebi aynı zamanda döneminin önemli nakkaşları arasında sayılmıştır. (Develi, 2003: 11-23).

3.2.3.3.4.3. Şu'arâ Tezkireleri

Eski Türk edebiyatındaki en verimli ve ciddi kaynak olarak faydalanılan eserler kuşkusuz dönemsel olarak ele alınan edebi yapıtların bizzat kendileri olmuştur. Divân ve mesnevîlerin yanı sıra şiir mecmuaları da dönemin manzum türündeki edebi üretimleri kapsamaktadır.

Eski Türk edebiyatı çoğunluk şiir alanında olmasına rağmen mensur yapıtlarının da edebi yönü ağır basanlarının sayısı da oldukça fazladır.

Bu anlamda şair ve yazarlara büyük yer veren tezkireler, biyografi eserleri, tarih kitapları, bibliyografyalar, sözlükler, dönemin yerli ya da yabancı seyahatnameleri ve belagat kitapları en önemli kaynaklar olmuşlardır. Tüm kaynakların çok değerli olmasının yanı sıra şair tezkirelerindeki şairlerin hayatları ve şiirlerinden örnekler verilmesi tezkireleri daha zengin ve ayrıcalıklı bir konuma ulaştırmıştır.

Dönemin şairlerinin hayatları ve yapıtları hakkında bilgi ve örnekler veren, günümüz tabiriyle bir nevi antoloji sayılan “şuara tezkireciliği” Anadolu coğrafyasında ilk kez bu dönemlerde, Edirne’de 1538 tarihinde yazılarak Kanunî Sultan Süleyman’a ithaf edilen *Heşt-Bihişit* adlı eseriyle başladığı sanılmaktaydı ancak Garîbî (öl. 1529’dan sonra) tarafından kaleme alınan *Garîbî Tezkiresi* hakkında yapılan araştırmalar sonucunda bu tezkirenin *Tezkire-i Sehî* ile belki aynı zamanlarda belki de biraz daha önce yazıldığı tespit edilmiştir. (Şentürk; Kartal, 2018: 47-464).

3.2.3.3.4.3.1. Garîbî: Tezkire-i Mecâlis-i Şuarâ-yı Rûm

İsrafil Babacan’ın araştırmaları sonucunda bulunan ve tarih literatürüne kazandırılan *Tezkire-i Mecâlis-i Şuarâ-yı Rûm* adlı Garîbî Tezkiresi, Osmanlı sahasında bilinen ilk tezkire olma özelliği taşıyan *Heşt-Behişt*’le ya aynı dönemde ya da öncesinde yazılmıştır. Yazarının hayatı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır.

Eserin bölümleri şu şekilde sıralanmıştır:

a) Batı Türkçe’si ya da Azerî Türkçe’sine dayanılarak çevrilmiş *İlzâmu’n-Nevâsıb* veya *Risâle-i Yuhanna* adıyla meşhur kısım. *Risâle-i Yuhanna*, kelâm ve akâid temalarıyla bilinen bir yapıttır. Dört mezhebin âlimlerince açıklanmış İsrâilli Yuhanna’nın diliyle Şîa’nın gerçekliğine dair kanıtlar sunup öteki mezheplerin bozulduğuna dair ispatlar getirmiştir.

b) *Menâkıb*: Menâkıp bölümü, manzum ve mensurdur. Kendine has, bir nesir üslûbuyla on iki imamın erdemleri bir risâle olarak tek parça halinde dile getirilmiştir.

c) *Kasîdeler, Tercî ve Terkîb-i Bendler*: on dört masuma dair dokuz kaside ve iki tercî-i bend yer alır. Son kasîdede iki defa tecdîd-i matla yer alır.

d) *Çehâr-Fasl Risâlesi*: manzum ve mensur olarak yazılmıştır. Garîbî, her arada, Kur'an âyetlerinin içeriğine ve Hazret-i Peygamber'in hadislerini örnek göstererek Şîa mezhebinin tonayını ve Hazret-i Ali'nin kerâmetlerini anlatmıştır. Garîbî, dördüncü faslın sonunda Şâh İsmâil Hatât'nin bir gazelini tahmis etmiştir.

e) *Dîvân-ı Garîbî*: yüz on dört gazel, iki murabba, dört muhammes, iki terkîb-i bend, on beş kısa mesnevî, on iki kıta, on dört rübâî, kırk sekiz matla, yirmi sekiz makta, on iki matla ve makta-i müzdevic, otuz dört ferd vardır.

f) *Tezkire-i Mecâlis-i Şu'arâ-yı Rûm*: Tezkirenin dili, 16. yüzyıl Osmanlı Türkçesi'dir. Ancak yer yer Azerî Türkçesi özellikleri de görülür. Dîbâcede ilk önce, başta 'Şu'arâ Suresi' olmak üzere, âyet ve hadislerden deliller getirilerek iyi şiir ve kötü şiir ile, iyi şâir ve kötü şâir arasındaki farklar anlatılır. Yazar, bu eseri yazma sebebinin Arap ve Acem şâirlerinin kayıt altına alınıp Osmanlı-Türk sahasındaki şâirlerin unutulmasından ve onlar hakkında bir kayıt olmamasından rahatsız olduğu için yazmaya karar verdiğini belirtir. Bölümlendirme ya da harf sırasına dikkat edilmeksizin elli dört şâir tek bölüm halinde sıralanır. Eser, Mevlânâ Celâleddin ile başlar, Deli Birâder Gazalî ile sona erer.

İsrafil Babacan makalesini aşağıdaki sonuç ve yorumla bitirir:

“Bu eserdeki şairler, Garîbî'nin iddia ettiği gibi Mevlevî çevrelerine yakın şairler ise eser, edebiyatımızda ilk Mevlevî şâirler tezkiresi olup Esrar Dede'nin *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyyesiyle* birlikte bu sahadaki en önemli iki eserden biri olma hüviyetini kazanmaktadır.” Geniş bilgi için bkz: (Babacan, 2007: 1-16)

3.2.3.3.4.3.2. Sehî Bey: *Heşt Bihîşt* (1538)

Sehi Bey, Fâtih Sultan Mehmed döneminde Edirne'de doğmuştur. Âlî Mustafa Efendi kendisinden “Abdullahoğludur” diye bahsederek devşirme olduğunu belirtmiştir. (İsen, 2017: 99). Şair Necâtî Bey'in (öl. 1509) yanında yetişen Sehî Bey iyi bir öğrenim görmüş, Necâtî Bey, II. Bayezid'in (1447-1512) oğlu Mahmud'un (öl.1507'den önce) Manisa valiliği esnasında şehzade hocası ve nişancı görevine getirildiğinde Sehî Bey de onunla birlikte Manisa'ya giderek ilk resmî görevine başlamıştır.

Şehzade Süleyman'ın sancağa çıkışında Sehî Bey, şehzadenin divan kâtibi göreviyle Manisa'ya gitmiş, bu şehirde ve kısa aralıklarla Edirne'de yaklaşık yedi yıl bu görevde bulunmuştur.

Sehî Bey yaşantısının büyük bir bölümünü Edirne'de yalnızlık içinde geçirmiş, ancak yine de padişaha, Makbul İbrâhim Paşa'ya ve İskender Çelebi'ye kasideler sunarak daha iyi görevler beklese de bu gerçekleşmemiştir.

Sehî Bey, tezkiresini Kanunî Sultan Süleyman'a sunmuştur. Ardından bir de manzume kaleme alarak padişaha takdim etmiştir:

Ne ettim bilmezem ben dirliğimde

Ki kapından sürüldüm pîrliğimde

N'ola ihsân-ı sultân olsa mebzûl

Koca kul kapısında olsa makbul

Fakat yine de bu çalışması da istediği etkiyi yaratmamıştır. Sehî Bey, bütün bu hayal kırıklığıyla 1548 yılında Edirne'de hayata gözlerini yummuştur. (Canım, 2009: 316)

Eserleri:

Dîvân: 33 kaside, 2 terhib-bend, 32 kıt'a, 303 gazel, 4 murabba', 15 rubai, 7 tarih, 2 mesnevî, 15 matla', 22 müfred, 3 nazm yer alır (İpekten vd., 2017: 14).

Heşt Bihîşt: Sehî Bey bu tezkiresinde Molla Câmî'nin (öl. 1492) *Bahâristân* adlı eserinden, Devletşâh'ın (öl. 1507 sonrası) *Tezkiretü 'ş-şu'arâ* adlı eserlerinden esinlenmiş ve kitabının önsüzünde belirttiği üzere Ali Şîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n-nefâis* adlı kitabını kendi metnine temel olarak almıştır. (İpekten vd., 2017: 14).

Eseri sekiz tabaka hâlinde tamamlamış ve toplamda iki yüz yirmi dokuz şairin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler vermiştir.

1.Tabaka: Kânunî Sultan Süleyman

2.Tabaka: Şiir yazan Osmanlı şehzâdeleri ve padişahları (6 şair)

3.Tabaka: Şiir yazan devlet büyükleri (28 şair)

4.Tabaka: Âlim şairler (17 şair)

5.Tabaka: Sehî Bey'den önce yetişmiş ve ölmüş şairler (33 şair)

6.Tabaka: Sehî Bey'in gençliğinde tanıdığı, tezkire yazıldığında ölmüş bulunan şairler. (57 şair)

7.Tabaka: Çağdaşı şairler (38 şair)

8.Tabaka: İstikbal vadeden şairler (48 şair) (Canım, 2018: 5).

3.2.3.3.4.3.3. Lâtîfi: *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ* (1546)

Kanunî Sultan Süleyman'a takdim edilen ikinci önemli eser ise Latîfi'nin 1546 yılında bitirdiği *Tezkiretü 'ş-suarâ* ve *Tabsiratü'n-nuzemâ* ya da Latîfi Tezkiresi diye de bilinen yapıtıdır.

Kastamonu'da dünyaya gelmiştir. Gerçek ismi Abdüllatif olup Latîfi mahlasını kullanmıştır. Latîfi, eğitimine Kastamonu'da başlamış, eserlerinde ve tezkirelerdeki bilgilere göre iş aramak için genç yaşlarında İstanbul'a gittiği belirtilmiştir.

Sonrasında uzun süre Belgrad'da hayatını sürdüren Latîfi bir kez daha İstanbul'a dönmüş ve yine imaret kâtipliklerinde görev almıştır. 1546'da tezkiresini tamamlayarak Kanunî Sultan Süleyman'a takdim etmiş ve Ebû Eyyûb-i Ensârî Vakfî kâtipliğine getirilmiştir. 1553'te bu görevinden alınmış ve Kanunî Sultan Süleyman'ın Rodos İmaretî'nin kâtipliğine gönderilmiştir. Ancak orada kalmayarak Mısır'a geçmiştir. 1582'de vefat etmiştir (Sevgi, 2003: 11).

Eserleri:

Tezkiretü 'ş-suarâ: Bu önemli eser bir "*Mukaddime*", "*Üç Fasl*" ve "*Hâtîme*" bölümlerinden meydana gelmiştir. Eser, yalın ve anlaşılır bir dilde kaleme alınmış olup ilk bölümde Osmanlı'da yaşayıp, gelişmiş ya da Rumilikle meşhur olmuş on üç şair şeyh, ikinci bölümde Osmanlı'da şairler kaleme alan yedi padişah şair ve son bölümde ise Osmanlı'da yetişerek burada şairler yazan üç yüz otuz dört şairin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler vermiş, eleştirilerde bulunmuştur (Canım, 2018: 12). Lâtîfi Tezkiresi'nin en önemli özelliklerinden birisi, şairlerin alfabetik bir sırayla ilk defa verilmiş olmasıdır (Canım, 2018: 16).

Diğer Eserleri: *Evsâf-ı İstanbul, Fusûl-i Erbaa, Nazmü'l-cevâhir, Sübhatü'l-uşşâk, Enîsü'l-fusahâ, Evsâf-ı İbrâhim Paşa, Esmâ'ü süveri'l-Kur'ân.*

3.2.3.3.4.3.4. Âşık Çelebi: *Meşâ'irü's-Şu'arâ (1568)*

Döneminin bilinen tarihçi ve şairlerindendir; gerçek adı Pîr Mehmed fakat tanınan adı es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi olup babası Seyyid Ali'nin düştüğü tarih kaydına göre günümüzde Kosova sınırları içinde bulunan Prizren dolaylarındaki Vılcıtrın köyünde 1520 tarihinde dünyaya gelmiştir (Kılıç, 2017: 3-6).

Âşık Çelebi *Meşâ'irü's-Şu'arâ* adındaki tezkiresinde soyunun Hz. Alî'ye kadar uzandığını belirterek seyitliğiyle övünmüştür. Çocuk yaşta annesini, sonrasında babasını yitiren Âşık Çelebi, Rumeli'den İstanbul'a gelmiş, bu dönemlerinde eğitimine ağırlık vermiş ve devrin değerli hocalarından dersler almıştır. Sonrasında birçok şehirde kadılık yapan Âşık Çelebi, Üsküp'te 1572'de hayata gözlerini yummuştur. Âşık Çelebi'nin bedensel özellikleriyle ilgili net bilgilere rastlanılmamıştır ancak dedesi gibi kekemelik çektiğini bizzat kendisi belirtmiştir.

Kasidelerinde peygamber soyundan olduğunu belirten Çelebi, yine de kişiliğine ve şiirlerine yeterince kıymet gösterilmediğinden ve zorlu zamanlar geçirdiğinden yakınmıştır (Kılıç, 2017: 3-6).

Eserleri:

Dîvân: 14 kaside, 117 gazel ve musammatlar mevcuttur.

Meşâ'irü's-Şu'arâ: 1568 tarihinde tamamlanıp devrin sultanı II. Selim'e sunulmuştur. Tezkire, bir mukaddime ve şair biyografileri olmak üzere iki kısımdan oluşmuştur. 426 şair ele alınmış, özellikle dostu olan şairler samimi ve esprili bir dille, ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Şair sayısı bakımından Türk edebiyatının altıncı büyük şair tezkiresidir.

Tercüme-i Ravzatü's-Şühedâ: Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifi'nin Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesini anlatan bilinen eserinin tercümesidir.

Tercüme-i Şakâyiku'n-Nu'maniye Fî Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye: Taşköprîzâde'nin aynı isimli bir eserinin tercümesi vardır. Âşık Çelebi, bu çalışmasını

ayrı zamanda hocası da olan Taşköprüzâde'ye sunduğunda, Taşköprüzâde, üslûbunun sadeliğinden ve tercümeyle muhtaç olmadığından kinaye olarak “Mevlânâ Âşık biz bunu Türkî yazmışduk tercümede bîhûde zahmet ihtiyâr itmişsüz” demiştir.

Tercüme-i Tibrü'l-Mesbûk Fî Nasâiyü'l-Vüzerâ ve'l-Mülûk: Gazâlî'nin, Sultan Sencer'in isteğiyle, huzurunda geçen konuşmaları Farsça kaleme aldığı eserinin Arapça'sından Türkçe'ye yapılan bir tercümesidir

Şerh-i Hadîs-i Erba'în, Tercüme-i Ravzatü'l-Ahyâr: Hatib Kasım'ın Arapça kaleme aldığı bir siyaset-nâmenin tercümesidir.

Tercüme-i Miracü'l-Ayâle vü Minhacü'l-Adâle: İbni Teymiyye'nin “es-Siyâsetü's-Şer'iyetü fi Islâhi'r-Râ'î ve'r-Râ'iyye” adlı meşhur eserinin tercümesidir.

Sigetvarnâme: Kanunî'nin son seferiyle ilgili henüz ele geçmeyen bir eserdir.

Mecmu'a-i Sükûk adında kadılık yaptığı dönemlere ait bir edebi kayıt eseridir.

Şehrengiz-i Bursa: Bursa güzellerini anlattığı ve günümüze ulaşmamış olan eserdir (Kılıç, 2017: 3-6).

3.2.3.3.4.3.5. Kınalızâde Hasan Çelebi: *Tezkiretü's-Şu'arâ* (1586)

1546'da Bursa'da dünyaya gelmiştir. Babası *Ahlâk-ı Alâî*'nin yazarı, şair ve devlet adamı Kınalızâde Ali Efendi'dir. Büyük dedesi Abdülkadir Hamîdî sakalına kına yaktığından ötürü aile de bu adla anılmıştır.

Hasan Çelebi iyi bir öğrenim görerek Ebüssuûd Efendi'den mülâzım olmuş, bir süre çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra Mısır'da arpalık olarak verilen Reşîd kasabasına yerleşmiştir. Bir müddet sonra 1604'te burada hayata gözlerini yummuştur.

Eserleri:

Tezkiretü's-Şuarâ: Kınalızâde Hasan Çelebi *Tezkiresi* olarak da anılan eserini III. Murad zamanında tamamlamış ve hocası Sâdeddin Efendi'ye ithaf etmiştir. 600 civarında şair ve altı padişah ele alınmıştır

Eserinin başında III. Murad ile Hoca Sâdeddin hakkında bilgiler verdiği eseri üç ana bölümden oluşmuştur.

Birinci bölüm: Bu bölümde şair padişahlara yer vermiştir. Bunlar: II. Murad, Fâtih Sultan Mehmed, II. Bayezid, I. Selim, Kanûnî Sultan Süleyman ve II. Selim

İkinci bölüm: Bu bölümde şehzâdelere yer vermiştir. Bunlar: Sultan Korkut, Sultan Cem, Sultan Mustafa, Sultan Mehmed ve Sultan Bayezid.

Üçüncü bölüm: Bu bölümde ise şairler alfabetik olarak sıralanmıştır (İsen, 2002: 417-418).

Haşiye ‘ale’-d-Dürer ve’l-gurer: Kınalızâde Hasan Çelebi’nin kaleme aldığı haşiyelerinin en önemlilerinden Dürer ü Gurer, Osmanlı hukukçusu Mollâ Hüsrev’in bir eseridir.

Haşiye ‘ale’-l-mutavvel: Belâgat türünde Mes’ûd bin Ömerü’l-Kazîü’t teftazânî (öl. 1395) tarafından kaleme alınan *Mutavvel* adlı şerhdır.

Haşiye ‘ale’l Beyzâvî: Nasîrü’-d-dîn Ebu Sa’îd Abdu’llâh bin Ömer bin Muhammed el-Beyzâvî (öl. 1286) tarafından yazılan eserin tam adı, *Enverü’-t-tenzîl ve Esrârü’-t-te’vil*’dir. Bu eser, Kur’ân’ın Arapça tefsiridir (Sungurhan, 2017 a: 5-6).

3.2.3.3.4.3.6. Ahdî: *Gülşen-i Şu’arâ*

Ahdî, Bağdat’ta doğmuştur. Babası Mevlânâ Şemsî adında bir şairdir (Akün, 1988: 509). Tezkiresinde, kardeşleri Rızâyî, Murâdî, amcası Hüseyin ve onun oğlu Rindî ve akrabalarından Hürremî ve Zühdî gibi şâirler göz önüne alınırsa, şiirle yakından ilgilenen bir aileye sahip olmuştur (Solmaz, 2018: 2).

Öğrenimini Bağdat’ta tamamlayarak Hüsrev adındaki şair bir arkadaşıyla Osmanlı Devleti’ne varmak üzere yola çıkmıştır. Fakat bir süre sonra ne olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte söz konusu arkadaşından ayrılmış ve bu duruma çok üzülerek şu beyti yazmıştır:

Budur devr-i zamânuñ ittifâkı

Ki olur her visâlüñ bir firâkı

(Solmaz, 2018: 2).

Bu yolculuğunun sonunda Kanunî Sultan Süleyman döneminde İstanbul'a ulaşmıştır. Ve bu şehir karşısında büyülenmiş tezkiresinde şu beyti kaleme almıştır:

Dil-rübâlarla 'aceb kesreti var her yoluñ

Geçemez hûblarından gönül İstanbul'uñ

Ahdî hayatının bu kısmında Anadolu Türkçesini iyice öğrenerek, bu şivenin darb-ı mesellerine dahi hâkim olarak bu şive ile şiirler kaleme alacak düzeye ulaşmıştır (Solmaz, 2018: 3).

Eserinde İstanbul'un güzelliğinden, âlim ve şairlerin çokluğundan sözeden Ahdî, devletin ileri gelenleri, âlim, bilgin ve şairlerle tanışarak bu kişiler hakkında detaylı bilgiler edinmeye çalışmıştır. Yaklaşık on bir yıl süren bu seyahatinin ardından hazırladığı tezkireyi Sultan Selim'e sunup yeniden Bağdat'a dönmüş, yaşamının diğer kısmını Bağdat'ta geçirmiş ve 1593'te bu şehirde vefat etmiştir. (Akün, 1988: 511).

Şehzâde Selim'e eserini Kütahya'da sunduğunda bunu şu kıt'a ile de anlatmıştır:

Cem idüp erbâb-ı nazmı itdüm ol sultâna arz

Âdet olmuşdur sunar bende şeh-i devrâna arz

Hâk-i pâyinden biter maksûdı erbâb-ı dilüñ

N'ola sunsa hâk-i pâyeye Ahdî-i ferzâne arz (Solmaz, 2018: 4).

Eserleri:

Dîvânçe: Ahdî'nin bir dîvânçe oluşturacak kadar şiirleri vardır.

Gülşen-i Şu 'arâ: Ahdî'nin 1564 ile 1593 yılları arasında kaleme alıp, Şehzâde Sultan Selim'e adadığı eseri önceleri önsöz, üç bölüm ve bir hatimeden meydana gelmişken sonrasında bizzat Ahdî tarafından şehzâde ve defterdar şairler için bir dördüncü bölüm daha eklemiştir (Şentürk; Kartal, 2018: 465). Toplamda 381 şair ele alınmıştır (Solmaz, 2018: 2). Sözkonusu eser dönemin diğer tezkirelerinden farklı olarak, o zamana kadar bilinmeyen 175 şairi Türk Edebiyatı'na kazandırmıştır. Bu şairlerin büyük çoğunluğu devletin doğu bölgesinde yaşamaktadır (Solmaz, 2018: 28).

3.2.3.3.4.3.7. Beyânî: *Tezkiretü's-Şu'arâ* (1597)

Ruşçuk'ta doğmuş, gerçek ismi Mustafa olup daha çok Cârullahzâde lakabıyla tanınmıştır. Beyânî, Rusçuk'ta öğrenimine başlamış ve sonrasında İstanbul'da devam ettirmiştir. Şükrullah Halîfe'den ta'lik icâzeti alarak hattat olan Beyânî, hocasının tefsirini temize çekmiş, karşılığında 20 akçe bedelle Kestel Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır.

Havran kadılığı sonrasında hac görevini yerine getirmek için Hicaz'a gitmiş, döndüğünde Okmeydanı'ndaki Sofular Halvetî Tekkesi şeyhi Ekmeleddin Efendi'ye bağlanıp bu tarikata girmiştir. Yirmi yıl kadar Sofular Tekkesi'nde şeyhlik yaptıktan sonra İstanbul'da hayata gözlerini yummuştur

Sözkonusu eser, *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiresi*'nin kısaltılmış halidir. Beyânî, vakti olmadığı için sadece tanınmış şairleri seçerek o şairler hakkındaki bilgileri vermiş, şiirlerinden de örnek olarak en tanınmış olanları tezkiresine eklemiştir.

Ancak *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiresi*'nde olmayan ve sonrasında bilinmeye başlayan bazı şairleri bu çalışmasına eklemiştir. Kısa bir özet niteliği taşıyan bu tezkirenin yine de en önemli özelliği işte bu şairlerden bahseden tek kaynak niteliği taşımasıdır.

Beyânî Tezkiresi bir mukaddime, iki bölüm ve bir hâtimedden oluşmuştur. Mukaddimede, Osmanlı şiir tarihinin II. Murad dönemiyle değil Fâtih Sultan Mehmed dönemiyle ele alınması gerektiğini belirtmiştir.

Birinci bölümünde beş padişah ile dört şehzadeye yer verilmiştir: Fâtih Sultan Mehmed, Cem Sultan, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanûnî Sultan Süleyman, II. Selim, Şehzade Mustafa, Şehzade Bayezid ve Şehzade Murad'dır.

İkinci bölümde ise alfabetik sıralamayla 240 şaire yer verilmiş ve şair sayısı 249'a ulaşmıştır (İsen, 1992: 32).

3.2.3.3.4.3.8. Gelibolulu Âlî: *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkîre Kısmı* (1598)

Osmanlı coğrafyasının çok sayıda şair yetiştiren şehirlerinden Gelibolu'da dünyaya gelmiştir. Annesinin adı Ümmühânî, babasının adı Hoca Ahmed, dedesinininki Abdullah'tır. Beş yaşındayken okula başlamış ve dokuz yaşındayken Habîb-i Hamîdî ve Sürurî'den (1492-1562) tefsir ve fıkıh dersleri almıştır. Gençlik çağlarında İstanbul'a giderek Rüstem Paşa, Haseki ve Semaniye medreselerinde eğitim hayatını sürdürmüştür.

Kanunî'nin şehzadelerinden olan Selim'in yanında bir süre çalıştıktan sonra buradan ayrılıp devletin çeşitli birimlerinde görev almıştır.

1585 yılında Bağdat Mal Defterdarı olan Âlî, bu tarihten 1591'e kadar herhangi bir göreve tayin edilmemiştir. Bu zaman aralığında çok kötü dönemler geçirmiş ve yapıtlarında devrinden ve yönetimden şikâyet etmiştir.

Bu tarihten sonra yeniçeri kâtipliği, Sivas defterdarlığı, Amasya sancakbeyliği, Kayseri sancakbeyliği ve son olarak da Cidde Sancakbeyliği görevlerinde bulunmuş ve Cidde sancakbeyliği sırasında vefat etmiştir (İsen, 2017: 3-5)

Eserleri:

Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı:

Künhü'l-Ahbâr, genel bir Türk tarihi eseridir. Ancak dördüncü bölüm biyografileri ve içeriği sebebiyle tezkire olarak adlandırılmıştır. İçeriği şöyledir:

“4. Rûkn: Osmanlıların ortaya çıkışından 1007 (1598-99) yılına kadar olup biten olaylardan, devrin devlet adamlarından, bilginlerden, şeyhlerden ve şairlerden bahsedilir.” (İsen, 2017: 12)

Künhü'l-Ahbâr'ın biyografik bilgiler, detaylar vermesi bakımından zengin ve farklı yönü eserde yer alan şairlerden kaynaklanmıştır. Bu biyografiler toplamda 290 tanedir ancak 15 şair ile ilgili de başka sebeplerle biyografik bilgiler vermiştir. Toplamda *Künhü'l-Ahbâr*'daki biyografilerin sayısı, 305'e ulaşmıştır.

Bedü'r-Rukûm: Câmî'nin bir beytinin şerhidir.

Câmiü'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr: Bu manzum Surnamesi'nde, III. Murad'ın şehzadesi III. Mehmed için gerçekleştirilen sünnet düğününü anlatır.

Dîvânları: Şair, ilk dönem kaleme aldıklarını bir isim vermediği birinci dîvânda bir araya getirmiştir. *Vâridâtü'l-Enîka* ikinci hazırladığı dîvândır. Üçüncü Dîvânı'nın isminin *Lâyihâtü'l-Hakîka* koymuştur. Dördüncü Türkçe Dîvân, Âlî'nin 1592-1600 yılları arasındaki şiirlerini kapsamıştır.

Tarihî Eserleri:

Fursatnâme: Nusretnâme'de bahsedilen olayların devamıdır.

Heft Meclis: Kanunî Sultan Süleyman'ın son seferi olan Sigetvar savaşının tarihidir. Diğer eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. (İsen, 2017: 5-9)

3.2.3.3.5. Nazire Mecmuaları

Nazire mecmuaları, Türk edebiyatı tarihinin karanlıkta kalan ve bir şekilde bilinmeyen yönlerinin ışığa çıkarılmasında çok önemli katkılarından ötürü ciddi bir kaynak niteliği taşımaktadır. Yaşadıkları dönemde öne çıkan şairlerin ve şiirlerinin diğer şairler üzerindeki etkilerinin derecesi, şairler arasındaki edebi bağ, şairlerin şiir poetikası, üzerinde durdukları temalar, sözcük dağarcıkları, kafiye, redif ve vezin gibi şiirin tekniğiyle ilgili tercihlerine nazire mecmuaları detaylı araştırılıp incelenerek ulaşılabilmektedir.

Bir şekilde şuarâ tezkireleri ya da diğer kaynaklara alınmamış şairlerin şiirlerine, kaynak ve tezkirelerde ismi geçen ancak divanı bulunmadığı için unutulmuş şairlerin şiirlerine, divanı olan şairlerin divanlarına eklemedikleri şiirlerine yine bu mecmualar sayesinde ulaşılmıştır.

3.2.3.3.5.1. Mecmû'atü'n-nezâ'ir

Türk edebiyatında yazılmış ilk nazire mecmuası Ömer b. Mezîd'in (öl. ?) *Mecmû'atü'n-nezâ'ir* adlı eseridir. Aynı zamanda Latin harflerine çevrilerek

yayımlanan ilk ve tek nazire mecmuası olma özelliğini taşıyan bu eser, 1436/37'de düzenlenmiştir (Köksal, 2017:4)

Mustafa Canpolat, eser hakkında şu kısa bilgiyi aktarmıştır:

“*Derleyici 6 bahre ayırdığı şiirleri, uyak düzenine göre ayrıca bir sıra içerisinde düzene koymuştur. Yapıtta 84 şairden 397 şiir bulunmaktadır.*” (Canpolat, 1982: 9-10).

3.2.3.3.5.2. Câmi’u’n-nezâ’ir

Hacı Kemâl’in 1513’de düzenlediği bu mecmuada, derleyicinin açıklamalarına göre kendisi de dâhil olmak üzere toplamda iki yüz altmışaltı şairin üç bin yüz kırk şiiri bulunmaktadır. Derleyicinin önsözde belirttiğine göre eserde iki yüz otuz iki kaside, otuz dört murabba, dokuz muhammes, bir müseddes, on üç müstezad, dört bahr-i taviil, iki muaşşer, on üç münacat ve iki bin sekiz yüz otuz iki gazel vardır.

“*Câmi’u’n-nezâ’ir*, edebiyat tarihimiz için gerçek bir hazinedir. Ahmed Fakîh’in *Çarh-nâme*’sinin yegâne metni bu eserdir. Dehhânî’nin, Âşık Paşa’nın, oğlu Elvân Çelebi’nin, Gülşehrî’nin başka hiçbir yerde bulunmayan az sayıda şiirini *Câmi’u’n-nezâ’ir* barındırmaktadır. Aynı şekilde Yûnus Emre, Nesîmî gibi şairlerin ve daha birçok şairin divanlarında bulunmayan manzumeleri vardır.” Geniş bilgi için bkz. (Köksal, 2017:5)

3.2.3.3.5.3. Mecma’u’n-nezâ’ir

Edirneli Nazmî’nin 1524 yılında bitirdiği bu mecmua üç yüz altmışın üzerinde şairin beş bin beş yüz yirmi yedi şiirini içermektedir. Bu şiirlerin beş bin dört yüz doksanı gazel, otuz yedisi murabbadır. Metnin beyit sayısı ise otuz üç bin yüz sekize ulaşmaktadır (Köksal, 2017:21-22)

Nazmî’nin mecmuası nüshalarının da çokluğundan anlaşılacağı üzere en çok beğenilen, bilinen ve yaygınlaşan nazire mecmuası olmuştur (Köksal, 2017:6)

3.2.3.3.5.4. Pervâne Bey Mecmuası

Derleyicisi Pervâne b. Abdullâh olup hakkındaki tek bilgi mecmuanın son kısmındaki Arapça ibarelerde geçen “Kanunî Sultan Süleyman’ın bendelerinden” olduğu ile kısıtlı olup eserini 1560/61 yılında düzenlemiştir. *Pervâne Bey Mecmuası* elifbâ sırası gözetilerek düzenlenmiştir.

“Mecmuada 550 şaire ait 7345 zemin şiir ve nazire, 74 şaire ait 827 geçiş şiiri olmak üzere toplam 8172 şiir bulunmaktadır. 74 şairden 59’unun aynı zamanda zemin ve nazire şiirleri de bulunmaktadır. Böylece sadece geçiş şiiri bulunan şairler ve hem zemin şiiri/naziresi, hem de geçiş şiiri bulunan şairlerle beraber mecmua 565 şairin 8172 şiirini ihtiva etmektedir” (Gıynaş, 2017: 7).

3.2.3.3.5.5. İsmi ve Derleyicisi Bilinmeyen Bir Nazire Mecmuası

XVI. yüzyıldaki şairlerin şiirlerini içeren başka ve pek bilinmeyen bir nazire mecmuası da Hüseyin Ayan’ın araştırmaları sonucunda ortaya çıkardığı ve makalesinde kaleme aldığı üzere Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 2456 numarada kayıtlı olan eserdir.

Hüseyin Ayan, makalesinde söz konusu mecmuayı kimin düzenlediğine dair herhangi bir bilgiye ulaşamadığını belirtmiştir. Ancak derleyicilerin, nazire mecmualarına, kendi şiirlerinden çok daha fazla şiir eklediği göz önünde bulundurulduğunda bu mecmuada yetmiş gazeli bulunan Hayretî’nin eser sahibi olabileceğine dikkat çekmiştir. Bu mecmua yüz yetmiş şairin yedi yüz altmış bir gazeline yer vermiştir (Ayan, 1993: 113).

3.2.3.3.6. Şerhler ve Lügatler

Dönemsel edebi yükseliş grafiği birçok alanda doruk noktalara ulaştığı üzere Fars dili ve edebiyatının en önemli eserleri arasında sayılan *Gülistân*, *Bostân*, *Mevlânâ Mesnevî*'si ve *Hâfız Dîvânı* da dâhil olmak üzere birçok esere şerh yazılarak bu alanda da önemli sıçramalar göstermiştir.

Gülistân için Şâhidî, Lâmi'î Çelebi, Sûdî (öl. 1599), Şem'î (öl. 1603), Hevâyî-i Bursevî (öl. 1608) ve Hüseyin Efendi el-Kefevî (öl. 1601) Türkçe şerhler kaleme almışlardır. Ya'kûb bin Seyyid Ali (öl. 1524) ve Sürûrî (öl. 1562) olarak tanınmış Mustafa Bin Şa'ban da Arapça şerhler kaleme almışlardır. *Gülistân*'ın dönemsel olarak okurlar nezdince kolaylaştırılması amacıyla *Kitâb-ı Lügât-i Gülistân* ve *Müşkilât-ı Gülistân* isimlerinde iki adet sözlük hazırlanmıştır ancak günümüze bu sözlükleri kimin hazırladığı bilgisi ulaşmamıştır. Kemâl Paşa-zâde, Farsça ve vefatından kısa bir süre önce *Nigâristân* adında bir nazire kaleme almış ve söz konusu eser tıpkı *Gülistân* gibi öncelikle bir önsöz ve sekiz ayrı bölümden meydana gelmiştir.

Bostân'a yazılan şerhler arasında en bilineni Sûdî'nin şerhi olup bu konuda Kâtip Çelebi, “şerhlerin en güzeli, en basiti ve en gerçeğe yakın olanı” diye söz etmiştir. Aynı eser için *Lügât-ı Bostân-ı Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî* adında bir Türkçe sözlük de hazırlanmış ancak yazarı hakkında bilgiye ulaşılamamıştır (Şentürk; Kartal, 2018: 467-468-469).

Mevlana'nın *Mesnevî*'sine ise Sûdî'nin tam hali henüz bulunmamış bir şerhi, Hacı Pîrî Efendi, Şem'î, Nev'î ve Sürûrî'nin Farsça bir şerhi de bulunmaktadır. Bu dönemde *Mesnevî*'nin de okur nezdinde daha basit ve anlaşılabilir olma kaygısıyla yine yazarının bilinmediği bir *Müşkilât-ı Mesnevî* adında sözlük yazılmıştır (Şentürk; Kartal, 2018: 468-469)

Hâfız Dîvânı'na ise Hâfız'ı en nitelikli tercüme eden ve açıklayan olarak bilinen Sûdî, ve Sürûrî özellikle şerhler yazmıştır (Şentürk; Kartal, 2018: 465) Dinî içerikli ve dua ve salavat hakkında olan Muhammed b. Süleymân el-Cezûlî (öl. 1456)'nin Arapça yazılmış *Delâ'ilü'l-hayrât* adlı eseri de İzmitî Kara Dâvud eliyle çevrilmiş ve şerh edilmiştir.

Ayrıca İbni Kemal tarafından kaleme alınan ve yaklaşık dört yüz Farsça sözcüğün açıklamalarını yapan ve Sadrazam İbrâhim Paşa'ya takdim edilmiş *Dekâiku'l-hakâik*, Ahterî Mustafa Efendi'nin (öl. 1560) Arapça-Türkçe sözlüğü *Ahterî-i Kebîr* de bu alandaki kayda değer eserlerdendir (Çelebioğlu, 1994: 116).

Kanunî Sultan Süleyman döneminde telif, tercüme gibi eserlerin çoğalmasındaki ana etken özellikle padişahın okuyup ve çevrilmesini istediği eserlerin çokluğuyla ve bu konudaki verdiği emek ve emirlerin de etkisiyle olmuştur. Örnek olarak Gazâlî'nin tanınmış ve önemli eseri *Kimyâ-i Saâdet'i* Kanunî Sultan Süleyman'ın emri ve özel isteğiyle Hüsameddin Sehâbî (öl. 1563) tarafından *Tedbîr-i İksîr* adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Molla Miskin adıyla bilinen Muhammed el-Ferâhî'nin Hz. Muhammed'in yaşamıyla ilgili bilgiler içeren Farsça kaleme alınmış *Mearicü'n-Nübüvve* isimli eseri de yine Kanunî'nin emri ve isteğiyle Celâl-zâde Mustafa Paşa elinden *Miftâhu'l-Cenne* olarak Türkçeye kazandırılmıştır.

Hüseyn Vâiz Kâşifi (öl. 1505) tarafından *Kelîle ve Dimne*'nin Farsça'ya çevrilen *Envâr-ı Süheylî* isimli eseri, Filibeli Alâaddîn Ali Çelebi (öl. 1543) tarafından *Hümâyunnâme* adıyla Türkçeye çevrilerek Kanunî'ye sunulmuştur. Ayrıca yine aynı yazar bir *Tûtînâme* çevirisi daha yaparak eserini Kanunî'ye adanmıştır. (Çelebioğlu, 1994: 119).

Taberî'nin (öl. 922) kâinatın yaratılışı ve kendi yaşadığı döneme kadar olan süreyi konu ettiği tarihi eserini, Kanunî'nin isteğiyle Matrâkçı Nasûh Efendi (öl. 1564) *Mecmâu't-Tevârih* ismiyle 1520'li yıllarda Türkçeye çevirmiştir (Çelebioğlu, 1994: 120).

Derviş Bey ise çocukluğunda Bosna'dan getirilerek Atmeydanı sarayında yetiştirilmiş, önce doğancı, sonrasında ise Kanunî'nin gözüne girerek has-oda'da görevlendirilmiş, Kanunî'nin isteği ve emriyle Binayî'nin *Sehanâme* adlı kitabını çevirerek padişaha sunmuştur. Kanunî bu çeviriyi beğenmiş ve Derviş Bey ödül olarak doğancılar kedhüdarlığı ile görevlendirilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın vefatına kadar bu konumunda kalmayı başarmış ve sonrasında Sultan Murad döneminde Bosna Beylerbeyliğine getirilip bu dönemde hayata gözlerini yummuştur (İpekten, 1996: 85).

Celâl-zâde Sâlih Çelebi, Kanunî'nin emriyle Bîgâmî ismiyle de tanınan Mevlânâ Şeyh Hacı Muhammed bin Şeyh Ahmed (öl. ?)'in Farsça kaleme aldığı *Dârâbnâme*'yi *Kıssa-i Fîrûz Şâh* adıyla tercüme etmiştir (Aktaş; Özyıldırım, 2021: 1479).

Kanunî döneminde, Arapça ve Farsçadan Türkçeye çevirilerin her alanda yoğunlaşmasının yanı sıra kısmen de Türkçeden Arapça, Farsça ve hatta Avrupa ve Balkan dillerine de eserler çevrilmiştir. Kanunî döneminin Adana Beyi Ramazan-zâde Pîrî Mehmed Paşa'ya (öl. 1562) bağlanan Hemedanlı Zeyrekî'nin *Mihr ü Mâh* adlı eseri bu konuda önemli bir örnek olmuştur. Rüstem Paşa koruyuculuğunda çeviri üretimlerini sürdüren çevirmen Murad Bey, yaklaşık yüz on dört kıtadan oluşan dinî içerikli şiirlerini Türkçe, Latince ve Macarca dillerinde de kaleme almıştır (Çelebioğlu, 1994: 120).

3.2.3.3.7. Manzum Sözlükler

Bursalı Lâmi'î Çelebi'nin *Lügat-i Manzûme* adlı eseri toplamda yüz altmış dokuz beyitten meydana gelmiş olup 1527'li yıllarda yazılmıştır. On beş beyitlik bir mukaddime ile on kıt'adan meydana gelmiştir. Eserde beş yüze yakın Farsça sözcük vardır.

İmâm-zâde Velî b. Yusuf-ı İmâdî'nin de Farsça-Türkçe bir manzum sözlüğü vardır. Kafiye ve rediflerine göre düzenlenmiş ve toplamda yetmiş bir kıt'adan oluşmuştur (Şentürk; Kartal, 2018: 451).

Bu dönemde yazarı bilinmeyen *Nâzmü'l-esamî* adlı eser de mesnevi tarzı bir mukaddime ile başlayıp, on beş kıt'a, iki yüz sekiz beyit ve dokuz yüz elliye yakın Farsça sözcük içermiştir (Şentürk; Kartal, 2018: 452-453).

SONUÇ

Kanunî Sultan Süleyman dönemi, Kanunî'nin şehzadeligi, padişahlığı; denizcilik, hukuk, ilim, sanat, mimari; döneminin şairleri, yazarları, nakkaşları ve bu dönemin kültür ve edebiyatının incelendiği ve “Giriş”le birlikte üç bölümden oluşan bu çalışma bizi şu sonuçlara götürmüştür:

Giriş bölümündeki incelemelerden sonra şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Kanunî Sultan Süleyman döneminde devlete ait arazilerin değerlendirilmesi, tımar, çiftçilerin toprağı ve tarımı geliştirmesine yönelik düzenlenmiş vergilendirme sistemi ile tarım ve ekonomi politikaları bu dönemde zirveye çıkmıştır.

2. Kanunnamesini şu üç ana başlıkta derecelendirmiştir: Vergi Kanunu, Ceza Kanunu ve Askerî Kanun. Bu derecelendirme ve düzenleme ile kendinden sonraki padişahlara da hem idari, hem hukuki hem de mali olarak çok önemli bir zemin hazırlamıştır.

3. Kanunî Sultan Süleyman'ın tüm dünyaya yayılan şöhretinin kaynağı seferleri ve kazandığı zaferlerinin yanı sıra bu kanunların devlet teşkilatı ve ordusunu dönemin gereksinimlerine göre çağdaş bir anlayışla düzenlemesinde de görülmüştür. Bu bağlamda, Kapıkulu Ocakları, Tımarlı Sipahi ve Tersane Ocağı kendisinin döneminde dünyadaki diğer ordu ve donanmaların en modern ve güçlüsü olmuştur.

Birinci bölümdeki incelemelerden sonra şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Kanunî, Fatih Sultan Mehmet'in kendi döneminde yaptırdığı Sahn-ı Seman Medreselerinin artık yeterli olmadığını görerek, Süleymaniye Medreselerini yaptırma gereği duymuştur. Bununla da yetinmeyerek medreseleri eğitim alanında varılabilecek en yüksek düzeye ulaştıran bir atılımla Osmanlı ilminde ilk kez şifahanelerin yanı sıra “Darüttıp” adında bir tıp öğrenim merkezi kurmuştur. Ayrıca “Dârülhadis” ve “Dârülkurrâ” adında iki tane daha uzmanlık kurumunu faaliyete geçirerek bu kurumların, döneminde eğitim piramidinin en yüksek koşullara sahip olmasını sağlamıştır.

2. Yavuz Sultan Selim döneminde Safevî Devleti'yle verilen mücadeleler ve savaş sonrasında ilimlerini sergileyecekleri ve genişletecekleri bir alan bulamayan âlimlerin coğrafyalarını terk ederek Osmanlı Devleti'ne sığınmaları ve Kanunî Sultan

Süleyman'ın bu kişileri himayesine alıp istikrarlı bir yöntemle desteklemesi de döneminin ilim, kültür ve sanat alanında gelişmesine katkı sağlamıştır. Şairlerin bu tercihi ise Kanunî devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek bir ilim ve sanat merkezi olduğunun göstergesidir.

3. Babası Yavuz Sultan Selim tarafından Tebriz ve Kahire'den sürülmüş olan 600-800 kadar âlim ve sanatkâr için memleketlerine dönüş izni çıkarmış, adaletiyle bu kişileri Osmanlı ilmine ve kültürüne yeniden kazandırmıştır.

4. Kanunî Sultan Süleyman sıklıkla ulemaya ilmî meseleler üzerine tartışmalar yaptırarak bu toplantılara kendisi de iştirak etmiş ve konuşmalara katılanlara çeşitli ödüller dağıtmıştır. Kendisine sunulan birçok telif ve çeviri eserin bulunması Sultan Süleyman'ın ilim, kültür ve sanata ne kadar çok önem ve emek verdiğinin kanıtıdır.

5. Saltanatının en başat özelliklerinden biri de düşünce özgürlüğünün çok geniş imkânlarda sunulması ve desteklenmesidir. Tarihte Molla Kâbız ve Şeyhülislâm Kemâl Paşa-zâde arasında geçen meşhur tartışma aslında bize o dönemin insanların, âlimlerinin düşüncelerini elverişli bir ortamda dile getirişlerinin örneğini de sunmaktadır.

6. Kanunî Sultan Süleyman'ın başarısındaki en önemli sır belki de devlet yönetiminde, ilmiyede, kültür ve sanatta, alanlarının en yetenekli insanlarını bulması ve sonrasında onları yükseltmesi, koruması ve çalıştırmasıdır. Bu yüzden tarihimizin seçkin dehalarının Osmanlı Devleti'nin yücelmesinde büyük katkıları olmuştur. Kanunî Sultan Süleyman döneminde ilmin gelişmesinde görülen en belirgin özelliklerden biri de kurum inşalarının ve atamalarının tespit edilen ihtiyaçlar doğrultusunda yapılmış olmasındadır.

7. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu deniz coğrafyacılığı ve haritacılığı konusunda diğer kıta ülkelerine oranla daha donanımlı adımlar ve sıçrayışlar yapmıştır. Yenilmezliğiyle bilinen Osmanlı donanması ve Türk-Osmanlı korsanları, bir yandan Hint Okyanusu'na bir yandan da Atlas Okyanusu'na kadar uzanmayı başarabilmiştir. Bu yolculuklar ve incelemeler doğrultusunda dönemlerinin en iyi iki Türk Amirali Pîrî Reis ve Seydi Ali Reis, dünya mirasına büyük katkılar sağlayacak deniz coğrafyası eserleri hazırlamışlardır.

8. Kanunî Sultan Süleyman döneminde başta mimari, hat, minyatür ve bunun gibi geleneksel el sanatlarında farklı kültür, din ve etnisiteden gelen sanat akımları ve sanatçı üslupları, devlet yönetimiyle paralel bir anlayış göstererek toplumda büyük bir bütünlük sağlamıştır. Bu dönemin klasik sanat anlayışı hemen hemen bütün kollarda bir sıçrama göstermiştir

9. Kanunî Sultan Süleyman ve Osmanlı mimarisinin önde gelen isimleri, o dönemde su sıkıntısını çözmek için de çeşitli çözümler bulmuş, bentler, su kemerleri, su yolları ve suyu dağıtan mekanizmalar geliştirmiş, toplum faydasına sunulan mahalle arası çeşmeler ve sebillerle gereken yapısal desteği vermişlerdir.

10. Kanunî döneminde musiki de gelişmiş ve Enderun'daki "Cemâat-i mutribân" olarak bilinen gurubun sanatçı sayıları artmış ve çeşitli ödenekler ve desteklerle sanatlarını icra edebilmeleri sağlanmıştır.

11. Gerek mimari alanda ve gerekse süslemeye dair sanatlarda klasik ve yenilikçi bir devir olan Kanunî saltanatında, yazı biçimleri de önemli bir sıçrama göstermiş, dönemin temel ekolü olan Aklâm-i Sitte'ye ait muhakkak ve reyhanideki harfler daha az yuvarlak ve keskin oylumlara sahip olmasından ötürü bırakılmış, yerine sülüs ve özellikle Kur'ân-Kerîm gibi hacimli metinlerde nesih biçimlerine geçiş yapılmıştır.

12. Kanunî döneminde yükselen tezhip sanatı ve saray nakkaş hanesinin yoğun çalışmaları ile Topkapı Sarayı müzesinde sergilenen el yazmalarının çokluğu da göz önüne alındığında bu zamanların daha önceki yıllara oranla kitap üretiminde en yüksek seviyeye ulaştığı söylenebilir. Kanunî Sultan Süleyman'ın tahta çıkışının ilk zamanlarından itibaren klasik Osmanlı minyatürü en olgun dönemini yaşamış ve şehnâmelerin ile gazavâtnâmelerin minyatürlerle süslenmesi ilk olarak bu dönemde gerçekleşmiştir.

13. Kanunî döneminde çinicilik sanatında ilk defa renkli sırdan kopup sır altı tekniğine geçilmiştir. Kırmızı renkte çinilerin kullanıldığı ilk yapı olarak da bilinen ve sır altı tekniğiyle çini süslemeleri yapılan ilk eser Süleymaniye Camii'dir.

İkinci bölümdeki incelemelerden sonra şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Kanunî Sultan Süleyman'ın kırk altı yıllık saltanatı esnasında Türk dili ve edebiyatı diğer dönemlerde olmadığı kadar büyük bir gelişme göstermiştir. Muhibbî

mahlasıyla şiiirler de kaleme alan Kanunî, tarihte her zaman için şair koruyucusu olarak bilinmiş, çevresinde önemli bir şair ekibi toplamış, biraz olsun kalemle haşır neşir olan, az da olsa bir başarı gösteren her şair, ülkenin en uzak köşelerinden bile İstanbul'a, padişahın yanına gelip yeteneklerini ve eserlerini sunup beğenilerini kazanmak için uğraş vermiştir. Kanunî, şairlerle önemli dostluklar kurup şiir üzerine karşılıklı fikir alışverişlerinde bulunmuş, bununla birlikte geçmiş dönem şairlerini de okumuş ve incelemiştir. Belki de bu tavrıyla hem kendi şiirini hem de döneminin şiirini diri tutmayı başarabilmiş, tahtta olduğu süreç edebiyatın diğer dönemlerine oranla daha hareketli ve köklü gelişmelere sebep olmuştur. Birçok şairi okumuş ve edebî beğendiği şiiirlere nazireler yazmaktan yazmıştır.

2. Döneminin sanat, edebiyat ve kültür konusunda merkez şehirleri olan Bağdat, Konya, Bursa ve Edirne gibi önemli şehirler Kanunî zamanında bu önemini yitirerek bu konularını İstanbul'a bırakmak zorunda kalmıştır. Diğer Türk kültürlerinde olduğu üzere özellikle Anadolu ve Rumeli'de halk edebiyatı da yükselişe geçmiş, kendi klasik uyumunu belirli bir sınır içinde görkemli boyutlara taşımıştır.

3. Türk edebiyatının önemli damarlarından biri olan mesnevî, Kanunî Sultan Süleyman döneminde, önceki ve sonraki dönemlere bakıldığında önemli bir gelişme göstermiştir. Bunun en başat sebebi Kanunî döneminde artan sınır ve toprakların yanı sıra devlet yönetiminin de güçlenmesinden sonra, özellikle din, ahlak gibi konuların daha çok işlenmesinin sebebi dönem itibarıyla servet ve konfor imkânının toplum yapısını bozacağından duyulan endişedir. Kanunî Sultan Süleyman dönemi bütünüyle ele alındığında XVI. yüzyılda İran edebiyatından çok önemli eserler Türkçeye çevrilmiştir.

4. Kanunî Sultan Süleyman devrinde öncelikle İran şairlerinin üslubu ağır gelse de Fuzûlî, Hayâlî ve Bâkî gibi Türk şairlerin yanı sıra Türkçeye önem veren şairler de yetişmiş ve Türk şiir İran şiirine yerleşemeyen bir zarafet ve içerik kazanmıştır. Bu dönem şiiri, önceki asra ait şiirden biraz daha farklı ve süslü bir dille yazılmış ve İran şiiri etkisinden sıyrılarak Türk Şiirinin klasik dönemini oluşturmuştur.

Sonuç olarak, Kanunî Sultan Süleyman Osmanlı tarihi içerisinde kırk altı yıl sürmüş saltanatıyla en uzun süre tahtta kalıp hükmetmeyi başarabilen tek padişah olmuştur. Osmanlı Devleti'nin beka ve menfaatini ailesi dâhil her şeyin üstünde tutmuştur. Şehzade Mustafa ve Bayezid olayları bunun en belirgin örnekleri olarak

kabul edilir. Bizzat katıldığı on üç seferin sonrasında, gücüne yaraşır biçimde savaş meydanında gözlerini hayata yummuştur.

Ve bu görkemli devir, Osmanlı Devleti'nin sonraki kuşak padişah saltanatları sırasında da unutulmamış, hep en iyi dönem olarak anılmış ve imparatorluğun zor zamanlarında Kanuni'nin dönemi "Altın Çağ" kavramıyla nitelendirilmiştir.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, Namık (2017). *Riyâzü'ş-Şuara (Tezkiretü'ş-Şuara)*, Riyâzî Muhammed Efendi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Açıl, Berat (2016). “Hâverî (Ö. 1565) ve Dîvânçesi”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Diyarbakır, Yıl; 8, C., XVI. sy., 16, ss.172-216.

Adivar, A. Adnan (1982). *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Afyoncu, Erhan (2010). “Şemsî Ahmed Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.527-529.

Afyoncu, Erhan (2012). *Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanunî ve Pargalı İbrahim Paşa*, ed., Erhan Afyoncu, çev., Pınar Gökpar-Elettra Ercolino, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Afyoncu, Erhan (2018). *Muhteşem Süleyman*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Ak, Mahmut (2009). “Seydi Ali Reis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.21-24.

Akgündüz, Ahmet (1994). “Ebussuûd Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 365-371.

Akkuş, Mehmet (1991). *Menâkıb-ı Sultan Süleyman (Risâle-i pâdişâh-nâme)*, Eyyübî, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Aksoy, Hasan (2002). Kınalızâde Ali Efendi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 416-417.

Aksoy, Hasan (2010). “Şemseddin Sivâsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.523-526.

Akün, Ömer Faruk (1988). “Ahdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.,I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.509-514.

Akün, Ömer Faruk (1991). “Bâbü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.,IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.396-400.

Alparslan, Ali (1996). “Gubârî Abdurrahman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.167-169.

Alparslan, Ali (1999). “Osmanlı’da Hat Sanatı’nın Gelişmesi ve Bunun Nedenleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 35-42.

Altun, Ara (2007). “İznik Kazıları Işığında Osmanlı Çini ve Seramikleri”, *Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ed., Gönül Önet, Zehra Çobanlı, Ankara, ss. 309-325.

And, Metin (2019). *16. Yüzyılda İstanbul -Kent-Saray- Günlük Yaşam-*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Anıl, Adile Yılmaz (2010). “Şah İsmâil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.,XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.256.

Apaydın, H. Yunus (2009). “Siyâset-i Şer’iyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 299-304.

Arık, Rüçhan (2007). “Selçuklu Saraylarında Çini”, *Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ed., Gönül Önet, Zehra Çobanlı, Ankara, ss. 73-101.

Arıkan, Zeki (1999). “Avrupa’da Türk İmgesi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 81-93.

Arslan, Ahmet Turan (1999). "XVI. Asır Osmanlı İlmi Hayatına Genel Bir Bakış", *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 36-43.

Asa, Meral (2003). “Bir 16. Yüzyıl Portresi Beşiktaşlı Yahya Efendi”, *Journal of Turkish Studies/ Türklük Bilgisi Araştırmaları (Kaf Dağı’nın Ötesine Varmak: Festschrift in Honour of Günay Kut, I)*, C., XXVII/I, Harvard, ss. 131-160.

Aslanapa, Oktay, (1986). “Türk Minyatür Sanatının Gelişmesi”, *Erdem*, sy., 6, ss. 851-865.

Âşık Çelebi (2017). *Meşâ’irü’ş-şu’arâ*, haz., Filiz Kılıç, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Ateş, Süleyman (1999). “Osmanlı Müfessirleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 143-162.

Ayan, Hüseyin (1979). *Şeyhoğlu Mustafa, Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferahşâd)*, İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. Erzurum.

Ayan, Hüseyin (1993). “Bir Nazire Mecmûası”, *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türklük Araştırmaları Dergisi*, Âmil Çelebioğlu Armağanı, İstanbul, sy., 7, 111-118.

Ayan, Hüseyin (2002). *Nesîmî Dîvânı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, C.,II, Ankara.

Aydemir, Yaşar (2017). *Ravzî Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Aydemir, Yaşar (2018). *Ramazan Behîştî Dîvânı*, haz., Yaşar Aydemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Aydın, M. Akif (1994). “Osmanlıda Hukuk”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed., Ekmeleddin İhsanoğlu, C., I, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayınları, İstanbul, ss. 375-437.

Azamat, Nihat (2012). “Üftâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XLII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.282-283.

Babacan, İsrâfil (2007). “16. Asırda Osmanlı Sahası Şâirleri Hakkında Yazılmış “Tezkire-i Mecâlis-i Şu’arâ-yı Rûm” Adlı Tanınmayan Bir Tezkire” *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, C.,0, sy., 40, ss.1-16.

Babinger, Franz (1982). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev., Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Bağcı, Serpil; Çağman, Filiz; Renda, Günsel; Tanındı, Zeren (2006). *Osmanlı Resim Sanatı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Banarlı, Nihad Sami (1983). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.,1, Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar, XVI. Asırda Orta Asya Türkçesi Edebiyatı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul. ss.,516-522

Bang, W; Rahmeti, G.R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Semineri Neşriyatından, İstanbul.

Bayak, Cemal (2009). “Sehâbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.309-310.

Behar, Cem, (2020). *Orada bir musiki var uzakta...,XVI. Yüzyıl İstanbul'unda Osmanlı/Türk Musiki Geleneğinin Oluşumu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Binark, İsmet (1975) *Eski Kitapçılık Sanatlarımız*, Kazan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, Ankara.

Binark, İsmet (1978). “Türkler’de Resim Ve Minyatür Sanatı”, *Vakıflar Dergisi*, sy.,12, ss.271-289.

Bostan, İdris (2006). *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Bostan, İdris (2007). “Pîrî Reis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 283-285.

Bursalı Mehmed Tahir Bey (1972). *Osmanlı Müellifleri*, haz., A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, C., I., Meral Yayınevi, İstanbul, 1972.

Busbecq, (2011). *Türk Mektupları -Kanunî Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)-*, çev., Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Bülbül, Tuncay (2016) “Muhibbî’nin “Gibi” Redifli Gazeline Ebussuûd Efendi’nin Bilinmeyen Bir Naziresi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* sy.,17, İstanbul. ss. 1-12.

Canım, Rıdvan (2009). “Sehî Bey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.316-317.

Canım, Rıdvan (2018). *Tezkiretü’ş-şuarâ ve Tabsıratü’n-Nüzemâ Latîfi*, (İnceleme-Metin) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Canpolat, Mustafa (1995). *Mecmû’atü’n-Nezâ’ir Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Cezar, Mustafa (1965). *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul.

Coşkun, Vildan. S. (2013). “Zâtî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.150-151.

Çağman, Filiz; Tanındı, Zeren (1979). *Topkapı Sarayı Müzesi İslâm Minyatürleri*, Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları, İstanbul.

Çalikoğlu, M. Asım, (1960). *Sünbül Efendi ve Merkez Efendi'nin Resimli Hayatı ve Hüviyetleri*, İsmail Akgün Basımevi, İstanbul.

Çavuşoğlu, Mehmed (1981). *Dîvânlar Arasında*, Umran Yayınları, Türk Düşünürleri Deneme Dizisi:1, Ankara.

Çavuşoğlu, Mehmed (1991). “Bâkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.,IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.537-540.

Çavuşoğlu, Mehmed (1992). “Basîrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.,V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.105-106.

Çavuşoğlu, Mehmed, (1986). “Dîvân Şiiri”, *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı, sy., 415-416-417, C., LII, Ankara. ss.1-16.

Çelebi, İlyas (2002). “Kemâl Paşa-zâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 245-247.

Çelebioğlu, Âmil (1982). *Türk Ninnileri Hazinesi*, Ülker Yayınevi, İstanbul.

Çelebioğlu, Âmil (1983.) "Türk Edebiyatında Manzum Dini Eserler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Şükrü Elçin Armağanı, Ankara, ss.153-166.

Çelebioğlu, Âmil (1994). *Kanûnî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Çevik, M. Savaş (2013). “Karahisârî Kur'an'ının Hat ve Grafik Sanatlar Açısından Değerlendirilmesi”, *Osmanlı'dan Günümüze Hüsn-i Hat Sempozyum Bildiri Metinleri-*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Amasya, s.s. 345-365.

Çıpan, Mustafa (2010). “Şâhidî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.,XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.273-274.

Çiftçi, Cemil, (2003) *Tasavvuf Kitabı*, Bilge Seyidoğlu “Halk Şairlerinde Tasavvuf, Kitabevi Yay. ss.353-373.

Çolak, Fatih; Akpınar, Cemil (1996). “Bedreddin Gazzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 537-539.

Dávid, Géza (2009). “Sigetvar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 157-159.

Demir, Recep (2014). “XVI. Yüzyıl Şairi Garâmî'nin Edebiyat Çevresi ve Saraya Yaklaşma Gayretleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.,VII, sy.,:33, s.80-92.

Derman, Fatma Çiçek (1999). “Osmanlı Asırlarında Üslup ve Sanatkârlarıyla Tezhip Sanatı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.108-119

Derman, Fatma Çiçek; Duran, Gülnur (2010). “Şah Kulu” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 283-284.

Derman, Uğur (1999). “Osmanlı Türklerinde Hat Sanatı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 17-25.

Develi, Hayati (2003). Sâî Mustafa Çelebi, Yapılar Kitabı, *Tezkiretü'l Bünyân ve Tezkiretü'l-Enbiye*, (Mimar Sinan'ın Anıları), Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş., İstanbul.

Dia (1993). “Celâlzâde Salih Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.262-264.

Donuk, Suat (2017). *Nev'izade Atayi'nin Şaka'ik Zeyli*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.

Duran, Gülnur (2001). “Karamemi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.362-363.

Durmuş, İsmail (2003). “Leylâ ve Mecnûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.159-160.

Duyar, Hidayet (2009). “On Altıncı Yüzyıl Şairlerinden Kabûlî'nin Şiirleri”, *Türkoloji Araştırmaları*, C., 4, sy.,2, ss..307-362.

Elçin, Şükrü (1974). “*Kul Pîrî ve Şehzâde Bâyezid Ağıldı*” Türk Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, sy., 146, ss., 78-80.

Elçin, Şükrü (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Eliaçık, (Muhittin (2011). "Osmanlı'da Manzum Fetva Geleneği", *Türkiyat Mecmuası*, C., 21, sy., 2, s.105-145.

Emecen, Feridun (1989). "Kanunî Süleyman Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İlmî Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, C., X, Çağ Yayınları, İstanbul, ss. 313-382.

Emecen, Feridun (1994). "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed., Ekmeleddin İhsanoğlu, C., I, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayınları, İstanbul, ss. 5-63.

Emecen, Feridun (2000). "İbrâhim Paşa, Makbul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.,XXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.333-335.

Emecen, Feridun (2010). "Süleyman I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 62-74.

Emecen, Feridun (2018). *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları - I*, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, Ankara.

Er, Şaban (2013). *Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyâtı [Dîvânı Ve Mektûbâtı] Ve Vizeli Şeyh Alâ'eddîn Ali Efendi'nin Şiirleri*. Kutup Yıldızı Yay. İstanbul.

Erdem, Sadık (1994). "İshak Çelebi'nin Hayatı-Şahsiyeti ve Eserleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy., 91, ss. 99-120.

Ergin, Muharrem (1989). *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Ergun, Sadettin Nüzhet (1936). "Abdî- Abdülvehhab-İslî", *Türk Şairleri*, C., I, Suhulet Basımevi, İstanbul, ss. 178-179.

Ergun, Sadettin Nüzhet (1936). "Arşî", *Türk Şairleri*, C., II, Suhulet Basımevi, İstanbul, ss. 495-498.

Ergun, Sadettin Nüzhet (1936). "Bâkî", *Türk Şairleri*, C., II, Suhulet Basımevi, İstanbul, ss. 697-725.

Ergun, Sadettin Nüzhet (1936). "Cenâbî", *Türk Şairleri*, C., III, Suhulet Basımevi, İstanbul, ss. 1016-1018.

Ergun, Sadettin Nüzhet (1936). “Cevherî”, *Türk Şairleri*, C., III, Suhulet Basımevi, İstanbul, ss. 1046-1049.

Ergun, Sadettin Nüzhet (1936). “Derûnî”, *Türk Şairleri*, C., IV, Suhulet Basımevi, İstanbul, ss. 1158-1159.

Erkan, Mustafa (1999). “Hüsrev ve Şîrin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.53-55.

Ersoy, Eren (2012). “XVI. Asır Şairi Azîzî’nin (ö. 1585) Bazı Gazelleri”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C., X, sy.,1, 140-161.

Esin, Emel (1979) “Merkez Efendi ile Şah Sultan Hakkında Bir Hâşiye”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Mecmuası*, sy., XIX, ss.65-92.

Eyice, Semavi (1999). “Osmanlı Devri Türk Mimarisi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 79-101.

Eyüboğlu, Sabahattin (1993). *Pir Sultan Abdal*, Cem Yayınevi, İstanbul.

Faroqhi, Suraiya (2002). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam -Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla-*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Genç, İlhan (2018). *Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevleviyye*, Esrâr Dede, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Genç, Vural (2016). “Kanunî Sultan Süleyman’ın Nikris Hastalığına Atfedilen Farsça Bir Reçete”, *Belleten*, C., LXXX, sy., 287, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss.53-54.

Gıynaş, Kamil Ali (2017). *Pervâne Bey Mecmuası*, Abdullah, Pervâne b. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Gibb, E.J. Wilkinson (2015). *Osmanlı Şiiri Tarihi*, C.,I-II çev., Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yay. Ankara.

Gökbilgin, Tayyib (1953). “Murad I. Tesisleri ve Bursa İmaretı Vakfiyesi”, *Türkiyat Mecmuası*, C., X, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, ss. 217-234.

Gökbilgin, Tayyib (2019). *Kanunî Sultan Süleyman*, Kronik Kitap, İstanbul.

Gökcan Türkdoğan, Melike 2011. *Klasik Türk Edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Gölpınarlı, Abdülbaki (1953). *Pir Sultan Abdal, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Varlık Yayınevi, İstanbul.

Göyünç, Nejat (1999). “Kuruluş Devrinde Askerî Teşkilat ve Devşirme Düzeni”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 558-560.

Gruber, Christiane (2020). *Osmanlı-İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, çev., Erdem Gökyaran, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Günay, Umay Türkeş (1999). “Osmanlı İmparatorluğu ve Türk Halk Kültürü”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 23-50.

Has, Şükrü Selim (1997). "Halebî, İbrâhim b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 231-232.

İhsanoğlu, Ekmeleddin (1999), “Osmanlı Bilimine Toplu Bakış”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 17-24.

İnalcık, Halil (1999). “Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 37-117.

İnalcık, Halil (2003). *Şair ve Patron*, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

İnalcık, Halil (2009). *Seçme Eserleri - II - Devlet-i ‘Aliyye - Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - I - Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

İnalcık, Halil (2021). *Has-bağçede ‘ayş u tarab, Nedimler, Şairler, Mutribler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

İnan, Abdülkadir (1992). *Çağatay Edebiyatı*, Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 3.Cilt, ss., 80-102. Ankara.

İnan, Afet (1937). “Bir Türk Amirali, XVI’ıncı Asrın Büyük Geografi: Pirî Reis”, *Belleten*, C., I, sy., 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 317-332.

İnanır, Ahmet (2012). “İbn Kemal’in Tabakâtü’l Fukahâsı ve Değerlendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy., 37, Erzurum, ss. 65-86.

İpekten, Halûk (1996). *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

İpekten, Haluk vd. [Günay Kut, Mustafa İsen, Hüseyin Ayan, Turgut Karabey] (2017). *Heşt Bihişt Sehî Beg*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

İpşirli, Mehmet (1999). “Osmanlı Ulemâsı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 71-79.

İpşirli, Mehmet (2021). *Osmanlı İlmîyesi*, Kronik Kitap, İstanbul.

İsen, Mustafa (1992). “Beyânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.,VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.32.

İsen, Mustafa (2009). “Kınalızâde Hasan Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.417-418.

İsen, Mustafa (2017). *Künhü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısmı*, Gelibolulu Mustafa Âlî, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

İsen, Mustafa (2020). *Usûlî Dîvânı*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Kaçalin, Mustafa S. (1986). “Gülbaba”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.227-228.

Kadioğlu, İdris (2017). “Cemîlî Dîvânı’nın Dîbâcesi’ndeki Manzûmeler Üzerine”, *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C., IV. Sy., 13, ss.19-34.

Kadioğlu, İdris (2018) *Tezkire-i Şu‘arâ-yı Âmid, Ali Emîrî Efendi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Kalpakkı, Mehmet (1995). “Fevrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.505-506.

Kaplan, Yunus (2010). “Bursalı Dîvân Şairi Hicrî ve Şiirleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C., XVI, sy., 43 (Prof. Dr. Muhan Bali Özel Sayısı) , ss. 231-257.

Karahan, Abdülkadi (1966). *Figânî ve Dîvânçesi*, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Karahan, Abdülkadir (1949). "XVI. Asır Şairlerinden Figânî ve Şiirleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C., III, sy., 3-4, ss.389-410.

Karaman, Hayreddin (1996). "Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 1-14.

Kartal, Ahmet (2000). "Basîrî ve Türkçe Şiirleri", *İlmi Araştırmalar*, C.,0, sy.,10, ss. 77-96.

Kartal, Ahmet (2006). *Basîrî ve Türkçe Şiirleri*, Akçağ Yay. Ankara

Kartal, Ahmet (2009). "Türk'ün Fuzûlî Muhabbeti" 1. Türk Dünyası Şair ve Yazarları Sempozyumu, Fuzûlî'nin Türk Kültür ve Sanat Dünyasındaki Yeri, Bildiriler Kitabı, Yakın Doğu Üniversitesi Basımevi, Lefkoşa- KKTC, ss.12-23.

Kartal, Ahmet (2013). *Doğu'nun Uzun Hikâyesi: Türk Edebiyatında Mesnevi*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.

Kaya, Bayram Ali (2010). "Şehrengiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.461-462.

Kaya, Bayram Ali (2011). "Taşlıcalı Yahyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.156-157.

Kaya, Bayram Ali (2012). "Usûlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XLII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.213-214.

Kerslake, Celia (1993). "Celâlzâde Mustafa Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 260-262.

Kılıç, Filiz (2018). *Şâhî Dîvânı*, Şehzâde Bâyezîd, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Kılınç, Abdülhakim (2021). *Fuzûlî Dîvânı*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.

Kocatürk, Vasfi Mahir (1968). *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ayyıldız Matbaası. Ankara.

Koç, Mustafa; Tanrıverdi Eyyüp (2014). Gülşenî, Muhyî-i, *Menâkıb-ı İbrâhim Gülşenî*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.

Koncu, Hanife (2013). “Yûsuf ve Züleyhâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.38-40.

Kosal, Vedat (1999). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Klasik Batı Müziği”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 639-652.

Köksal, M. Fatih (2017). *Mecma’u’n-Nezâ’ir*, Edirneli Nazmî, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Kuban, Doğan (1999). “Sinan”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 190-201.

Kudret, Cevdet (1985). *Dîvân Şiirinde Üç Büyükler 2: Bâkî*, İnkilap Kitabevi, İstanbul.

Kunt, Metin (2017). “Sultan Süleyman ve Nikris”, *Muhteşem Süleyman*, haz., Özlem Kumrular, Timaş Yayınları, İstanbul.

Kurnaz, Cemal (1993) “Ümmî Dîvân Şairleri” *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türklük Araştırmaları Dergisi*, Âmil Çelebioğlu Armağanı, İstanbul. sy., 7, ss.367-391.

Kurnaz, Cemal (1998). “Helâkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.173.

Kurtoğlu, Orhan (2017). *Zâtî Dîvânî (Gazaller Dışındaki Şiirler) Zâtî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Kut, Günay (1988). “Acâibü’l-Mahlûkât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 315-317.

Kut, Günay (2003). “Lâmî Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.,XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.96-97.

Küçük, Sabahattin (2019). *Bâkî Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Küçükdağ, Yusuf (2007). “Pîrî Mehmed Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.,XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.280-281.

Kürkçüoğlu, Kemal Edip (1950). “Kanunî'nin Bâlî Bey'e Gönderdiği Hatt-ı Humâyûn”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C., VIII, sy: 1-2, Mart-Haziran, Ankara, ss. 225-231.

Levend, Agâh Sırrı (1956). *Gazavâtnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavâtnâmesi*, TTK Yayınları, Ankara.

Macit, Muhsin (2007). “Şiir”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, ed., Talât Sait Halman, C., II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 29-54.

Macit, Muhsin (2017). *Hatâyî Dîvânı*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.

Mahir, Banu (2017). *Osmanlı Minyatür Sanatı*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.

Mehmed Neşrî (1949). *Kitâb-ı Cihan-nümâ -Neşrî Tarihi-*, haz., Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, C., I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Mehr, Rahman Moshtagh; Değirmenci, Nihat (2012). “Kanunî Dönemi Yazılan ve İstanbul'daki Sel Felaketini Anlatan Mesnevî”, *Doğu Araştırmaları Dergisi*, sy.,9, İstanbul. ss.169-180.

Mengi, Mine (2005). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Meral, Arzu (2012). *Dîvân-ı Hazret-i Üftâde*. Revak Kitabevi. İstanbul.

Mermer, Ahmet (1993). "Azerî İbrahim Çelebi ve Nakş-ı Hayâl'i", *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul sy.,7, ss.473-500

Mesara, Gülbün (1987). “Türk Tezhip ve Minyatür Sanatı”, *Sandoz Bülteni*, sy., 25, İstanbul ss. 9-21.

Mülayim, Selçuk (2009). “Sinan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 224-227.

Naci, Muallim (2013). *Osmanlı Şairleri* (haz., Cemal Kurnaz) Kurgan Edebiyat Yayınları. Ankara.

Nas, Şevkiye Kazan (2019). *Husrev ü Şîrîn*, Celifî, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Nev'izâde Atâyî (2017). *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi Tekmileti's-şakâ'ik -Nev'izâde Atâii'nin Şakâ'ik Zeyli-*, haz., Suat Donuk, Kültür Bakanlığı Yayınları Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.

Ocak, Ahmet Yaşar (1986). “İbn Kemal’in Yaşadığı XV. ve XVI. Asırlar Türkiye’sinde İlim ve Fikir Hayatı”, *Şeyhülislâm İbn Kemal Sempozyumu -Tebliğler ve Tartışmalar-*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 30-38.

Öngör, Etem Ruhi (1999). “Osmanlı’da Türk Musikisi ve Çalgılar”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 572-583.

Öngören, Reşat (2004). “Merkez Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.200-202.

Özbilgen, Erol (2009). *Bütün Yönleriyle Osmanlı -Âdâb-ı Osmâniyye-*, İz Yayıncılık, İstanbul.

Özcan, Abdurrahman (1999). “Osmanlı Askeri Teşkilatı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 551-557.

Özcan, Abdülkadir (2006). “Kanuni Sultan Süleyman Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü”, *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu’na Armağan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları* (ed. Zeynep Tarım Ertuğ), İstanbul. ss. 113-154.

Özkan, Mustafa (1994). “Edirneli Nazmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.450-451.

Özkan, Zeki (2010). “Bizi Biz Yapan Değerlerden Biri: Sârbân Ahmed-i Velî”, *Tekirdağ Değerleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed., Aytekin Erdem vd. Dayanışma Basım, Yayın Eğitim ve Sanat Ürünleri, Tekirdağ, ss.175-178

Özkul Fındık, Nurşen (2007). “Beylikler ve Erken Osmanlı Seramik Sanatı”, *Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ed., Gönül Önet, Zehra Çobanlı, Ankara, ss. 233-241.

Özmen, Mehmet (2001). *Ahmed-i Dâ’î Dîvânı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Öztekin, Nezahat (1989). “Derzîzâde Ulvî Çelebî’nin Çâr-Ender-Çâr ve Pey-Ender-Pey Kasideleri”, *EÜ Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İzmir, sy., 5, ss. 39-65.

Öztelli, Cahit (1972). *Evlerinin Önü*, Hürriyet Yayınları, İstanbul.

Öztelli, Cahit (1976). *Uyan Padişahım*, Milliyet Yayınları.

Öztuna, Yılmaz (1989). *Kanunî Sultan Süleyman -Türk Büyükleri Dizisi: 117-* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Öztürk, Murat (2009). “Handânî ve Dîvânî”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van, sy.,17, ss.57-72.

Öztürk, Mustafa (2018). *Osmanlı Belgelerinde Halep*, ed., M. Taner Koltuk, haz., Nuran Koltuk, S. Atilla Sağlamçubukcu, Doç. Dr. Dünder Alıkcı, Doç. Dr. Mehmet Topal, Prof. Dr. Mustafa Öztürk, No: 25, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları (TDBB), İstanbul.

Öztürk, Necdet (1991). *Tevarih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, Hadîdî, Marmara Üni. Yayınları-Fen- Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

Pala, İskender (2003). “Leylâ ve Mecnûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.161.

Pala, İskender (2003). “Leylâ vü Mecnûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.162-164.

Peacock, A. C. S.; Yıldız, Sara Nur (2016). **(Editörler)** “*Anadolu Selçukluları, Ortaçağ Ortadoğusu’nda Saray ve Toplum*” “Anadolu Selçuklu Sultanlığı: Kaynaklar ve Yaklaşımlar” çev., A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Polat Aktaş, Neslihan; Özyıldırım, Ali Emre (2021). “Celâl-Zâde Sâlih Çelebi ve “Kıssa-i Fîrûz Şâh” Tercümesinin İlk Cildi Üzerine” *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, C.,7, sy.,4, ss.1476-1494.

Rogers, M.J; Ward, R.M. (1988). *Topkapı Sarayı Hazineleeri, Muhteşem Süleyman Çağı*, çev., Cihan Arın, T.C Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Berlin.

Sağırılı, Abdurrahman (2010). “Süleymannâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.124-127.

Saraç, M.A.Yekta (1977). “Emrî ve Edebî Kişiliği”, *İ.Ü. Türkiyat Mecmuası*, C., XX, İstanbul, ss.315-331.

Saraç, Mehmet. A. Yekta (2011). *Emrî Dîvânı*, Emrî, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Savaş, Hamdi (2000). “İshak Çelebi, Kılıççızâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.,XXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.528-529.

Sefercioğlu, Nejat (2007). “Nev’î”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.,XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.52-54.

Selen, Hamit Sadi (1937). “16’ıncı Asırda Yapılmış Anadolu Atlası -Nasuh Silahi’nin ‘Menazil’i-”, *İkinci Türk Tarihi Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları (1943), sr., IX, No: 2, İstanbul, ss. 813-817.

Selen, Hamit Sadi (1937). “Pîrî Reis’in Şimalî Amerika Haritası”, *Belleten*, C., I, sy., 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 515-519.

Senemoğlu, Yavuz (1973). *Kitâb-ı Bahriyye -Denizcilik Kitabı- Pîrî Reis*, C., I, Tercüman Gazetesi Yayınları, Ankara.

Serin, Muhittin (2001). “Karahisârî Ahmed Şemseddin” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 421-424.

Serin, Rahmi (1984). *İslam Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler*, Petek Yay, İstanbul.

Sevengil, Refik Ahmet (1965). *Yüzyıllar Boyunca Halk Şairleri*, Atlas Kitabevi, İstanbul.

Severcan, Şerafettin (1999). “Süleymannâmeler”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 301-317.

Sevgi, Ahmet (1990). “Latîfî’nin Gözden Kaçan Bir Risalesi Yahut İskender Çelebi’ye Sunduğu Bahâriyye” *Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy.,5, 47-54.

Sevgi, Ahmet (2003). “Latîfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.111-112.

Solmaz, Süleyman (2018). *Gülşen-i Şu‘arâ*, Ahdî, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- Subaşı, Hüsrev (1999). “Hattat Osmanlı Padişahları”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 52-60.
- Sungurhan, Aysun (2017). *Beyânî Tezkiresi (Tezkîretü’ş-şu’arâ)*, Beyânî (Mustafa Cârullâhzâde), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Sungurhan, Aysun (2017). *Tezkîretü’ş-şu’arâ*, Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Şahin, Haşim (2014). “XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Çok Yönlü Bir Âlim: Beşiktaşlı Yahyâ Efendi”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, C., XLIII, İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, ss.125-144.
- Şen, Murat (1999). “Osmanlı Hukukunun Yapısı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 327-339.
- Şentürk, Ahmet Atilla; Kartal, Ahmet (2018). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Tahirzade, Hüseyin Behzad (1953). “Minyatürün Tekniği,” *AÜ İFD*, sy., 1, Ankara, ss. 29-32.
- Tanıdı, Zehra (1999). “Osmanlı Sanatında Cilt”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.103-107.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1977). *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yay, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2017). *Huzur*, Dergâh Yayınları, Ankara.
- Tarlan, Ali Nihad (1945). *Hayâlî Bey Dîvânı*, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından, İstanbul.
- Tarlan, Ali Nihad (1992). *Necatî Beg Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Tarlan, Ali Nihad (2013). *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Taşkıran, Cemalettin (1999). “Yükselme Döneminde Osmanlı Ordusu”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 561-568.
- Tatçı, Mustafa (1998). “Hayretî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.61-62.

Tezcan, Nuran (1979.) “Bursalı Lâmi‘î Çelebi”, *Türkoloji Dergisi*, C. VIII, sy.,1, Ankara, ss. 305-343.

Tıgılı, Fatih (2007). “Rahmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.421-422.

Tietze, Andreas (1951). “XVI. Asır Türk Şiirinde Gemici Dili, Âgehî Kasidesi ve Tahmisleri”, *Türkiyat Mecmuası*, C.,IX, ss.113-138.

Topal, Mehmet (2016). “Osmanlı Sultanlarının Av Seferlerinde Tekirdağ’ın Yeri”, *Rodosto’dan Süleymanpaşa’ya Tekirdağ -Uluslararası Tekirdağ Tarihi Sempozyumu Bildirileri-*, ed., Murat Yıldız, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Toparlı, Recep (1984) *Şemseddin Sivasi Divanı*, Sivas Belediyesi, Sivas.

Tosun, Necdet (1997). “Seyyid Nizamoğlu Seyfullah, Hayatı ve Eserleri”, *İlam Araştırma Dergisi*, C.,II, sy.,1, ss.153-164.

Tunç, Semra (2000). "Muhibbî Dîvânı'nda Şiir ve Şâir ile İlgili Değerlendirmeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy.,7, ss.265-283.

Turan Bakır, Sitare (2007). “Osmanlı Sanatında Bir Zirve, İznik Çini ve Seramikleri”, *Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ed., Gönül Önet, Zehra Çobanlı, Ankara, ss. 279-305.

Turan, Şerafettin, (1958). “İb-ni Kemal’in Kanuni Süleyman’a Bir Mektubu”, *Tarih Vesikaları*, Yeni Seri, Cilt.,1, sy.,17, ss. 221-225.

Tüfekçioğlu, Abdülhamit (1999). “Osmanlı Döneminde Hat Sanatı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 43-51.

Tülücü, Süleyman (1999). “Ünlü Bir Osmanlı Âlimi İmam Birgivi ve ‘İzhar’ı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 107-113.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1977). “Arşî”, C.,1, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Uğur, Ahmet (1987). *İbn-i Kemâl*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Uluçay, Çağatay (1970). “Kanunî Sultan Süleyman ve Ailesi İle İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar”, *Kanunî Armağanı*, VII. Seri, No: 55, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 227-257.

Unat, Yavuz (2016). “16. Yüzyılda Osmanlılarda Çok Yönlü Bir Bilim İnsanı: Matrakçı Nasuh”, *Dört Öge*, sy., 9, Ankara, ss. 17-37.

Uzun, Mustafa İsmet (1997). “Hâşimî Emîr Osman Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.411-412.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1960). “Babasından Sonra Saltanatı Elde Etmek İçin Kardeşi Selim’le Çatışan Şehzâde Bayezid’in Amasya’dan Babası Kanunî Sultan Süleyman’a Göndermiş Olduğu Arıza”, *Belleten*, C., XXIV, sy., 96, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 598-599.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1967). “Şehzade Mustafa’nın Ölümünde Medhali Olan Vezir-i Âzam Rüstem Paşa’nın İkinci Sadaretinde Yeniçerilerin Ağalarından Şikâyeti Havi Kanunî Sultan Süleyman İle Rüstem Paşa’ya Pek Ağır Mektupları”, *Belleten*, C., XXXI, sy., 122, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 191-200.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1977) “Osmanlılar Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı”, *Belleten*, C., XLI, sy.,161, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss.79-114.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Tarihi -Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime ile Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan İstanbul’un Fethine Kadar-* C., I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Tarihi -İstanbul’un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman’ın Ölümüne Kadar-*, C., II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Üçer, Münevver (2019). “Kültürel Miras Farkındalığı Bağlamında “Gelenek Gelecektir.” *Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, C.,12, Özel Sayı, ss.86-97.

Ünver, A. Süheyl (1951). *Müzehhib Karamemi*, T.C. İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Ünver, A. Süheyl (1964) *Hattat Ahmed Karahisârî*, Afyon Turizm Derneği Yayınlarından, İstanbul.
- Ünver, Süheyl (1964). “İstanbul Fethinden Sonra İlim ve San’at”, *Fethin 511’inci Yıldönümü Konferansları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 16-28.
- Yalar, Mehmet (2001). “XVI. Yüzyıl Bursa Âlimleri ve Arap Diline Katkıları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C., X, sy., 1, Bursa, ss.127-136.
- Yavuz, A Fikri; Özen, İsmail (1972). Bursalı Mehmed Tahir Bey *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınevi, C.,I, İstanbul..
- Yavuz, Kemal; Yavuz, Orhan (2016). *Muhibbî Dîvânı*, Kânûnî Sultan Süleyman, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, C., II, İstanbul.
- Yazıcı, Tahsin (1956). “Fetihten Sonra İstanbul’da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, sy.,2, ss. 87-113.
- Yazıcı, Tahsin (1991). “Ârifi Fethullah Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.371-373.
- Yazıcı, Tahsin (2003). “Leylâ ve Mecnûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.160.
- Yazıcıoğlu, M. Sait (1999). “Osmanlı Dönemi Türk Kelâm Bilginleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.176-186.
- Yenişehirlioğlu, Filiz Çalışlar (1999). “Saltanat İdeolojisi ve Osmanlı Sanatı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, ed., Güler Eren, C., IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.17-22.
- Yılmaz, Hacı (2000) “Feyznâme-i Misâlî Gülbaba”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara, C.,6, sy., 15, ss. 95-105.
- Yurdaydın, Hüseyin. Gazi (1995). “Bostan’ın Süleymannâmesi, (Ferdî’ye Atfedilen Eser)”, *Belleten*, C.,XIX, sy., 74, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss.137-202.
- Yücel, Yaşar – Sevim, Ali (1991). *Klasik Dönemin Üç Hükümdarı - Fatih-Yavuz-Kanuni*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Yücer, Hür Mahmut (2010). “Sünbül Sinan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., XXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.135-136.

Yüksel, Emrullah (1992). “Birgivi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 191-194.

EKLER

Ek 1: Tablolar Listesi

Tablo 1: 1527-1528 yıllarına ait bir ekonomi tablosu.

	Milyon akçe
Padişah'ın özel harcamaları	3.5
Timarlar	166.00 (Rumeli'de 17.288 kişi Küçük Asya vilayetlerinde 16.468 kişi)
Kapı-kulu askeri (Yeniçeri ve Süvariler, topçular ve öteki Kapı-kulu ve Saray hizmetlileri)	66.00 (hepsi 27.049 kişi)
Kale mustahfızları ve donanma asker	40.00 (hepsi 23.017 kişi)

Tablo 2: 1544-1552 tarihli, âlimlere öğrencilerini mülâzım vermek için kaçır kontenjan ayrıldığını gösteren tablo.

³⁶ Bilginin İsmi	Ne sebeple verildiği	Aded	Tarih
Ebussuud Efendi	Rumeli kadiaskerliğinden şeyhülislâmlığa geçişte	6	1545
Şeyh Mehmed Efendi	Rumeli kadiaskeri olunca	3	1545
Muslihiddin Efendi	Rumeli kadiaskeri olunca	3	1547
Muslihiddin Efendi	Tebriz seferine katılması	3	1548
Emir Efendi	Anadolu kadiaskeri olunca	3	1547
Muslihiddin Efendi	Anadolu kadiaskeri olunca	3	1547
Sinan Çelebi Efendi	Anadolu kadiaskeri olunca	3	1547
Sinan Efendi Kazasker	Tebriz seferine katılması	2	1548
Sinan Efendi	Amasya müftüsü olunca	2	-
Abdülkadir Çelebi	Haleb kadı. Mekke kadılığına geçişte	2	1545
Kara Çelebi	Amasya kadısı olunca	1	1549
Perviz Efendi	Bağdat kadısı olunca	1	-
Mehmed Çelebi	Mekke kadısı olunca	2	1549
Yahya Çelebi	Bağdat kadısı olunca	1	1550
Salih Efendi	Mısır müfettişliğinden Fatih müderrisliğine tayinde	2	1546
Mevlâna Cürcan	Amasya medresesi müderrisi olunca	1	1548
Halil Çelebi	Üç şerefeli medrese müderrisi	1	1548

³⁶ Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlimiyesi*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s.227.

Tablo 3: Kanunî Sultan Süleyman döneminde inşa edilen medreseler

Sıra	³⁷ Medresenin İsmi	Banisi	Yeri
1	Süleymaniye Medresesi	Kanunî Sultan Süleyman	İstanbul
2	Süleyman Han Medresesi	Kanunî Sultan Süleyman	Mekke
3	Süleyman Han Medresesi	Kanunî Sultan Süleyman	Şam
4	Kanunî Süleyman Medresesi	Kanunî Sultan Süleyman	Rodos
5	Sultan Süleyman Medresesi	Kanunî Sultan Süleyman	Çorlu
6	Battaz Gazi Medresesi	Kanunî Sultan Süleyman	Seyitgazi
7	Yavuz Selim Medresesi	Kanunî Sultan Süleyman	İstanbul
8	Şehzade Medresesi	Kanunî Sultan Süleyman	İstanbul
9	Hatuniye Medresesi	Hafsa Sultan	Manisa
10	Hafsa Sultan Medresesi	Hafsa Sultan	Yenişehir
11	Haseki Sultan Medresesi	Hürrem Sultan	İstanbul
12	Haseki Sultan Kariye Med.	Hürrem Sultan	İstanbul
13	Haseki Sultan Medresesi	Hürrem Sultan	Kudüs
14	Mihrimah Sultan Medresesi	Mihrimah Sultan	Edirnekapı
15	Mihrimah Sultan Medresesi	Mihrimah Sultan	Üsküdar
16	Hatice Sultan Medresesi	Hatice Sultan	İstanbul
17	Hançeriye Medresesi	Hançerli Fatma Sultan	Bursa
18	Rüstem Paşa Medresesi	Rüstem Paşa	İstanbul
19	Rüstem Paşa Medresesi	Rüstem Paşa	Hayrabolu
20	Rüstem Paşa Medresesi	Rüstem Paşa	Kütahya
21	Rüstem Paşa Medresesi	Rüstem Paşa	Tekirdağ
22	Sokullu Mehmed Paşa Med.	Sokullu Mehmed Paşa	İstanbul
23	Fethiye Medresesi	Sokullu Mehmed Paşa	İstanbul
24	Esmahan Sultan Medresesi	Sokullu Mehmed Paşa	İstanbul
25	Pîrî Mehmed Paşa Medresesi	Pîrî Mehmed Paşa	İstanbul
26	Pîrî Mehmed Paşa Medresesi	Pîrî Mehmed Paşa	Silivri
27	Lütfi Paşa Medresesi	Lütfi Paşa	Tire
28	Mustafa Paşa Medresesi	Mustafa Paşa	Gebze
29	Kara Ahmed Paşa Medresesi	Kara Ahmed Paşa	İstanbul
30	İbrahim Paşa Medresesi	Makbul İbrahim Paşa	Hezergrad
31	Yeni Ali Paşa Medresesi	Ali Paşa	İstanbul
32	Hayreddin Paşa Medresesi	Barbaros Hayreddin Paşa	İstanbul

³⁷ Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlimiyesi*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s. 252-254.

33	Hayreddin Paşa Medresesi	Barbaros Hayreddin Paşa	Midilli
34	Güzelce Kasım Paşa Medresesi	Güzelce Kasım Paşa	İstanbul
35	Kasım Paşa Medresesi	Güzelce Kasım Paşa	Bozüyük
36	Kasım Paşa Medresesi	Cezeri Kasım Paşa	Bursa
37	Kaptan Sinan Paşa Medresesi	Sinan Paşa	İstanbul
38	Sofu Mehmed Paşa Medresesi	Sofu Mehmed Paşa	İstanbul
39	Mustafa Paşa Medresesi	Mustafa Paşa	Gelibolu
40	Hüsrev Paşa Medresesi	Deli Hüsrev Paşa	Haleb
41	Hüsrev Paşa Medresesi	Deli Hüsrev Paşa	Diyarbakir
42	Ali Paşa Medresesi	Cedid Ali Paşa	Babaeski
43	Ali Paşa Medresesi	Hadım Ali Paşa	Çatalca
44	Ahmed Paşa Medresesi	Ahmed Paşa	İstanbul
45	Hızır Paşa Medresesi	Hızır Paşa	Hayrabolu
46	Sofu Mehmed Paşa Medresesi	Sofu Mehmed Paşa	Sofya
47	Çakırcıbaşı Hasan Paşa Med.	Çakırcıbaşı Hasan Paşa	Edirne
48	Defterdar İbrahim Paşa Med.	İbrahim Paşa	İstanbul
49	Ramazanoğlu Medresesi	Ramazanoğlu Piri Mehmed Paşa	Adana
50	Yahyalı Mehmed Paşa Med.	Yahyalı Mehmed Paşa	Belgrad
51	Hadım İbrahim Paşa Med.	Hadım İbrahim Paşa	İstanbul
52	Haydar Paşa Medresesi	Hadım Haydar Paşa	İstanbul
53	Ahi Çelebi Medresesi	Ahi Mehmed Çelebi	Edirne
54	Haramiye Medresesi	Harem Efendi	İstanbul
55	Kadri efendi Medresesi	Abdülkadir Efendi	Bursa
56	Manav Kadı Medresesi	Mahmud Efendi	İstanbul
57	Papazzâde Mustafa Çelebi Med.	Mustafa Çelebi	İstanbul
58	Abdüselam Medresesi	Abdüselam Efendi	İstanbul
59	Eminiye Medresesi	Cafer Çelebi	Edirne
60	Hamamiye Medresesi	Hüsameddin Efendi	İstanbul
61	Defterdar Nazlı Mahmud Ef. Med.	Nazlı Mahmud Efendi	İstanbul
62	Hoca Dursun Medresesi	Hoca Dursun Efendi	Kandıra
63	Abdülbaki Medresesi	Abdülbaki Efendi	Tire
64	Âmâ Hasan Efendi Medresesi	Hasan Efendi	İstanbul
65	Yahya Efendi Medresesi	Beşiktaşlı Yahya Efendi	İstanbul
66	Sultan Çelebi Medresesi	Sinan Çelebi	Yenipazar
67	Hekimzade Medresesi	Hekimzade Muhyiddin Efendi	İstanbul
68	Kepenekci Hoca Sinan Medresesi	Kepenekci Hoca Sinan Efendi	İstanbul
69	Alaeddin Tekkesi Medresesi	Şeyh Alaeddin Efendi	İstanbul
70	Muhyiddin Bey Medresesi	Muhyiddin Bey	Amasya
71	Hüsrev Bey Medresesi	Hüsrev Bey	Bosna
72	Şerruh Kethudâ Medresesi	Ferruh Ağa	İstanbul
73	Mustafa Ağa Medresesi	Mustafa	İstanbul
74	Sekban Âli Medresesi	Ali Ağa	İstanbul

75	Ca'fer Ağa Medresesi	Ca'fer Ağa	İstanbul
76	Hüsrev Kethudâ Medresesi	Hüsrev Kethudâ	İstanbul

Ek 2: Kanunî Sultan Süleyman'ın nikris hastalığı için düzenlendiği düşünülen Farsça reçete.

FARŞA REÇETE³⁸

Huve

[Sultanın] bu hastalığın tedavi edilip edilemez olduğu yolundaki yüce fermanı [bu tarafa] hürmetle arz edilmişti.

Evvela [hekim] şunu arz eder ki [sultanın] mizâc-ı şerîfindeki hastalık belirtisi [arıza] esas olarak iki şeyden ibarettir. Bunlardan birincisi teheyüç ve nefhdir. Bir diğeri ise 'usr-i hareket (nikris)'tir. Bunun tedavisi mide ve ciğerin tedavisiyle mümkündür; az yiyip çok yememe hâline bağlıdır; bunlar tedavi olursa hastalık da tedavi edilmiş olur.

Öyleyse eğer yeme ve içme hususuna riayet, mide ve karaciğeri kuvvetlendirecek uygulamalara devam edilirse bu hastalık tedavi edilebilir.

Bu hastalığın tedavisi şudur: Devâü'l-leki; şarab-ı usûl, şarab-ı dînâr veya şarab-ı matbûhî ile kullandığı bu zamanda her gün bu devâü'l-lek'ten aç karnına bir miskâl içip, yukarıda bahsedilen şerbetlerin üzerine de 15 dirhem oranında bir miktarını da ılık su içinde eritip içmelidir. Her ne zaman bu teheyüç ortaya çıkarsa ısıtılmış kum kullanılmalı ve bunun yanında ayaklar da (pây-ı şerîf) tuzlu suyla yıkanmalıdır.

Gelelim 'usr-i hareket'e sebep olan arızaya. Hekimlerin de işaret edip söylediği gibi uzuv zayıf olmadıkça ve kendi rengini kaybetmeyip asıl rengini korudukça tedavi edilebilirdir ve bunun ilacı müşhildir. Bunu diğer tedbir ve uygulamalar izler.

³⁸ Vural Genç, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Nikris Hastalığına Atfedilen Farsça Bir Reçete", *Belleten*, C., LXXX, No:287, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2016, ss.53-54.

Ancak hava şimdilerde soğuktur. Havanın birkaç zaman içinde ısınması ve bu noktada tabibin işlerine de yardımcı olması beklenilmelidir. Ondan sonra inşallah çok iyi bir müşhil [tedavisi] ortaya çıkar, gerçekleşir ve de çok yararlı olur.

Ama Allah'a şükürler olsun ki [bu rahatsızlıkların] tedavisi ortaktır. Yani teheyyüc'e iyi ve faydalı gelen [her ilaç] 'usr-i hareket'e de iyi ve faydalı gelir. [Bu ilaçlardan] hiç biri diğer hastalığın tedavisine engel teşkil etmez. Ama teheyyüc'ü dikkate alarak onu bertaraf etmek tabiplerin nezdinde ilk sırada gelir ve en gerekli olan şeydir.

Mide ağrısı için uygulanan tedavi ve ilaçlar teheyyücün de tedavisi ve ilacıdır. Müshilden sonra inşallah [bu arıza] tamamen yok olur.

İki günde bir defa [sultanın] idrarını bir kaba yapması (kârûre), hekimlerin de bu idrarı görüp tahlil yapmaları gerekmektedir. [Sultanın] mizâc-ı şerîfine uygun olan tedbir ve tedaviler bu zaman [ona] arz edilmiştir. [Umulur ki] faydalı olur.

Ek 3: Kemal Paşa-zâde'nin Zamîrî hakkında Kanunî Sultan Süleyman'a yazdığı mektup.

SULTÂNÜ'L BERREYN, HÂKÂNÜ'L-BAHREYN³⁹

Ol Halife-i rûy-i zemîn Hazret-i emîrû'l-mü'minîn -Eazz'Allahu ensârehu ve zâafe iktidârehu - şeref-i izz-i huzur ı gubâr-ı hâk-i pâylarına egerçi ki nev'an sû-i edebdir, ammâ şol ki vâkı'-i hâldir ma'lilmunuzdur; hususân ehl-i ilm hakkında arz etmek menzilemiz mülâhaza idüb, hem eb âan-cedd ol âstâna abd-i mevrûs olduğumuza binâen tasdi' olunur ki: Dârü's-saltana-i mahrûse-i Kostantaniyye'de Semâniye Müderrislerinden Mevlânâ Zamîrî kulunuzun kemâl-i ehliyyet ve fazîlet mücebince zamânede olan ahâlî-i talebenin mevlânâ-yi mezbûra teveccühleri ve onların dahi keyfiyyet-i içtimâi ve kemâl-i iştigâli nihâyet derecededir, Hadîs'ten *Kitab-ı Meşârik*'a ba'zı fevâid-i celîle mülâhaza idüb bir mikdâr Meşârik şerh etmişler, insâf ile mütâlea olunacak andan keyfiyyet-i mevleviyyetleri ma'lûm olur. Fî'l-cümle Semâniye'de meşgul olan müderrislerin güzîdelerindedir. Ol âstâna abd u rikk-ı tâm olmak fazîlet-i zâidedir. Semâniye müderrislerinin her birisinin oğulları nâmına hakîkatte ehl-i ilm arasında heman kendülere âiddir, bir kaçır akçe ziyâde vazîfeleri vardır. Mûmâ-ileyh Mevlânâ-yi mezbûre dahi alâka-i ubudiyyetleri mücebince anlardan vazîfe ziyâde olmak elyak ve ensebdir. Fe-keyfe, anlarla berâber olmak, fî'l-cümle vazîfede tesâvileri olmayacak Mevlânâ-yi mezbûre ehl-i ilmin nazarları ednâ olur. Bu hakîre ma'lûm olan oldur, bâkî fermân ol cenabındır; ammâ ümîddir ki bu duâ-nâme erkân-ı devletten ihfâ oluna, şâyed hâtırlarına gubâr gele. Ve'd-duâ.

Et-türâbü' l-hakîr Ahmedü' l-fakîr

El-Müftî

³⁹ Şerafettin Turan, İbn-i Kemâl 'in Kanunî Süleyman'a Bir Mektubu', *Tarih Vesikaları*, Yeni Seri C., I, sy., 17, Maarif Vekâleti Türk Kültür Eserleri Bürosu, Ankara, 1958, s. 224.

Ek 4: İdrîs-i Bitlîsî'nin *Kânûn-i Şehinşâhî* isimli nasihatnamesinde işreti bir saltanat âdeti olarak gösterdiği ellinci bölüm.

⁴⁰*Dördüncü Kâide*: Bir arada tanışma ve dostluk, bir araya gelme (*ünsiyet ve mu'âşeret*) ve mesire (*tenezzüh*) için gerekli hususların düzenlemesi hakkında. Akıllı kişiler şuna karar vermişlerdir ki âdil sultânların, gizli ve veya açık sohbet ve mu'âşeret toplantıları düzenlemeleri kaçınılmaz bir durumdur ("zaruridir"). Özel aile içi sohbetlerin yapılması, sultânın sırlarını açıp gönlünü ferahlandırması gerekir. Kişinin beden ve ruhunun gereklerini uygun ve meş'ru biçimde tatmin için önlem alması, sarayın düzen içinde idaresi saltanata ait esaslardandır. Neslin ve kişinin bekâsı için gerekeni yapmak (her insan için) bir ödevdir. Özellikle toplumun düzenini sağlayan kişi, yani sultân için bu daha da gereklidir. Yüce Tanrı insanı yaratmış ve insan neslinin bekâsı konusunda açık bir buyrukta bulunmuştur. Hz. Peygamber'de bu anlama işaretle "Kuşkusuz nefsin senin üzerinde bir hakkı vardır." hadîsini söylemiştir.

Beden yeme içme ile desteklenmezse nikâh ile aile hayatı ve bir arada görüşüp sohbet gibi uygun işler (*mergubât*) ile nefsin istekleri gemlenmez ise, tüm faaliyetler durur; mizâc za'fa uğrar "nefis zorlanır, körleşir." Bu nedenle sürekli oruç yasaklanmıştır. Zira Muhammed dinî adâlet (zulme, zora karşı olma) ve i'tidal (orta yolu seçme) dinîdir, ifrât ve tefrit yasaklanmıştır.

Bedenin rahatlığını sağlama için şer'i yasakları yerine getirmek, nefsin gemlenmesi için ilâhi emirlere uymak pâdişahlar için de Tanrı emiridir... Her şey itidâlde yapılmalıdır. Bugün ise toplumun önemli sorunları, belli (devlet) kural ve âdetlerine göre karara bağlanmakta, hatta zalim kâyser ve kistrâların divan (devlet) kanunlarına ri'âyet edilmektedir. Sultânlar özel meclislerinde şeriatın yasakladığı şeylerden şiddetle kaçınmalıdır ve nefislerini yasaklardan uzak tutmalıdır. Eğer nefsin iştahâları (*nefs-i emmâre*) aklın kontrolünü elden alır, şehvet ve gazab gücü ifrâta

⁴⁰ Halil İnalçık, *Has-bağçede 'ayş u tarab -Nedîmler, Şâirler ve Mutribler-*, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2021, s.221-223;

giderse en azında şer'î yasaklara (*nehy-i şer'î*) karşı gelmeyi örtmeye (*setr*) çalışmalıdır.

Tanrı'nın emir ve yasaklarına karşı olan hareketlerini gizleme çabası, hiç olmazsa manevi (Tanrı) korkusunu gösterir. Pervasızca, açıkça günah olan şeyleri yapmak, inad ve ısrara işarettir; (günah işlemede) padişahların bu hâli, re'âya ve askerinin de Tanrı emirlerine karşı açıkça saygısızlığına neden olur.

Önemli başka bir husus, sultânların imkân olduğu kadar sarhoşluk veren içkilerden (*müskirat*) ve meşru olmayan eğlencelerden uzak durmaları gereğidir. Çünkü onlar akılları (akla gelen aldıkları önlemler) dünyaya düzen verme nedenidir. İyiyi kötüden ayırmak isteyen her birey, aklın yol göstermesine muhtaçtır. Sultânlar, akıl ve bilgi ile tüm ülkeyi elde tutmak zorundadırlar. Haram olan, sarhoşluk veren içkileri içme cür'eti gösterildiği takdirde en az zararı olan şarabıdır. Öteki haram içkiler ve uyuşturucular, çok daha zararlıdır. Bilgi (*hikmet*) sahibi olanlar gözünde bunların hepsi akıl ve idrâke zarar verir.

Sultânların meşru olmayan biçimde ifratla şarap içmeye devam etmeleri, ülke ve devletlerinin harâp olmasına yol açar, din ve millet işlerinin bozulmasına neden olur. Bu gerçek ve hikmet, Şerîât ehli yanında delillerle ispat olunduğu gibi, bu fâkirin yanında tecrübelerle ortaya çıkmıştır. Şer'e karşı içkide ısrar eden Acem melikleri, din ve devlet yapılarını yıkmışlardır.

Şer'e karşı eğlencelere dalanlar, vakitlerini boşa geçirir; kumarın da sonu yoktur. Bunlardan alınan lezzet geçicidir, yaşamın boşuna harcanması demektir. Nitekim Tanrı buyuruyor: "Kuşkusuz içki, kumar tapılmak için dikili taşlar ve fal okları, şeytanın emelinden, birer pisliktir, ondan kaçınınız ki, felaha kavuşasınız." (Kur'ân: Mâide, 90).

